

166
ШУҲРАТ ҒОЙИБНАЗАРОВ

**ХАЛҚАРО ТЕРРОРИЗМ:
ИЛДИЗИ, ОМИЛЛАРИ
ВА МАНБАИ**

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ИЧКИ ИШЛАР ВАЗИРЛИГИ АКАДЕМИЯСИ

Шухрат Ғойибназаров

**ХАЛҚАРО ТЕРРОРИЗМ:
ИЛДИЗИ, ОМИЛЛАРИ
ВА МАНБАИ**

ТОШКЕНТ
«O'ZBEKISTON»
2009

Монография Ўзбекистон Республикаси Ички ишлар вазирлиги Академиясида тайёрланиб, ижтимоий-гуманитар фанлар кафедралари илмий-методик Кенгашида муҳокама қилиниб, 2009 йил 9 январдаги 5-сонли баённомаси билан нашрга тавсия этилган.

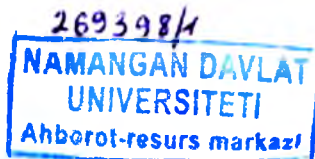
Масъул муҳаррир:
сиёсий фанлар доктори, профессор **Р.З. Жумаев**

Тақризчилар:
сиёсий фанлар доктори, профессор **Н.Ў. Тулаганова**
сиёсий фанлар доктори **У.Ю. Идиоров**

Терроризм ҳозирги замоннинг энг хавfli ва олдиндан билиш қийин булган ҳодисаларидан бири. Ушбу глобал таҳдид бугунги кунда бутун жаҳонда жуда долзарб ва кенг муҳокама қилинаётган муаммо ҳисобланади. Сайёраимизда бу машъум ҳодисага дучор булмаган мамлакат йуқ.

Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси профессори, сиёсий фанлар доктори, полковник Ш.Ф. Гойибназаровнинг қўлингиздаги китобида терроризмнинг келиб чиқиши, уни юзага келтирган омиллар ва манбалар ҳақида гап боради. Терроризмнинг турли қитъалардаги қўриниши таҳлил қилинади.

Китоб олий ва урта махсус таълим муассасалари профессор-укитувчилари, аспирантлари, талабалари ва уқувчиларига, шунингдек, ушбу муаммо билан қизиқувчиларга мулжалланган.

МУҚАДДИМА

Терроризм инсониятнинг доимий ҳамроҳи булиб, ҳозирги замоннинг энг хавfli ва олдиндан билиб бўлмайдиган ижтимоий-сиёсий ҳодисалари жумласига киради.

Бугунги кунда терроризм муаммоси бутун дунёда энг долзарб, кўп муҳокама этиладиган муаммолардандир. Сайёрамизда тобора хилма-хил шакл ва таҳдидли даражада миқёс касб этаётган ушбу жаҳоншумул офат тегиб ўтмаган мамлакат ҳам, жой ҳам йўқ. Ўзбекистон ҳам бундан мустасно эмас. Зеро терроризм Ўзбекистонни бутун даҳшати ва оқибатлари билан ўз домига тортганига бу йил 10 йил тўлди. 1999 йил 16 февралда Республика нойтахти — Тошкент шаҳрида ҳаётий муҳим объектларда кишилар қурбон бўлган бир нечта портлатиш содир қилинди. Ваҳоланки, Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислом Каримов терроризм, экстремизм ва уларни озиқлантириб турган нарқобизнес фақат Ўзбекистонда ёки Марказий Осиё минтақасида эмас, балки бутун жаҳонда хавфсизликка таҳдид солиб келаётганини кўп таъкидлаган. Юртбошимиз 1993 йилдаёқ БМТ Бош Ассамблеясининг 48-сессиясида бу ҳақда бонг уриб, Ўзбекистоннинг бу борадаги мавқеини баён этганди. «Ўзбекистон экстремизми, терроризми, ҳар қандай кўринишдаги диний фанатизм ва ақидапарастликни қатъиян қоралайди», — деганди Президентимиз¹. Ўша минбардан туриб, нуфузли халқаро ташкилотлар можароли вазиятларга ёнғин ҳиди эндигина чиқаётган пайтда эмас, балки батамом ловуллаб кетганда, баргараф этиш қийин булиб қолгандан кейингина эътибор бера бошлашларини қайд этиб, жаҳон ҳамжамиятини можаролар кучайишининг олдини олиш мақсадида кўп ҳоллардаги бефарқ кузатувчи ролдан фаол тинчликнаварвар нуқтаи назарга ўтишга даъват этганди². Ўзбекистон Президенти минтақавий можаролар ҳақида гапириб, терроризмнинг ёйилиши Ўзбекистоннинг миллий хавфсизлигига таҳдид солибгина қолмай, балки Марказий Осиёда ҳам, глобал даражада ҳам барқарорликни мустаҳкамлаш ишига путур етказишини такрор-такрор айтмоқда. Жаҳон миқё-

¹ Каримов И.А. Биздан озод ва обод Ватан қолсин. 2-том. — Т.: Ўзбекистон, 1996. 52-бет.

² Ўша жойда. — 54-бет.

сида ҳилоқатли ҳолатларни келтириб чиқаришга қодир булган ҳақиқий вайронкор куч куйроқ айни шу ҳодисалар замирида ётади. Зеро терроризмнинг миллати ҳам, чегараси ҳам йуқ.

Президент И.А. Каримов фикрича, халқаро терроризм ва диний экстремизм келтириб чиқарадиган хавф-хатар, биринчидан, ақидапарастликни ёйиш орқали диндор мусулмонларнинг ислоҳотчи давлатга ишончини йуққа чиқаришда, эзгулик йулидаги узгаришларнинг устувор шартлари булган барқарорликни, миллий, фуқаролараро ва миллатлараро тотувликни бузишга, уринишда намоён булмоқда. Ақидапарастларнинг мақсади демократияни, дунёвий давлатни, кун миллатли ва кун динли жамиятни обрўсизлантиришдан иборат.

Иккинчидан, дейди Юртбошимиз, фундаменталистларнинг адолат ҳақидаги оломонбоп, жозибадор, аммо бақироқ ва асоссиз даъватларига кўр-кўрона эргашувчилар ўзгалар иродасининг қули бўлиб қолишни англашимиз лозим. Бу даъватлар охир-оқибатда бундай одамларнинг ақлигагина эмас, балки тақдирига ҳам ҳукмрон бўлиб олишини яққол англашимиз, айниқса, ёшларимиз буни аниқ тасаввур қилиши лозим. Қуларча мутелик, шахснинг фикрлаш, саъй-ҳаракат ва ташаббус кўрсатиш эркинлигининг мутлақо чекланиши бунинг энг оғир оқибатларидир.

Учинчидан, мазкур хавф-хатар мамлакат минтақалари аҳолиси ва ижтимоий қатламлар ўртасида «ҳақиқий» ва «сохта» диндорлик белгилари буйича қарама-қаршилиқ келтириб чиқаришда кўринмоқда. Президентимиз бундай ҳол Жазоирда, Афғонистонда миллатларнинг парчаланиб кетишига олиб келганлигига эътиборни қаратади.

Тўртинчидан, Ўзбекистоннинг жанубий чегараларидаги қўшни мамлакатларда фуқаролар уруши тўхтамай, давом этиб келаётганлиги ҳам ушбу хавф-хатарнинг кўринишидир. Бу ҳолат ўзларини чин мусулмон, дин учун курашувчилар деб ҳисоблайдиган, мудҳиш тасаввурларини халқимизга зўрлаб қабул қилдиришни истайдиган террорчилар, жангариларнинг янгидан-янги авлодларини вужудга келтирмоқда.

Бешинчидан, мусулмон ва номусулмон мамлакатлар, уларнинг жамоатчилиги орасида ҳам Ўзбекистон ҳақида кунгилни совутадиган фикр гулдиришга уринишларда намоён булмоқда. Улар бизни гоҳ динси тлаҳрийлар қилиб, гоҳ эса давлатни исломлаштиришнинг яширинча тарафдорлари қилиб кўрсатишни истайдилар.

Олтинчидан, ислом цивилизацияси билан исломий булмаган цивилизация ўртасида ялпи қарама-қаршилиқни шакллантиришда намоён булмоқда. Бу эса жаҳон ҳамжамиятига қушилиш жараёнларига ғоят салбий таъсир кўрсатмоқда. Ялпи мустақил давлатларнинг қолоқлигини тўғриун бир ҳолатта айлантирмоқда. Ундан ҳам даҳшатлиси шуки,

одамларни диний заминда «цивилизациялар туқнашуви» юз беришни кутишга мажбур қилмоқда.

Еттинчидан, омманинг онгида дин барча иқтисодий, сиёсий ва халқаро муаммолар ҳамда зиддиятларни ҳал қилишнинг универсал воситаси, деган фикрни қарор топтиришда куринмоқда¹.

Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А. Каримов терроризм такомиллашиб, тобора хавфли тус олиб бораётгани ҳақида жаҳон жамоатчилигини хормай-толмай огоҳлантириб келмоқда. Бу ҳодисанинг кейинги ҳар бир босқичи аввалгисидан янада шафқатсизлиги билан ажралиб туришини таъкидламоқда. Халқаро кўламадаги бу мудҳиш воқеанинг олдини олиш ва унга қарши курашни кучайтириш мақсадида 2000 йил декабрда Ўзбекистон Республикасининг «Терроризмга қарши кураш туғрисида»ги Қонуни қабул қилинди². Зотан, бундай ҳужжат ҳали кўпчилик мамлакатларда қабул қилинмаган.

Жаҳон ҳамжамияти халқаро терроризмнинг тобора нозиклашиб бораётган усулларига, жумладан, кибертерроризмга, ишга солиниши мумкин бўлган биологик ёки кимёвий ялли қиргин қуроллари, ядровий технологиялар қўлланишига қатъият билан қаршилик кўрсатишга доимо шай бўлиб туриши лозим. XXI аср бошига келиб шундай даҳшатли қиёфа касб этган терроризмга қарши кураш усуллари такомиллаштириш, бутун мутараққий инсоният кучини авж олиб бораётган ушбу офатга қарши кураш борасидаги умумий стратегияни ишлаб чиқиш ва ишга солишга бирлаштириш зарурати юзага келди. Зотан, бугунги кунда, моҳиятан қараганда, эълон қилинмаган уруш кетмоқда.

Халқаро терроризмга қарши курашда БМТнинг уз урни бор. Бугунги кунга қадар БМТ терроризмга қарши 12 ҳужжат, 16 конвенция, 2 протокол қабул қилган. БМТ Бош Ассамблеяси 2006 йил 8 сентябрда Глобал контртеррористик стратегиясини тасдиқлаб, уни босқичма-босқич амалга оширмоқда.

Сўнги пайтларда терроризм ва унга қарши курашга бағишланган кўплаб жиддий, асосли асарлар дунё юзини кўрди. Лекин уларнинг кўпчилигида терроризм ва у билан боғлиқ муаммолар бирмунча бир-ёқлама куриб чиқилган ёхуд терроризм, бирон-бир тадқиқот муаллифининг ихтисослашувидан келиб чиққан ҳолда, ижтимоий-сиёсий, ҳуқуқий ёки психологик муаммолар нуқтаи назаридан ёритилган. Айни маҳалда, терроризм табиатини билиш йулида ушбу ҳодисанинг узига хос хусусиятларидан келиб чиқадиган қийинчиликлар ҳам анчагина.

---

¹ Қаранг: *Каримов И.А.* Хавфсизлик ва барқарор тараққиёт йулида. 6-том.— Т.: Ўзбекистон, 1998.— 59—61-бет.

² Қаранг: Ўзбекистон Республикасининг Қонуни. Терроризмга қарши кураш туғрисида. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси.—2001, № 1—2, 15-модда.

Ушбу тадқиқотда воқеалар солномаси шунчаки яратилмай, балки асосий террорчи гуруҳларнинг юзага келиши тарихи тавсифлаб берилган, террорчилик ташкилотларининг мақсад ва режалари, қўпурувчилик усулларини тадқиқ этишга ҳаракат қилинган. Унда ҳозирги замон ҳодисаларидан бири бўлган терроризмнинг барча таркибий қисмларини ҳар томонлама, мажму ҳолда таҳлил этишга ҳаракат қилинган. Бу эса маълум масала бўйича киритилган янгиликдир. Бунинг учун террорчилик ҳаракати ривожланишининг барча асосий босқичларини муҳим сиёсий воқеалар билан чамбарчас боғлиқликда ҳамда жаҳон минтақалари афғанавий жамиятлари ижтимоий ҳаётининг ўзгариши асосида баён этишга, террорчи гуруҳлар юзага келишининг сабабларини, асосий омилларини ва уларни ривожлантирувчи, ҳаракатлантирувчи кучларни очиб беришга уринилган.

XX асрнинг сўнгги йигирма йили давомида ахборотлар оқимидан жангари исломнинг фаоллашуви ҳақидаги маълумотларни ажратиб кўрсатиш узига хос тарихий «мода»га айланди. Ҳозирги пайтда жаҳон ҳамжамятининг ислом динига эътиқод қилмайдиган қисмига қарши жиҳод қилиш шиори остида жаҳон ислом фронтига бирлашишга уринатган радикал исломий гуруҳларнинг террорчилик ҳаракатлари келтириб чиқараётган ҳарбий-сиёсий можаролар учун айнан ислом дини ниқоб қилиб олинаётганлигига урғу берилмоқда.

Шу муносабат билан монографияда диний экстремизм ва халқаро террорчиликнинг юзага келиши ва ривожланишига алоҳида эътибор қаратилиб, бу масала махсус бобда кўриб чиқилган. Китобда Яқин Шарқда замонавий террорчилик ҳаракатининг юзага келиши тарихи, унинг аста-секин авж олиши, XX асрнинг 20-йилларида пайдо бўлган энг дастлабки экстремистик гуруҳларнинг зуҳур топишидан бошлаб, ички ва ташқи сиёсий омиллар таъсири остида «Ал-Қоида»га ўхшаш трансмиллий террорчилик гуруҳлари тузилишигача бўлган давр ичида ривожланиши асосида унинг мафкуравий платформасининг ўзгариши ёритилади.

Диний экстремизмнинг юзага келиши ҳамда ривожланиши масаласини кўриб чиқишда замонавий Афғонистон муаммосини четлаб ўтиб бўлмайди. Бу давлатнинг сиёсий тарихи «жангари ислом»нинг қарор топишига, шунингдек Марказий Осиё минтақасидаги геосиёсий вазиятга бевосита таъсир кўрсатган фожиавий ҳодисаларга бой. Фарб, Россия ва Ўзбекистон сиёсатшуносларининг бир қатор тадқиқотлари шу масалага бағишланган.

Монографияда диний экстремизм деб аталмиш ҳодисага ҳам катта эътибор берилган. Унинг вакиллари «узлаштирилмаган ҳудудлар»ни қўлга киритиш мақсадида «шимолга томон юриш» ниятларини изҳор этишмоқда. Уларнинг мафкурачилари узлаштирилмаган ҳудуд деган-

да, СССР парчаланиши натижасида Марказий Осиё минтақасида юзага келган республикаларни назарда тутишади.

Марказий Осиё минтақасидаги диний-сиёсий экстремизм мавзуига бағишлаб аввал эълон қилинган асарларнинг асосий камчилиги шундан иборатки, уларнинг муаллифлари советлардан кейинги даврда диний-сиёсий экстремизмнинг фаоллашуви таркиб топган вазиятдан уз-узидан келиб чиққан деб ҳисоблаб, ушбу масаланинг тарихий жиҳатига эътибор беришмаган. Мазкур бушлиқни тулдириш мақсадида монографияда советлардан кейинги Марказий Осиё республикалари мусулмонларининг дунёқарашидаги узгаришлар ҳам таҳлил этилган.

ТЕРРОРИЗМ МОҲИЯТИ

1.1. Терроризмнинг юзага келиши тарихи

Келажаkning билмоқчи бўлсанг, ўтмишга боқ. Инсоният туғрилиги бутун-бутун авлодлар, мамлакатлар ва халқлар ҳаётида кўп бора таслиқланган, ҳар қандай вазиятга, ҳар қандай ҳодисага нисбатан қўлла-са бўладиган бу ҳикматни билиб олганига кўчасрлар бўлди. Уни терроризм сингари мураккаб, серқирра ҳодисага нисбатан ҳам қўлла-са бўлади. Зотан, таҳдидларга муваффақият билан қарши туриш учун, энг аввало, уларнинг моҳиятини, юзага келиш сабабларини, уларни ривожлантирувчи омилларни ва бошқа кўплаб нарсаларни тушуниб олиш зарур бўлади.

Айнан шу сабабдан ҳам терроризм моҳиятини билиш учун даставвал унинг тарихини урганиш талаб этилади. Тарихчи ва сиёсатшунос олимларнинг терроризм пайдо бўлган давр ҳақидаги фикрлари бири-бирдан сезиларли даражада фарқ қилади. Айримлар фикрича, терроризм юзага келганига ҳали икки юз йил ҳам бўлмаган. Масалан, В. Жаринов терроризм камида бир ярим асрлик тарихга эга, деб ҳисоблайди¹. Бошқалар эса терроризмнинг тарихи асрлар қўйнига кириб боради, деб ҳисоблашади. Бундай ёндашув тарафдорлари ҳар қандай сиёсий қотилликни терроризмга тенглаштиришади ва, шу тариқа, терроризм илдизини деярли антик даврга олиб бориб тақашади.

Чунончи, терроризмни тадқиқ қилиш соҳасидаги мутахассис Е.И. Степанов бу масалада қуйидагиларни айтади: «Олимлар ва сиёсатчиларнинг катта қисми орасида терроризмнинг революцион келиб чиқиши ҳақидаги фикр тарқалганини махсус таъкидлаб ўтиш зарур. Унинг бошланишини, одатда, XVIII асрдаги француз революциясига ҳамда 1917 йилда Россияда содир бўлган революцияга олиб бориб тақиниши. Аслида терроризм жуда қадим замонда бошланган, амалиёти эса турли шаклларда хилма-хил тарихий даврларга ва кўплаб сиёсий оқимларга хосдир»². Лекин терроризмнинг юзага келиши борасида бошқа фикрлар ҳам мавжуд. Масалан, француз тарихчиси М. Ферро терроризмни XI—XII асрлардаги ҳашшошийларнинг³ узига хос исломий анъанаси, деб ҳисоблайди⁴. Н. Неймарк эса, уз навбатида, ҳозирги

¹ Жаринов В. Терроризм и террористы.— Минск: Харвест, 1999.— С. 3.

² Степанов Е.А. Современный терроризм: состояние и перспективы.— М.: Эдиториал УРСС. 2000.— С. 39.

³ Ҳашшошийлар — исмоилийлар ичидаги яширин террорчилик билан шуғулланган фirqа тарафдорлари (XI аср охири—XII аср биринчи ярми).

⁴ Ферро Мирк Терроризм. <http://www.xserver.ru/user/terror/>.

терроризмнинг келиб чиқишини Наполеондан кейинги Тикланиш (Реставрация) даври билан боғлайди. Терроризм тадқиқотчилари орасида бу ҳодисани Библия яратилган даврлар билан боғлайдиганлари ҳам булиб, улар уз биродари Ҳобилни улдирган Қобилни дастлабки террорчи, деб атайдилар (масалан, М. Иорданов шундай деб ҳисоблайди). Бир қанча мутахассислар (И. Александер, В. Чаликов ва бошқалар) терроризмни мутлақо XX аср охири феномени, дейишади.

Бу масалани ойдинлаштириш учун терроризм узи нима, деган масалани аниқлаб олиш даркор.

«Терроризм» терминига 200 га яқин таъриф берилган, бироқ ҳали уларнинг биронтаси тан олинмаган. Бу борадаги баҳс-мунозаралар 30 йилдан буён давом этмоқда.

Ҳақиқатан ҳам, кўпчилик терроризм нима эканлиги ҳақида ҳали ҳам умумий ва бир мунча мавҳум тасаввурга эга. Бунинг сабаби, назаримизда, терроризм маданий анъаналар, ижтимоий тузилиш ва терроризмга умумий таъриф беришни анча қийинлаштирувчи бошқа кўпглаб омилларга боғлиқ равишда турли мамлакатларда турлича намоён бўлувчи, моҳиятан жуда мураккаб ҳодиса эканлигидадир¹. Шунинг учун ҳам бу ҳодисага аниқ ва тугал таъриф бериш жуда қийин.

Ушбу фикримизни тасдиқлаш учун терроризмга берилган бир нечта таърифни келтириб утайлик: «Терроризм сиёсий мақсадда амалга ошириладиган, асосланган зуравонликдир» (Б. Крозье, Буюк Британия); «Терроризм — сиёсий, мафкуравий ёки социал-революцион мақсадлар ҳамда интилийшларга эришиш учун ҳукуматларни, аҳоли доираларини мунтазам қурқитиб туриш» (Г. Дэникер, Швейцария). Терроризм — бу «қурқитиш, мажбурлаш ёки чўчитиш воситасида сиёсий мақсадларга эришиш учун зуравонликни ишлатиш билан таҳдид солиш ёки уни ишга солиш» (И. Александер таҳрири остидаги туплам, АҚШ)². Халқаро ҳуқуқ буйича таниқли мутахассис, профессор Ричард Фалк терроризмга икки хил таъриф беради: «Сиёсий зуравонликнинг, уни ким — революцион гуруҳми ёки ҳукуматми — ишга солишидан қатъи назар, монанд равишдаги ахлоқий ва юридик ваз-корсони булмаган ҳар қандай гуридир»; «танлаб утирмасдан ёки айбсиз шахсларга қарши зуравонликни ишга соладиган сиёсий экстремизм»³.

Бироқ терроризм тушунчасини очиб берувчи, юридик жиҳатдан бекаму куст, мантиқий жиҳатдан туғри, мазмунан мутлақо аниқ, хал-

¹ Будницкий О.В. Терроризм в российском освободительном движении: идеология, этика, психология.— М.: 2000.— С. 15.

² Мирский Г. Дракон встает на дыбы (о международном терроризме)//Мировая экономика и международные отношения. 2002, № 3.— С. 37.

³ Фалк Р. Суверенитет и права человека: поиски компромисса / Ричард Фалк. — // Вопросы демократии: электронный журнал Госдепартамента США. — 2000, том 5, № 1.

қаро ва миллий ҳуқуқий институтлар томонидан сўзсиз қабул қилинган универсал таъриф ҳалигача мавжуд эмас. Г.В. Овчинникованинг фикрича, бу ҳолат, энг аввало, «терроризм таърифига ва уни юридик жиҳатдан «расмийлаштиришга» ягона ёндашувни қийинлаштирувчи асосий омил ута сиёсийлаштирилганлиги»¹ билан боғлиқ.

Ушбу муаммони ҳал қилиш учун, энг аввало, террор ва терроризм тушунчаларини чегаралаб олиш зарур, чунки улар хорижда кўпинча синоним сифатида ишлатилади, бу эса моҳиятан туғри эмас.

Террор тушунчаси негизда сиёсий мақсадларга эришиш учун зуравонликни қўллашга йўл қўйилиши туғрисидаги тасаввур ётади. Террор тушунчаси тарихан терроризм тушунчасидан аввал таркиб топган. Ҳозирги сиёсий воқелик шароитида бу тушунчалар билан тавсифланган ҳодисаларни фарқлаш учун уларни ажратиб олиш даркор.

«Террор» атамаси лотинча «*terrore*» — даҳшат, қўрқув сўзидан келиб чиққан; умумий маънода у сиёсий муаммоларни ҳамда зиддиятларни зуравонлик ёрдамида ҳал этиш методини англатади. Бундан келиб чиқишича, террор — оммавий ва сиёсий мақсадларга эришиш учун зуравонликдан ҳамда зуравонлик қилиш билан таҳдид солишдан мунтазам фойдаланишдир. Лекин бу террорни ута умумлаштириб тушунишдир. Нисбатан тор маънода террор деганда диктаторлик типидagi давлат ўз фуқаролари ва сиёсий оипозицияга нисбатан амалга оширадиган зуравонлик назарда тутилади (фашистлар Германияси, Франко Неро давридаги Испания, Пиночет давридаги Чили).

Сиёсий ҳокимиятдан ташқари, бошқа кучлар ҳам террордан сиёсий ракибларига ҳамда аҳолига қарши фойдаланиши мумкин. Кучли сиёсий оипозиция ҳам давлат ҳокимияти билан ошкора зиддиятга киришганида ҳамда ҳокимиятни қўлга олишга интилганида террордан фойдаланиши мумкин. Бу ҳолатда ҳам террор ва терроризм тушунчалари ўртасидаги чегара йуқолади.

Шундай қилиб, «террор» душманни жисмоний зуравонлик йўли билан қўрқитиш, ҳатто уни жисмонан йуқ қилиш, демак. «Терроризм» эса террор амалиётидир. Бу икки тушунчани шу тарзда чегаралаш мақбул бўлса, у ҳолда террордан келиб чиққан терроризм асло янги ҳодиса бўлмай, бизгача асрлар қўнидан етиб келган, деб ҳисоблаш мумкин. Ўзбекистон Республикасининг Жиноят кодексида «терроризм»га қўйидагича таъриф берилган:

«Терроризм — халқаро муносабатларни мураккаблаштириш, давлатнинг суверенитетини, ҳудудий яхлитлигини бузиш, хавфсизлигига нугур етказиш, уруш ва қуроли можаролар чиқариш, ижтимоий-сиёсий ва янги беқарорлаштириш, аҳолини қўрқитиш мақсадида давлат органини, халқаро ташкилотни, уларнинг мансабдор шахсларини, жисмоний ски юридик шахсни бирон бир фаолиятини амалга оширишга

¹ *Овчинников Г. В.* Терроризм.— Спб.: 1998.— С. 7.

ёки амалга оширишдан тийилишга мажбур қилиш учун зурлик, куч ишлатиш, шахс ёки мол-мулкка хавф туғдирувчи бошқа қилмишлар ёхуд уларни амалга ошириш таҳдиди, шунингдек террорчилик ташкилотининг мавжуд булишини, ишлаб туришини, молиялаштирилишни таъминлашга, террорчилик ҳаракатларини тайёрлаш ва содир этишга, террорчилик ташкилотларига ёхуд террорчилик фаолиятига кумаклашаётган ёки бундай фаолиятда иштирок этаётган шахсларга бевосита ёки билвосита ҳар қандай маблағ-воситалар ва ресурслар бериш ёки йиғишга, бошқа хизматлар кўрсатишга қаратилган фаолият»¹.

«Фалсафа» қомусий луғатида эса бу ҳодиса: «Терроризм, террорчилик — зурлик ва жаҳолат мафқураси; террор билан амалга ошириладиган сиёсий ҳаракат. Терроризм бир неча асрлар олдин шаклланган, географик жиҳатдан барча минтақа ва мамлакатларда учраши мумкин бўлган мураккаб феномендир»²,— деб таърифланган.

«Миллий ғоя: тарғибот технологиялари ва атамалар луғати»да: «Терроризм (лотинча «тегго» — қўрқув, даҳшат) — маълум ёвуз мақсадлар йўлида, куч ишлатиб, одамларни жисмоний йўқ қилишдан иборат бўлган ғояга асосланган зуравонлик усули. Қўрқитиш ва даҳшатга солиш орқари уз ҳукмини ўтказишга уриниш террорчиликка хосдир»³,— деб таъриф берилган.

Ҳуқуқшунос олим Б. Таджиханов эса терроризмга ўзининг қуйидаги таърифини берган:

«Терроризм — халқаро муносабатларни чигаллаштириш, суверенитет ва ҳудудий яхлитликни бузиш, давлатларнинг хавфсизлигига раҳна солиш, уруш ва қуролли туқнашувлар келтириб чиқариш, ижтимоий-сиёсий вазиятни беқарорлаштириш, аҳолини қўрқитиш ёки қасос олиш мақсадида жисмоний ёки юридик шахсларни бирор бир фаолиятини амалга оширишга ёки амалга оширишдан тийилишга мажбурлаш учун қилмиш кўринишида ёки уни амалга ошириш билан қўрқитиш тарзида ошқора содир этиладиган, шахсга ёки мулкка хавф туғдирадиган ҳаракат»⁴. Биз юқоридаги таърифларни инкор этмаган ҳолда Ўзбекистон Республикасининг 2000 йил декабрда қабул қилинган, «Терроризмга қарши кураш тўғрисида»ги қонунда терроризмга берилган қуйидаги таърифни бирмунча мукамал деб ҳисоблаймиз.

«Терроризм — сиёсий, диний, мафқуравий ва бошқа мақсадларга эришиш учун шахснинг ҳаёти, соғлиғига хавф туғдирувчи, мол-мулк ва бошқа моддий объектларнинг йўқ қилиниши (шикастлангирили-

¹ Ўзбекистон Республикасининг Жиноят кодекси. (2008 йил 1 июлгача булган унартини ва қўшимчалар билан) — Т.: «Адолат» 2008.—85-бет.

² Фалсафа. Қомусий луғат.— Т.: Шарқ, 2004.— 398-бет.

³ Миллий ғоя: тарғибот технологиялари ва атамалар луғати.— Т.: Akademiya, 2007. 274-бет.

⁴ *Таджиханов Б.* Терроризмнинг ҳуқуқий тавсифи. Уқув қўлланма.— Т.: Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси, 2006.—55-бет.

ни) хавфини келтириб чиқарувчи ҳамда давлатни, халқаро ташкилотни, жисмоний ёки юридик шахсни бирон-бир ҳаракатлар содир этишига ёки содир этишдан тийилишга мажбур қилишга, халқаро муносабатларни мураккаблаштиришга, давлатнинг суверенитетини, ҳудудий яхлитлигини бузишга, хавфсизлигига путур етказишга, қуролли можаролар чиқаришни кузлаб ифвогарликлар қилишга, аҳолини қўрқитишга, ижтимоий-сиёсий вазиятни беқарорлаштиришга қаратилган, Ўзбекистон Республикасининг Жиноят кодексида жавобгарлик назарда тутилган зўрлик ишлатиш билан қўрқитиш ёки бошқа жиноий қилмишлар»¹.

Терроризм тарихини шартли равишда қуйидаги даврларга бўлиш мумкин:

1. Антик терроризм ёки прототерроризм.
2. Классик терроризм.
3. Анъанавий терроризм.
4. Замоनावий терроризм.

Антик терроризм ёки прототерроризм. Жуда қадимги цивилизацияларда ҳокимият томонидан халқларга қарши ҳамда ҳокимият ва бойлик учун кураш жараёнида ҳукмдор шахсларга нисбатан амалга оширилган терроризмга мисоллар кўп. Тадқиқотчилардан А.В. Дмитриев ва И.Ю. Залисин: «Инсониятнинг сиёсий тарихида зўравонлик кенг ёйилган. Бу ҳодиса энг қадимги замонлардан бошлаб, сиёсат субъектлари томонидан мақсадга эришишнинг асосий воситаларидан бири сифатида қараб келинган ва ҳозирги даврда ҳам шундай қараб келинмоқда»², — деб ҳақли равишда қайд этишади.

Масалан, фиръавнлар даврида Мисрда террор мисрликларнинг узига қарши ҳам, кул қилиниб, Нил соҳилларига кўлаб ҳайдаб борилган халқларга қарши ҳам кенг қўлланилган. Шу муносабат билан қизиқ бир фактни қайд этиб ўтиш жоиз. Қадимги миср тилида бир қарашда мангисиз қуринган «улдирилган тириклар» деган узига хос ибора таомилда бўлган. Босиб олинган мамлакатларнинг оммавий тарзда банди қилинган халқлари шу ибора билан аталган. Ҳозирги тил билан айтганда, бу кишилар «шартли равишда улдирилган», деб ҳисобланган³.

Рим цивилизацияси узининг «террорчилик анъаналарига» эга бўлган, бу ҳақда тарихда аниқ-тиниқ маълумотлар сақланиб қолган. Римлик тарихчи ва ёзувчи Гай Светоний Транквилнинг «Ўн икки қайсар ҳаёти» номли машҳур асаарида Римнинг икки юз йиллик тарихини қамраб олувчи воқеалар акс эттирилган. Йилномачининг маълум

¹ Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси.—2001, № 1-2, 15-модда.

² Дмитриев А.В., Залисин И.Ю. Насилие: социально-политический анализ.— М.: РОССПЭН, 2000.—С. 3.

³ Иорданов М. Дело № 666. Террор. —Махачкала.: Юпитер, 2002.— С. 56.

мотларига кура, ҳаёти китобда тавсифланган ун икки қайсардан сак-кизтаси террорчилик ҳаракатининг қурбони бўлишган.

Дастлабки террорчилик ташкилоти булган сикарийлар сектасининг пайдо бўлиши ҳам уша даврдаги Рим империяси билан боғлиқ булган. Бу секта милодий I асрда римликлар истило этган Фаластинда юзага келган. Ушанда босқинчиларга нисбатан душманлик кайфиятида булган кишилар гуруҳи тузган махфий ҳамжамият аъзолари римликлар билан сулҳ учун ён босган, босқинчиларнинг бошқарув аппаратида лавозим эгаллаган яҳудий аслзодалар вакилларини қиришган.

Иосиф Флавий сикарийлар тактикасини куйидагича тавсифлаган: улар кўпинча кундуз куни, одам кўп тўпланган чоғда, масалан, байрамларда, ҳақиқий қотилни аниқлаб булмайдиган тарзда ҳужум қилишган. Уларнинг қуроли калта шамшир — сика бўлиб, уни кийим остида яшириб олиб юришган. Ташкилот номи шундан келиб чиққанини англаш қийин эмас.

Секта аъзолари бир нечта қотилликни амалга оширганларидан кейин «янада буюкроқ ишларга» қодир эканликларини тушуниб, қурбонларни битта-биттадан йўқотиш билан чекланмай куйишди. Сикарийлар ўз хатти-ҳаракатларини пухта режалаштириб, асосан тунги вақтларда кўққисдан ҳужум қилишга утишди. Улар Куддуси шарифда сув таъминотини издан чиқаришарди, ғалла омборларига ут куйишарди, амалдорларнинг саройларини вайрон қилишарди. Бош руҳоний Ананиянинг уйини шу тариқа вайрон қилишганди.

Уша вақтларда Ҳиндистон ва Хитойдаги айрим махфий жамиятлар ҳам сиёсий террордан амалда фойдалана бошлашди. Ҳиндистонда «буғувчилар» ташкилоти иш олиб борарди, улар ўз қурбонларини ингичка ипак чилвир билан буғиб улдиришарди¹. «Буғувчилар» европаликларга тегинмасликка ҳаракат қилишарди, бошқа масалада эса танлаб ўтирмасдан, Ҳиндистоннинг Англия томонидан мустамлака қилинишининг маҳаллий тарафдорларини юзлаб қириб ташлашарди. Бундай ташкилотларнинг сиёсий мақсадлари жуда ҳам маъхум эди, чунки сектачилар ҳокимиятни еки аҳолини қурқитиш вазифасини куйишмаганди. Хитойдаги янада жангарироқ махфий жамиятлар ҳақида ҳам шуларни айтиш мумкин. Улардан бири даставвал ёлланма қотиллар ташкилоти булган машъум «триадалар»дир.

Урта асрлардан иш машъур террорчилар ташкилоти деб *исмоилчилар* фирқасини ҳисоблаш мумкин. Бу секта VIII аср урталарида юзага келган ҳамда ҳозирги Эрон, Афғонистон ҳудудларида ва Яқин Шарқдаги айрим бошқа мамлакатларда иш олиб борган. Шиаларнинг олтинчи имоми Жаъфар ас-Содиқнинг тунгич уғли Исмоил номи билан

¹ Улдиришнинг бу усули маъбуда Калига қурбонлик қилиш маросимида бориб тақалади.

аталган мусулмон шиапар фирқаси тарафдорлари узларини исмоилийлар, деб юритишган. Исмоилийлар Жаъфар ас-Содиқнинг ўғлини еттинчи имом деб ҳисоблашган, шу боис узлари устидан бошқалар ҳукм юритишини тан олишдан бош тортишган¹.

Кейинчалик исмоилийлар фирқаси ичидан яна бир ута жангари гуруҳ — ҳашшошийлар ажралиб чиқди². Бу жуда қудратли ва ута яшириш ташкилот бўлиб, курашда номақбул шахсларни жисмоний бартараф қилишнинг такомилга етказилган усулларидан фойдаланган. Фидойи хизматкорлар ўз ҳукмдорлари Ҳасан ибн Саббоҳнинг буйруғи билан ҳар қандай номақбул кишини улдиришарди. Улимга ҳукм қилинган кишини кўп сонли соқчилар ҳам, энг қаттиқ эҳтиёт чоралари ҳам кутқара олмасди.

Ҳашшошийлар ташкилоти аъзолари ғоя йулида азоб тортиш ва қурбон бўлишни афзал куришган. Исмоилийлар фирқаси ҳозирги террорчиларнинг яшаш иштиёқига эмас, балки қурбон бўлиш истагига асосланган мафкураси манбаларидан бири. Бу сирли ташкилот муғуллар 1256 йилда унинг уяси бўлган Аламут қалъасини забт этгач, тугаган.

Классик терроризм. Сикарийлар, исмоилий-ҳашшошийлар, «буғувчилар» ва бошқа қадимги секталарнинг фаолияти сиёсий терроризмнинг умумий контекстида, албатта, жуда соддадир. Шу боис ҳам уларнинг даври прототерроризм даври, яъни терроризмга ухшаш ёки ҳозирги терроризмнинг прототиби, проформаси, деб аталган. Кейинчалик, буюк революциялар давридаги Францияда терроризм сиёсий курашнинг жиддий куралига, тўлақонли воситасига айланди.

Европада сиёсий қотиллик аввалдан алоҳида шахслар томонидан ҳам, ташкилотлар томонидан ҳам амалга оширилиб келганини айтиб ўтиш даркор. Чунончи, терроризм тарихчилари Гай Фокснинг «порохли фитна»сини албатта тилга олиб ўтишади. 1605 йилда инглиз армияси капитани Гай Фокс парламент ва қирол Яков I га қарши фитнага бошчилик қилган. Фитначилар қирол қатнашиши лозим бўлган парламент биносини портлатишни мулжаллашган эди. Бироқ Гай Фокснинг фитнаси ҳам, номақбул сиёсий арбобларни жисмоний бартараф қилишга булан бошқа уринишлар ҳам Француз революциясига қадар алоҳида-алоҳида руй бергани ҳолда, мунтазам ҳаракат тусини олмаганди. Француз революцияси мафкурачиларигина террорни халқ оммаси қузғолонини тайёрлаш ҳамда ҳокимиятни эгаллаш мақсадида қўллай бошладилар. Терроризм ривожланиши тарихининг ушбу даврига мувофиқ келувчи иккинчи босқич классик терроризм босқичи деб атала бошланди.

¹ Қаранг: *Исло. Энциклопедия*. — Т.: «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриети, 2002. —124- бет.

² Қаранг: *Исло. Энциклопедия*. —310-бет.

Кечаги революционерлар мамлакатни бошқариш мурватларини қулга олгач ҳам террор сингари самарадор қуролдан воз кечишмади. Конвент раҳбарлари уни уз фуқароларига қарши қаратишди. 1792 йил октябридаёқ республикани ташқи ва ички душмандан ҳимоя қилиш буйича фавқулодда чоралар куриш учун махсус орган — Жамоат хавфсизлиги кумитаси тузилди. Суд тартиботи уга соддалаштирилди, «сиёсий жиноят» тушунчаси эса ҳаддан ташқари кенг маънода талқин қилинди: Халқ Конвентини таҳқирлашга ёки тугатишга уринган ҳар қандай киши жазога тортиларди. Табиийки, ҳар қандай ҳаракатни ва ҳар қандай гапни шу маънода тушуниш мумкин эди.

Якобинчилар душманлари улар бошлаб берган террорга жавобан хунрезликда ундан қолишмайдиган иш қилишди. 1793 йил июлда француз киборларидан бўлган Шарлотта де Корде Конвент аъзоси, Якобинчилар клуби раиси Жан Поль Маратни ханжар санчиб улдирди. Зўравонлик унданда хунхуроқ ва даҳшатлироқ бўлган янги зўравонликни келтириб чиқаради. Террорчилик ҳаракати кураш методи сифатида танланар экан, у фақат шунақа оқибатга олиб келади.

Бинобарин, терроризм тарихида классик даврнинг асосий тавсифи шундайки, француз революционерлари туфайли террор давлатнинг таъсир кўрсатиш қуролига, зўравонларча сиёсий кураш усулига айланди.

Анъанавий терроризм. Юқорида санаб утилган барча ташкилотлар террорчилик методидан помешчикларга, полиция офицерларига ва давлат амалдорларига даҳшат солиш учун фойдаланишган. Улар терактлар уюштириш билан баробар тарғибот ишлари олиб боришган, қамоқхоналардан қочишни, қуроли чиқишларни тайёрлаб, амалга оширишган.

Бу ҳаракатларда мунтазамлик бўлмаган. Мафкура, ташкилот ва хатти-ҳаракатларнинг, айниқса, уларнинг «оммавий» хусусиятга эга бўлганларининг бирлаштирилиши ҳақида эса XIX асрнинг сунгги уттиз йилига нисбатангина гапириш мумкин. Террорни «ҳукуматга қарши кураш тизими» даражасига кутарган ва уни бир қанча мамлакатлардаги «Халқ эрки» («Народная воля») курашида классик ифодасини топган революцион ташкилотларнинг ҳаракат тарзига айланган «анъанавий» ёки «революцион терроризм» деб аталмиш ҳодиса ушанда вужудга келган.

Бир суз билан айтганда, француз революцияси ва уша даврдаги сиёсий қотилликлар тарихдан олдинги терроризм билан классик терроризмни чегаралаб берди. Классик террорга айланган француз революцияси давридаги оммавий террор қурқувни бошқариш моделини вужудга келтирди ҳамда терроризм тактикаси механизмини ишга солиб юборди.

Техникавий тараққиёт — динамитнинг ихтиро этилиши, шунингдек оммавий ахборот воситаларининг ва уни узатиш усулларининг,

жумлалан, телеграфнинг ривожланиши янги типдаги терроризмнинг юзига келишига кумаклашди. Террорчилар кулида бомба каби қудратли қурол пайдо булиши билан уларнинг ҳаракат кулами кенгайди, вайронкор, хунхор хусусият касб этди. Террорчилик ҳаракатининг оммавий ахборот воситаларида ёритилиши эса тарғибот таъсирчанлигини кўп баравар ошириб юборди.

Исроиллик тарихчи З. Ивиански: «Ҳозирги замонда қўлланаётган сиёсий террор қадимда ва янги давр бошида амалиётда булган сиёсий қотилликлардан жиддий фарқ қиладиган сифат жиҳатдан янги феномендир»¹, — деб ҳақли равишда ёзади.

Ивиански фикрича, ҳозирги террор даставвал 1876 йил декабрда анархистларнинг итальян федерацияси декларациясида эълон қилинган, сўнг француз анархисти Поль Брусс томонидан ривожлантирилиб, асослаб берилган «ҳаракат билан тарғиб қилиш» шиори остида амалга оширилган. Ҳамма иш илдизи юнон тарихидаги тиранларнинг улдирилишини оқлашга бориб тақаладиган «бомба фалсафаси» пайдо булиши билан бошланганди. 1848 йилда немис радикали Карл Гейнцген кўпдан-кўп нутқлари ва ёзма асарларида сиёсий курашда қотилликни тақиқлашни қўллаб бўлмасликни, юзлаб ва минглаб кишиларнинг жисмоний бартараф этилиши инсониятнинг юксак манфаатларидан келиб чиқиб оқланиши мумкинлигини «исботлаб берди».

Гейнцген маълум даражада ҳозирги терроризм назариясининг асосчиси бўлди. Реакцион қўшинларнинг кучи ва интизомига шундай қуролни қарши қўйиш керакки, токи кишиларнинг кичик бир гуруҳи унинг ёрдамида энг кўп даражада тартибсизликларни юзага келтира олсин, деб ҳисобларди у. Шу нуқтада Гейнцген заҳарловчи газ, ракеталарга умид боғлаган, шунингдек қирғин қилишнинг янги воситаларини излаб топишни талаб қилганди. Бу кейинчалик Бакунинг «вайрон қилиш назарияси»да ривожлантирилган ва чуқурлаштирилган «бомба фалсафаси» эди. Бакунинг уз асарларида битта ҳаракатни — вайрон қилишни эътироф этиш туғрисидаги фикрни ҳимоя қиларди.

XIX асрнинг охири Европа ва АҚШда анархистларнинг узлуксиз геррори, Россияда террорчилик кураши ва Ирландия, Польша, Балканда ҳамда Ҳиндистонда террордан фойдаланган ҳолда миллий озодлик учун кураш даври булиб қолди². Анархистлар олға сурган доктрина моҳиятига кура суз эмас, балки террорчилик ҳаракатларигина оммани ҳукуматга тазйиқ утказишга ундаши мумкин.

¹ Степанов Е.И. Современный терроризм: состояние и перспективы.— М.: 2000.— С. 38.

² Будницкий О.В. Терроризм в Российском освободительном движении: идеология, этика, психология.— М.: РОССПЭН, 2000.— С. 25.

Бинобарин, XIX асрнинг тахминан иккинчи ярмида «мафкуравий оқланган» терроризм ижтимоий ҳаётнинг доимий омилига айланиб борди. Рус народниклари, Ирландия, Македония, Сербиядаги радикал миллатчилар, 90-йиллар Франциясидаги анархистлар, шунингдек, Италия, Испания, АҚШдаги монанд ҳаракатлар унинг энг ёрқин курилишлари эди¹.

Терроризмни узоқ вақт, ҳатто, биринчи жаҳон урушигача ҳам сулларнинг қуроли, деб ҳисоблаб келинди, бу уруш тугагач, террорни унлар ўзларига қурол қилиб олишди. 1919 йилда Карл Люксембургнинг, 1934 йилда Югославия қироли Александрнинг ва Франция ташқи ишлар министри Бартунинг улдирилиши ўша даврдаги энг йирик терактлар бўлиб қолди. Кейинчалик террор Германия, Франция, Венгрия, Руминиядаги миллатчи сепаратистлар ва фашистлар ҳаракатлари томонидан амалда қўллана бошланди. 20-йиллар бошида Веймар Германиясида Фарб билан ҳамкорликни ёқлаб чиққан сиёсатчиларнинг қўлаб ўлдирилиши бундай терроризмнинг ёрқин мисоли эди, зотан «ватанпарварлар» бундай ҳамкорликни миллий хиёнат, деб ҳисоблашарди. 1920 йилда Германия номидан Версал тинчлик шартномасини имзолаган ва унга амал қилишни ёқлаб чиққан М. Эрцбергер ўлдирилди, 1921 йилда республиканинг биринчи канцлери Ф. Шейдеманнга суиқасд қилинди, 1922 йилда эса йирик саноатчи, ташқи ишлар министри, Фарб билан Шарқ ўртасида мувозанат сиёсатини ўтказган, миллати яҳудий бўлган В. Ратенау ўлдирилди.

XX асрнинг 30—40-йиллари терроризм тарихида у давлат даражасига олиб чиқилган янги давр боши бўлиб қолди. Мисол тариқасида, табиийки, фашистлар Германияси келтирилади, зеро унинг раҳбарияти терроризмни тўсқинлик қилувчи муҳим фигураларни бартараф этиш йўли билан сиёсатни амалга ошириш воситаси сифатида ишга солганди².

1934 йилдаёқ бир қанча мудҳиш ҳаракатлар содир этилди. 25 июлда кийимини узгартириб олган СС аъзолари давлат резиденциясининг ўзида Австрия канцлери Э. Дольфусни ўлдириб, тунтариш қилишга уриниб қуришди. Бундан олдин транспортда купорувчилик ишлари қилинган ва Австрия республикасининг бир қанча майда амалдорлари ўлдирилганди. Гитлер содир бўлган воқеаларни муҳокама қилар экан, қувончини базур яширганди³. 9 октябрда «Гевтон шамшири» операцияси амалга оширилди — Марселда Югославия қироли Александр ва Фран-

¹ Лутвинов В., Морозов Ю. Терроризм — угроза обществу и каждому человеку//ОБЖ. 2000, № 9.— С. 42.

² Қаранг: Яхлов А.В. Терроризм и международные отношения в первой половине XX века:— <http://anthropology.ru/texts/yachlov/terror.html>

³ Қаранг: Ширер У. Взлет и падение Третьей империи. М., 1991.— С. 319.

ши ташқи ишлар министри Луи Барту улдирилди. Ушбу терактни ташкил қилишда Германия дипломатик структуралари туғридан-туғри ишга солинган, бевосита қотил эса македониялик В. Георгиев булганди¹. Бу қотилликнинг оқибати оғир булди: нацистлар сиёсатига қарши турувчи Кичик Антанта ва Балкан Антантасини тирилтириш режаси бузилди, Франция — советлар яқинлашуви секинлашди.

Юқорида қайд этилганидек, фашистлар терроризми мутлақо Германияга хос ҳодиса эмасди. Руминиянинг (1934 йилда Руминия бош министри Дукини улдирган) «Темир гвардия»си, Венгрия ва Франциянинг фашистик ташкилотлари ҳам терроризм тактикасидан фойдаланишганди.

Шундай қилиб, XX асрнинг биринчи ярмида ута унғ ва агрессив қарашларга эга ташкилотлар ҳамда ҳаракатларнинг қуролига айланган терроризм ўзининг аввалги романтик қобиғи ва йуналишидан буткул маҳрум булди.

Замонавий терроризм. Терроризмнинг можароларни келтириб чиқарувчи ҳодиса сифатидаги салоҳияти, XX асрнинг 60-йилларидан бошлаб, икки қутбли дунёнинг қарама-қарши туриши натижасида, бутун-бутун минтақалар йуналиши турлича булган террорчи ташкилотлар ва гуруҳлар фаолият кўрсатган жойларга айланиб қолди.

Террорчилик ҳаракатининг кўламигина эмас, балки методлари ҳам ўзгарди. Агар XIX асрда ва XX асрнинг биринчи ярмида террорга қурбонлар билан терактлар ижрочилари ўртасида аниқ алоқа мавжудлиги хос булган, яъни террорчилар қурбон сифатида муайян давлат ёки жамоат арбобларини танлашган булса, XX асрнинг иккинчи ярмида қурбонлар террорчилар олдида айбдор ҳам, уларнинг талабларига асло алоқадор ҳам булмаган тенденция юзага кела бошлади ва ҳозир у шаклланиб булди.

XX асрнинг иккинчи ярмида кишиларнинг узи эмас, балки сиёсий вазият террорчилар нишонига айланди, энди тинч аҳолига қарши қаратилган террор воситасида уни террорчилар учун керакли йуналишга солишга ҳаракат қилинмоқда. Террорчилар кишилар қалбига саросима ва кўрқув солишга умид боғлашмоқда ва шунга интилишмоқда. Лекин бу бирдан-бир мақсад эмас, балки муайян сиёсий мақсадларга эришиш воситасидир.

Бир неча йиллар давомида террорчилик маркази Лотин Америкаси мамлакатларидан Японияга, ГФРга, Туркияга, Испанияга, Италияга кучиб турди. Айни маҳалда Англия ва Шимолий Ирландияда Ирландия Республика армияси (ИРА), Испанияда ЭТА («Эускади та Аската усна» — «Ватан ва Озодлик») сингари ташкилотлар террорчи-

---

¹ Қаранг: *Малафеев К.А.* Луи Барту политик — дипломат. — М.: Международные отношения, 1988. — С. 154—156.

лик ҳаракатларини ҳар хил даражадаги жадаллик билан амалга ошириб келинди. Исроил ва Фаластин террорчилари, Африка ва Осиё мамлакатларидаги, шунингдек АҚШдаги террорчи ташкилотлар фаоллашиб кетди. 80-йиллардан бошлаб Яқин Шарқда «Ҳамас» ва «Ҳизбуллоҳ» йуналишидаги ҳарбийлашган ислом террорчи гуруҳлари, Ҳиндистонда сикх террорчилиқ ҳаракатлари ҳамда гуруҳлари, Жазоир ва бошқа мамлакатлар террорчилари фаолликни жуда кучайтириб юборишди.

Сўнги йигирма йил ичида терроризм тарихида янги туб бурилиш бўлди. Бу СССР парчалангач, халқаро муносабатлардаги икки «буюк давлат»нинг қарама-қарши туришига асосланган икки қутбли тизим ҳам парчаланиши билан боғлиқ ҳолда «совуқ уруш» тугаган даврда дунёда юзага келган мутлақо бошқача сиёсий ва ижтимоий-иқтисодий вазият тақозоси эди.

«Янги дунё тартиботи» шакллана бошлаши, глобал халқаро тизимда бўҳронли вазиятларнинг ортиб бориши, стратегик ноаёнликнинг жиддий кучайиши, халқаро ҳуқуқнинг мавжуд нормаларини кенг қўламда тафтиш қилишнинг бошланиши ва ҳ.к. сайёрамизнинг қўлаб қисмларида турли радикал кучлар ва оқимлар кучайишига кумаклашди.

XX аср охирида бирмунча жадал суръатлар билан ривожланаётган давлатлар гуруҳи пайдо бўлди. Уларнинг ҳукмрон доиралари жаҳон хом ашё манбаларини, савдо-сотик бозорларини, капитал жойлаштириш соҳасини тубдан қайта тақсимлашга интилдилар. Буларнинг бари ҳозирги дунёда давлатлар ва давлатусти тузилмалар (корпорациялар, молиявий институтлар ва ш.к.) ўзаро муносабатининг янги тизими қарор топишига олиб келди. Ўтмишда ҳокимият учун курашда ишлатилган анъанавий воситаларнинг кўпчилиги негизида давлат суверенитети ётган булса, XX аср охиридаги сиёсий шароитда янги ҳокимият даъвогарлари учун бу воситалар қўлланишга яроқсиз булиб чиқди. Уларга анъанавий ҳокимият тизимларига минтақа, давлат, қитъа миқёсида самарали таъсир курсатиш имконини берадиган восита зарур эди. Бунда ган, аслида, ҳокимиятни суверен давлатчиликнинг номинал аломатлари сақланиб қоладиган тарзда қайта тақсимлаш усуллари ҳақида бормоқда. Булар: давлат чегаралари, парламентлар, президентлар ва ҳ.к.лардир. Глобал тизим сифатида модернизация қилинган терроризм шундай булиб қолди¹.

Террорчилик тузилиши ҳам мақсадига қараб узгарди. Ҳозирги замон терроризми куламига монанд жиҳозланган қудратли тузилмалардир. Қачонлардир пароканда булган террорчи ташкилотлар бугунги кунда умумий мафкуравий-конфессионал, ҳарбий, тижорий ва бошқа асос-

---

¹ *Сундиев И.* Мутация современного терроризма: от отдельных актов к террористическому вторжению. — <http://www.religare.ru/article19615.html>

ларга ўзаро жинс алоқа урнатишган. Террорчи гуруҳлар, айниқса, уларнинг раҳбарлари қурол-аслаҳа сотиб олиш, бир-бирини яшириш, кенг қўламли (масалан, Афғонистон ёки Ливандаги сингари) операцияларни амалга оширишда функция ва вазифаларни тақсимлаш масалаларида кўп ҳолларда жипс алоқада иш олиб боришади. Халқаро террорчилар ҳамжамияти куч ва воситалар билан манёвр қилишни, куплаб қурол-аслаҳа ҳамда жангариларни нолегал йўллар билан бир жойдан бошқасига ташлашни ўрганиб олганлигини таъкидлаш мумкин¹. Айни маҳалда халқаро терроризмга қарши курашда фойдаланиладиган мавжуд сиёсий ва ҳуқуқий механизмларнинг нуқсонлари кўриниб қолди. Булар: куч ишлатувчи идораларнинг давлат ичидаги ва халқаро қўламдаги иши лозим даражада мувофиқлаштирилмаганлиги, турли мамлакатлардаги ҳар хил ижтимоий-сиёсий кучларнинг замонавий терроризмнинг келиб чиқиши ва унга қарши кураш масалаларига муносабати хилма-хиллигидир².

Бир сўз билан айтганда, терроризм ҳозирги босқичда халқаро, глобал хусусият касб этди. У XX асрнинг 80—90-йилларидан бошлаб мураккаб ҳодисага айланди. Терроризмнинг глобаллашуви ва тобора кенгроқ байналмилаллашиб бораётгани бугунги кунда баҳс талаб қилмайдиган факт бўлиб қолди.

1.2. Терроризмнинг моҳияти ва сабаблари

Ижтимоий-иқтисодий ва сиёсий манзаранинг ажралмас қисми бўлган терроризм бугунги кунда глобаллашув жараёни туфайли юзага келган ўзгаришларга яна бир бор дуч келмоқда. Ҳозирги замон терроризмига хос асосий хусусиятлар сифатида қуйидагиларни кўрсатиш мумкин.

Мафкуравий жиҳатдан асослилиги ва тарғибот соҳасидаги салоҳияти. Глобаллашув ва минтақалашувнинг ўзаро боғлиқ жараёнлари бугунги кунда «Шимол — Жануб» ўқи бўйича зиддиятлар янада кучайишига олиб келмоқда. Жаҳон иқтисодиётининг таркиб топаётган тизими давлатлар, трансмиллий корпорациялар ҳамда Европа ва Шимолий Американинг фаровон минтақалари вакиллари бўлган бошқа иштирокчиларнинг бир томонлама бойиб боришига олиб келмоқда, айни маҳалда «жанубий чеккалар» — собиқ Учинчи дунё мамлакатлари ва халқлари уларнинг ривожланиш даражасидан тобора купроқ ортда қолмоқда. Бу ҳамма жойда ҳам сокин эътирозга олиб келмайди, албатта.

---

¹ *Гушер А.* Проблемы терроризма и борьбы с ним: лицо современного терроризма. — <http://www.terrorunet.ru/archive/2005/6/6>

² *Барышников Д.Н.* Международный терроризм в условиях глобализации. — <http://antihprology.ru/texts/Barishnikov/terror/html>

Аниқ фойдаланган трансмиллий хусусият. Ҳозирги терроризмнинг бу хусусияти глобаллашувнинг бевосита ҳосиласидир. Терроризмгина эмас, балки ижтимоий можаролар, молиявий ва савдо муносабатлари, маданият ва таълим соҳасидаги алоқалар ҳам давлат чегараларини назоратсиз, баъзан эса ушбу давлатлар раҳбарларининг хабари бўлмаган ҳолда тобора кўпроқ кесиб ўтмоқда. Бу жараён барча минтақаларда ҳам бир хилда уз-узидан, стихияли бўлиб ўтмасда, жаҳон харитасида юзага келган 1991—1999 йиллардаги Чеченистон ва ҳозиргача булган Афғонистон сингари «қора ўлқонлар» мисоли соғлом ва кучли давлатчилик бўлмаган жойда террорчилик ташкилотлари кўпроқ жамланишидан ҳамда фаоллашувидан далолат бермоқда.

Терроризмнинг жиноий дунё билан алоқаси. Халқаро сиёсий терроризмнинг жиноий дунё билан алоқаси бугунги кунда шу қадар аёнки, баъзида уларни бир-биридан ажратиб ҳам бўлмайди. Гиёҳванд моддалар, қурол-аслаҳа ва бошқа қимматбаҳо нолегал товарлар билан ноқонуний савдо кўпинча террорчи ташкилотларни молиялаштиришнинг асосий манбаи қаторидан ўрин олади¹. Айни маҳалда жиноий дунё террорчи гуруҳларни, одатда, террорчилик ҳаракатларини: худкушлар ҳужумлари, портлатишлар, самолётларни олиб қочиш, қароқчиларча ҳужум ва бошқаларни бевосита амалга оширувчиларни етказиб берувчи асосий манба бўлиб чиқади.

Техник жиҳозланганлик. Террорчи ташкилотлар қурол-аслаҳа, махсус материаллар, ускуналар ҳамда алоқа воситалари соҳасидаги энг янги ишланмалардан тўлиқ фойдаланишади. Бу ҳол уларни ўтмиш даврлардаги террорчилардан кескин фарқлаб туради. Бугунги кунда террорчи ташкилотларнинг кўпчилиги доим ҳам қонуний йўл билан олинган деб бўлмайдиган энг янги, баъзан эса махфий қурол-аслаҳа ёки алоқа воситаларидан фойдаланиш имкониятига эгадирлар.

Давлат томонидан махфий қўллаб-қувватлаш. Бу глобаллашув шароитидаги терроризмни тадқиқ қилишда энг нозик мавзу ҳисобланади. Биринчидан, террорчиларни қўллаб-қувватлаш, молиялаштириш ёки ўз худудида яширишдан воз кечиш туғрисида бир қатор глобал ва минтақавий шартнома ҳамда конвенциялар мавжуд. Шунга қарамай, қўллаб давлатлар, сиёсий вазиятдан келиб чиқиб, халқаро террорчилар фаолиятига панжа орасидан қарашади ёки террорчи гуруҳларга нисбатан бепарволигини билдириш учун сукут сақлаб қўя қолишни афзал кўришади.

Терроризм сабаблари ва уни ривожлантирувчи омиллар. БМТнинг Жиноятчиликнинг олдини олиш ва жиноятчилар билан муомала бўйича

---

¹ Успенский Н.Н., Вдовиченко Л.Н. Угроза каждой стране, всему мировому сообществу// Международная жизнь, № 12, 2001— С. 52; Куликов А.С. Как не попасть в криминальный капкан// Международная жизнь, № 12, 2001.— С. 53—54.

VIII Халқаро конгрессида (Гавана, 1990 й.) камбагаллик, ишсизлик, саводсилик, мақбул уй-жой етишмаслиги, таълим ва кадрлар тайёрлаш тизимининг номукамаллиги, ҳаётий истиқболнинг йўқлиги, аҳолининг бегоналашуви ҳамда тубанлашуви (маргиналлашуви — лотинча *Marginalis* — ижтимоий ҳаётнинг тубида жойлашганлар — дайдилар, қашшоқлар), ижтимоий тенгсизликнинг кучайиши, оилавий ва ижтимоий алоқаларнинг заифлашуви, тарбиядаги камчиликлар, миграциянинг салбий оқибатлари, маданий узига хосликнинг бузилиши, маданий-маиший объектларнинг етишмаслиги, оммавий ахборот воситалари томонидан зўравонлик, тенгсизлик ва тоқатсизлик кучайишига олиб борадиган ғоялар ҳамда қарашларнинг тарқатилиши терроризмнинг туб сабаблари сифатида қайд этиб утилди.

Терроризмни юзага келтирадиган алоҳида сабаб — этносларнинг миллий-озодлик кураши. Мамлакатлар ҳукуматларининг ушбу халқларнинг ўз тақдирини ўзи белгилаш ҳуқуқини тан олиш имкони йўқлиги ёки буни истамаслиги охир-оқибатда терроризмни келтириб чиқариши мумкин бўлган туқнашувларга олиб келади. Туркиядаги курдлар, Ольстердаги ирландлар, Испаниядаги басклар ўз муаммоларини сиёсий методлар билан ҳал этиш имконига эга бўлмаган этнослар қўлга қурол олган ҳолатларга мисол бўла олади.

Бир қатор объектлар омилар ва ҳолатлар ҳозирги замон терроризми ҳодисаси узоқ вақт мавжуд бўлишига кўмаклашади. Булар:

1. Айрим нуфузли сиёсий доиралар ҳамда давлатларнинг терроризм мавжуд бўлишидан манфаатдорлиги.

Бир давлат халқаро терроризмнинг бутун бир тизимини сақлаб туришга қодир эмаслигини қайд этиб ўтиш даркор. Бу тизимни кенгайтириш учун турли қиғаларда жойлашган, турли ирқ ва цивилизацияларни ташкил қиладиган бир қанча давлатлар коалицияси зарур бўлади. Терроризмнинг социализм мамлакатларидан бўлган ҳомийлари ва араб дунёси авторитар режимларининг XX аср иккинчи ярмидаги тактик иттифоқи 1960—1970-йилларда терроризмнинг глобал ҳужуми авж олишини таъминлаб берди.

Ҳозирги пайтда терроризмга ҳомийлик қилувчи давлатлар таркиби ҳажман кичрайиб, жиддий тарзда узгарди. 2001 йил 11 сентябрдан кейин глобал аксилтеррор коалицияни шакллантириш учун реал шарт-шароит юзага келди. Халқаро муносабатлар нормаси куз олдимизда қарор топмоқда. Унга мувофиқ, терроризмга ҳомийликнинг исботлангани ҳомий мамлакатга қарши ҳукмрон режимни ағдаришгача бўлган куч ишлатиш учун етарли асос бўлмоқда. Халқаро терроризм муаммосини ҳал этиш учун «терроризм — давлат» тугунини ечиш даркор. Ресурслардан ва моддий мададан маҳрум бўлган террорчилар ўз фаолиятини аввалги қўламда давом эттира олишмайди.

2. Террорчилар фаолиятининг мафкуравий (шу жумладан диний-мутаассиблик) ва сиёсий жиҳатдан кучли таъминланиши.

3. Терроризмнинг Европа ва Шимолий Америка бозорларини кузда гутган ҳолда наркобизнес билан тобора аниқ қушилиб бориши.

4. Террорчи ташкилотларнинг етакчи халқаро корпорациялар, жаҳондаги етакчи мамлакатларнинг молиявий-саноат гуруҳлари ҳамда махсус хизматлари билан унча аниқ булмаса-да, сузсиз узаро муносабатда булиши.

5. Юқорида тилга олинган террорчиларнинг «узини узи молиялаштириш» тизими уларнинг «жиноятчилар муҳити»ни фаоллик билан «экспансия» қилиш ҳамда бу муҳитни унинг анъанавий фаолияти соҳасидан, жумладан, қурол-аслаҳа билан савдо қилиш, қимор ва алкоголь бизнеси сингари сердаромад соҳалардан изчиллик билан сиқиб чиқариш билан тулдирилиши мумкин.

6. Ҳозирча жуда кам ҳисобга олинган алоҳида омил — бу ҳар қандай террорчилик ҳаракатининг муқаррар аломатларига айланган оммавийлик, кунгилочарлик ва ОАВнинг албатта иштирокидир.

Теракт умуммиллий ҳодиса, идеалда эса, глобал аудиторияни талаб қилади. Теракт ҳақида ахборотнинг кенг тарқатилиши, уни зўр бериб муҳокама қилинадиган ҳодисага айлантириш терроризм тактикасининг муҳим жиҳатидир, зеро сезилмасдан қолган теракт мазмунидан маҳрум бўлади. Терактни унга яқин булган қупорувчилик ёки сиёсий қотилликдан айнан шу ҳолат фарқлаб туради. Бундай ҳолларда жамоатчиликнинг муносабати ижрочиларни ёки буюртмачиларни қизиқтирмайди, бу, ҳатто, унинг учун хавfli ҳисобланади. Террорчилик ҳаракатига жамоатчиликнинг муносабати эса террорчиларга жамоатчилик кайфиятини узгартириш учун жуда ҳам зарур, зеро терактдан кузланган асосий мақсад оммавий психологияга таъсир этишдан иборат.

1.3. Террорчилик ташкилотлари таснифи

Таснифни жуда қатъий ва мутлақ нарса, деб тушунмаслик даркор. Таснифлаш борасидаги ҳар бир уриниш уз маъносига эга бўлади, конкрет мураккаб вазиятнинг муайян бир жиҳати ажратиб олинади ва бошқа конкрет вазиятлардаги ухшаш жиҳатларга ёйилади.

Терроризмни таснифлашда террорчилик фаолиятининг субъектлари, объектлари, мақсадлари, шакллари, унинг тарқалган географияси, террорчиликнинг мафкуравий концепциялари асос бўлиб хизмат қилади. Терроризм тадқиқотчилари шу аломатлар асосида ушбу ҳодисанинг бир нечта таснифини яратишган. Чунончи, муайян мақсадга (конкрет шахсга) қаратилган терроризм ва тасодифий кишилар қурбон бўладиган ёйилган терроризм ажратиб курсатилади. Яширин ва намоён террор фарқланади. Намоён булиш даражаси ва миқёсига, оқибатларига кура у халқаро ва ички терроризмга булинади. Тер-

рорчилик фаолиятида фойдаланиладиган воситаларига кура анъанавий ва технологик терроризмга ажратилади¹. Террорчилик фаолияти субъектига кура, уюшмаган (индивидуал) ва уюшган (коллектив) терроризм фарқланади. Уюшмаган терроризмда теракт (камдан-кам ҳолларда бир қатор терактлар) ортида қандайдир ташкилот гурган бир-икки одам томонидан амалга оширилади. Уюшган терроризм ҳолатида террорчилик ҳаракати махсус тузилма томонидан содир этилади. Ҳозирги дунёда айнан уюшган террорчилик анча кенг тарқалган.

Терроризмнинг асосий уч таснифини бирмунча батафсил куриб чиқиш зарур.

Биринчи типология террорчилар фаолиятининг хусусияти принципига, яъни бу фаолият у ички, трансмиллий ёки халқаро эканлигига кура қурилган. Бу террорчилик фаоллигининг олдини қонуний йўл билан олиш даражасини белгилаб беради. Ушбу типологияга мувофиқ терроризм қуйидагиларга бўлинади:

1. Ички: фуқароларнинг уз ҳудудида уз давлатига қарши ҳаракатлари.

2. Трансмиллий: бир давлат фуқароларининг бошқа давлат ҳудудидаги уз ватандошларига қарши ҳаракатлари.

3. Халқаро: террорчилар халқаро, миллатлараро гуруҳларининг бошқа давлат ёки давлатларга қарши ҳаракатлари.

Ҳозирги шароитда *ички терроризм*² жуда кенг тарқалган. У асосан бирон-бир мамлакатда мавжуд бўлган, ечими топилмаётган ички зиддиятлар негизида юзага келади ва ички сиёсий курашнинг энг кескин шаклларида хисобланади.

Терроризмнинг бу тури икки асосий кўринишга эга. Бу, биринчидан, экстремистик йуналишдаги ички сиёсий кучлар, ташкилотлар ва алоҳида шахсларнинг мавжуд ҳокимиятга нисбатан фаолияти; иккинчидан, ҳокимият тепасида бўлмаган, бир-бирига қарши курашаётган, уз курашида террорчилик методларидан фойдаланадиган сиёсий кучлар ҳамда ташкилотларнинг фаолияти.

Биринчи ҳолатда террорчи тузилмалар ва алоҳида шахсларнинг фаолияти уларнинг мавжуд тузумга, сиёсий ҳокимиятга, унинг йулига салбий муносабатини ифодалайди ва, эҳтимол, XX аср иккинчи ярми амалиёти курсатганидек, ижтимоий-сиёсий тузумни, унинг институларини, утказилаётган давлат сиёсатини зуравонлик билан бартараф қилишга, узгартиришга ёки заифлаштиришга, ёхуд бошқа сиёсий мақсадларга эришишга йуналтирилган булиши мумкин.

¹ *Возжеников А.В.* Международный терроризм: борьба за геополитическое господство.— М.: Изд-во РАКС.— М.: 2005.— С. 18.

² Бу ҳақда батафсил қаранг: *Грачев А.С.* Тупики политического насилия: экстремизм и терроризм на службе международной реакции.— М.: Международные отношения, 1982.— С.43.

Иккинчи ҳолатда ички терроризмнинг мақсади ҳокимият гепасида булмаган сиёсий душманларни заифлаштириш, уларни сиёсий саҳнадан тушириш, нуфузига путур етказиш, мамлакатда уз мавқеини мустаҳкамлаш ва ҳ.к.лардан иборат булади. Бунда сиёсий душман сифатида «душманлик йуналишидаги» террорчи ташкилотлар ҳамда тегишли сиёсий ҳаракатлар, ташкилотлар ва бошқа тузилмалар воқеъ булиши мумкин. Терроризмнинг ушбу турига сиёсий душманларнинг етакчиларини ва фаолларини йуқотиш, уларнинг қароргоҳларини вайрон қилиш, тарафдорларини қурқитиш ва ҳоказолар хосдир¹ Бундай терроризмнинг ёрқин мисоли сифатида АҚШдаги ирқчи террорчи гуруҳлар уюшмаси билан мамлакат қора танли ёшларининг террорчи ташкилоти — «Қора қоплонлар» уртасидаги курашни кўрсатиш мумкин.

Халқаро терроризмга келганда, унинг қуйидаги хусусиятларини ажратиб кўрсатиш мумкин:

— биринчидан, унинг тактикавий мақсади муаммога эътиборни қаратишдан, стратегик мақсади эса халқаро алоқаларнинг ҳар қандай ларзалардан қаттиқ таъсирланадиган турига, давлатлараро алоқаларнинг боғловчи бўғинига зарба бериш йули билан муайян ижтимоий ўзгаришларга (ён бериш, бошқа конкрет сиёсий мақсадларга) эришишдан иборат;

— иккинчидан, сиёсий тамагирлик ёки шантаждан фойдаланиш;

— учинчидан, зуравонлик билан таҳдид қилишни қўлланиш;

— тўртинчидан, террорчилик ҳаракатини содир қилганлик учун жавобгарликни доимо уни амалга оширган ташкилот уз зиммасига олади;

— бешинчидан, бундан буён зуравонлик совуққонлик билан қўлланилишини англаш туфайли юзага келадиган психологик шок таъсир этиш қуроли булиб хизмат қилади².

Муваффақиятли чиққан иккинчи тасниф *террорчилик фаолияти сабаблари буйича типларга ажратишдир*. Бу таснифга кура, терроризм қуйидаги мустақил турларга булинади:

— сиёсий терроризм;

— мафкуравий терроризм;

— миллатчилик терроризми;

— дунёқараш билан боғлиқ терроризм;

— жиноий терроризм.

1. *Сиёсий терроризм* тарафдорлари уни сиёсий кураш методларидан бири, деб ҳисоблашади. Ушбу методнинг моҳияти сиёсий душман-

---

¹ Рахимов Д.Ф. Современные конструкции определения терроризма: международно-правовые аспекты.— Т.: «QONUN HIMOYASIDA».— С. 63.

² Рахимов Д.Ф. Современные конструкции определения терроризма: международно-правовые аспекты.— С. 49.

ларни баргараф қилиш, ҳокимият тузилмаларини муайян ишни қилишга ёки қандайдир ишни қилмасликка мажбурлаш мақсадида амалда ўта зуравонлик чораларини куриш ёки шундай қилиш билан таҳдид солишдан иборат. Сиёсий фаолиятнинг ушбу тури амалда давлат арбоблари ва сиёсий арбобларни шантаж қилишда, уларни улдиришда, гаровга олишда, транспорт ишига сиёсий аралашувда ва бошқа зуравонлик ҳаракатларида қузга ташланади.

Айни маҳалда, сиёсий терроризм ҳақида гапирганда, унинг икки кичик турини фарқлаш зарур. Булар: давлат террори ҳамда оппозицион (ҳукуматпараст ва ҳукуматга қарши) террордир. Террорчилик фаолиятининг бу икки тури ўртасидаги фарқ шундаки, давлат террори — ҳукмрон элита томонидан содир этиладиган, куч ишлатадиган давлат тузилмаларининг қатағон кўринишидаги куч-қуввагига таянадиган ошқора зуравонлик. Махсус хизматлар бундай методлардан давлат душманларини йўқ қилишда фойдаланишган ва фойдаланиб келишмоқда. Масалан, Давлат хавфсизлиги қўмитаси офицери Богдан Сташинский 1959 йилда XX асрнинг энг машҳур террорчиларидан бири Степан Бандерани цианли калий билан ишлов берилган ўқ отиб ўлдирган, Исроил разведкаси Моссад эса 1982 йилда Мюнхендаги олимпиадада исроил жамоасини отиб ўлдирган фаластинликларни қириб юборган. Франция оператив ходимлари одил судловнинг қўли етмаган жазоирлик жангариларни махфий равишда улдиришган.

Оппозицион террор эса ҳукмрон режимга душман гуруҳлар томонидан сиёсий кураш воситаси сифатида фойдаланиладиган зуравонликдан ёки шундай зуравонлик билан қурқитишдан иборат. Оппозицион террор купинча алоҳида террорчилик ҳаракатлари — давлат арбобларини ўлдириш, жамоат жойларида портлатишлар содир этиш, гаровга олиш ва бошқаларда намоён булади. 2007 йил 27 декабрда Покистонда содир этилган террорчилик оппозицион террорнинг яққол мисолидир. Шу куни Равалпинди шаҳрида кучли портлаш бўлди. Покистоннинг собиқ Бош вазири Беназир Бхутто иштирок этаётган митингда кишилар орасига кириб олган шаҳид портловчи механизмни ишга солди. Нагижада оппозиция етакчиси Беназир Бхутто оғир яраланиб, бунинг оқибатида шифохонада вафот этди. Шунингдек, портлашда яна 20 киши ҳалок бўлди, камида 15 нафар киши жароҳатланди.

Покистонда портлатишлар ва отишмалар купдан буён тинмаяпти. Ё. Бхутто ватанига қайтиб келган кун — 2007 йил 18 октябрда ҳам иккига кучли портлатиш содир этилиб, 140 киши ҳалок бўлганди, 500 дан зиёд киши жароҳатланганди. Бу — оппозицион террорга биргина мисол, холос.

2. *Мафкуравий терроризм* туб ички ижтимоий-сиёсий можаролар негизида шаклланади ҳамда сул ва унғ терроризмда намоён булади. Айрим галқикотчилар бу турни *ижтимоий терроризм* (чунки унинг

субъектлари дунёни, мамлакатни уз мафкуравий концепцияларига мувофиқ ижтимоий қайта қуришнинг турли вариантларини олға суришгади) ёки тор маънодаги *сиёсий терроризм*, деб таърифлашади.

Сул (революцион, «қизил») терроризм мафкуравий жиҳатдан гурлича сул доктриналарга (марксизм, ленинизм, троцкизм, анархизм, геваризм, маоизм ва ш.к.), революцион вазиятни ва аҳолининг оммавий чиқишларини юзага келтириш буйича кенг куламли стратегияни амалга ошириш орқали тизимларни зуравонлик билан йуқотишга таянади. Бизнес вакиллари, давлат амалдорлари ва хавфсизлик органлари ходимлари, ҳукумат билан ҳамкорлик қилувчи мустақил мутахассислар, ҳукуматпараст сиёсий партиялар амалдорлари сул террорчилар учун нишон ҳисобланади. Одатда, ички бухронлар кескинлашган чоғда сул терроризм фаоллашади.

Сул мафкуравий терроризм Европада жуда кенг ёйилган (ГФРда «Қизил Армия Фракцияси» (РАФ), Италияда «Қизил Бригадалар», Францияда «Туғридан-туғри ҳаракат» тузилмалари, Грецияда «Халқ революцион кураши» ва б.). Тарихан қараганда, сул террорчиларнинг жанговар ташкилотлари унча узоқ муддат иш олиб бормади.

Ўнг (контрреволюцион, «қора») терроризм миллат учун анъанавий булган сиёсий доктриналар ва қадриятларга, тарихан эса утмиш миллий арбобларга йуналган булади ва сул кучлар томонидан таҳдид кучайган даврларда қисқа муддатга фаоллашади. Бунда сул ва либерал сиёсатчилар ҳамда фаоллар уларга нишон булади.

3. *Миллатчилик терроризми* этник белгиларга кура амалга оширилади. Умум эътироф этилишича, экстремизмнинг ҳозирги амалиётида миллатчилик терроризми анча кенг ёйилган. У, одатда, ута шафқатсизлиги ва қурбонлари куплиги билан ажралиб туради.

Миллатчилик терроризми айрим миллатлар ва этносларнинг ҳуқуқ ҳамда манфаатлари чинакам ёки сохта бузилишига қарши курашдек номонанд шаклда булади. Лекин террорнинг бу тури, пировард натижада, сиёсий мақсадларга: мавжуд конституциявий тузумни, мамлакатнинг давлат (купинча, федерал) тузилишини, мамлакатдаги мавжуд миллий-давлат ёки маъмурий-ҳудудий тузилмаларни ва ш.к.ни зуравонлик билан узгартиришга ҳам йуналирилган булади. Испания, Франция, Англия, Бельгия ва Европанинг бошқа бир қатор мамлакатларида миллатчи экстремистик ташкилотларнинг юқорида курсатиб утилган мақсадларга эришиш буйича фаоллиги кучаяётгани кузатилмоқда.

Миллатчилик терроризми, уз навбатида, сепаратистик, миллий-озодлик, репрессив-миллий ва ҳудудий-сепаратистик терроризмга булинади.

*Сепаратистик террорчилик*¹ суверенитет учун ёки тарихан яшаб келаётган ҳудуди мухториятини кенгайтириш учун куршаётган оз сон-

---

¹ Бу ҳақда батафсил қаранг: *Крылов А.Б.* Сепаратизм. Истоки и тенденции развития.— М.: Знание, 1990.— С. 79.

ли миллий-сиёсий гуруҳлар томонидан амалга оширилади. Улар сиёсий наиятдан, анъаналари ва ижтимоий таркибидан келиб чиқиб, унги ёки сул мафкура йулини тутишади. Бу тур ташкилотлар узоқ умр куради. Улар учун амалдорлар, бизнесменлар, полициячилар нишон булади.

*Миллий-озодлик терроризми*¹ босиб олинган ёки мустамлака қилинган давлатлар халқлари томонидан агрессор мамлакат вакилларига қарши қаратилади. Мақсади — давлат суверенитетини тиклаш. Бундай гуруҳлар муътадил-миллатчилик қарашларини қурол қилиб олишади, мафкуравий йуналиш кейинги навбатга утади. Улар, ижтимоий ва профессионал мақомидан қатъи назар, душман миллат вакиллари нишонга олишади.

Репрессив-миллий терроризм ягона давлат ичидаги миллий туқнашувлар даврида ривожланади. Имтиёзли миллий гуруҳлар вакиллари оз сонли миллатлар талабларини буғишни мақсад қилиб қўйишади, этник жиҳатдан бир хил давлатларни тузишга интилишади.

Худудий-сепаратистик терроризм битта давлат чегарасида бирон-бир ҳукмрон миллат билан суверенитет берилиши учун, яъни мамлакат ҳудудида алоҳида давлат тузиш учун курашаётган миллат ўртасида амалга оширилади.

Худудий-сепаратистик терроризм кўпинча партизанлар уруши билан бир бўлиб, унинг қисми сифатида воқеъ бўлади. Мисол тариқасида Шри-Ланка (тамиллар сингалларга қарши), Ҳиндистон ва Покистон (Кашмир можароси), 2008 йил декабрь ойида Мумбай шаҳрида содир этилган террорчилик ҳаракатлари, Ливан (шиа жангарилари исроилликларга қарши) сингари мамлакатлардаги воқеаларни кўрсатиб ўтиш мумкин. Ушбу барча ҳолатларда қуролли гуруҳларнинг озми-кўпми жанговар ҳаракатлари билан бирга курашнинг типик террорча методлари: душман ичкарасида алоҳида шахслар — ҳам ҳарбийлар, ҳам фуқароларни улдириш, гаровга олиш ва ҳ.к.лар қўлланилади.

4. *Дунёқараш билан боғлиқ терроризм* ҳукмрон нормалар ва муносабатлар билан мутлақо келишмаслик сабабларига кура амалга оширилади. Бу турга диний, экологик, «контраборт», феминистик терроризм киради.

Булар орасида энг кенг тарқалгани — диний терроризм. Д.В. Ольшанский бундай деб ёзади: «Диний террорга фанатизм — воқеликни жуда гора идрок этиш, «ягона туғри» қарашлардан фарқланувчи қарашларни қабул қилмаслик, анъанавий эътиқод хосдир. Диний фанатизм «кофирларни» улдирган киши жаннага тушади», деган мутлақ эътиқодга асосланади»².

¹ Бу ҳақда батафсил қаранг: *Моджорян Л.А.* Терроризм национально-освободительного движения// Государство и право, 1998, № 3.

² *Д.В. Ольшанский.* Психология терроризма. — СПб.: Питер, 2002.

Диний терроризм, уз навбатида, фундаменталистик ва сектантлик терроризмига бўлинади.

Фундаменталистик терроризмда дин террорчиларга ҳукуматга қарши кураш концепциясини таърифлаш имконини берадиган дунёқараш позицияси бўлиб хизмат қилади. Бунинг ёрқин мисоли — АҚШдаги протестантизмга йуналтирилган «Орийлар Миллати» ёки Исроилдаги яҳудийлар фундаментализми — «КАХ»дир.

Ҳозирги дунёда ислом терроризми жуда кенг тарқалган бўлиб, унинг тарафдорлари мусулмонлар истиқомат қилаётган мамлакатларда исломий тартиботни қарор топтиришга уринишади. Бундай ташкилотлар жами 150 тадан зиёд¹.

Сектантлик терроризми зўравонликни ҳокимиятни қўлга олиш ва нисбатан мукамал мамлакат қуриш шарти сифатида қаровчи тоталитар характердаги турли маргинал секталар томонидан амалга оширилади. Бундай турдаги терроризм учун бутун жамият таъсир курсатиш объекти бўлиб қолади. Мэнсон тўдаси (АҚШ), Аум Сенрикё (Япония) бунга мисол бўла олади.

5. *Жиноий терроризм* сиёсий беқарорлик онларида юзага келади, уни кўпинча оддий уюшган жиноятчилик билан чалқаштиришади ёки унга хос хусусиятларни бошқа турдаги терроризмга тақаштиришади.

Терроризмнинг учинчи мақбул таснифи *террорнинг намоян бўлиш шакли асосида таснифлаш*дир. Бундай таснифнинг маълум даражада шартли, бироқ унинг аҳамияти терроризмнинг у ёки бошқа шакли конкрет аломатларини бу соҳадаги қонун ижодкорлиги ва қонунни қўллаш фаолиятини кўпроқ мақсад томон йуналтириши ва тизимга солиш учун зарурлигидадир.

1. *Портловчи қурилмалардан террорчилик мақсадларида фойдаланиш*. Террорчиларнинг портловчи ускуналардан фойдаланишни афзал қуриши сабаблари аён. Жумладан:

— портлатиш оқибатида терактнинг «самаралилиги» таъминланади, яъни энг кўп зарар етказилади;

— портловчи қурилмани тайёрлаш учун кўп маблағ ва материал сарфлаш талаб қилинмайди;

— масофадан туриб бошқариладиган ва соат механизмли портловчи қурилмалардан фойдаланиш террорчиларнинг ўз хавфсизлигини оширади;

— портлатишлар, бошқа шакллардан фарқли ўлароқ, оммавий ахборот воситаларида кенг ёритилади;

— портлатишларнинг такрорланиши ва худкуш террорчилардан фойдаланиш эҳтимоли катталиги аҳоли турли гуруҳларига жиддий руҳий таъсир курсатади.

---

¹ Қаранг: Рахимов Д.Ф. Современные конструкции определения терроризма: международно-правовые аспекты.— С. 59.

2. *Скайджекинг* — ҳаво кемасини олиб қочиш ёки фуқаро авиацияси фаолиятига бошқача жинойий аралашииш. Терроризмнинг бу шакли «ҳаво терроризми», «ҳаво қароқчилиги», «ҳаво бандитизми» номи билан кўпроқ таниши

Террорчилар кўпинча ҳаво кемасини уни ерда қуриқловчи шахсларга ёки парвоз пайтида экипажга ҳужум қилиш йули билан қўлга олишади.

3. *Хайджекинг* — денгиз кемасини қўлга олиш ёки олиб қочиш ва халқаро кемачилик фаолиятига бошқача жинойий аралашииш. Тинчлик ва халфсизликка XX асрнинг 60-йилларидан таҳдид сола бошлаган денгиз терроризми ва қароқчилиги — бир-бирига тулиқ ухшаш бўлмаган ҳодисалар. Қароқчилик доим шахсий (одатда, ғаразли) мақсадларда амалга оширилади. Италиянинг денгиз кемаси «Акилле Лауро»нинг террорчилар томонидан қўлга олиниши денгиз терроризмига мисол бўлади.

Бундай мисолларни куплаб келтириш мумкин. 2003 йил 4 мартда Саудия Арабистонида Кенияга томон сузиб бораётган Россиянинг «Моннерон» танкерига, 2005 йил 5 ноябрда Сомали денгиз соҳилидан 160 км масофада Искандариядан Сейшель ороллари томон кетаётган «Сиборн спирит» круиз лайнерига қароқчиларнинг ҳужуми (шу йил сомалилик денгиз қароқчилари 20 дан зиёд жинойий рейд қилишган), 2006 йилда АҚШ ҲДКнинг ракета крейсери билан эсминеци иштирок этган жанг (бу XXI асрдаги қароқчиларга қарши дастлабки денгиз жанги ҳисобланади); 2007 йилдаги Сомали қароқчилари томонидан БМТ Жаҳон озиқ-овқат дастури томонидан фрахтланган «Розен» сухогрузининг эгаллаб олиниши, япон танкерининг қўлга олиниши шу турдаги терроризмнинг ёрқин мисolidир. 2008 йилда ҳам Сомали денгиз қароқчилари томонидан унга яқин террорчилик ҳаракатлари содир этилган¹. Денгиз қароқчиларига қарши курашиш учун БМТнинг турли давлатлари ва бошқа мамлакатлар ҳарбий-денгиз кемаларини жўнатишган.

4. *Гаровга олиш алоҳида ажралиб туради*. Гаровга олиш учун жиноятчиларнинг баҳонаи сабаблари ва мақсадлари жиддий аҳамият касб этади. Қатор ҳолатларда гаровга олувчи шахслар «аралаш» талабларни: тўвас тулашни ва сиёсий хусусиятга эга талабларнинг бажарилишини олға суришади.

Сунгги йилларда террорчиликнинг давлат, ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органларни шантаж қилиш учун гаровга олиш сингари шакли тез-тез тилга олинмоқда.

5. *Ядровий терроризм* ҳозирги замон терроризмининг энг хавфли туридир. Уни юзага келтирувчи шарт-шароит: ядро қуролига эга мамлакатларнинг куплиги; ядро қуроли яратиш бусагасида турган куплаб

¹ Қаранг: [http://ru.wikipedia.org/wiki/Сомалийские пираты](http://ru.wikipedia.org/wiki/Сомалийские_пираты).

мамлакатлар мавжудлиги (мутахассислар баҳолашича, 20 дан зиёд мамлакат ядро қуролини яратиш бусағасида турибди); жаҳондаги 30 дан зиёд мамлакат ҳудудида 450 саноат ва юзлаб тадқиқот реакторларининг мавжудлиги; инфратузилманинг куплаб хилма-хил ядровий объектлари борлиги.

Ҳозирги вақтда парчаланувчи ядровий материалларнинг ўғирланиши ва ноқонуний сотиб олиниши жиддий хавф тугдиради. Зеро бугунги кунда ҳатто энг оддий шароитларда ҳам энг оддий ядро зардлари яратилиши мумкин.

6. *Биологик терроризм.* Бундай террорчилик ҳаракатида биологик воситалар — бактериялар, вируслар, риккетсиялар ва ҳ.к.дан фойдаланилади. Биотерроризм таҳдиди сув таъминоти тизимини, озиқ-овқат маҳсулотларини зарарлантириш, юқумли касалликларни қузгатувчиларни тарқатиш орқали амалга оширилиши мумкин.

Устига устак, фан соҳасидаги сунгги ютуқлар киши ҳагги-ҳаракатини назорат қилиб бўлмайдиган даражада узгартириш мақсадида унинг онгини зарарлантиришга қодир воситаларни яратинга олиб келувчи генетик қуролни қўлланиш имкониятини беради. Шу билан боғлиқ равишда айрим халқаро ташкилотлар помидан биоинженерия соҳасидаги тадқиқотларни тақиқлашга даъватлар булди. Лекин, тақиқловчи сиёсатнинг узи тадқиқотчиларни яширин лабораторияларга ўтиб кетишга, яъни давлат назоратидан чиқиб кетишга мажбур қилишини ҳам тушуниш лозим.

7. *Сунгги пайтда ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органларни ҳамда терроризм муаммолари билан шугулланувчи олимларни кибертерроризм (электрон, компьютер терроризми) ташвишга солмоқда.* Терроризмнинг бундай шакли юзага келиши Интернет тармоғи жадал ривожланаётгани ҳамда ундан фойдаланувчилар сони ортиб бораётгани билан боғлиқ. Кибертерроризм деганда, компьютер воситасида ишлов бериладиган ахборотга, компьютер тизимлари ёки тармоғига қасддан ҳужум қилиш, кишилар ҳаёти ва саломатлигига хавф тугдириши ёхуд, агар бундай хатти-ҳаракат жамоат хавфсизлигига нугур етказиш, аҳолини чўчитиш, ҳарбий туқнашувларни келтириб чиқариш мақсадида қилинса, бошқа оғир оқибатлар юзага келиши тушунилади.

Куйидагиларни террорчилар қулидаги ахборот қуроли, деб ҳисоблаш мумкин:

— купайишга, дастурларга сингишга, алоқа линиялари, маълумот узатиш тармоқлари орқали юқишга, бошқарув тизимини ишдан чиқаришга қодир ва ҳ.к. компьютер вируслари;

— «мантиқий бомбалар» — сигнал буйича ёки белгиланган вақтда ҳаракатга келтириш учун ҳарбий ёхуд фуқаро инфратузилмаларига олдиндан сингдириладиган дастурий қурималар;

— телекоммуникация тармоқларида ахборот алмашувга тусқинлик қиладиган воситалар, давлат ва ҳарбий бошқарув каналларида

ахборотларни сохталаштириш, тест дастурларини ишдан чиқариш воситалари;

— объектни дастурий таъминлашга махсус киритиладиган ҳар хил хатolikлар.

Дастурий-аппарат воситасида амалга ошириш шаклларининг универсаллиги, яширинлиги, куп вариантлилиги, таъсир курсатишнинг радикаллиги, қўлланиш вақти ва жойи куплиги ва, ниҳоят, тежамлини террорчилар қўлидаги ахборот қуролини ута хавfli қилиб қўяди.

9. «*Психологик терроризм*» ҳам кенг ёйилган. Унинг моҳияти шундаки, агар террорчиларда, айтайлик, қирғин қуролига эга булиш ва бу қуролнинг ишлатишга шайлиги туғрисида хомхаёл уйғотилса, улар орзуларига эришишлари мумкин. Шундай қилиб, психологик шантаж йули билан жамоатчиликка тазйиқ утказилади. Шунингдек, сунгги пайтларда мансабдор шахслар, давлат муассасалари номига катта маблағ тулаш туғрисидаги талаблар бажарилмаса, купорувчилик содир этилиши туғрисидаги таҳдидлар битилган юмалоқ хатлар жўнатиш ҳоллари ҳам купайиб қолди. Бу ҳам психологик террорнинг бир кўринишидир.

Терроризм намоён булишининг асосий шакллари тавсифи қисқача шулардан иборат. Лекин бундай таснифни купинча шартли, деб аташ мумкин, чунки амалда конкрет шакллар «соф» ҳолда ҳам, «аралаш» ҳолда ҳам учрайди. Масалан, самолётни қўлга киритиб, олиб қочиш йўловчилар ҳамда самолёт экипажини гаровга олиш билан бирга кечади.

Террорчилик ташкилотларини таснифлаш янада мураккаб. Асосий қийинчилик шундаки, ҳатто, сунгги ун йилликлар билан чекланганда ҳам, уларнинг руйхатини тузиш жуда қийин.

Энг мақбули террорчи ташкилотларни кузлаган мақсади ҳамда иш хусусиятига қараб таснифлашдир.

Террорчи гуруҳлар мақсадига кура, сиёсий, миллий, диний ва жиной гуруҳларга булинади.

Сиёсий террорчи ташкилотлар бирон-бир мамлакатнинг давлат тузумини, сиёсий ва ижтимоий тузилишини узгартиришни уз фаолиятининг мақсади қилиб қўяди. Бундай типдаги ташкилотларга, энг аввало, 60—70-йиллардаги Фарбий Европадаги сул радикал гуруҳларни (Италиядаги «Қизил Бригадалар»ни, ГФРдаги «Қизил Армия Фракцияси»ни, Франциядаги «Туғридан-туғри ҳаракат»ни ва ҳ.к.ларни) ҳамда Лотин Америкаси партизанларининг террорчи гуруҳлари — «Сендеро Луминосо» ва бошқаларни киритиш мумкин.

Миллий мазмундаги гуруҳлар оз сонли миллатлар ёки муайян миллий гуруҳнинг манфааглари «ҳимоя» қилиш чорасини терроризмдан излашади. Бундай ташкилотлар фаолиятининг асосий мақсади уз давлатини тузишдан иборат булади, бунда, одатда, бирон-бир мамлакат таркибидан этник жиҳатдан бир хил аҳоли яшайдиган ҳудудни

ажратиб олиш учун кураш олиб борилади. Барчага маълум «Ирландия Республика армияси» (ИРА), басклар ЭТАси, Туркиядаги «Курд ишчилар партияси» миллий террорчи гуруҳларнинг ёрқин мисолидир.

Диний гуруҳларга улар аъзоларининг воқеликни диний нормалар туғрисидаги уз тушунчаларига мувофиқ қайта қуришга интилиши хосдир. Мамлакатнинг дунёвий ҳукумати ёки диний террорчиларни қабул қилишдан воз кечувчи оддий фуқаролар бундай гуруҳларнинг асосий душмани деб эълон қилинади. Бундай ташкилотлар орасида «ал-Ихвон ал-Муслимун» («Муслмон биродарлар уюшмаси»), «ал-Жиход» сингари ва бошқа асосий гуруҳларнинг номи бутун дунёга тарқалган.

Колумбиядаги «Экстрадиаблес» («Топширилиши лозимлар») ташкилоти жиноий террорчи ташкилотга мисол бўла олади. Ташкилотнинг негизини гиёҳванд моддалар билан савдо қилувчи, АҚШга топширилиши лозим бўлган жиноятчилар ташкил қилади. «Экстрадиаблес» амалдорларга, полициячиларга, таниқли сиёсий ва жамоат арбобларига, гиёҳванд модда савдосига қарши чикувчи барчага ҳужум қилади.

Шуниси ҳам борки, гуруҳлар кўзлаган мақсадлар бир бўлиб чиқиши ҳам мумкин. Масалан, терроризм методидан фойдаланувчи «Курд ишчилар партияси» миллий давлат тузиш ва, айни маҳалда, жамиятни марксизм руҳида ижтимоий ўзгартиришни мақсад қилиб қўйган ва шу тариқа ҳам сиёсий, ҳам миллий ташкилот аломатларини узида қовуштирган. Яқин Шарқдаги «Ҳизбуллоҳ», «Ҳамас» сингари ва ҳ.к. террорчи ташкилотлар туғрисида ҳам шуларни айтиш мумкин. Мазкур ташкилотлар аъзолари диний негизда бирлашиб, ўз олдларига сиёсий мақсадни — Исроил босиб олган ҳудудни озод этиш ва бошқаларни ҳам қўяди.

Мавжуд террорчи гуруҳлар иш олиб бориш хусусиятига кўра:

- ички;
- минтақавий;
- халқаро террорчи гуруҳларга булинади.

Алоҳида бир мамлакат ҳудудида иш олиб бораётган гуруҳлар ички, деб аталишини тушуниш қийин эмас. Бундай ташкилотлар мақсадига кура, одатда, сиёсий ёки миллийга киради. Бироқ бугунги кунда ички гуруҳлар шартли равишда мавжуд. Чунки ҳатто ИРА ёки ЭТА мутлақо Ирландия ёки Испания ҳудудида иш олиб боргани ҳолда, бошқа мамлакатларда ўз филиаллари ва ячейкаларига эга.

Бутун бир минтақага таъсирини ёювчи ташкилотлар минтақавий террорчи ташкилотларга киради. Булар, масалан, Яқин Шарққа таъсирини утказаётган «ал-Ихвон ал-Муслимун», «Ҳизб ут-Таҳрир», «Толибон» ва бошқалардир. Халқаро террорчи ташкилотлар, тегишли равишда, мақсадга эришиш учун бутун дунёда иш олиб бориш лозим, деб ҳисоблашади. Бунга мисол қилиб машҳур террорчи Усома бин Ладен ўзи XX аср охирида тузган «Жаҳон жиҳод жабҳаси»ни келтириш мумкин.

XX АСРНИНГ ИККИНЧИ ЯРМИДА ТУРЛИ МИНТАҚАЛАРДА ТЕРРОРЧИ ТАШКИЛОТЛАР ФАОЛИЯТИНИНГ КУЧАЙИШИ

Қадимда юзага келган терроризм бизнинг кунларга қадар ҳар жиҳатдан мунтазам ўзгариб, эволюцияга учраб, ривожланиб келди ва XX асрнинг иккинчи ярмида узининг юқори даражасига етди. Айнан ўтган асрнинг 50-йилларидан бошлаб жаҳон харитасида кўплаб кескинлик ўчоқлари юзага келди, айти маҳалда инсониятнинг Шимолий Ирландия муаммоси, АҚШдаги ирқчилик, Яқин Шарқдаги низолар, Шимолий Африкадаги мустамлакачиликка қарши ҳаракат сингари ва бошқа кўплаб дардлари бир вақтнинг ўзида кучайди.

Ушбу даврда иш юритган барча террорчи гуруҳлар фаолияти ҳақида гапириб ўтишнинг имкони йўқ, чунки, тахминларга кўра, уларнинг сони 1000 тагача ва ундан кўпроққа боради. Бинобарин, террорчиликка алоқадор ташкилотлар номини шунчаки санаб ўтишнинг ўзиёқ бир неча саҳифани эгаллайди. Шу боис XX асрнинг иккинчи ярмида кенг куламда иш юритган энг машҳур террорчи ташкилотларга тўхталиб ўтамиз.

2.1. Ғарбий Европадаги террорчи ташкилотлар фаолияти

«Ирландия Республика армияси» (ИРА). Шимолий Ирландиядаги можаро энг узоқ давом этиб келаётган ва қонли туқнашувлардан ҳисобланиб, эҳтиросларнинг жунбишга келиши даражаси ҳамда қурбонлар сонига кўра уни фақат араб-исроил можаролари билан қиёслаш мумкин.

Ушбу можаролар илдизи жуда қадимга — XI—XII асрларга — Фотиҳ Вильгельмнинг авлодлари булган норманн босқинчилар уз мулкини кенгайтиргани ҳолда, «зумрад» оролга (Ирландиянинг қадимги номи) ҳудудий даъво қила бошлаган даврга бориб тақалади.

1541 йилда Ирландия қироли рутбасини қабул қилган инглиз қироли Генрих VIII (1509—1547) католик Рим черкови кишанидан халос булиш истагида, протестантлик ислоҳотини утказган. Натижада мустақил инглиз черкови юзага келган давр — XVI асргача бу ерда жанглар маҳаллий тусда булиб, вақти-вақти билан исён кутарилиб турган. Ғалабадан руҳланган Генрих VIII Ирландияда ҳам шундай мустақил

черков барно қилишга интила бошлади. Бироқ V асрдаёқ христианликни қабул қилган ирланд католиклари буни англизлар сингари итоаткорлик билан қабул қилишмади. Оқибатда бутун Ирландия буйлаб англиз қиролига қарши исён кутарилди.

Ирландия муаммоси тадқиқотчиларидан бири булган Ж. Костиган республикачиларнинг можароларни ҳарбий йул билан ҳал қилиш туғри-сидаги ғояси 1857 йилда Нью-Йоркда пайдо булган, деб ҳисоблайди. Америкага ҳижрат қилган ирланд католиклари Нью-Йоркда Ирландия Республика Биродарлиги (ИРБ)ни тузишган. Даставвал ИРБнинг асосий мақсади ўз ватанларидаги қариндошларига молиявий ёрдам курсатишдан иборат булган, бироқ америка фуқаролар уруши тугагач, федерал армиядан бушатишган айрим ирланд аскарлари Ирландияни озод қилиш учун қуролли курашни амалга оширишга қарор қилишган. ИРБ шу тариқа ривожланиб, революцион ташкилотга айланиб кетган.

Б. Белл фикрича, Ирландия буйлаб 1870 йилдан 1916 йилгача булиб ўтган зуравонлик, террорча портлатишлар ва қотилликларнинг биринчи кампанияси ИРБ томонидан молиявий жиҳатдан ҳам, кишилар юбориб ҳам қўллаб-қувватланган. Ўша йилларда Ирландия униончилари¹ ҳамда Буюк Британиядаги униончилар ишини қўллаб-қувватлаган кучлар ҳужумнинг бевосита нишонига айланишган. Британияликлар томонидан Ирландияда қўллаб-қувватланган полиция — Ирландия Қироллик Полицияси (Royal Irish Constabulary ёки RIC) ИРБнинг асосий душманларидан бири эди².

1916 йилга келиб Ирландияда вазият ўзгарди. ИРБ раҳбарлари Патрик Пирс ва Жеймс Коннолли Британия армияси кучлари Германия билан урушга жалб этилганидан фойдаланиб, 1916 йилги пасха кунларида Дублинда кутарилган кўзғолонга бошчилик қилишди. Бу кўзғолон англизлар учун мутлақо кутилмаган воқеа булди, шу боис у маҳаллий куламда ютуқ келтирди. Пирс ва Коннолли оз сонли қуролланган издошлари билан шаҳарда бир нечта муҳим пунктни қўлга киритишди. Патрик Пирс шаҳар бош почта булими залида Ирландия Республикасини оммавий равишда эълон қилди.

Қушин Дублинга томон йул олди. Бир неча кундан кейин Британия артиллерияси шаҳарни вайронага айлантирди. П. Пирс вазиятдан чиқиш қийинлигини англаб, британияликлар билан музокарага киришди ва «генерал, Ирландия Республика армияси қумондонидан...» тарзида янги унвон билан имзо чекиб, хабар юбориб, сулҳ сурай бошлади. ИРБ шу тариқа узини узи армияга — ИРАга айлантириб олди.

¹ Инглизча union — ягона, бирлашма сузидан, яъни униончилар — Англия ва Ирландияни бирлаштириш учун курашган кишилар.

² Bell/ The Secret Army: A History of the IRA, 1916—1970/— Cambredga: MIT Press. 1974.

Интелилар исенни бостиришди, бироқ бунда курсатилган шафқатсизликка жавобан куплаб ёш ирланд-католиклар ИРА сафига кира бошладилди. Ирландия аста-секин қонли уруш саҳнасига айланди. Муҳораба башаётган ҳар бир тараф бошқасини ёвузларча ҳаракат қилишда айбларди, бироқ қотиллик ва талон-торож қилиш ҳар иккисининг ҳам тактикасига айланиб қолганди.

1921 йилда Англия билан Ирландия уртасидаги битимга мувофиқ, вазият вақтинча узгарди. Бу битим шартларига кўра, Ирландияга мустақиллик берилди, айти маҳалда Ольстер атрофидаги шимолий ҳудудлар, унинг Ирландияга тинч йўл билан кириши имконияти яратилгунча, Британия ҳимояси остида қолдирилди. Бироқ инглиз ҳукумати 1922 йилдан 1966 йилгача Шимолий Ирландияда католикларнинг фуқаролик ҳуқуқлари доирасини мунтазам равишда торайтириб борди. Бунда фуқаролик ҳуқуқлари учун ҳаракат даставвал протестантлар томонидан ҳам, католиклар томонидан ҳам қўллаб-қувватланди, бироқ инглиз ҳукуматининг Шимолий Ирландиядаги хатти-ҳаракати муаммони республикачи-унионистик конфронтация тарзида курсатиб, уни кучайтира бошлади.

1954—1955 йилларда ИРА фаолияти кучайди. Кейинги икки йил ичида ИРА жангчилари томонидан Ольстер чегарасидаги қурол-аслаҳа омборларига, радиостанцияларга, божхоналарга ва полиция муассасаларига 600 мартадан зиёд ҳужум қилинди. 1957 йилга келиб, инглиз қуролли тузилмалари бир қанча оммавий ҳибсга олишларни амалга оширгач, террорнинг ушбу кампаниясига чек қўйилди. Шундан сўнг зўравонлик тулқини пасая бориб, 1959 йилга келиб батамом тўхтади.

Бироқ террорчилик фаоллиги пасайиб боргани ҳолда, фуқаролик ҳуқуқи учун ҳаракат кучайиб, куплаб юришлар ва манифестациялар булиб ўтди. Ҳукумат католик ирландларнинг ҳар қандай чиқишларини, ҳатто, уй-жой шароити ва таълимни яхшилаш учун уюштирган намоишларини ҳам қаттиққўллик билан бартараф қила бошлади. М. Хастингс бу борада: «Тенг ҳуқуқлар учун кураш олиб боришга булган тинч интилишга ҳам Шимолий Ирландияча жангарилик билан чек қўйилди»¹, — деб ёзганди.

1969 йил ёзида икки диний гуруҳ муносабатлари муаммоси ҳал қилувчи даражадаги гуқнашувга айланиб кетди. Биринчи туқнашув ирландияликларнинг фуқаролик ҳуқуқлари учун курашчилар уз тарафдорларини Лондондериан Белфастгача тинч юриш утказиш учун кучага олиб чиққанларида булиб ўтди: бунда юриш қатнашчиларига кузни ёшлангирадиган газ қўлланиб ҳужум қилинди ва RUC ҳамда захира кучлар (B-Specials) томонидан тарқатиб юборилди.

¹ *Hastings M. Barricades in Belfast.*— New York; Taplinger, 1970.

Вазият 1969 йил 15 августда авж нуқтасига етди, шу куни протестант зарғалдоқлар ордени аъзолари анъанавий «шогирид болалар» байрамини — қирол Яков II католик қушинлари устидан қозонилган галабанинг йиллигини утказишга тупланишганди. Лондондерри ва Белфаст протестантлари юришдан олдин ёнувчи аралашма солинган шиша идиш, тош ва таёқлар билан қуролланиб олишганди. Безори протестантлар галалари католиклар истиқомат қиладиган ҳудудларга ҳужум қилиб, даҳшагли қирғин қилишди. Кучалар баррикадалар билан тўсилди. Шиддатли хунрезлик узлуксиз 50 соат давом этди. Жамоалар чегараларида адоватлашувчи томонлар билан полиция уртасида кўча жанглари булиб утди: ҳамма бир-бирига уқ узарди. Кучалар ўнлаб мурдалар, юзлаб ярадорларга тўлди, уй-жойлар аланга узра қолди.

Август ойи охирига келиб Белфаст жанг майдонини эслатарди: бўш металл бочкалардан, тунтарилган юк машиналаридан кутарилган баррикадалар, ёқиб юборилган полиция автомобиллари қобирғаси, синдирилган ойналар, дўконлар витриналари шиддагли жангларни эслатиб турарди. Тез орада бошқа кушлаб шаҳарларда ҳам қўзғолонлар кутарилди. Британия ҳукумати Шимолий Ирландияга тинчликни сақлаб турувчи куч сифатида армия жунатишга мажбур бўлди.

Б. Белл ва бошқа тадқиқотчиларнинг фикрига кура, айнан Ирландияга киритилган Британия армиясининг сиёсати ИРАнинг тикланишига олиб келган. Ольстерга киритилган армия катта офицерлари можаролар билан боғлиқ тарихий ҳолатларни билмай туриб вазиятни баҳолашди ва курашаётган икки тараф бёр, улардан бири Ирландиянинг уч рангли байроғи остида курашмоқда, бошқаси эса Қўшма Қиролликнинг давлат байроғи остида чиқиб, узини Британия империяси ватанпарварларидан, деб курсатмоқда, деган қарорга келишди. Шунинг учун ҳам армия узини ватанпарвар фуқаро дегувчилар билан бирлашди.

Бундай сиёсат қаттиқ янглиш булиб чиқди, чунки ушбу можаро Ирландия фуқароларининг икки гуруҳи уртасидаги зиддиятга асосланган булиб, биронта ҳам гуруҳ «Британия»ники эмасди. Армия тинч, бетараф куч булиб қолиши лозим эди, шундагина туқнашаётган томонларни ярашувга олиб келиши мумкин эди. Бироқ ҳарбийлар бу можародаги экстремистик томонлардан бири билан бевосита бирлашиб олишди. Мана шу ҳолаг католик ИРАнинг тикланишини келтириб чиқарди.

Шундан буён ИРАнинг террорчилик фаолияти кучайиб, унинг аъзолари казармалар ва ҳарбий объектларга кўплаб ҳужум уюштиришди. Қисқа вақт оралиғида қурол-аслаҳа омборларига, радиостанция-

ларга, божхоналарга ва полиция участкаларига 600 мартадан зиёд хужум қилинди.

1970 йил январда ИРА икки: «расмий» ва «муваққат» фракцияга ажралди. «Расмий» ИРА асосий эътиборни тарғибот ва тушунтириш ишларига қаратиб, қуролдан фақат узини узи мудофаа қилиш мақсадида фойдаланиш мумкин, деб ҳисоблади. «Муваққат» ИРА етакчилари эса фаол террорчилик фаолиятига, шу жумладан Англия худудиди ҳам таянишларини баён қилишди¹.

Кейинчалик ИРА Буюк Британия ва унинг тинч аҳолисига нисбатан террорчилик кампаниясини изчиллик билан олиб борди. Бу билан у британияликларни Шимолий Ирландиядан уз армиясини олиб чиқиб кетишга мажбур этишга ҳамда бирлашган Ирландия Республикасини тузиш имконини яратишга умид боғлаганди.

1972 йил 30 январдаги «Қонли якшанба» деб аталувчи воқеа ҳам аксилинглиз кайфиятни кучайтириб юборди. Шу куни Лондондеррида инсон ҳуқуқлари учун ҳаракатда иштирок этган 13 қуролсиз намойишчи отиб ташланганди. Шу йилнинг 21 июнь куни «Қонли жума» бўлиб ўтди, унда провизионалистлар Белфастда 22 та бомбани портлатиб, тинч аҳолидан туққиз нафар кишининг умрига зомин бўлишди.

1970 йилдан 1985 йилгача бўлган даврда ИРА ҳаракатидан 1800 га яқин киши ҳалок бўлганди, ҳозирги кунда қурбонлар сони 2000 нафарга яқинлашиб қолди.

ИРА 70-йилларда, уз тузилишига кура, чиндан ҳам армияга ухшарди. Ташкилотга «Армия Кенгаши» раҳбарлик қилар, унга ҳарбийлашган булинмалар: бригадалар, батальонлар, роталар буйсунарди. Бу булинмалар раҳбарларига ҳарбий унвонлар бериларди. Бироқ йириклаштирилган жанговар бирликлар лозим даражадаги махфийликни таъминлаб беролмасди. Бунинг оқибатида полиция ИРАга уз хабаргирларини жойлаштириш имконига эга бўлди. Бу хабаргирлар фаолияти туфайли бир қатор террорчилик операциялари бартараф этилди, куплаб жангарилар ҳибсга олинди.

1980-йилларда ташкилот миқдорий жиҳатдан усди: фаол аъзолари сони 70-йиллардагига нисбатан икки баравар купайиб, 500 кишига етди. 1990-йилларда ташкилот аъзолари сониди камайиш кузатилди. Жангарилар сони 300—400 нафарга тушиб қолди. Ташкилот асосан банкларни умариш, хайр-садақа туплаш ҳисобига молиялаштириб келинган; молиявий ёрдам четдан, асосан АҚШдаги ирланд диаспорасидан, сул радикаллар билан ҳамкорлик қилишдан воз кечиш шарти билан, келарди. 70-йилларда ИРА бюджети йилига 1 миллион фунтни ташкил қилганди, 80-йилларда эса бу рақам 6 миллионга қадар купайди.

---

¹ Витюк В. В., Эфирова С. А. Левый терроризм на западе. История и современность.— М.: Наука, 1987.— С. 78.

ИРА террорчилари автоматлар, чех пластик портлатгичи — Semtex, РПГ-7 — гранатомётлари, миномётлар билан қуролланишган. Ирландияга бу қурол-яроғнинг катта қисми Ливиядан келтирилган.

ИРА бошқа мамлакатлар ҳудудида басқарнинг ЭТА ташкилоти, Революцион ячейкалар (Германия) билан ҳамкорлик қилган, Голландия ва Бельгияда ҳам улар тарафдорларининг кенг шохобчаси булган. Буларнинг бари ИРА террорчиларига Европа мамлакатлари ҳудудида Буюк Британия фуқароларига куплаб ҳужумлар қилиш имконини яратган.

ИРА терактларининг сиёсий йуналиши, одагда, террорнинг фаоллашуви Парламентга буладиган сайловдан олдин утказиладиган кампания билан бир вақтга туғри келиши билан ҳам тасдиқланади. Чунончи, 1993 йил 28 февралда «Лондон-бридж» станциясида портлатиш амалга оширилди. 1997 йилги сайловолди кампанияси даврида жуда кенг куламадаги террорчилик операцияси утказилди, бу ҳолат террорчилар билан музокара олиб боришни истамаган консерваторларнинг мағлубияти сабабларидан бири бўлиб қолди.

1998 йил январда Ольстерда можаролар яна кескинлашди. Бу гал зуравонлик авж олишига сулҳ борасида таклиф қилинган шартлардан протестант экстремистларнинг норозилиги сабаб булди.

Шимолий Ирландияда «Ольстер мудофаа ассоциацияси» («Ulster Defence Association» — ЮДА) протестантларнинг энг йирик қуроли ташкилоти булганди. У 1971 йил сентябрда, ирланд экстремистларининг терроризмига жавобан Энди Тайри ташаббуси билан протестантларнинг бир нечта гуруҳи бирлашиши натижасида тузилганди. ЮДА ташкилотчилари Ольстернинг протестант аҳолисини террорчилар ҳужумидан ҳимоя қилиш ва Шимолий Ирландияни Буюк Британиядан ажратиб олишга булган уринишларга қаршилиқ курсатишни мақсад қилиб қуйишганди.

ИРА жангчилари 1970 йилда бошлаган бомба уруши даврида ЮДА «куча ҳимояси» учун қуроли кампания олиб борди. ЮДА жангарилари ҳисобида 10 дан зиёд қотиллик бор.

Бриганиянинг бошқа бир иттифоқчиси — «Лоялистлар Кунгилли Кучлари» («Loyalist Volun tee Force» ЛВФ) 1996 йилда «Ольстер Волонтёрлари Кучлари» (ОВК) ташкилотидан ажралиб чиққан жангарилардан тузилган.

Ташкилотни тузишда унга «Каламушлар Қироли» лақабли Билли Райт бошчилик қилди. Бироқ Райт 1997 йил 27 декабрда Мэйз турмасида Ирландия Миллий Озодлик Армиясининг уч нафар жангарилари томонидан улдирилди. Райтдан сунг Ташкилотга «Баҳайбат» лақабли Марк Фултон бошчилик қилди. Католик Ирландиянинг Шон Браун, Сэмус Диллон, Эдди Трэйнор каби таниқли арбоблари ҳалок булишди.

Лекин ИРА Британия ҳарбийларига ҳамда Шимолий Ирландиянинг протестант террорчи ташкилотларига қарши ёлғиз курашмаётганини. 1975 йилда Европада сул экстремистик ҳаракат оммалашиши оқибатида Ирландияда «Ирландия Миллий Озодлик Армияси» (ИМОА) тузилди. У «расмий» ИРАдан ажралиб чиққан аъзолар томонидан тузилган Ирландия республикачи социалистик партиясининг қуролли қаноти булиб қолди. ИМОА террорчилик фаолиятдан кузланган мақсад Шимолий Ирландиядан Британия қўшинларини чиқариб юбориш ва унинг ҳудудида марксча-ленинча революцион давлат тузиш, деб эълон қилинди. Бунинг учун ИМОА портлатишлар қилди ҳамда Британия ва Ольстер мансабдор шахсларига, хавфсизлик кучлари вакилларига, протестант лоялисларга, протестант милиция аъзоларига ҳужумлар уюштирди. ИМОА амалга оширган энг йирик теракт 1982 йилда тунги клубнинг портлатилиши булиб, бунда 17 киши ҳалок бўлди, 66 киши жароҳатланди.

ЭТА террорчи ташкилоти. Национал-сепаратистик йўналишдаги бу террорчи гуруҳ ўтган асрнинг 50-йиллари ўртасида радикал кайфиятдаги баск сул миллатчилари томонидан тузилганди. Бироқ унинг энг янги тарихи илдизи фуқаролар уруши, диктатор Франсиско Франко томонидан амалга оширилган Герника бомбардимони йилларига ва 1937 йилда Басклар Мамлакати автономиясининг тугатилиши даврига бориб тақалади.

Франкочилар даврида басклар камситилганди — уларнинг тили тақиқланган, маданияти яширин ҳолатда эди. Айни шу вазият бу пайтгача испанлар билан тинч-тотув яшаб келган басклар «уруш эълон қилишига» асосий сабаб булганди.

ЭТА 1894 йилда тузилган Баск Миллий Партиясидан ажралиб, 1950-йилларда тор-мор қилинган партизанлар ҳаракаги ўрнига келганди. ЭТАнинг асосий мақсади Шимолий Испания ва Жанубий Франция ҳудудида баск давлатини тузишдан иборат эди. ЭТА фаоллари бунга бевосита басклар мамлакатадагина эмас, балки Франциянинг жануби-ғарбий провинциялари — Лебур, Басс-Наварра ва Сулда ҳам утказиладиган террорчилик ҳаракатлари воситасида эришмоқчи булгандилар.

ЭТА сепаратистлари дастлабки терактни 1968 йилда амалга оширишди. Ушанда улар Сан-Себастьян шаҳри полицияси бошлиғини улдиришди. Кейинчалик ЭТА терактлари оқибатида ҳар йили 100 нафарга яқин одам ҳалок буларди. Улар 1973 йилда Франконинг расмий вориси Испания бош вазири Луис Карреро Бланкони ҳам улдиришганди. Террорчиларнинг қурбонлари орасида турли мартаба-мақомдаги сиёсатчилар ва маъмурлар, ҳарбий ва полиция амалдорлари, махсус хизматлар ходимлари, журналистлар ва, ҳатто, Колумбнинг авлоди — вице-адмирал Кристоаль Колон де Карвахал ҳам бор.

Лекин ЭТА аъзоларини террорчилар, деб аташдан нима учундир узоқ вақт гортиниб турилди. Бунинг сабаби оддий эди. Гап шундаки, ЭТА аъзоси булган басклар Франко режимига қарши курашгандилар, шу боис террорчилик ҳаракати учун уларни кечирибгина қолмай, балки баъзи масалаларда йул қуйиб берилганди ҳам. Лекин 1975 йилда Франко вафот этгач, Испанияда бирмунча демократик руҳдаги янги ҳокимият қарор топди ва у баскларга ён босиб, сиёсий маҳбусларни озод қилди ҳамда басклар мамлакатига кенг муҳторият берди. Баскларнинг ўз ҳукумати, парламенти, полицияси бор эди, шунингдек улар солиқни мустақил туплай олардиларки, иқтисодий қийинчиликлар шароитида бу анча муҳим масала эди.

Бироқ ЭТА жангчилари ғалабага эришгунча, яъни басклар мамлакатаги тўлиқ мустақилликни олгунича курашиш иниятида эканликларини маълум қилишди. Шу вақтдан уларни Франко режимига қарши курашчилар деб эмас, шунчаки террорчилар ва сепаратистлар, деб атай бошлашди. ЭТА аъзолари 1979 йилда ўз тарихларида биринчи марта социалистни — Герман Гонсалесни улдиришгач, улар марксчилар жумласидан тугал чиқарилиб, террорчилар, деб атала бошланди.

ЭТА раҳбарлари ўзларининг молиявий жиҳатларини гаъминлаш учун Баскониянинг йирик ва ўрта тадбиркорларидан ҳар йили олинандиган «революцион солиқ»ни уйлаб топинди. Ушбу солиқ, аслида бизнесменлардан рэкет йули билан олинган маблағ ЭТАга узоқ йиллар давомида ойлик маошни мунтазам олиб келган 300 нафарга яқин жангарини тўлиқ жанговар шайликда сақлаб туриш имконини берди.

Ташкилот ичида қатъий тартиб-интизом сақланар — хиёнаткор жуда шафқатсизлик билан жазоланарди.

70—80-йиллар бусағасида радикал басклар мустақиллик учун ўз курашларини янада купроқ қонуний асосга қуйишга интила бошлашди — мамлакатда ЭТАни қўллаб-қувватловчи 13 партиядан иборат курама юзага келди. Улар орасида ЭТАнинг ўта сўл қаноти — «Эри Батасуна» (Халқ бирлиги) ҳозир ҳам жуда нуфузли саналади.

Даставвал ЭТА якка-якка сиёсий қотиллик йулидан борди. Бироқ кейинчалик басклар ялпи қирғинга олиб келадиган терактларни уюштира бошлашди. Чунончи, 1980 йилда ЭТАнинг хилма-хил куламдаги акциялари оқибатида бир йил ичида турли жойларда 118 киши ҳалок булди. 1987 йилда эса Мадриддаги супермаркетда содир этилган портлатиш тинч аҳолидан 21 нафар кишининг умрига зомин булди.

Испан махсус хизматлари Логин Америкасидаги айрим режимларнинг эски тажрибасини диққат билан урганиб, унга амал қилишга ва «ўлим эскадрони» деб аталмиш куч ёрдамида ЭТАни бартараф этишга қарор қилишди. ЭТАнинг энг фаол арбобларини ноқонуний ўғирлаш ва йуқотиш террорчиларга қарши курашнинг янги тактикасига асос қилиб олинди. Махсус хизматлар узларини шубҳа остида қолдирмас-

лик учун, ҳатто, «Аксилтеррор озодлик гуруҳлари» номини олган яширин ташкилот ҳам тузишди. Натижада 1983 йилдан 1987 йилгача ушбу «эскадрон» янгилиш ҳолда террорчи деб ҳисобланган 27 бегуноҳ кишини ҳам қатл қилди. Бу иш шунга олиб келдики, куч ишлатувчи органларнинг узларини қонундан устун қуйган раҳбарлари ҳибсга олиниб, ҳукм қилинди, Испания аҳолиси эса ЭТАга мансуб террорчиларга қандайдир хайрихоҳлик ҳис эга бошлади.

1997 йилда Баск областида ҳукмрон Халқ партияси вакили Мигуэль Бланко угирлангач, ҳамма нарса узгарди. ЭТА Бланкони айирбошлаш учун Испания қамоқхоналарида жазо муддатини утаётган 460 баск маҳбусни озод этишни талаб қилди. Бу талаб бажарилмагач, бошидан икки ўқ еган Бланко кучада ётган ҳолда топилди. У касалхонада вафот этди.

Ёш сиёсатчининг ўлими 6 миллиондан зиёд испанияликни зурвонликка чек қуйишни талаб қилиб намойишга чиқишга мажбур этди. Натижада кейинги йилиёқ ЭТА ут очишни тўхтатишини эълон қилди. Тўғри, 1999 йилда ҳукмрон партия баск мустақиллиги истиқболларини муҳокама қилишдан яна бир бор бош тортганида сулҳ бузилди. Бунга жавобан ЭТА жангарилари июлнинг икки ҳафтаси ичида беш бора террорчилик актларини амалга оширишди.

Бугунги кунга келиб ИРА ва ЭТАни Европадаги энг машҳур террорчи ташкилотлар, дейиш мумкин. Бироқ улар миллий-сепаратистик ташкилот булгани ҳолда, қоидадан ташқари булиб қолди, чунки ХХ асрнинг иккинчи ярмида Фарбий Европада ҳаракат қилган террорчилар гуруҳларининг купчилиги миллий негиздан маҳрум булиб, сул терроризм йулини тутишган эди.

Фарбий Германиянинг «Қизил Армия Фракцияси» ёки «Rote Armee Fraktion» (РАФ) жаҳонга номи кетган шундай гуруҳларнинг дастлабкиларидан бири булди. Қизил террор йўлини тутган бу гуруҳ Вьетнамдаги урушга, ҳарбий хизматга, рокн-роллга, гиеҳванд моддаларга, сексуал революцияга ва яна бошқа куплаб нарсаларга қарши курашни уз дастурий мақсадлари сифатида эълон қилди. РАФчиларни қуроли курашга ундаган айни шундай кенг куламдаги ҳодисалар, эҳтимол, немис давлат арбоблари дастлабки пайтда «қизил армиячилар»ни «туқликка шухлик қилаётган ношукр ақли калгалар» деб атаб, унчалик жиддий эътибор бермаганликлари сабаб булгандир.

РАФ томонидан 1968 йил 2 апрелда Франкфуртдаги универсамлардан бирида уюштирилган портлатиш бу гуруҳ фаолиятининг бошлангани булди. Дуконга бомбани гуруҳ етакчиси А. Баадер ва унинг гуманистлари Г. Энслин ва А. Проль жойлаштиришганди. Фарбий Германия «қизил армиячиларининг узлари эътироф этишларича, бу ҳаракат таниқли медиа-магнат Аксель Шпрингерга суиқасд қилган бошқа

бир террорчи — Карл Кунтцинг Гамбургда полиция томонидан ундирилишига жавоб бўлган¹.

Лекин уша вақтда РАФ етакчилари, уз бахтларига қарши, махфий иш олиб бориш бўйича тажрибага мутлақо эга эмасдилар, натижада Франкфуртдаги порглатишдан кейин полиция туртала ташкилотчи ҳамда ижрочини дарҳол ҳибсга олишга муваффақ бўлди, уларнинг ҳар бири кейинчалик суд томонидан уч йилга озодликдан маҳрум этилди. Ҳукм чиқарилгач, барча террорчилар кассацион инстанция қарор чиқармагунча озодликка чиқарилди. Андреас Баадер ва унинг ёрдамчилари ушбу қарор чиқишини кутиб утирмай ГФРдаги «жиноятчи фашистик режимга» қарши курашни чегарадан ташқаридан туриб бошқаришга қарор бериб, Францияга қочиб кетинди.

Андреас Баадер Францияда бўлгани ҳолда, Ғарбий Берлиндаги америка ҳарбий объектига қарши терактни режалаштирди, бироқ бу ниятни амалга ошириш учун Франкфуртдаги порглатишдан анча олдин РАФ жангарилари кўплаб хилватгоҳларга қурол-яроғ яширилган Германияга келишга мажбур бўлишди. Баадер шундай хилватгоҳлардан бирининг яқинида немис полицияси томонидан ҳибсга олинди.

Қамоқда сақланаётган Баадер кейинчалик узининг адвокати Мелер орқали таниқли журналист аёл Ульрике Майнхофф билан учрашди. Террорчилар етакчисининг нутқи журналист аёлга қаттиқ таъсир қилди. 1970 йил майда Майнхофф Баадернинг қочинини уюштиришга муваффақ бўлди ва тез орада у билан бирга ушбу гуруҳга раҳбарлик қила бошлади. Ушбу террорчи тузилма навбатдаги зуравонлик ҳаракатларидан кейин, полиция хроникасида Баадер — Майнхофф гуруҳи сифатида қайд этила бошлади.

«Қизил армиячилар» сафига жаҳонда машҳур журналист қўшилгани уз оқибатларини келтириб чиқарди. Энди РАФ фаоллари терактларни амалга оширибгина қолмай, балки террорни назарий «асослаб бердилар» ҳам. 1971—1972 йилларда улар «Шаҳар герильяси концепцияси», «Шаҳар герильяси ва синфий кураш» ва бошқа рисоаларни нашр қилишди².

1970 йил 15 майда «қизил армиячилар» Ғарбий Берлиндаги Савдо-саноат палатасига ҳужум уюштиришди ва у ердан «революцион эҳтиёжлар» учун 200 минг марка экспроприация қилишди. РАФчилар бу пулларни фаластинлик террорчиларнинг Жанубий Ливандаги машқ лагерларидан бирида икки ойлик машғулотларга сарфлашди. РАФчиларнинг фаластинлик ҳамкасблари ҳузуридаги жанговар уқуви уз ме-

¹ Витюк В.В., Эфиров С.А. «Левый» терроризм на Западе. История и современность.— М.: Наука, 1987.— С. 40.

² Грачев А.С. Политический экстремизм.— М.: Мысль, 1986.— С. 102.

насини берди. Бундан буён терактларни тайёрлаш ва амалга оширишда конспиративнинг барча чоралари куриладиган булди: «қизил армиячилар» конспиратив ячейкаларга булинишди, қалбаки ҳужжатлар буйича яшай бошлашди ва ҳ.к.

РАФчилар Ливандан қайтгач, ташкилот фаолияти тез орада чиндан ҳам кенг кулоч ёзди. 1970 йилда гуруҳ аъзолари томонидан бутун мамлакат буйлаб 80 та акция амалга оширилди. Буларнинг кўпчилиги Фарбий Берлинда ўт қўйиш ва портлатиш, банклар ҳамда дўконларни ўмаришдан иборат булди. Фарбий Германия полициясининг маълумотларига кўра, РАФ бир йил давомида ярим йилдан зиёд зўравонлик акцияларини амалга оширган, улар натижасида жиноятчилар икки миллион маркани қўлга киритишган¹. 1972 йилда эса ГФР ҳудудида терактлар эпидемия тусини олди. Шу йил май ойининг узида АҚШ армияси Бешинчи корпуси биносида, Мюнхенда криминалистика бюроси автомобиль туриш жойида портлатиш қилинди, Карлсруэда федерал судья Мюллернинг машинаси портлатиб юборилди. Шпрингер нашриётида, Америка армияси офицерларининг Гейдельбергдаги машина туриш жойида портлатиш амалга оширилди. Кўпинча бундай акциялар оқибатида бегуноҳ кишилар ҳалок бўлишди ва миллионлаб маркалик вайронгарчиликлар юз берди.

Нихоят, Германия полициясининг узоқ давом этган пишиқ-пухта иши натижасида Андреас Баадер, Ульрика Майнхофф, Гудрун Энслин ва ташкилотнинг бошқа айрим раҳбарлари ҳамда аъзолари ҳибсга олинди. Шундан сўнг бирмунча вақт «қизил армиячилар»нинг фаолиги пасайди, бироқ бу кўпга бормади. 1974 йил кузига келиб, қамоқхонада ётган Баадер энди эътиборни сиёсатчилар, амалдорлар ва тadbиркорларга қаратиш туғрисида ташқарига буйруқ чиқарди. «Қизил армиячилар» ушбу буйруқни бажара бориб, бир қанча терактларни амалга оширишди. Уларнинг орасида энг мудҳиши Фарбий Германия саноатчилари уюшмаси раиси Ганс Шлейернинг уғирланиб, сўнг улдирилиши ва Германия Бош Прокурорининг улдирилиши булди. Бироқ булар РАФчиларнинг энг сўнги дағдагалари эди — етакчилар ҳибсга олингач, уларнинг кучи кескин қирқилди ва мамлакатда қачондир даҳшатли ташкилот бўлгани тез орада унутиб юборилди. Уч йилдан кейин эса РАФга қақшатқич зарба берилди.

1977 йил 13 октябрда ташкилотнинг икки аъзоси икки араб жиноятчиси билан шерикликда «Люфтганза» самолёти йўловчиларини таровиза олишди. Немис ҳукумати қўлга олинган самолёт учиб кетишига йўл қўйиб берди. Кейин уни Сомали аэропортида штурм билан қўлга олишди. Шу воқеадан сўнг мамлакатда кенг куламли операция ўтказилиб, РАФнинг 169 фаоли ҳибсга олинди.

¹ Норданов М. Дело № 666. Террор.— Махачкала: Юпитер, 2002.— С. 231.

Ушбу воқеалардан кейин РАФ етакчилари, шу жумладан Андреас Баадер қамоқхонада номаълум вазиятда ҳалок булишди. Расмий гапларга кура, улар ўз жонларига қасд қилишган, лекин кўпчилик тарихчилар ҳамда тадқиқотчилар бунини Германия махсус хизматининг иши деб ҳисоблашади.

Ҳозирги кунда «Қизил Армия Фракцияси» мавжуд бўлиб, вақт-вақти билан сиёсий баёнотлар бериб, узини эслатиб туради, бироқ терактларни амалга ошириш қолиб кетди.

Германиядаги номи чиққан бошқа бир террористик ташкилот «Аксилемпериалистик ячейкалар» (Antiimperialistische Zelle, АИЗ) бўлиб, у ўз фаолиятида «Қизил Армия Фракцияси»нинг ҳамда Логин Америкаси қитъасидаги исёнчи ташкилотларнинг гоявий мероси ва фаоллигини ўзига қурол қилиб олган. Бу гуруҳ узини аксилемпериалистик ташкилот деб ҳисобларди. У РАФ, АИЗ тажрибасига таяниб, зўравонлик ҳаракатларининг ўзига хос концепциясини ишлаб чиқишга интиларди. Бироқ АИЗ террорчилик фаолияти борасида озгина моддий зиён етказадиган ва ўлимга олиб келмайдиган кам қувватли портлашларни ишга соларди. Шу боис у Германия террорчиларидан маълум даражада ажралиб қолган ва улар томонидан кескин танқид қилинарди.

Берлин девори олиб ташлангач, 1995 йилда «Аксилемпериалистик ячейкалар» гуруҳи, бирлашган янги Германиядаги ижтимоий-сиёсий аҳволни беқарорлаштириш учун, мамлакатнинг сиёсий ва иқтисодий элитаси вакилларига қарши йўналтирилган гўрт портлатишни амалга оширди. Бу портлатишлар 22 январда Вольфсбургда, 23 апрелда Эркартда собиқ парламент давлат котиби ва Бундестагнинг икки депутати уйларида; 23 декабрда Дюссельдорфда Перу бош консулиги биносида содир этилди. АИЗ бу кўпуровчиликларни Германиянинг жаҳон сиёсатидаги ўрни ўзгаришига, ташқи сиёсати милитаризациялаштирилганига, кўрд сиёсий муҳожирлари таъқиб этилаётганига, шунингдек, немис монополиялари томонидан учинчи дунё мамлакатлари эксплуатация қилинаётганига қарши норозилик билан изоҳлади. Бу портлатишларнинг биронтасида ҳам қўрбонлар бўлмади.

РАФ етакчилари 1992 йилда қўролли курашни тўхтатишлари тўғрисида баёнот беришгач, Фарбий Европа террорчилари муҳитида қаршилик курсатишнинг янги шакллари ва мазмуни муҳокама этила бошланди. Шунингдек, нолегал ташкилот тузиш ҳамда қўролли кураш олиб бориш принципларини ишлаб чиқишга киришилди. Натижада бирмунча вақтдан сунг янги террорчи ташкилотларнинг бутун бир fronti — «Аксилемпериалистик қаршилик» («Antiimperialistischen Widerstandes») тузилди.

Аксилемпериалистик қаршиликка сиёсий йўналиши турлича бўлган гуруҳлар кирганди. Масалан, Германия яшириш террорчилари орасида РАФнинг 1980 йилларда террорчилик фаолиятида иштирок этган собиқ

аъзоларини ташкилий жиҳатдан бирлашишга даъват қила бошлаган «Хеч қандай келинув йуқ» («Kein Friede») франкфурт гуруҳи ғоялари анча кенг ёйилганди.

Сул террорни қурол қилиб олган бошқа бир ташкилот — Италия «Қизил Бригадалари»нинг фаолияти «Қизил Армия Фракцияси»нинг жиноятига қиёслагулик эди. Ушбу икки ташкилотнинг фақат номи эмас, балки жинойий ҳаракатлари хусусияти, уларни амалга ошириш методлари ҳамда молиялаштириш манбалари ҳам яқин эди¹.

«Қизил Бригадалар» ёки «Brigade rossi», (БР)ни Трент университетининг радикал кайфиятдаги битирувчилари Ренато Курчо, Альберто Франческини ва Маргарита Кагол таъсис этишган. «Қизил Бригадалар» ташкилоти тузилгани ҳақидаги дастлабки хабар 1970 йил октябрда Италия матбуотида кўринди, ноябрь ойига келиб эса «Пирелли» фирмаси заводларида дастлабки портлашлар содир бўлди².

«Қизил Бригадалар» икки йил давомида куч тўплашди ҳамда ташкилий ва бошқарув тузилмасини ишлаб чиқишди, булар 1972 йилга келибгина анча мукамал ва кенг куламли операцияларни ўтказишга яроқли, деб топилди. Бу пайтда БРда ташкилот раҳбарларига фош бўлиш хавфига дучор бўлмаган ҳолда жангарилар фаолиятини самарали бошқариш имконини берадиган иерархиялашган тузилма яратилди. 1972 йил 3 мартда БРнинг биринчи йирик жинояти содир этилди — «Сит-Сименс» раҳбарияти аъзоси Идальдо Маккьярини ўғирланди.

Курашнинг иккинчи босқичи Генуя бош прокурорининг уринбосари Марио Соссини ўғирлаш билан бошланди. Бу давлат амалдорининг биринчи бор ўғирланиши эди. Террорчилар уни озод этиш учун «XXII оттобре» гуруҳининг ҳибсга олинган саккиз нафар аъзосини кўйиб юборишни талаб қилишди. Генуя прокурори Франческо Коко бундай айирбошлашга фаол қарши турди. 1976 йил 8 июнда эса у улдирилди.

1974—1975 йилларда БР қайта ташкил қилинди — «Стратегик қумондонлик» («Диреционе стратеджико», унинг аъзолари Рикардо Дурра, Моретти, Бальцерани ва бошқа нолегаллар ҳам, оддий ҳаёт кечираётганлар ҳам эди) ва «Империя қумондонлиги» («Дирекционе эжзекутива») тузилди. Ҳар бирида беш кишидан кўп бўлмаган бригадаларга бўлиб юборилган, колонналар деб аталмиш тармоқлар БРнинг асосий зарбдор кучини ташкил қилди. Бундай тармоқлар Миланда, Туринда, Генуяда, Венецияда, Римда тузилди. Шунингдек БР таркибида ишлаб чиқаришга, министрликларга, полицияга уз одамларини жойлангириш билан шуғулланган разведка ва ахборот хизмати, ОАВ

¹ Витюк В.В., Эфиров С.А. «Левый» терроризм на западе. История и современность. М. Наука, 1987.— С. 64.

Норданов М. Дело № 666. Террор.— Махачкала: Юпитер., 2002.— С. 236.

хабарларининг кишиларга таъсирини урганиш билан машғул булган психологик хизмат бор эди.

70-йилларнинг иккинчи ярмида БР жангарилари сони 500 нафарга етди, ташкилот туғридан-туғри қуролли зуравонликка: одамларни улдириш ҳамда майиб-мажруҳ қилишга утди.

«Қизил Бригадалар» фаолиятининг чуққиси 1977—1981 йилларга туғри келди. Бу даврда террорга Марио Моретти раҳбарлик қилди. Уша пайтда кимки «Қизил Бригадалар» фаолиятини қуллаб-қувватламаса, унинг душмани, деб эълон қилинди.

1977—1978 йилларда БР раҳбарияти «намоийшкорона ҳаракатлардан» «доимий акцияларга» ҳамда «мақсадлар доирасини кенгайтиришга» утиш масаласини муҳокама этишга киришди. Шу пайтдан бошлаб террорчилар давлат ҳокимияти вакилларига қарши туғридан-туғри доимий ҳужумга утишди. 1978 йил 16 мартда Альдо Моронинг ўғирланиши катта шов-шувга сабаб булди. «Қизил Бригадалар» Альдо Морони ўғирлаб, ҳукуматни музокарага киришишга ва шу тариқа «Бригадалар»ни тулақонли сиёсий мухолафат сифатида тан олишга мажбур этмоқчи булишди. Бироқ, рад жавоби олингач, бригадачилар Морони улдириб, оммавий акцияларни бошлаб юборишди; энди мактаблар, университетлар, транспорт ҳужумга нишон булиб қолди.

1979 йил террорчилик актлари сони бўйича рекорд йил булди — 2150 ҳужум уюштирилди, шундан 133 таси — уқув юртларига, 110 таси — касаба уюшмаларига, 106 таси ХДПга, 91 таси карабинёрлар казармаларига ва полицияга ҳужумдан иборат булди.

1980 йилда Италия махсус хизмати ва «Қизил Бригадалар» курашида бурилиш юз берди. Ушанда аввал ҳибсга олинган ва пушаймон булган террорчилар шов-шувли кургазмалар бера бошлашди, бу ҳол полицияга кўпчилик террорчиларни ҳибсга олиш имконини берди. Дастлаб «пушаймон булган» П. Печи эди, у ҳибсга олингунча БР иерархиясида юқори мансабни эгаллаб келганди. У 1982 йилда суроқ берганидан сунг бир неча ҳафта ичида 300 террорчи қўлга олинди, Турин, Милан, Рим, Венециядаги колонналар тор-мор этилди. 1983 йилга келиб жами 1000 нафарга яқин террорчи ҳибс қилинди.

Шундан сунг, 1984 йилда партия сафида «қариялар» ва «ёшлар»га ажралиш юз берди. Ажралиш натижасида юзага келган фракциялар узларини «Қизил Бригадалар — Курашаётган Коммунистик Партия» (BR-PCC) ва «Қизил Бригадалар — Курашаётган Коммунистлар Уюшмаси» (BR-UCC) деб атай бошлашди. «Қариялар» оммавий фаолиятни кучайтиришни талаб қилишар ҳамда СССР билан АҚШни бирдай душман, деб ҳисоблашарди; «ёшлар» ҳам террорни фаоллаштириш нуқтаи назарида туриб, бунда СССРни АҚШга нисбатан иккинчи даражали душман, деб қарашарди. Бироқ иккала фракция ҳам, илгариги-

дск. террорни «революцион кураш»нинг энг яхши методи, деб ҳисобланарди¹.

1985 йилга келиб БР фаолларидан купи билан 300 нафари озодликда қолганди. Улардан фаол иш олиб бораётгани 100 кишига яқин эди. 1986 йил «Қизил Бригадалар» тузилганидан буён ўтган энг тинч йил булди — бор-йўғи 20 террорчилик акти ва бир қотиллик содир этилди. 1989 йил «Қизил Бригадалар» узини сўнгги бор кўрсатган йил булди. Тахминларга қараганда, бугунги кунда «Қизил Бригадалар» гаркибида кўпи билан 50 нафар киши мавжуд.

Италияда БР билан бир вақтда бошқа сул радикал, ультрареволюцион ва ўзга экстремистик гуруҳлар иш олиб боришди, улар қаторида «Биринчи чизиқ», «Ишчи автономия», «Янги тартибот», «Миллий авангард», «Халқ кураши» ва бошқалар бор эди. Уларнинг ҳаммаси жамиятни террор қилибгина қолмай, ушбу зуравонликни мафкуравий жиҳатдан асослаб ҳам берар эдилар. Сул терроризм идеологларидан бири, Падуан университети профессори Антонио Негрининг айрим асарларининг номига эътибор беринг: «Маркс Маркс устида», «Пролетар давлати», «Давлат ва саботаж — ижтимоий трансформациянинг марксча методи тўғрисида»².

Иккинчи жаҳон уруши тугаши биланоқ Францияда унча йирик бўлмаган бир нечта террорчи гуруҳ иш олиб борди. Улардан энг машхурлари ГАРИ ва НАПАП (Пролетар автономияси қуроли ячейкалари)дир. Булар: ҳукуматни террор қилишда курашнинг энг самарали шакли — бевосита революцион ҳаракатдир, деган шиорни эълон қилган автоном революцион байналмилал гуруҳлар эди.

Мазкур гуруҳлар 1979 йилда «Сул пролетарлар»нинг ўта радикал кайфиятдаги аъзолари билан бирлашиб, кенг қуламда иш олиб борадиган террорчи ташкилот тузишди ва «**Тўғридан-тўғри ҳаракат**» («Action direct» — АД) номини олишди. Кейинчалик Жан-Марк Руйон, Натали Меньон, Рэгис Шлейчер ва Андрэ Оливерлар бу ҳаракатнинг энг фаол аъзолари бўлиб қолишди. АДнинг тузувчилари асосий мафкура сифатида коммунизм, анархизм ва маоизм ғояларига садоқатни танлашди.

АД 1979—1980-йилларда капитализм тимсоли булган иш берувчилар уюшмаси, йирик фирмалар офислари каби объектларга қуроли ҳужумлар уюштириб, портлатишлар қилди. Жамоат объектлари: полиция участкалари, судлар, ҳарбий объектлар, ҳукумат муассасалари, сиёсий партиялар қўмиталари, касаба уюшмалари уларнинг ҳужумига дучор булди. АД фаоллари, портлатишлардан ташқари, мамлакат сиёсий арбобларига нисбатан 12 марта суиқасд уюштиришди.

¹ Иорданов М. Дело № 666. Террор.— С. 236.

² Уша жойда. — 238-бет.

АД «экспроприация» деб аталмиш нарсани, яъни рэкет, банкларни умаришни ва ҳ.к.ларни уз фаолиятини молиялаштиришнинг асосий манбаи қилиб олди. Дастлабки икки йил ичида — 1979 йилдан 1981 йилгача бундай «экспроприация»дан олинган даромад 100 млн. франкни ташкил этди.

АД фаолиятини бошлаши биланоқ узини Фарбий Европа террорчиларини бирлаштириш учун тузилган ташкилотдек курсатиб келди. Унинг етакчилари шу асосда «Қизил Бригадалар» ва РАФ вакиллари билан жуда фаол алоқа урнатишди. Фарбий Европанинг бир қатор террорчи ташкилотлари қароргоҳи Франция ҳудудида жойлашгани ҳам бунга кумаклашди.

Фарбий Европа сул террорчи ташкилотларининг куч-ғайратни бирлаштириш буйича фаолияти тез орада уз маҳсулини берди. 1985 йил 15 январда АД билан РАФ уртасида бирлашиш ва НАТО муассасалари ҳамда ходимларига қарши биргаликдаги террорни бошлаш тўғрисида декларация имзоланди. Террорчилар бир неча ун ҳарбий муҳандисни нишонга олишди.

Бироқ 90-йилларнинг иккинчи ярмида АД фаоллиги пасая бошлади. Франция ҳукумати томонидан 1986—1987 йилларда гуруҳнинг энг фаол 20 аъзосининг ҳибсга олинини бунга сабаб бўлди. 1989 йилда унинг кўплаб терактларни уюштиришда айбланган аъзолари — икки террорчи аёл — Натали Меньон ва Жюль Юброннинг ҳибсга олиниб, умрбод қamoқ жазосага ҳукм этилини АДга берилган ҳал қилувчи зарба бўлди.

Бунга жавобан АД аъзолари яҳудийларга қарашли ресторанларда 80 дан зиёд қотиллик қилишди, ут очишди ва гранаталар портлатишди, лекин булар ҳибсга олинганларни озод қилиш ва ташкилотнинг аввалги фаоллигини тиклаш имконини бермади.

Фаолият кўлами, айтишлик, «Қизил Бригадалар» ёки «Қизил Армия Фракцияси»ники каби кагга булмаган бир неча террорчи гуруҳи олиб борган яна бир мамлакат Греция эди. Бу ерда террорчилик мамлакатда хунта ҳукмронлик қилган 1967 йилдан 1974 йилгача булган даврда юзага келди. Хунтага қарши курашиш учун, уз вақтида «Халқ Революцион Кураши» (умумқабул қилинган қисқартмаси — ЭЛА) ва «17 ноябрь Революцион Ташкилоти» сингарилар тузилди.

1971 йилда тузилган ЭЛА хунтага қарши курашни асосий мақсад қилиб қуйганди. Хунта барбод булгач, у курашни тухтатмади, балки мақсадини узгартирди. Энди унинг мақсади капитализм ва империализмга қарши кураш булиб қолди. Терактлар натижасида ЭЛА томонидан умумий ҳисобда 600 га яқин киши ўлдирилди.

70-йиллар бошида тузилган «17 ноябрь Революцион Ташкилоти» номи талабаларнинг 1973 йилда «қора полковниклар» (Греция ҳарбий ҳукмдорларини шундай аташган) режимига қарши оммавий норози-

ликлари бўлиб утган санадан олинган. «Революцион Ташкилот»нинг бош мақсади — Грециянинг Европа Иттифоқи, НАТО ва АҚШ билан алоқаларини узиши, Америка ва Британия қўшинларининг Греция, Туркия, Кипрдан олиб чиқиб кетилиши эди. Гуруҳ оз сонли булса-да, жуда яхши уюшган эди — унинг бирорта ҳам аъзоси ҳеч қачон ҳибсга олинмаганди. Асосан Греция пойтахти Афинада иш олиб борган бу гуруҳ одамлар ўлимига олиб келган бир нечта портлатишларни амалга оширди. Бу ҳодиса ҳукмрон ПАСОК партияси офисиди, Германия ва Голландия элчихоналарида, бир нечта банкда содир этилди. 1999 йилда НАТОнинг Косоводаги ҳарбий операциясига қарши норозилик юзасидан Британия ҳарбий атташеси Стивен Сондерснинг ўлдирилиши энг катта шов-шувни келтириб чиқарган жиноят бўлди.

2.2. АҚШ ва Лотин Америкасида террорчи ташкилотларнинг ҳаракат услублари

Ҳозирги кунда АҚШ, XX асрнинг иккинчи ярми нафақат Европа, Осиё ёки Яқин Шарқда, балки АҚШда ҳам терроризм авжига чиққан вақт бўлганини унутгандек, халқаро майдонда ўзини терроризмга қарши асосий курашчи сифатида кўрсатишга ҳаракат қилмоқда. Айни маҳалда АҚШ ҳукумати мамлакат ҳудудида террорчи ташкилотлар мавжудлиги фактини тан олишдан узоқ вақтдан буён бош тортиб келмоқда.

Масалан, «Ку-клукс-клан» клуби аъзолари ҳалигача АҚШда террорчи ҳисобланмайди. Ку-клукс-кланчиларни, уларнинг ҳозирги издошларини XX асрнинг бутун тарихи давомидаги энг натижадор террорчи гуруҳ, деб ҳисоблаш мумкин.

Яширин ташкилотлар Американинг ҳозирги жанубий штатлари ҳудудида XIX асрнинг 40-йилларидаёқ мавжуд бўлганини таъкидлаш зарур. Улар федерал қўшинлар аскарларини ҳамда негрларни ҳимоялаган ҳуқуқ ҳимоячиларини ўлдиришарди. 1861—1865 йиллардаги фуқаролар уруши даврида бу ташкилотлар шимолликлар — «Зангори лажлар», «Жануб ўғлонлари», «Социал уюшма»га қарши курашда иштирок этишган. Энг машҳурларидан бири «Олтин давра рицарлари» бўлиб, 60-йилларда унинг 115 минг аъзоси бор эди.

Иккинчи жаҳон уруши даврида Клан фаолияти орқага кетди, 1944 йил 28 апрелда 685305 доллар 8 цент миқдорида солиқни туламагани учун «Куринмас империя» молиявий жиҳатдан қодир эмаслигини ва узини узи тарқатиб юборганини Атлантада эълон қилди.

Кейинчалик Клан тикланди, энди у ягона ташкилот булмаса-да, унинг фаоллари кучайиб қолганди. Чунончи, 1954 йилда мактабларда қора танли ва оқ танли болаларни бирга ўқитиш туғрисида чиқарилган қарор барча кланчиларда норозилик уйғотди. Оқибатда Мобил (Алаба-

ма) шахрида 1957 йил январда Клан аъзолари бир туннинг узида учта хонадонни портлатиб юборишди, негрларнинг уч кулбасига қуролли ҳужум қилишди, уларнинг уйига ва мактаб биносига ут қуйишди. Жануб ирқчилари 1955 йилдан 1965 йилгача 85 кишини улдиришди, шулардан 69 нафари негр ва 8 нафари оқ танлилар булиб, улар АҚШ «рангли аҳолиси» ҳуқуқлари учун курашувчилар эди. Лекин бу ҳиссиётнинг сунгги жунбишга келиши булди.

«Ку-клукс-клан» барбод булгани билан Америка ирқчи ташкилотларининг тарихи тугамади. 1974 йилда АҚШда оқ ганли ирқчиларнинг энг йирик ташкилоти — «Орийлар Миллати» тузилди. Бу ташкилот мамлакатдаги куп сонли ирқчилар гуруҳини уз қаноти остида бирлаштирганди. Ричард Гирнт Батлени ташкилотнинг асосчиси, доктор Уэсли Свифтни эса унинг идеологи, деб ҳисоблаш мумкин. Карл Фрэнклин, Луи Бэм, Брюс Бедсвурт, Флойд Кохранлар энг фаол аъзолари эди. «Орийлар Миллати» етакчилари христиан протестантлик фундаментализми йулини тутиб, Европа халқлари вакилларини Исроилнинг йуқолган пушти (авлоди) деб ҳисоблашарди. Айни маҳалда улар яхудийларни салкам шайтанатда айблаб, қора танлиларни эса мустақил бошқарувга қодир булмаганлар, деб ҳисоблаб, уларга жуда салбий муносабатда булишарди. Шундан келиб чиқиб, АҚШ шимоли-ғарбидаги бешта штатда орийлар давлатини тузиш зарурлиги «Орийлар Миллати»нинг сиёсий мақсади сифатида эълон қилинди, бунинг учун у ерлардан барча оз сонли миллатлар вакилларини қувиб чиқариш талаб этилди.

500 фаоли ва 6 мингдан 15 минг кишигача тарафдори булган «Орийлар Миллати» банкларни талон-торож қилишни уюштириб, шу йул билан топилган пуллар ҳисобига портлатишлар қилиб ва одамларни улдириб, қуйилган вазифаларни бажаришга киришди. Масалан, 1987 йилда «Орийлар Миллати» аъзолари Айдахо штатида бешта портлатиш содир этишди.

Ҳукуматга қарши туриш ва Американинг «анъанавий» қадриятларини ҳимоя қилиш, индивидуализм ва оқ танли ирқ устунлиги ғояси асосида бирлашган оқ танли америкаликлар ташкилотлари АҚШ учун янгилик эмас. Бу каби ташкилотларнинг энг таниқли идеологи Вильям Пирсдир. У уз асарларида қариндошлардан, яқин дўстлардан таркиб топган куп сонли «кичик гуруҳлар» кураши орқали қаршиликни пароканда қилишни кураш тактикаси сифатида олга сурди. Бу ҳолат ФРБ агентлари суқилиб киришининг олдини олиши лозим эди.

Бу принциплар «Фуқаролар милицияси» кунгилли ташкилотига асос булди. Замонавий сиёсий институтларнинг анъанавий америка дунёси қурилишига таҳдиди ва шахар цивилизациясининг бузувчи таъсири «милиционерлар» учун сафарбар қилувчи омил ҳисобланади. «Гиёҳванд моддалар ва жиноятчилик бас қилинсин, зуравонлик ва қон

тўқинлар бас қилинсин, Вако («Давид авлодлари» аъзолари тор-мор келтирилган ферма яқинидаги шаҳар) ва америка христианларига бошқа ҳужумлар бас қилинсин»¹.

Ричард Макларен бошчилик қилган «Техас Республикаси» аъзолари кейинчалик милиция фаолиятида иштирок этганлар сафидан чиқинди. Бу гуруҳ аъзолари 1997 йилда икки кишини гаровга олишди ва уларнинг ҳаётини сақлаб қолиш учун Техас суверенитетини тиклаш масаласи буйича референдум утказишни талаб қилишди.

Шимолий Америка неонацистларининг ҳарбий қаноти — машҳур «Орийлар республика армияси» — ОРА «Фуқаролар милицияси»нинг пуштикамаридан булган эди. ОРА фаоллари орийлар республикасига асос солишни ҳамда либераллар, социалистлар, яҳудийлар ва танаси раггиларни йўқ қилишни уялмай-нетмай уз мақсадлари деб эълон қилдилар. ОРА идеологи Марк Томас «ОРАнинг мустамлакачиликка қарши ҳаракатининг моҳияти ИРАнинг мустамлакачиликка қарши ҳаракати моҳиятининг узидир»², деб куп марта баён қилганди. Шу боис «Орийлар республика армияси» аъзолари уз фаолиятларида Ирландия Армияси тажрибасига эргашганига ҳайрон қолмаса ҳам булади.

Машҳур «Ку-клукс-клан» фаолияти авж олган давр 20-йилларга тўғри келган булсада, АҚШда дуруст америкаликлар куз унгида негрларни ваҳшийларча ўлдириш Иккинчи жаҳон урушидан кейин ҳам давом этди. Бу эса АҚШда оқ танли ирқчиларни бундан қолишмайдиган ваҳшийлик билан ўлдирган «Қора қоплонлар»нинг пайдо булишига олиб келди.

60-йилларнинг ўрталарида Американинг «қора» ёшлари саждагоҳи булган қора танли мусулмон Малькольм Икснинг ўлдирилиши бу ҳаракатнинг ибтидоси булди. Эндигина мактаб, коллежни тугатган Хью Ньютон, Бобби Сеал ва яна бир нечта ёш афроамерикаликлар айнан шу пайтда танишишганди. Улар, кейинчалик таъкидланганидек, қора геттони полициячилар ва оқ танли ирқчилардан муҳофаза қилиш, оқ танлилар истиқомат қиладиган районларда куришиб қоладиган, уша пайтда ирқчилик ташкилотларининг аъзоларигина ёки таёқ билан қуролланган полициячиларгина эмас, балки оддий «одобли», қонунга итоаткор фуқаролар ҳам бемалол калтаклайверадиган ёлғиз қора танлиларни хафа қилдириб қуймаслик учун «Қора қоплонлар»ни гузишди.

Ташкилотнинг номи ҳам қисман шу билан боғлиқ ҳолда танланди. Қора қоплон ҳеч маҳал биринчи булиб ҳужум қилмайди, башарти унга ҳужум қилинса, у душманини ўлдирмай қуймайди. Шу боис ташкилотга рамзий маънода ушбу ном танланди.

¹ Сайт: «Лицо террора». — <http://gym6.narod.ru/4/63/14.html>

² Темная сторона Америки. — <http://www.usinfo.ru/terroristyvusa.htm>

Бу ҳаракат мамлакат буйлаб тез тарқалди. 1988 йил ёзига келиб «Қора қоплонлар» сони 2 минг кишига етди, Нью-Йоркда, Бруклинда, бир неча ойдан кейин эса Гарлемда ҳам унинг булимлари ташкил қилинди.

Даставвал «Қоплонлар»нинг иши полиция ёки оқ танли ирқчилар куни сонли тудаларининг зуравонликларига йул қуймаслик мақсадида «Қора геттолар» кучаларини қуриқлаб юришдан иборат булди. Маълум вақт утгач, «Қоплонлар» радикал марксистик гуруҳларга айланиб, барча қора танлиларни Американинг шармандали ҳукмларидан озод булиш учун қуролланишга, қораларни уз геттосида қолдиришни истаганларни улдириб, тенг ҳуқуқлилиқка эришишга даъват эта бошлашди.

Кундузи «Қоплонлар» аввалгидек легал иш олиб боришарди, тунда эса шу одамларнинг узи кучага чиқиб, қора танлиларни ирқчиларча калтаклашда шубҳага олинган кишиларни улдиришарди.

Бу даврда ташкилот негрларнинг миллий партияси сифатида сегрегация ғоялари асосида тузилганди, шунинг учун «Қора қоплонлар»ни гузиш ташаббускорлари «ҳукумат лавозимлари»ни олишди — Р. Сеал партия раҳбари, Ньютон — «мудофаа министри» булди¹.

1968 йил апрелда «Қора қоплонлар»га бевосита тааллуқли булма-са-да, ушбу ҳаракат тарихида жуда муҳим роль уйнаган воқеа булиб утди — оқ танли ирқчилар томонидан Мартин Лютер Кинг улдирилди. «Қора қоплонлар»дан булган радикаллар аслида Кинг шахсига унча жиддий қарамагандилар. Бироқ унинг улдирилишига, энг аввало, қора танлилар ҳуқуқи учун давлат билан курашган қора танлининг улдирилиши сифатида қаралди.

«Қоплонлар»нинг полиция билан уруши шундан сунг бошланди. 1968 йил августда Детройт ва Лос-Анжелесда ҳар куни оммавий тартибсизликлар булиб турди, иш купинча отишмаларгача бориб етарди. 1969 йил 2 апрелда ташкилотнинг 21 аъзоси темир йулни портлатишни тайёрлашда айбланди. Бу ҳол полицияга «Қора қоплонлар»ни тугатиш буйича кенг куламли ҳаракагни бошлаш учун баҳона булди.

1969 йилда «Қоплонлар»нинг 348 аъзоси ҳибсга олинди. Ташкилот жарима ва гаров учунгина 5 млн. долларга яқин тулади. 1969 йил июлда полиция партиянинг Чикаго булимига ҳужум қилди, бироқ у ердаги «Қоплонлар» бино ичида баррикада тутиб, отиша бошладилар. Отишма деярли бир соат давом этди. Бу ҳодиса айнан Чикагода, пойтахт шаҳарда булиб утди. Декабрда ҳам шу каби ҳодиса булди, бироқ бу гал полиция Лос-Анжелесдаги офисга ҳужум қилди, ораларида аёллар ҳам булган «Қоплонлар» деярли беш соат отишма қилишди. Бу чинакам уруш булиб, «Қора қоплонлар»нинг 28 етакчиси улдирилди ва юзлаб оддий аъзолари ҳибсга олинди.

¹ Новиков Олег. «Формирование идеологии африкано-американского движения «Власть черным». — <http://www.rodnoveriye.com/right/blackracism.html>

1970-йиллар охирида ФРБ раҳбари «Қоплонлар» мамлакатнинг ички ханфси элигига жуда катта таҳдид эканлиги ҳақида баёнот берди. Шундан сўнг амалга оширилган қатагон оқибатида полиция 469 нафар «Қоплонлар»ни ҳибсга олиб, унинг сафини заифлаштирди.

«Қоплонлар»нинг шов-шувга сабаб бўлган ажралиши шундан кейин рўй берди. Собиқ фаолларнинг бир қисми легал сиёсатга «киришиб кетди». Улар учун «Қора қоплонлар»нинг асл мақсадлари Америкада умум қабул қилинган нормаларга айлангани, энди бу мақсадлар учун қўлла қурол билан курашиш зарурати қолмагани асосий баҳона бўлди. «Қоплонлар»нинг бошқа қисми радикализм ва зуравонликдан ҳолдан тойганди. Аввалига «Қоплонлар»ни сақлаб қолишга интилиш бўлган эса-да, бир неча йилдан кейин уларнинг ҳаракатлари йўққа чиқди ва ташкилот тугаб битди.

Бироқ «Қора қоплонлар»нинг энг мурасасиз жангарилари жаҳондаги турли сўл радикал террорчи тузилмалар таркибига сингиб, курашни давом эттиришди.

Шундай ташкилотлардан бири — бугунги кунда АҚШда иш олиб бораётган, ислом экстремистларининг энг хавfli террорчи ташкилоти, деб эътироф этилган «Жамоат ул-Фукра» эди. Бу ташкилот 1980 йилда Бруклинда, «Қора мусулмонлар» ташкилоти парчалангач, тузилганди. «Жамоат ул-Фукра» раҳбарияти мафкуравий жиҳатдан «соф» исломни тиклаш ниятида, ушбу доктринани амалга ошириш орқали шу турдаги ташкилотлар учун анъанавий бўлган терроризмни ҳамда «дин амалиётини ўрганиш ва ғарб маданияти таъсиридан сақланиш» учун қишлоқ жойда алоҳида ажратилган манзилгоҳлар бунёд этишга интилишни танлаганди.

«Жамоат ул-Фукра» жанговар операцияларни Канада, Кариб ҳавзаси, Покистон, Ҳиндистон ҳудудларида ва АҚШнинг Аризона, Колорадо, Нью-Йорк, Пенсильвания штатлари, Шимоли-Ғарб ҳудудларида ўтказарди. Агар, бунда Ҳиндистон ҳудудида терактлардан кузланган мақсад Кашмир сепаратистларини қўллаб-қувватлаш бўлса, АҚШ ҳудудида «Жамоат ул-Фукра» ўз қарашларига қўшилмайдиган мусулмонларга қарши қуролли ҳужумлар ва портлатишларни уюштирарди. Содир этилаётган терактлар қисман бошқа оз сонли миллатлар ва динлар вакилларига: кришначилар, индуслар, яҳудийларга ҳам қарши қаратиларди. Лекин «Жамоат ул-Фукра»нинг АҚШ ҳудудидаги асосий мақсади, барибир, динсизларга қарши уруш олиб боришни турли сабабларга кура истамаган мусулмонларга қарши қаратилганди.

«Жамоат ул-Фукра»нинг 300 нафаргача фаол жангариси ва 3000 нафарга яқин тарафдори бор эди. Айни маҳалда ташкилот ягона қаттиққул раҳбарга эга бўлмаган қўллаб ячейкалардан иборат эди.

Жанубий Америка ҳам можароларни келтириб чиқарувчи салоҳият бобида Яқин Шарқ ёки Жануби-Шарқий Осиёдан қолишмайди.

Лотин Америкаси исёнчилари ва террорчилари баъзида марксизм, троцкизм, маоизм каби бир-бирига зид хилма-хил мафкураларни курсатмаларга, ҳиндуларнинг жанговар анъаналари ва жиноий қонунларга амал қилишади. Улар режими буткул хилма-хил булган конституцион-демократик, диктаторликдан иборат мамлакатларда ҳамда ҳокимият тепасида ҳарбий хунта тургап жойларда иш олиб боришади.

МРБ маълумотларига кура, ҳозирги пайтда Лотин Америкасида бу каби экстремистик гуруҳлар, ташкилотлар ва партиялар элликка яқин. Булар: Пуэрто-Рикода — Миллий Қаршилик Армияси; Сальвадорда — Миллий Озодлик Кучлари ва Миллий Озодлик Фронти; Боливияда — Катари партизанлар Армияси ва Миллий фронт; Эквадорда — «Қизил Қуёш» гуруҳи; Гватемалада — «Миллий Бирлик Фронти», Гондурасда — «Моразинт Уюшмаси»; Венесуэлада — «Ўнглр Альянси»дир.

Бугунги кунда Колумбиядаги вазият мутахассисларда ташвиш уйғотмоқда. У ердаги партизанлар уруши қитъада энг катта «стажга» эга бўлиб, 1949 йилдан буён давом этиб келмоқда. Ҳозир бу ерда 25 мингдан зиёд исёнчилар иш кўрмоқда. Улар мамлакатнинг деярли учдан бир қисмини эгаллашган.

Жанговар ҳаракатлар оқибатида 53 йил давомида 200 мингдан зиёд киши, асосан тинч аҳоли ҳалок булди. Шунингдек 2 млн. киши қочоқликда яшамоқда, ҳар йили 3 мингга яқин киши гаровга олинади. Зуравонлик қай даражага етганлигидан қуйидаги курсаткичлар беаёв далолат беради: агар Жанубий Америкада ҳар 100 минг аҳолига йилига 30 дан зиёд қотиллик туғри келса, Колумбияда етмишдан зиёд киши улдирилади.

1964 йилда Колумбия коммунистик партиясининг ҳарбий қаноти сифатида тузилган Колумбия революцион қуроли кучлари (КРҚК) энг қудратли, купсонли ва муҳим гуруҳ ҳисобланади. Бу гуруҳда ҳар хил вақтда 20 минггача яхши ургатилган ва қуролланган жангчи булган. КРҚК гарчи расман 6 нафар асосий дала командиридан таркиб топган «котибият» томонидан бошқарилса-да, бу ташкилотнинг доимий етакчиси, яққаҳоқим диктатори команданте Мануэль Маруланда, унинг биринчи уринбосари бутун қитъада жуда машҳур булган дала командири Джорга Брисенодир.

КРҚК террор методи билан қушиб олиб борилган партизанлар уруши методидан фойдаланиб, «қизил зона»нинг катта қисмини босиб олишган ва ҳозиргача ҳам қулда тутиб туришибди. КРҚК бу ҳудудда уз қонунларини урнатган бўлиб, уни озгина булса-да бузганлик учун улим жазоси тайинланади.

Террорчилик ҳаракатларини ва жанговар операцияларни олиб бориш учун маблағнинг доимий етишмаслиги КРҚК етакчиларини

молиялаштириш манбаларини излашга мажбур этди. Бу эса, утган асрнинг 80-йилларидан бошлаб ушбу жангари марксистлар колумбиялик наркобаронлар билан иттифоқ тузишига олиб келди. Партизанлар кока плантацияларини, кокаин тайёрлайдиган лабораторияларни ҳамда уни ташишни қўриқлашни уз зиммаларига олишди. Наркобаронлар ушбу «илтифот» эвазига КРҚКни молиялаштиришга киришишди.

Партизанларга бундай ҳамкорликдан ҳар йили ўн миллионлаб маблағ келиб гушади. Бу маблағлар команданте Мануэль Маруландага ўз отрядларининг жанговар салоҳиятини жиддий равишда ошириш ҳамда фаол ҳужумкор ҳаракатларни бошлаш имконини яратди. Эндиликда уларнинг мақсади Тинч океан соҳилларига гиёҳванд моддаларни ташиб бориш ва у ердан қурол-аслаҳа ҳамда ўқ-дори ташиб келгириш учун хавфсиз йўлак очишдан иборатдир. Шу мақсадга эришиш учун партизанлар йўл устидаги қаршилик кўрсатишга қодир бўлган аҳоли нунктларини битта қўймай вайрон қилишмоқда.

Колумбия қишлоқ жойларида КРҚКдан ташқари яна иккита нисбатан оз сонли партизанлар гуруҳи иш олиб бормоқда. Булар: троцкийча «Миллий озодлик армияси» ҳамда маоча «Халқ озодлик армияси»дир. Дастлабкиси Колумбияда 1965 йилда Фидель Кастро ва Че Гевара номлари чиққан пайтда тузилган, 3—6 минг жангаридан иборат бўлиб, кишиларни (кўпинча нефть компанияларида ишловчи хорижий кишиларни) улдириш ва ўғирлаш билан шуғулланди. Колумбия шаҳарларида раҳбари ва ташкилотчиси Карлос Писсаро бўлган «19 апрель ҳаракати» гуруҳи террорчилик билан шуғулланмоқда. Ушбу ташкилот куплаб қонли операциялар утказган, шулардан энг қаттиқ шов-шувга сабаб бўлганлари — Доминикан Республикаси элчихонасининг босиб олиниши, Боготада Одил судлов саройига ҳужум қилиб, унинг эгалланишидир. Фақат шу икки ҳаракат оқибатида 300 нафардан зиёд одам ҳалок бўлди ва майиб-мажруҳ қилинди. Писсаро улимидан сунг «Ҳаракат»ни 1990 йилдан Антонио Наваро бошқарди, унинг кумондонлиги остида бир ярим мингга қадар жангаридан иборат 20 га яқин отряд ва шаҳар гуруҳлари тупланди.

Сул қарашларга эга мазкур гуруҳларга «Колумбия узини узи мудрофаа қилиш бирлашган кучлари» деб номланган ун қарашларга эга террорчилик тузилмаси қарши туради. Халқ уларни «парамилитарис» деб атайди. Бу тузилмада 9 мингга яқин жангари бўлиб, раҳбарлари кимлиги амалда номаълум. У 90-йиллар бошида Колумбия махсус хизмаглари томонидан сул исёнчиларга қарши курашиш учун тузилганди, бироқ тез орада назорат остидан чиқиб кетди. Бу отрядлар, шунингдек, Колумбия махсус хизматлари ва мунтазам қўшинлари 50 йилдан зиёд вақт кураш олиб боришган булса-да,

улар на исёнчи армияга, на шаҳар террорчиларига қақшатқич зарба бера олишди.

Колумбия партизанларининг террорчилик фаолияти кенг ёйилганига қарамай, Перудаги «Сендеро Луминосо» («Ойдин йул») ташкилоти Лотин Америкасидаги энг таниқли террорчи гуруҳ ҳисобланади.

Бу ташкилот XX асрнинг 60-йилларида Перудаги асосан ҳиндулар яшайдиган қашшоқ район — Аякуччо Университетлар уқитувчилари федерацияси ҳамда талабалар уюшмаси арбоблари орасида юзага келган. Унинг аъзолари 1978 йилдагина фаол жанговар ҳаракатларга киришишган, бунгача уюшиб, куч туплашган, сунгра Перунинг уша вақтдаги ҳукуматини қонуний деб ҳисоблаганларнинг ҳаммасига қарши террорчилик ҳаракати олиб боришларини эълон қилишган. Гуруҳнинг мақсади Перудаги мавжуд давлатни емириб, ҳиндулар манфаатларига мос социалистик тизим қуриш булган. Ҳагто Янги Демократия Халқ Республикаси, деб янги мамлакат номи ҳам гониб қўйилган.

Фарбий Европадаги юқорида тилга олинган ташкилотлар билан қиёслаганда, «Сендеро Луминосо»нинг жиддий бир фарқи бор. Европадаги сул жангарилар зиёлилардан иборат эди. «Сендеро Луминосо» эса, аксинча, қишлоқ аҳолисига суянди. Турри, ташкилотнинг раҳбарияти Аякуччо университети уқитувчи ва талабалари эди. Бироқ «Сендеро Луминосо» жангарилари умуман деҳқонлар, Лотин Америкасидаги энг камбағал ва ҳароб кишилар булиб, ташкилот раҳбарияти ва унинг етакчиси — Аякуччо университети профессори Абимаэль Гусман Рейносо гуруҳ олдига қуйган мақсад: қишлоқдан шаҳарга ҳужум қилиш орқали мамлакатни назорат қилишни таъминлаш ҳамда ишчи-деҳқон ҳукуматини тузиш шу билан и юҳланади. Пировард мақсад — шаҳарни буғиш, натурал хужаликка таяниш, техника ва биноларни бузиш, «халқ уруши ёрдамида кулда қурол билан ҳокимиятни эгаллаш»дан иборат булганди¹.

«Сендеро Луминосо» узининг Лотин Америкасидаги сафдошлари — Колумбия, Аргентина сул террорчи ташкилотларидан булак, бирон-бир ташқи манбадан ҳеч қачон ёрдам олмаслиги билан ажралиб турарди. Улар компаниялардан ва хусусий шахслардан «ҳарбий солиқ» ундиришарди, холос. 80-йиллар бошидан эса «Сендеро Луминосо» маҳаллий аҳоли жумласидан булган «уюшмаган» кока етиштирувчиларни назорат остига олди. Шундан буён гиёҳванд молдалар террорчиларнинг даромад манбаи булиб қолди.

«Сендеро Луминосо» фаолияти «гуллаган» даврда унинг сафида 14 ёшдан 28 ёшгача булган 2 минг киши бор эди.

¹ Григулевич И.Р. Эрнесто Че Гевара и революционный процесс в Латинской Америке. — <http://www.fortunecity.com/boozers/greenman/667/irg.zip>

Чусчи шаҳрида сайлов қутиларини ёқиб юбориш «Сендеро Луминосо» амалга оширган дастлабки террорчилик ҳаракати булди. Кенинчалик террорчилар суиқасдлар уюштиришди, партиялар, элчи-хоналар, муниципалитетлар биноларини портлатишди. 1980—1983 йилларда «Сендеро Луминосо» жангарилари 2500 террорчилик ҳаракатини содир этишди, бунда 1580 нафар киши ўлдирилди. Улар Аякуччода турмаларга, полиция патрулига ва участкаларига ҳужум қилинди. Ҳукуматга қарши курашган террорчилар 1981 йилдан ўз жанговар ҳаракатларини қўллаб-қувватлашни истамаган деҳқонларни, майда савдогарлар ва амалдорларни ҳам қатл қилишга киришишди.

Перу раҳбарияти тахминан 1982 йилдан «Сендеро Луминосо»га қарши фаол кураша бошлади. Ўшанда Белаунде ҳукумати муаммони қонуний йўл билан ҳал этишдан чўчиб, сураб-суриштирмасдан, партизанларни қўллаб-қувватлашда кимдан шубҳаланса, барчасини жазога горта бошлади. Бундай шафқатсиз чоралар натижасида «Сендеро Луминосо»нинг фаоллиги бирмунча пасайди.

Перу президенти Фухимори 1991 йилда террорчиларга қарши курашда анча кенг ҳуқуқлар олди. Шу вақтдан мамлакатда чинакам уруш бошланиб, бу Перуда фавқулодда вазият жорий этилишига олиб келди. 1992 йилда террорчиларга қарши зуравонларча курашиш тарафдори бўлган парламент тарқатиб юборилди. Бироқ қутилган натижага — «Сендеро Луминосо»ни тор-мор қилишга эришилди. Тез орада террорчилик ташкилотининг энг фаол аъзолари ҳибсга олина бошланди — уларнинг умумий сони 2500 кишига етди. Сўнг «Сендеро Луминосо»нинг етакчиси — Абимаэль Гусман Рейносо ҳам ҳукумат қўлига тушди ва 100 нафар энг яқин сафдошлари билан умрбод қамоқ жазосига ҳукм қилинди.

Афсонавор «Сендеро Луминосо» бартараф этилгандек эди, гўё. Лекин террорчилар устидан «ғалаба қозонган» Фухиморо истеъфога чиққач, тор-мор қилинган «Сендеро Луминосо» 2000 йил бошида янги террорчилик ҳаракати билан узи мавжудлигини билдирди. 2001 йил май ойига келиб Лимадаги маъмурий бинолардан бирининг ёнида содир этилган портлатишдан 6 киши ярадор булди. Сўнгги ҳаракат ҳам булиб ўтди. 2001 йил августда Перу полициясидан Перунинг Сатино провинциясида булиб ўтган туқнашув натижасида 19 киши ҳалок бўлгани гуғрисида хабар келди.

Перуда «Сендеро Луминосо»дан ташқари яна бир маоча гуруҳ — «Тупак Амару» ҳам маълум. Бу ном VIII асрда машҳур бўлган Жанубий Америка ҳиндулари йулбошчиси номидан олинган. Ушбу ташкилотнинг дастлабки террорчилик ҳужумлари 1983 йилда бошланган, унинг етакчиси команданте Нестор Серна булиб, у Мао Цзедун ғоялари асосида коммунизм қуришни ўз гуруҳининг вазифаси, деб ҳисобларди.

1996 йилда Япониянинг Лимадаги элчихонасининг қўлга олинishi «Тупак Амару» номини Ер юзи буйлаб ёйган энг шов-шувли операция бўлди. Бунда 50 дан зиёд чет эл дипломати ва Перу ташқи ишлар вазирининг узи ҳам гаровга олинди. Жангарилар уларни узоқ вақт ушлаб туришди. Гаровга олинганлар маҳаллий ва америка махсус хизматларининг дадил операцияси ёрдамидагина озод этилишди.

Уругвайда утган асрнинг 60-йилларида партизанлар уруши назарийчиси Рауль Сендик томонидан юқоридагига ухшашроқ — «Тупа-самарос» номли гуруҳ ташкил этилди. Рауль Сендик шу тариқа маҳаллий экстремизмнинг етакчиси бўлиб қолди. Унинг томонидан ишлаб чиқилган кураш дастурида шу кунда маълум бўлган террорчилик ҳаракатларининг бари — банкларга, оғборларга ҳужум, кичикроқ шаҳарларни босиб олиш, офицерлар ва амалдорларни ўлдириш, бойбадавлат фуқаролар ҳамда чет элликларни угирлаш кўзда тутилганди.

Сендик жангарилари даставвал провинцияда ҳаракат қилишди, кейинчалик асосий эътиборни Уругвай пойтахти, мамлакат аҳолисининг деярли ярми яшайдиган Монтевидеога қаратиб, аста-секин шаҳар террорига ўтишди. Кўплаб ҳужумлар ва портлатишлар айнан шу жойда амалга оширилди. Оқибатда Уругвай парламенти 1972 йилда «Мамлакат ички уруш ҳолатида»¹, — деб баён қилган қонунни қабул қилишга мажбур бўлди. Бунга жавобан Сендик Уругвай парламенти-нинг бутун таркибини тулиқ қириб ташлашни уз мақсади деб эълон қилиб, парламентарийларни овлашга киришди. Аёвсиз кураш 17 йил давом этди ва ҳукуматнинг ғалабаси билан тугади. Террорчиларнинг раҳбарлари, шу жумладан команданте Рауль Сендик қўлга олинди. Бироқ террорчиларни буткул тор-мор этиб бўлмади. 2002 йилнинг узида Монтевидеода 12 террорчилик ҳужуми, портлатиш ва гаровга олиш содир этилди.

Чилида 70-йилларнинг урғаларида қўлига қурол олиб, террорчи ячейкалар тармоғини кенгайтириш учун ҳукмрон доиралар бепарволигидан фойдаланган маоча гуруҳ — «Сўл Революцион Ҳаракат» қуролли экстремизм йулига биринчи бўлиб ўтди. Бундай тузилмаларнинг қонга ботган қондаси ишга тушди — қотилликлар, угирлашлар, портлатишлар бошланди. Бироқ ҳокимият тепасига генерал Пиночет келгач, маочилар яширин ҳаракат қилишга мажбур бўлишди ва баъзи-баъзидагина инфратузилма объектларига қисқа-қисқа ҳужум уюштириб туришди. «Ҳаракат»нинг кунчилиқ аъзолари АҚШга муҳожир бўлиб кетишди ва Нью-Йорк, Чикаго ҳамда Вашингтонда унинг филиалларини очишди. Уша ердан туриб ватанларидаги сафдошларига баҳоли қудрат кумак бериб туришди.

¹ Григулевич И.Р. Эрнесто Че Гевара и революционный процесс в Латинской Америке. — <http://www.fortunecity.com/boozers/greenman/667/irg.zip>

Мамлакатда бошқа бир экстремистик ташкилот — ЛАУТАРО ёшлар гуруҳи ҳам иш олиб бормоқда. Бу ташкилот катта шаҳарларда барқарорликка илтифат этишни мақсад қилиб олган. Лаутарочилар бизнесменларни, парламентарийларни, бой сайёҳларни уғирлашади, банк, казино, элита клубларга ҳужум уюштиришади. Сунгги бир неча йил ичида ЛАУТАРО сафи жиноятчилар ҳисобига анча кенгайди. Айнан шулар қийноқларнинг ғалати усулларини, номусга тегишни, ут қуйиш ва заҳарлашни таомилга киритишди. Шулар туфайли ташкилот асосан зуравонлар ва қотиллардан иборат мингдан зиёд кишиси булган тудага айланди.

Аргентинада XXI аср бошигача 1970 йилда тузилган Революцион Халқ Армияси (РХА) экстремизм етакчиси булиб келди. Бу ташкилот ўта троцкийча мафкурага амал қилади. Унинг етакчилари ҳукмрон режимни беқарорлаштиришга уриниб, индивидуал террор ва дипломат ҳамда бизнесменларни, биринчи навбатда, чет элликларни уғирлаш йўлини тутишган. Гаровга олинганлардан узига хос валюта сифатида фойдаланилади — улар учун катта маблағ талаб қилишади. Бундай фаолият РХА етакчиларига йилига ўртача 150 миллион долларгача даромад келтиради. РХА полиция томонидан тор-мор келтирилган бошқа ташкилотлар ҳамда нисбатан кичик гуруҳларни ўз сафига олиб, Лотин Америкаси экстремизмининг жуда қудратли ва нуфузли тузилмаси — Революцион Мувофиқлаштириш Хунтасини тузиш ташаббускори булди. Хунта ўзи шаклландан 80-йиллардан бошлаб бутун қитъадаги террорчи ташкилотларни ва гуруҳларни қўллаб-қувватлаб, уларнинг фаолиятини мувофиқлаштирамоқда. У ўз таъсирини Шимолий Америкага ҳам ёйган. Сунгги йилларда Хунта Аргентинада тобора кўпайиб бораётган ақидапараст террорчи тузилмалар билан жипс ҳамда узаро муносабат урнатишга интиломоқда. Ҳозир бу тузилмалар маҳаллий экстремистларнинг биринчи сафларида булиб, бутун қитъага таъсир утказишмоқда.

Улар кенг куламдаги икки жиноятни амалга ошириб — 1992 ва 1994 йилларда Буэнос-Айресда яҳудийлар миллий маданий марказини ва Исроил давлати элчихонасини портлатиб, узларини маълум қилишди. Бугунги кунда ушбу террорчилик ҳаракатига Аргентинанинг пойтахтида Эрон элчихонаси билан жипс алоқада булган куп сонли шиалар жамоаси алоқадор эканлиги аниқланди. Эронпараст «Ҳезболла» ташкилотининг аъзолари булган теракт ижрочилари айнан шулар орасидан бошпана ва кўмакчилар топишган.

МРБ маълумотларига кура, бу ташкилотнинг Аргентинадаги асосий базалари унча катта булмаган, Пуэрто-Игуасо (Кордова провинцияси) ва Санта-Роса-де-Каламунитада, Аргентина, Бразилия ва Уругвай чегаралари туташган жойда урнашган. Базалар 1992 йилдаёқ таъсис этилган. Бу ерда Эрон, Ливан ва Суриядан келиб чиққанларнинг кат-

га жамоаси истиқомат қилгани учун шу жой танланган. Юзага келган вазият яна икки қудратли террорчи ташкилот: «Ал-Қоида» ва «Ислом Жиходи» эътиборини тортди. Уларнинг агентураси бу ерда киши ёллайдиган пункт очди, пул тўплаш ва кунгиллилари Афғонистон ҳамда Ливан ҳудудидаги уқув лагерларига жунатишни йулга қўйди. У ерларда тайёргарлик кўрган жангарилар Аргентинага қайтишарди. МРБ маълумотига кўра, 10 йил ичида 500 нафардан зиёд аргентиналик мусулмон шундай тайёргарликдан ўтган.

30 минг нафардан купроқни ташкил этган яна бир йирик ислом жамоаси Аргентина, Бразилия ва Парагвайнинг Парана дарёси бўйидаги чегаралари туташган жойда урнашган. Бу ерда шаҳидлар тайёрланадиган машқ лагерлари бор. Ушбу лагерларда ҳамда Ливан ва Афғонистонда тайёргарликдан ўтган бошқа террорчилар Шимолий Америкага ҳамда Лотин Америкаси мамлакатларига юборилади ва улар «истироҳатдаги» ҳамда ишлаб турган экстремистлар сафларини тўлдиришади.

Куриниб турибдики, Америка Қушма Штатларининг Мексика билан чегараларидан жанубда Лотин Америкаси қитъаси маочиликдан тортиб, ваҳобийликкача бўлган, энг ашаддий экстремистик ғояларни қурол қилиб олган террорчи ташкилотлар, гуруҳлар ва бутун-бутун исёнчи армияларга тулиб-тошган. Террорчиларнинг бу қадар хилма-хиллиги ва кўплиги Шимолий ва Жанубий Америка давлатлари барқарорлиги ҳамда хавфсизлигига тўғридан-тўғри хавф солиши шубҳасиз.

2.3. Осиё ва Африка мамлакатларидаги террорчилик ташкилотлари фаолияти

XX асрнинг 60-йиллари охирида нафақат Фарбий Европа террорчилик ташкилотлари, балки Осиёдаги сул террорчилар ҳам фаоллашди. Бундай ҳаракат, айниқса, Японияда кенг ёйилди. Бу турдаги кузга кўринган ташкилотлардан бири «Япония Қизил Армияси» — «Nippon Sekigun» бўлди. У талабаларнинг «Зенгакурэн» ташкилоти негизида тuzилган бўлиб, 1968 йилда Токиодаги талабалар тартибсизликларини уюштирган эди. Ташкилот даставвал «Сёкигун-на» (Коммунистик лига — Қизил Армия фракцияси) номи билан юритилган, кейинчалик «Ниппон сёкигун» деб атала бошлади. Ташкилотни турли даврларда Такая Сиоми, Кодзо Окамота, Фисако Сигенобу бошқаришди.

Қизил Армиянинг мақсади Японияда революция қилишдан иборат бўлиб, унинг ғалабасидан кейин мамлакатда «соф» социализмни барпо этиш эди. Қизил армия етакчилари бу мақсадга жаҳон революцион уруши орқалигина эришиш мумкин деб ҳисоблаб, уруш бошлаб

юбормоқчи буландилар. Тақая Сиоми бу борада: «Революциялар омманинг революцион курашидан келиб чиқмайди, балки курулли зурашонлик натижаси булади»,— деганди. Жаҳон империализми, Исроил ва сионизм, арабларга қарши ҳаракат, совет ревизионизми революция, бинобарин, Қизил Армия душмани ҳисобланарди. Африка, Латин Америкаси, Япония, Кореяда Қизил Армиялар тузиш ва кейинчалик уларнинг Жаҳон Қизил Армиясига бирлашиши жаҳон революцияси йулидаги босқичлар ҳисобланарди. Сунг япон революционерларининг режасида «Жаҳон революцион партияси»ни ҳамда «Жаҳон революцион fronti»ни тузиш назарда тутилганди.

Қизил Армия аъзолари мамлакат ҳукумати ва Япония монархиясини асосий душман ҳамда террор объекти, деб ҳисоблашарди. Ташкилот фаолиятига янада аниқроқ раҳбарлик қилиш учун урта — ҳарбий, мафкуравий ва ташкилий кумита тузилганди, Умунан эса, «Қизил Армия»нинг ички тузилиши раҳбариятга сузсиз итоат қилиш ва хавфсизликни таъминлашнинг ута қаттиқ чораларига асосланганди — ишончлилиги шубҳа остига олинган кўплаб террорчилар ўз уртоқлари қулидан ўлим топишганди.

Қизил Армия фаоллари ўз фаолиятларини молиялаштириш учун европалик ҳамфикрлари сингари банкларни умарибгина қолмай, балки Япониянинг бой-бадавлат кишиларини, шунингдек Европада истиқомат қилувчи япон бизнесменларини ўғирлашарди. Қизил Армия фаолиятининг бошланғич даври бирмунча муваффақиятли кечди. «Япония Қизил Армияси» ташкилоти амалга оширган энг машхур террорчилик ҳаракатлари қуйидагилардир:

- 1972 йил май. Лод аэропортида (Исроил) автоматлар ва гранатомётлар билан курулланган террорчилар авиайуловчиларга ҳужум қилишди. 26 нафар киши, шу жумладан 16 пуэрто-риколик улдирилди.

- 1974 йил январь—февраль. Сингапурда «Шелл» заводига нисбатан кўпоровчилик қилинди ва кишилар гаровга олинди.

- 1974 йил сентябрь. Гаагада Франция элчихонасига ҳужум қилинди, 11 киши гаровга олинди.

- 1975 йил август. «Япония Қизил Армияси»нинг ун нафар террорчиси АҚШнинг Куала-Лумпурдаги элчихонасида кишиларни гаровга олишди. Гаровга олинганлар кейинчалик асир олинган беш нафар террорчига айирбошланди.

- 1977 йил сентябрь—октябрь. Бомбейда самолётда гаровга олинган 159 нафар киши Японияда ҳибсга олинган олти нафар террорчи ва 6 млн. доллар эвазига айирбошланди. Террорчилар Жазоирда ғойиб булишди.

- 1980-йилларнинг урталарида ташкилот ички жиҳатдан қайта қурилди, бу ҳол унинг бирмунча фаоллашувиغا олиб келди: Яқин Шарқ ва Грсияда ясама ракеталардан фойдаланиб террорчилик ҳара-

катлари содир этилди; қизилармиячилар бир куни ҳатто америка эл-чихоналарига ҳам ҳужум қилишди. 1980-йиллар урталарида бир қанча кўпоровчиликлар қилган «Халқаро акселимпериалистик бригадалар» номи остида «Япония Қизил Армияси» иш олиб борган, деб ҳам тахмин қилинади. Бу даврда унинг 2000 га яқин аъзоси, яхши тайёргарлик курган 300—400 жангариси ва бир неча минг нафар захираси бор эди. Уларнинг кўпчилиги мамлакат аҳолисининг урта қатламларидан чиққанди.

Японияда дунёга келган ва террорчилик услубини қурол қилиб олган жаҳонга машҳур яна бир ташкилот «АУМ Сенрикё» ёки «АУМ ҳақиқати таълимоти» диний корпорацияси эди. Унга 1987 йил июлда Тадзуо Мацумото (Секо Асахара) томонидан асос солинган. Бу мил. авв. VI—V асрларда Ҳиндистонда шаҳзода Сиддхартха Гаутама — Будда кўмагида юзага келган ва кейинчалик Хитойнинг уч асосий динидан бири — буддизмга кўшилиб кетган ваджраяна таълимотига асосланувчи синкретик секта эди.

Сектанинг номи япончадан таржима қилинганда «Билишнинг ҳақиқий қуввати томон йўл» деган маънони беради. Тадзуо Мацумото палийлар қоидалари китобларининг мустақил таржималаридан фойдаланиб, шунингдек ўзининг «Инициация», «Махаяна-сутра», «Ҳақиқат таълимоти», «Татхагата Абидамма» сини ари асарларини яратиб, Сека Асахара номини олди ҳамда буддизм, даосизм ва христианликнинг турли йўналишлари элементларини қамраб олувчи ўз диний таълимотини яратди. Секта таълимотида Асахаранинг ўзи Ҳақиқат Рухи деб аталади ва унга Будда, Христос, Индрага қарагандек қаралади, асурлар қироли, барча жаҳон эҳромлари бунёдкори, тош асри цивилизацияси асосчиси, бутун башарий билимлар тажассуми, Шива ходими ҳисобланади. Сека Асахаранинг вазифаси ҳақида у ишроққа эришган киши, бироқ, Буддадан фарқли равишда, у воқеий дунёни тарк этмаган, балки ахлоқий баркамоллик йулида бошқа кишилар учун мураббий ва намуна сифатида қолган, дейилади.

Асахара томонидан тайёрланган АУМга киши ёлловчилар 1988 йилда мамлакат коллеж ва университетлари томон йўл олишди. Тарғиботнинг асосий методи варақа тарқатишдан иборат булди. Тез орада бу ташкилотнинг филиаллари Япониянинг ҳар бир йирик шаҳарида, шунингдек Цейлонда, АҚШда, Германияда ва Россияда пайдо булди. Сектанинг маркази Токиода, қароргоҳи — Фудзида эди. Бу пайтда секта аъзолари сони 30 минг кишига етганди.

1990 йилда секта япон ҳукумати томонидан расман руйхатга олинди, 1990 йилда маҳаллий сайловларда иштирок этди.

«АУМ Сенрикё» авжига чиққан пайтда унинг ташкилий тузилмаси ўз «молияси», «қурилиши» ва япон жамиятининг барча соҳалари буйича министрликлари билан давлат ичидаги давлатни ёдга соларди. Киши

сўловчилар умумий ишга катта маблаг хайрия қилишга қодир булган бон-бадавлат кишиларни секгага жалб эгишга ҳаракат қилишарди.

Секта диний таълимотида Япония АҚШга қарши бошлайдиган ядровий уруш оқибатида содир буладиган охирзамон яқинлашиб келаяптани ҳақида гапирилганди. Сека Асахара амрига биноан бундай вазиятда унинг ҳузуридаги министрлар маҳкамаси охирзамон маҳали Япония ҳукуматининг урнини босишга даъват этилган. Асахара бу билан афкор оммани ҳамда уз тарафдорларини даставвал Японияда, сўнгра бутун дунёда ҳокимиятни қулга олишга тайёрлаганди.

Булғуси охирзамон туғрисидаги афсонага янада кўпроқ ишонтириш учун истеъдодли ёш олимлар сектанинг яширин лабораторияларида кимёвий ва бактериологик қурол буйича уз технологияларини ишлаб чиқа бошладилар. АУМ фаоллари тайёрланган зарин моддасининг таъсирчанлигини текшириб куриш учун кишилар иштирокида тажриба утказиб, чинакам газ ҳужуми буйича шароитни моделлаштирганликлари туғрисида маълумот бор.

Сека Асахара кимёвий қуролни яратиш иши билан беш йил банд булди. У уз мақсадига эришгач, 1995 йилда «АУМ Сенрикё» сектаси Япония ҳудудида учувчисиз самолётлар воситасида чанглатишга мулжалланган заҳарловчи газларни қўллаган ҳолда кенг куламли операция утказишни режалаштирди. Бу пайтда — 1995 йил март ойида «АУМ Сенрикё» сафларида Японияда 9 минг, жаҳонда эса 40 минг аъзо бор эди. Австралия, Россия, Германия, Украина, Тайвань, Шри-Ланка, Югославия ва АҚШда сектанинг булимлари иш олиб борарди.

Лекин айни шу дамда сектанинг иши полициянинг эътиборини торгди ва тергов ишлари бошлаб юборилди. «АУМ Сенрикё» эътиборни чалғитиш учун 1995 йил 25 мартда Токио ва Йокогамада бир вақтнинг ўзида метронинг олти йуналишида кимёвий ҳужумни амалга оширди. Ушбу террорчилик ҳаракати оқибатида 10 нафар киши ҳалок булди ва 4700 киши турли даражадаги огирликда заҳарланди.

Бу акция секта раҳбарлари кўпчилигининг ҳибсга олинишига сабаб булди. 1995 йил май ойида Асахаранинг узи ҳам ҳибсга олинди. Бироз кейинроқ, уша йил октябрь ойида ҳукумат қарори билан ташкилотнинг фаолияти тугатилди. «АУМ Сенрикё» фош этилганидан сўнг унинг фаолият соҳаси ва кулами анча торайди.

XX асрнинг иккинчи ярмида Шри-Ланка Осиёдаги кескинлик ва беқарорлик манбаларидан бирига айланди. Жуда куплаб ҳар хил легал, ярим легал ва ноқонуний ташкилотлар айни шу ерда тузилган булиб, улардан энг машҳури ва кенг куламлисиди «**Тамил Иламни озод қилувчи йўлбарслар**» («Liberation Tigers of Tamil Eelam» — LTTE) гуруҳи эди. Бу гуруҳ 1976 йилда Шри-Ланка ҳудудида Тамил давлатини тузиш мақсадида ташкил қилинганди.

«Тамил Иламни озод қилувчи йулбарслар» (ТИОЙ) террорчилари аввал бошданок легал ташкилотлар номи билан иш қилишни афзал куришганди. Турли вақтларда «Жаҳон тамил уюшмаси» (ЖТУ), «Жаҳон тамил ҳаракати» (ЖТХ), «Тамил тинчлик уюшмаси», «Канада тамиллари уюшмалари федерацияси» (КТУФ), «Сангиллан гуруҳи» шундай ташкилотлардан булганди. Бу ташкилотлар тамил сепаратизмини ва, аслида, терроризмни ошкора қўллаб-қувватлаб, чет мамлакатлар ҳукуматларида ва Бирлашган Миллатлар Ташкилотида лоббистик фаолият олиб боришга ҳаракат қилишган. Кўринишидан буткул қонунийга ухшашига қарамай, «Тамил Иламни озод қилувчи йулбарслар» (ТИОЙ) пул тўплашда, қурол-яроғ олишда ва ўзларининг асосий мақсадларини тарғиб қилишда ноқонуний ҳамда зўравонлик методларини ишга солишган.

ТИОЙ дастлабки йилларда кўпуровчилик иши бўйича тажриба орттирди, куч ва захира тўплади, 1983 йилдагина Шри-Ланка ҳукумати билан қуролли туқнашувга киришди ва шу жараёнда, ҳарбий ҳамда фуқаро инфратузилмалари объектларини йўқ қилиш, ҳукуматга психологик ҳамда сиёсий таъйиқ ўтказиш учун, терроризм тактикасини қўллаган ҳолда, уруш олиб боришнинг партизанларга хос стратегиясидан фойдаланди.

ТИОЙнинг террорчилик ҳужумларидан кўзланган мақсад бора-сида жуда қизиқ бир жиҳатни қайд этиб ўтиш зарур. «Йулбарслар» жангарилари бутун тарихлари давомида, ишни кўпинча АҚШ ва бошқа ривожланган мамлакатни биринчи душман деб эълон қилишдан бошлаган бошқа кўпчилик миллий-сепаратистик террорчилик ташкилотларидан фарқли ўлароқ, ғарбдан келган сайёҳларга ҳужум қилишдан ўзларини тийиб келишган. «Йулбарслар»нинг етакчилари терроризм эҳтиёжлари учун чет элда маблағ тўплашда доимо муҳим канал бўлган тамил экспатриантлари (муҳожирлари)нинг чет мамлакатлар ҳукуматлари томонидан жазоланиши мумкинлигидан чўчишган, ҳолос. Ғарбдаги кўплаб мамлакатларда кўп сонли тамил диаспоралари бўлиб, улар ўзлари истиқомат қилиб келаётган мамлакатларда «Йулбарслар» иш олиб боришига имконият туғдиришарди.

Лондон, Париж, Осло, Сидней, Нью-Йорк, Ванкувердаги ва «Йулбарслар»нинг расмий ваколатхоналари булган жаҳондаги 38 шаҳарнинг ҳар биридаги яширин тузилмалар фаолияти жадал ахборий ва сиёсий иш олиб бориш билан чекланмасди, балки улар томонидан ҳар ойда 2—3 млн. доллар миқдорига бадал ҳам тўпланарди. «Йулбарслар» айнан шу маблағлар ҳисобига қурол-яроғ сотиб олиб, ҳалок бўлган жангарилар оилаларини пул билан таъминлашар, шунингдек, оммавий ахборот воситалари, партиялар ва яширин ташкилотларни назорат қилиб, 53 халқаро ташкилотда жадал лоббистик иш олиб боришарди. Кўпсонли турдош гуруҳлар билан доимий алоқа тутиб туришарди.

Тамил Йулбарслари тузлишининг миллий-этник омиллари. Шри-Ланка 1947 йилда мустақил давлат булганидан буён куп миллатли ушбу мамлакатда этник вазият доимо мураккаб ва кескин булган. Британиянинг Ҳинд океанидаги Цейлон оролида жойлашган ушбу собиқ мустамлакасида устун сиёсий ва иқтисодий мавқени буддавийликка этиқод қилувчи сингаллар эгаллаб келишган. Купчиликни ташкил қилувчи бошқа бир этнос ҳиндуизмга этиқод қилувчи, оролнинг кам ривожланган шимолий ва шарқий районларида истиқомат қилувчи тамиллардир.

Мамлакатда унчалик муҳим урин тутмаган бошқа жамоа ва конфессиялар Шри-Ланка сиёсий ва ижтимоий-иқтисодий тизимига муваффақият билан қўшилган бўлиб, мавжуд статус-квода фақат тамилларгина ўзларини камситилган ҳисоблардилар. Бундай аҳвол натижа-сида даставвал тамиллар оролдан оммавий тарзда туқ ва фаровон Европа ҳамда Америкага кучиб кета бошлашди. Сунг ички бирлашиш вазияти юзага келди, кейинчалик эса тамил жамоасининг кескинлашуви ва агрессивлиги кучайди.

Ташқи акселераторлар вазиятни мураккаблаштирди: 50 млн.дан зиёд тамиллар Ҳиндистонда истиқомат қилар, бу давлатнинг махсус хизматлари оролдаги қўшнининг сиёсатига таъсир кўрсатишнинг самарали воситасига эга бўлишга қарши эмасдилар. Озгина фурсат утгач бундай макиавелча ёндашув Ҳиндистоннинг ўз манфаатларига зарба бўлиб қайтди ва сиёсий мағлубият тарзида ҳам, молиявий ҳамда инсоний йўқотишлар тарзида ҳам бу мамлакатга жуда қимматга тушди. Лекин террорчиларни яширин қўллаб-қувватлаш хато иш эканлигини ҳинд раҳбарияти жуда кеч тушунди.

Унгача эса, юқорида айтиб ўтилганидек, тахминан 1976 йилда (аниқ санани белгилаш қийин) Шри-Ланканинг шимолидаги тропикларда ҳамфикр ёшлар гуруҳи бутун жаҳонда миллий озодлик байроғи остида иш олиб бораётган исёнкор ташкилотлардан навбатдагисини — «**Тамил Иламни озод қилувчи йўлбарслар**»ни тузишди.

Янги пайдо булган ҳаракатнинг мақсади қуроли кураш йўли билан тамилларнинг мустақил давлатини барпо этиш бўлиб, у Тамил-Илам деб номланиши лозим эди; йўлбарс эса тамиллар ҳурмат қиладиган, жанговар фазилатлари барча жангчи эркаклар тақлид қилишига арзийдиган ҳайвон ҳисобланарди.

Янги террорчилик ташкилотининг раҳбари этиб яқдиллик билан сайланган, «Карикалан» лақабини олган Велупиллаи Прабхакаран харизматик етакчига хос барча жиҳатларга — ташқи қиёфага, нотиклик фазилатларига, сиёсий басоратга, мослашувчанлик, эпчиллик ва, деярли ҳайвонларга хос сезгирлик сингари хусусиятларга эга эди. Айни шу хусусиятлари унга авж олган урушдан соғ-омон чиқишгагина эмас, балки уз ташкилотини жаҳондаги энг ноёб ва

қаттол террорчилик гуруҳларидан бирига айлантиришга ҳам имкон берди.

«Тамил Иламни озод қилувчи Йўлбарслар»нинг жанговар операциялари. «Йўлбарслар» гуруҳи 1983 йилдан бошлаб Шри-Ланка ҳукумат кучларига қарши операцияларни авж олдирди ва кенгайтириб борди. 1987 йил ёзига келиб ҳаракат раҳбарияти партизанлар урушининг асосий элементлари билан террорнинг параллель тактикасини ўзида қовуштирган интеграциялашган стратегияни амалга оширишга киришди. Ўшанда туқнашувларнинг кескинлашиши ва қурбонлар сонининг кўпайиши минтақавий ҳарбий-сиёсий менежерликни даъво қилаётган қўшни Ҳиндистоннинг аралашуви учун баҳона бўлди. 1987 йилда Шри-Ланка раҳбариятининг розилиги билан унинг ҳудудига бешта ҳинд дивизияси қисмлари гуёки тинчлик ўрнатувчи контингент сифатида киритилди.

Шунда ҳиндлар ун йиллар аввал экканини урабошлашди. Ўз вақтида Ҳиндистон ҳудудидаги уқув марказларида тайёрланган жангарилар партизанлар урушини бошлаб, ҳинд ҳарбий контингентининг тинкаматорини қуритишди. Ниҳоят, 1990 йилга, Деҳли бемаъни ва қимматга тушаётган операцияларни тухтагишга қарор қилган пайтга келиб, ҳинд қўшинларидан 1140 киши ҳалок бўлган, минглаб ҳарбий хизматчилар ярадор ва майиб-мажруҳ бўлганди. Бироқ ҳинд қўшинлари туқнашувлар зонасидан олиб чиқиб кетилганидан кейин ҳам «Йўлбарслар» собиқ ҳомийларини «унутишмади». 1991 йил 20 майда Ҳиндистон миллий конгресси ҳукмрон партиясининг оммавий ижтимоий-сиёсий тадбирига кийими остида ҳозир «наҳид белбоғи» деб аталадиган портловчи комплект билан келган хулқун аёл уни ишлатиб юборди. Ўнлаб ҳалок бўлганлар орасида Ҳиндистон бош вазири Раджив Ганди ҳам бор эди. У ҳам, 7 йил аввал онаси Индира Ганди билан содир бўлганидек, этносиёсий терроризм қурбони бўлди.

Бу пайтда тропик оролда уруш авж олиб бораётганди. Тамил Илам йўлбарсларининг ҳарбий салоҳияти жуда тез суръат билан ортиб борарди. 90-йиллар охирига келиб уларнинг тузилмаларида 60 фоизгача си 15—18 ёшли усмирлар ва ёшлар, шунингдек, аёллардан иборат 14 минг жангари бор эди. Ҳиндистон, ЖАР, Канада, Норвегия, Буюк Британиялик ёлланма жангарилар гуруҳининг ҳарбий-техник имкониятларини ошириб боришарди. ТИОЙ тузилмаларининг ташкилий структурасига зарбдор пиёда қисмлар, командос булинмалари, артиллерия, ҲХҚМ, алоқа, аёллар ва болалар ёрдамчи отрядлари, разведка ва контрразведка хизмати кирарди. Уларнинг қурол-аслаҳалари улжа олинган ёки контрабанда йули билан келтирилган, Украинадан тортиб, Австралиягача — унлаб мамлакатлардан нолегал сотиб олинган Т-55, 152 мм гача бўлган калибрли артиллерия, танкка қарши ракета-лар ва «Стингер» кучма зенит-ракета комплекслари, енгил моторли

авиация ва вертолётлардан иборат эди. Қисқаси, бу тулақонли армия эди.

Тузма денгизчи булган тамилларнинг параметрлари ва жанговар хислатларига кура кўплаб давлатларининг мунтазам ҳарбий-денгиз кучидан устун турувчи флоти уларнинг ифтихори эди. Ушбу гаройиб флот таркибига, «Денгиз қора йўлбарслари» худкушлар зарбдор отрядлари ва «Леопард» жанговар сузувчилар гуруҳларидан ташқари, бир қанча ута кичик сувости кемаси, 200 дан 500 тагача фибергласс корнусли, шу жумладан уларнинг ўзлари энг кам даражада радиолокацион сезилувчан технология буйича ишлаб чиққан Stealth тезсузар катерлар, турли типдаги денгиз миналари, ўзиюрар сувости аппаратлари, киши бошқарадиган торпедалар, қирғоқ радиолокацион станциялари ва Либерия ҳамда Панаманинг «қулай байроқлари» остида бугун дунёда ҳар хил портларда рўйхатга олинган ўн бешта юк кемалари кирарди.

Шуларни ҳисобга олганда, уруш йилларида тамил флоти Шри-Ланка ҲДК кемаларининг ярмини Ҳинд океани тубига чуқтириб юбора олганига ва шижоат билан ақл бовар қилмайдиган операциялар ўтказганига, жумладан, 1997 йилда тамил катерлари очиқ денгизда ҳукумат армиясига мулжалланган 32 минг дона 81 мм ли миномёт снарядлини келтираётган савдо кемасини қўлга туширганига ажабланмаса ҳам бўлади. Дарвоқе, бу ўқ-дорилар икки ҳафтадан сўнг буюртмачининг позициясига тушиб портлади.

Бу қадар салмоқли жанговар салоҳиятдан «Йўлбарслар»нинг ҳарбий-сиёсий раҳбарияти Тамил-Илам давлати тузилиши лозим бўлган ҳудудни қўлга киритиб, ушлаб қолиш стратегиясига ўтиш учун тулик фойдалангани тушунарли. Тамил қумондонлиги 1995 йилдан 2000 йилгача «Туганмас тулқинлар» кодли ном остида ҳукумат кучларига оғир талафотлар етказиб, кўплаб ҳужумкор операцияларни амалга оширди.

Оролнинг шимоли-шарқий соҳилида жойлашган Муллаитиву гарнизонининг штурм қилиниши энг драматик воқеалардан бўлди. 1996 йил 17—18 июль тунида уч томонлама берилган қаттиқ зарба ҳукумат қўшинлари учун мутлақо қутилмаган ҳодиса бўлди: қалин миномёт уғи уларни ерга қапиштириб қўйди. Жангнинг аввалида радиостанция аппаратураси гранатомёт воситасида отиб йўқ қилинди, натижада гарнизоннинг Коломбодаги армия Бош штаби билан алоқаси узилиб қолди. Гисҳавид моддалар билан «туйдирилган» йигит-қиз «йўлбарсча»лар миналаштирилган далалардан ўз таналари билан йул очишди, бронли бульдозерлар гиканли симни олиб ташлади, шундан сўнг ашаддий жангарилар ишга тушишди. Гарнизоннинг биринчи мудофаа чизиги дарҳол, иккинчиси — бир неча соатдан сўнг, учинчи — охиригиси — тонга яқин ёриб утилди. Бошқарувни тиклашга уринган барча коман-

дирлар бирин-кетин ҳалок булишди. Тушкунликка тушган аскарлар асир туша бошлашди, бироқ «Йулбарслар» шафқат нима билишмасди; натижада оммавий жазолаш бошланди. Бир неча соат ичида 1520 ҳарбий хизматчи ҳалок булди. Уз вертолётлари зарбасидан базур омон қолган бор-йўғи 40 нафарга яқин киши бир неча кундан кейин қамалдан чиқди.

Бироқ «Тамил Иламни озод қилувчи йулбарслар» гуруҳи террорчиларининг жанг майдонларидаги жасораги ва шафқатсизлигига қарамай, уларга бутунлай бошқа нарса — куламига кура ухшаши булмаган худкушлардан фойдаланиш шуҳрат келтирди. 1987 — 2000 йилларнинг ўзида «Йулбарслар» 292 нафар «камикадзе»дан фойдаланган ҳолда 168 операция утказишди. Натижада улар икки давлат бошлиғини (1991 йилда Ҳиндистон бош министри Раджив Гандини ва 1993 йилда Шри-Ланка президенти Ранасингх Премадасани), бир президентликка номзодни, 4 министрини, 4 генерал ва адмирални, кунлаб сиёсий ва давлат амалдорларини улдиришди.

Портловчи комплект билан жиҳозланган эркаклар ва аёллар уз қурбонлари ёнига пиёда, велосипедда, мотоциклда, автомобилда ёриб ўтиб, уларни ҳам, ўзларини ҳам, яна ушлаб ва юзлаб кишиларни ҳам портлатиб юборишарди. Вақти-вақти билан катта қувватга эга ясама портловчи қурилмалар билан миналанштирилган юк автомобиллари ишга солинарди. Террорчилар Коломбонинг тадбиркорлар марказида 1996 йил январда содир этилган, 91 кишининг ҳаётини олиб кетган портлатишда айни шу усулдан фойдаланишган. Баъзан эса, 8 нафар худкуш икки соат ичида пойтахтдаги халқаро аэропорт билан ёнма-ён жойлашган Шри-Ланка ҲХК базасини вайрон қилиб, умумий ҳисобда ундан зиёд ҳарбий ва фуқаро учувчи аппаратларини йўқ қилишганда, манзара Голливуд жангари фильмларидагига ухшаб кетарди.

«Йулбарслар» минтақада энг қудрагли, куп сонли ва муваффақиятли иш олиб бораётган террорчилар гуруҳларидан эканлиги шубҳасиз. Мафкурага келганда эса, «Йулбарслар» террорни қурол қилиб олган бошқа ташкилотлардан ажралиб туришади. Шунини таъкидлаш жоизки, 2003 йил январининг дастлабки кунлари ҳукумат қушинлари ушбу гуруҳ жойлашган шаҳарга муваффақиятли юриш қилди, бироқ «Йулбарслар» ҳали бутунлай йўқотиб ташланмади. Жануби-Шарқий Осиёда ҳаракат қилаётган террорчилик гуруҳларининг купчилиги ақидпараст террорчиларнинг вакиллари дидир. Бундай ташкилотларнинг асосий мақсади ҳаётининг барча соҳалари шариат курсатмалари асосида бошқариладиган давлатни барпо этишдан иборат.

Диний экстремизм ниқобидаги ушбу террорчи гуруҳлар Яқин Шарқда энг куп тарқалган булиб, бу ерни, аслида, ушбу ҳодисанинг ватани деб ҳисоблаш мумкин. Бироқ бугунги кунда экстремистлар-

нинг таялари мусулмон жамоалари мавжуд булган ҳамма жойда, шу жумладан Жануби-Шарқий Осиёда ҳам ёйилган.

Осиёдаги энг таниқли ақидапараст гуруҳлардан бири қонхурлиги билан «шуҳрат қозонган» «**Жамоа исломия**» ташкилотидир. Унинг тарихи Иккинчи жаҳон уруши охиридан, «Дор ул-ислом» ҳаракати уюштирган халқ қўзғолони ғалабасидан сунг Индонезиядаги европача мустамлакачилик режими тугатилиб, унинг ҳудудида голиблар мустақил ислом давлатини эълон қилган пайтдан бошланади. Бироқ бирмунча вақт утгач, мустақил Индонезия ҳукумати дунёвий жамият ташкил қилишга кўпроқ мойил була бориб, шарият қоидаларидан чекина бошлади. Бунинг объектив сабаблари бор эди — қадимги даврда яратилган ва ушандан буён ўзгармай келаётган шарият қоидалари ҳозирги дунёдаги янги иқтисодий ва сиёсий воқеликда самара бера олмасди. Айнан шу ҳолат Индонезия ҳукмрон доираларини бошқарувнинг мақбулроқ шаклларини излашга мажбур этди. Бироқ бундай изоҳлар исломий ривожланиш йули тарафдорларини қониқтирмади, оқибада мамлакатда дунёвий ҳукумат билан ислом консерваторлари уртасидаги туқнашув кучайиб борди.

Икки имом — Абдулла Сунгар ва Абу Бакар Башир («Жамоа исломия»нинг ҳозирги етакчиси) 1969 йилда «Дорул ислом» ҳаракатини ва унинг консерватив мафкурасини тиклашди. Улар ишни анча камтарлик билан бошлашди — Индонезия таркибига кирувчи Ява ороли камбағал аҳолисини даъват қилувчи қароқчи радиостанцияни очишди. Бироқ аввал Абу Бакар Башир шу оролда интернат мактаб очганди ва «Оллоҳ йулида шаҳодатга етиш — энг юксак мақсадимиз» жумласи унинг шиори эди.

80-йилларнинг урталарига қадар «Жамоа исломия» етакчилари фаолиятларида ёшлар орасида тарғибот ишларини утказиш ва уларни ҳукмрон режимдан норозиликларини янада ошқора ифодалашга даъват этиш билан чекланди. Натижада 1984 йилда Жакартада ҳукумат қуроли кучлари билан радикал исломнинг экстремистик кайфиятдаги тарафдорлари уртасида қонли туқнашув содир булди. Бир неча кунлик туқнашувлар ва қонли куча жангларидан сунг ақидапарастлар тормор келтирилди, уларнинг йулбошчилари Абдулла Сунгар ва Абу Бакар Башир қамоққа тушишдан қўрқиб, Малайзияга қочишди.

Улар Малайзияда оддий тарғибот билан бу йулда катта муваффақиятга эришиб булмаслик ҳақида хулосага келиб, қуроли тузилмалар тузишга қарор беришди. Шундан сунг аскарларни махсус тайёрланган лагерларда ургатиш учун Афғонистонга босқичма-босқич юбориб, ҳозирги курунишдаги «Жамоа исломия»га асос солинди.

Аскарликка олишни Саудия Арабистонидан молиялаштирилган, қисқача «Робита» деб аталадиган «Мусулмон Олами Лигаси» агентлиги амалга оширди. Ёлланганларнинг ҳаммаси Пешовардаги «хизмат

курсатиш маркази» орқали Афғонистонга жунатиларди. Бу марказга яқинда тузилган «ал-Қоида»нинг бош идеологи Абдулла Аззам раҳбарлик қиларди.

1985 йилдан 1991 йилгача булган даврда Жануби-Шарқий Осиёдан Афғонистонга жами умумий сони тахминан 300 киши булган бешта гуруҳ келди. Улар орасида индонезияликларгина эмас, балки малайаликлар, филиппинликлар, тайлар ҳам бор эди. Улар тайёргарликдан ўтган лагерларга афғон мужоҳид Абду Расул Сайёф мутасаддилик қиларди.

Сунгкар Афғонистонга жунатиш учун номзодларни танлашга катта эътибор берарди. Аскарликка олинаётганларнинг кўпчилиги яхши маълумотга эга эди — айримлари нуфузли уқув юрғларини тугатишган, инглиз ва араб тилларида эркин гаплаша олинарди.

Бўлажак «Жамоа исломия»нинг жанговар қудратини юзага келтириш жараёни етти йил давом этди. 1996 йил май ойидагина Сунгкар ва бир нечта Афғонистон ветеранлари «Жамоа исломия» тузилмасини мустақкамладилар ва буни «Жамоа исломия» курашининг стратегик йўли» китобида ҳужжатлаштирдилар. Янги ташкилот раҳбарияти тепасида амир турарди, бу лавозимни Абдулла Сунгкар эгаллаганди. Бир қатор манбаларга қараганда, Абу Бакар Банбир 1999 йилдан 2002 йилгача «Жамоа исломия» амири булган. Амир уз назорати остидаги тўрт кенгашни тузган. Булар: бошқарув кенгаши, дин ишлари бўйича кенгаш, мутакаллимлар олий кенгаши ва ингизомий кенгаш. «Жамоа исломия» фаолияти функционал вазифасига кура тўрт округга бўлинган. Сингапур ва Малайзияни уз ичига олувчи биринчи округ «Жамоа исломия» фаолиятини таъминловчи маблагни топиш объекти сифатида танланган. Иккинчи округ Индонезиянинг катта қисмини уз ичига олган ва жиҳод олиб бориш соҳаси сифатида қаралган. Учинчи округ Минданао, Сабоҳ, Сулавеси ороларини уз ичига олган ва жангарилар тайёрланадиган район ҳисобланган. Австралия ва Папуа кирган тўртинчи округ, биринчи округ сингари, молиявий операцияларни ўтказишга мулжалланган.

Америкаликлар Афғонистонга бостириб кириши билан «Жамоа исломия» раҳбарияти у ерда жойлашган машқ лагерларидан фойдаланиш имкониятидан маҳрум булгач, Абдулла Сунгкар янги базаларни тузишга киришди ва уларни жойлаштириш учун Филиппиннинг жанубидаги Минданао ороли танланди.

«Жамоа исломия» ҳисобида Бали оролидаги тунги клубда содир этилган, 200 дан зиёд киши ҳалок булган ва 300 дан зиёд киши ярадор булган портлатиш, шунингдек, Жакартада «Мариотт» меҳмонхонасида амалга оширилган, куплаб қурбонлар келтирган портлатишлар бор. «Жамоа исломия» террорчилари қўллаган методлар «ал-Қоида» жангарилари фойдаланган методларга жуда ухшаш. Булар, жумладан,

худкуш жангариларни жалб этиш булиб, «Жамоа исломия» юзага келгунча Индонезияда улардан фойдаланилмаганди.

Кейинчалик, Сингапурдаги АҚШ элчихонасига ва бошқа америка нишонларига «Жамоа исломия» томонидан режалаштирилган ҳужумлар фони этилгач, минтақа мамлакатлари полицияси кучларининг бирликдаги ҳаракатлари натижасида «Жамоа исломия» билан боғланган ёки алоқада шубҳаланган 200 га яқин киши ҳибсга олинди. Ҳибсга олинганлар орасида энг хавфли халқаро террорчилардан бири, Индонезиянинг Фарбий Ява вилоятида туғилган, «Жамоа исломия»нинг бош молиячиси бўлгани ҳолда, «ал-Қоида» ва «Толибон» раҳбариятининг энг яқин кишиларидан бири ҳисобланган, Хамбали лақабли 36 ёшли Исомуддин Ризвон ҳам бор эди.

«Жамоа исломия»нинг ташкил этилиши ва қизгин фаолият кўрсатиши Индонезияга қўшни мамлакатларда ҳам шу каби гуруҳлар тузилиши жараёнига жиддий таъсир кўрсатди. Чунончи, 1991 йилда Филиппинда «Абу Сайёф» («Ал-Ҳаракат ал-исломия» ёки оддийгина «Қиличбардор») гуруҳи тузилди. «Абу Сайёф»ни тузувчилар уни ислом радикал йўналишининг ҳарбий-сиёсий ташкилоти, деб аташди. Аслида эса бу Филиппиннинг жанубида Бангсаморо ислом давлатини тузишни мақсад қилиб қўйган чинакам террорчилик гуруҳи эди. Фаразий давлат ҳудуди Фарбий Минданао ороли ва Сулу архипелагидан иборат эди.

«Абу Сайёф» етакчилари қўйилган мақсадга эришишнинг асосий усули сифатида жиҳодни танлашди. «Абу Сайёф» гуруҳи портлатиш, ўлдириш, эваз олиш учун ўғирлаш, компания ва бизнесменларни рэкет қилиш методларидан ҳам фойдаланди. Гуруҳнинг диний нуфузли кишилари буларнинг барини Оллоҳга хуш келадиган ишлар сифатида оқлашди. «Абу Сайёф» гуруҳи террорчилари бир кунни ҳатто Рим папасига ҳам суиқасд тайёрлашганди.

«Абу Сайёф» раҳбари Абдуройиқ Абубакар Янъялоний булиб, у 1998 йил 18 декабрда филиппин полицияси билан туқнашувда ҳалок бўлганди. «Ал-Ҳаракат ал-исломия»ни тузишда Каддафи Жанжалоний (2001 йил июнда ўлдирилган), Омил Ҳуссайн Жумаоний ва Ваҳоб Акбарлар ҳам кўзга кўринарли роль уйнашган.

Гуруҳ ташкилий жиҳатдан партизанлар уруши олиб боришнинг барча қоидаларига мувофиқ тузилган булиб, бош штаб ва оператив, разведка, кадрлар, қўллаб-қувватлаш, ичкарини таъминлаш, молия булимларини уз ичига олган. «Абу Сайёф»нинг оператив кучлари зарбдор бўлинмалар (Mollah, Mujahideen кучлари), ҳудудий кучлар — Бинасилаан Гибуран сектори (Басилан ор.), Пилас (Басилан), Замбоангадан гаркиб топганди. Барча секторларда тайинланган командирлар, уларнинг оператив масалалар, разведка, алоқа, ичкарини таъминлаш буйича уринбосарлари; кўпориш-портлатиш булинмаси; усмир-

лар булинмаси — Young Moro Muslim mujahideen; кадрлар туплаш булинмаси иш олиб борарди.

Муайян вақтдан кейин «Абу Сайёф» икки йирик ички гуруҳга булинди. Булар: диний фанатизм даражаси юқори булган «Басилан гуруҳи» ва асосий хусусияти аъзоларини жиноий соҳага жалб этишдан иборат булган «Сулу гуруҳи»дир. «Абу Сайёф»га кирган барча гуруҳлар ҳамда фракцияларнинг умумий сони турли вақтларда 300—500 жангари ҳисобида булган. Бироқ доимий жанговар мағзини бор-йуғи 100—200 киши ташкил этган.

«Абу Сайёф» узи мавжуд булган даврда бир қанча шиддатли террорчилик ҳаракати ва уғирлашларни содир этди. «Суперферри-14» ва «Дон Рамон» йуловчилар паромларида амалга оширган шиддатли террорчилик ҳаракатлари уни дунёга танитди.

Манила қултиғида «Суперферри-14» денгиз йуловчи паромида 2004 йил 27 февралда амалга оширилган террорчилик ҳаракати 200 дан зиёд кишининг умрига зомин булди. Филиппин пойтахти Маниладаги портдан Филиппин архипелагидаги ороллардан биридаги Баколлод шаҳрига йул олган паром жума куни эрталаб ҳалокатга учради. Унинг бортида 899 киши булиб, шундан 744 нафари йуловчилар ва 155 нафари команда аъзолари эди. «Суперферри-14» бортидан қутқариб олинган айрим йуловчилар гувоҳлик беришича, кема Манила портдан чиққанидан кейин тахминан бир соат утгач паромда портлаш содир булган. Сунг ёнғин бошланган, бир мунча вақт утгач, иккинчи портлаш булиб утган.

Паром Манила портдан йулга чиқишидан олдин махсус ургатилган итлардан фойдаланган ҳолда текширув утказилганига қарамай теракт содир булган. «Суперферри-14» бортидаги портлатиш «Абу Сайёф» томонидан содир этилгани ҳақида ушбу гуруҳнинг уша пайтдаги раҳбари Абу Сулаймон хабар берган. У портлатиш «ҳукуматнинг зўравонлиги учун қасос олиш акцияси» булгани ҳақида Radio Mindanao Network радиостанциясига баёнот берган — уша куни «Абу Сайёф»нинг икки жангариси АҚШ фуқаросини уғирлаганлик учун 30 йил қамоқ жазосига ҳукм қилинганди. Шунингдек, «Абу Сайёф» раҳбарининг сузларига қараганда, бу теракт — унинг гуруҳларининг Филиппин ҳудудидаги базаларига берилган зарбалар учун реванш ҳам эди.

2005 йил 28 августда Филиппиннинг жанубида «Дон Рамон» паромининг 30 дан зиёд йуловчиси унинг ошхонасидаги суюлтирилган табиий газ омборидаги портлаш натижасида ярадор булганди. Аланга ичра қолган, 10 минг тоннага яқин сув сигдира оладиган кема Америка ёрдам фонди пулига қурилиб, уч кун аввал ишга туширилган причал яқинида чуқиб кетган. Филиппиннинг куч ишлатувчи тузилмалари вакиллари гапига кура, бу гуёки балиқни кема

бортига олиб чиқиш учун маҳаллий балиқчилар кўринишида паромга чиқиб олган «Абу Сайёф» террорчилик гуруҳи жангариларининг иши бўлган. Аслида улар газ балонлари остига соат механизмли мина қўйишганди.

Юзлаб беайб кишилар қурбони бўлган «Абу Сайёф»нинг қонли тарихи шулардан иборат. Бироқ Филиппин махсус хизматлари бугунги кунда «Абу Сайёф»ни эмас, балки бир неча ун кишидан куп бўлмаган, ҳозирнинг ўзида бир неча шахидни тайёрлаган ва мамлакат президентини портлатишга уринган кичкина «Раджа Сулаймон ҳаракати» террорчилик гуруҳини мамлакат учун сал кам асосий таҳдид, деб ҳисоблашади.

«Раджа Сулаймон ҳаракати» Филиппиннинг «Balik Islam» («Исломга қайтиш») ҳаракати бағрида, яъни исломга имон келтирган христианлар орасида юзага келган. Бу кишилар ўзларини «қайтганлар» деб ҳисоблашни афзал кўришган, чунки, уларнинг фикрича, Филиппинда дастлабки дин ислом бўлган. Бу ҳаракат XX асрнинг 70-йилларида пайдо бўлган ва ҳозир исломга имон келтирган 200 мингга яқин христианларнинг легал ташкилоти ҳисобланади.

«Раджа Сулаймон ҳаракати» номи Маниланинг испанлар келгунича ҳукмронлик қилган ҳукмдори хотирасига қўйилган. Ҳаракатнинг мақсади Филиппинни мусулмонлаштиришдан иборат бўлганини англаш қийин эмас. Гуруҳдагилар сони кўп эмас — бор-йўғи 50—100 жангчиси бор, айти маҳалда Филиппин мудофаа армияси «Раджа Сулаймон ҳаракати» жангчилари сони, ҳатто, 27 кишидан иборат, дейди. Бироқ, шунга қарамай, гуруҳнинг «Абу Сайёф», «Жамоа исломия» ва «ал-Қоида» сингари террорчилик ташкилотлари билан алоқадорлиги туфайли унинг нуфузи муттасил ортиб бормоқда.

Филиппин террорчилик гуруҳлари исломчилик йўналишидагина ҳаракат қилишмаяпти. 1969 йил мартда Хосе Мария Сисон гуруҳи томонидан «Мао ғоялари Филиппин коммунистик партияси» куруллий қаноти тузилди. Бу ташкилот «Янги Халқ Армияси» (ЯХА) номини олди, унинг жангарилари 16 мингга яқин бўлиб, кўп сонли хайрихоҳлар гуруҳлари бор эди.

ЯХАнинг асосий кучлари қишлоқ жойларда жамланган, у ерда ҳукуматга қарши жанговар партизанлар ҳаракати фаол олиб бориладди. Бироқ ташкилотнинг бир неча шахар бўлинмалари ҳам бўлиб, улар террорчилик ҳаракатларини олиб боришарди, жумладан, полицияга, сиёсий арбобларга, гиёҳванд моддалар билан савдо қилувчиларга ҳамда ўз фаолияти билан халқ орасида норозилик келтириб чиқарадиган бошқа объектларга ҳужум уюштиришарди. «Революцион солиқ» тўлашдан бош тортадиган АҚШ саноат компаниялари мулклари, шунингдек, терроризм ва қўзғолончилар ҳаракатига қарши курашда Филиппин ҳукуматига ёрдам кўрсатган маслаҳатчилар ҳам

хужумга дучор бўлишарди. 1987 йилдан буён ҳарбий идораларга мансуб 10 нафар АҚШ фуқароси ўлдирилганди.

1990-йиллар ўрталаридан ЯХА ва бошқа террорчилик ташкилотларининг фаоллиги сусая бошлади. Ҳукуматнинг фаол аксилтеррорчилик чоралари ҳам, кўзғолончилар билан муросага келиш йўлини топиб, 20 йилдан зиёд давом этиб келаётган фуқаролар урушига чек қўйишга интилган президент Рамсос қўллаган тадбирлар ҳам бунга сабаб бўлганди.

Сўнгги йилларда бутун жаҳоннинг эътибори икки томонлама ядро қуролини ишлатиш эҳтимоли билан нафақат минтақавий, балки глобал барқарорликка ҳам путур етказиш хавфини солаётган ҳинд-покистон можароларига қаратилди.

Ҳиндистон билан Покистон ўртасидаги давлатлараро даражадаги эски адоватнинг сабаби ўзаро ҳудудий даъволар, чалкаш миллий ва диний масалаларнинг ҳал этилмаганлигидир. Айни маҳалда ҳудудий жиҳатдан катта бўлмаган Кашмир ҳинд-покистон можаросининг асосий сабаби бўлиб қолди. Кашмир ҳудуди Ҳимолай, Марказий Осиё ва Тибет туташган жойдадир. Кашмир шимол томондан Помир тоғларига бориб туташади, у ердан штат ҳудуди орқали Осиёнинг энг йирик тоғлари силсиласи — Ҳимолай, Қорақурум ва қисман Ҳиндикуш тоғлари тармоғи ўтган¹.

XIV асрда бу ерларда мусулмонларнинг Шоҳ Мирзо Сват сулоласи муқим бўлди ва кашмирликларнинг кўпчилиги исломга имон келтирди (ёки мусулмон қилинди). XVIII—XIX аср бошида Кашмирда Дурронийлар қабилалари бирлашмасининг Афғонистон давлати асосчилари сулоласидан бўлган афғонлар ҳукмронлик қилишди. Мустамлака Ҳиндистон Ҳиндистон Иттифоқи ва Покистонга бўлингач, 1947 йил 3 июнда тасдиқланган Ҳиндистон мустақиллиги тўғрисидаги қонунга кўра, вилоятлар ҳукмдорлари доминионлардан бири — Покистон ёки Ҳиндистонга қўшилиш ёхуд қўшилмаслик тўғрисида қарор қабул қилиш ҳуқуқини олишди.

Кашмир масаласи тадқиқотчиларидан айримлари Кашмир мустақилликни олган пайтга келиб вилоятда яшаб келаётган ҳинд мусулмонларида нисбатан нотўлиқлик ҳисси пайдо бўлиши учун асослар мавжуд эди. Кашмир масаласини ўрганган тадқиқотчилардан бири берган гувоҳликдан келиб чиқиб шундай фикр юритиш мумкин. У қуйидагиларни ёзганди: «Махараджа ҳокимияти ҳарбий куч ҳамда мустамлака ҳукумат ёрдамида ушлаб турилган Жамму ва Кашмирда миллий ҳамда диний адоватни авж олдириш сиёсати ҳукмрон сулола (ҳиндлар — *муаллиф изоҳи*) ҳукмдорлигини мустаҳкамлашнинг муҳим

¹ Бу ҳақда батафсил қаранг: Пуляркин В.А. Кашмир.— М.: Государственное издательство географической литературы, 1956.

воситаси бўлганди... Камситиш мусулмонларнинг диний ҳис-туйғуларига тўғридан-тўғри тазйиқ қилиш орқали амалга ошириларди; масалан, мусулмонларнинг Ийд ал-Адҳа байрамида эчкини қурбонлик қилганлик учун жарима тўлаш лозим эди; ўз сигирини сўйганлиги учун мусулмон киши ўн йилга қамоқ жазосига тортиларди. Исломга имон келтирган ҳинд аждодларидан мерос қолган барча мулкдан маҳрум бўларди.

Диний камситишлар мусулмонларни давлат хизматига олишда, уларнинг таълим олишига тўсқинлик қилишда кўринарди. Кашмир водийсида ҳуқуқлардаги тенгсизлик яна шунда ҳам кўринардики, жогирдорларнинг¹ деярли ҳаммаси эътиқодига қура ҳиндлар бўлиб, мазлум деҳқонлар эса мусулмонлар эди².

Бир мамлакатда истиқомат қилувчи этнослар орасидаги бундай ўзаро муносабатлар бир кунмас — бир кун можаролар авж олишига олиб келиши аниқ эди. Кашмир вилояти ҳам бундан мустасно бўлмади. Покистондан кейин Ҳиндистон ҳам мустақилликка эришилган кунни тантанали нишонлаган 1947 йил августида ҳалокат юз берди. 90 фоизи мусулмонлардан³ иборат бўлган вилоят аҳолиси ўз ҳукмдорига қарши қуролли қўзғолон кўтарди. «Байрам тугаб, қирғинбарот бошланди. Амритсарда ва унинг атрофида сикхларнинг қуролланган отрядлари қўлга тушган мусулмон борки, ҳаммасини ўлдиришди. Лоҳур ва унинг тева-рагида кўпинча «полициячи» бўлиб олган мусулмон тўдалари ҳиндлар ва сикхларни сўйишар ва отишарди. Қочоқлар кетаётган составларни издан чиқариб, вагонларни филдираб бораётган тобутларга, филдирак-даги дафн гулханига, очофатликдан ёрилай деган қўзғунлар учун емиш-га айлантиришди...»⁴.

Ҳиндлар билан мусулмонлар ўртасидаги деярли икки ой давом этган тўқнашув кучайиб борди. Октябрнинг охирида Кашмирнинг қўшни-лари мамлакатдаги вазият кучайиб бораётганидан ташвиш билдира бош-лашди. Покистоннинг шимоли-ғарбий районларидаги пуштун қабила-ларнинг қуролли отрядлари биринчилардан бўлиб ишга аралашди. Улар жабр тортаётган диндошларига қўмакка келиб, «озод этилган» ҳудудда «Озод Кашмир»ни тузишларини эълон қилишди. Америкалик тарихчи,

¹ *Жогирдорлар* — катта ер участкаларининг, у ерда жойлашган қишлоқлар (жогирлар) билан бирга, эгалари. Жогирдорлар маҳараджаларнинг собиқ хизмат-корлари ва ер ҳамда қишлоқларнинггина эмас, балки инъом этилган қишлоқлар аҳолисининг ҳам тўла эгаси эди.

² Қаранг: *Пуляркин В.А.* Кашмир.— С. 112—113.

³ *Энциклопедия Пакистана*.— М.: Фондамента Пресс, 1998.— С. 241; «The Kashmir Issue» нашрида (Pakistan Mission to the United Nations New York U.S.A. 1962, p.1) Кашмирдаги мусулмон аҳоли сони 1944 йилги аҳоли рўйхати бўйича 77% деб кўрсатилган.

⁴ Ўша жойда.— 392-бет. Дарвоқа, С. Уолперт бу даҳшатли воқеаларни ўз кўзи билан кўрганди.

профессор С.А. Уолперт бу воқеани шундай тавсифлайди: «[1947 йил] 27 октябрда Покистон армиясининг (Британияда ишлаб чиқарилган) юк машиналари ва жиплари Кашмир билан чегарани кесиб ўтишди ҳамда Шарққа — Сринагар томонга йўл олишди, уларнинг бортида шимоли-ғарбий чегараларидаги афридий, вазирий ва махсуд қабилаларидан бўлган 5000 га яқин курулди пуштунлар бор эди»¹. С.А. Уолперт, шунингдек, Британия офицерлари «ушбу мушкул октябрь операциясини, эҳтимол, бевосита уюштирмаган ва келтириб чиқармаган бўлсалар ҳам, уни қўллаб-қувватлагандилар... Пуштунлар ўт қўйишарди, номусга тегишарди, отиб ташлашарди...»², — деб қайд этганди.

1947 йил 27 октябрда махараджа ёрдам сўраб Ҳиндистон ҳукуматига мурожаат этди. Ҳиндлар, аслида, ҳужумни қайтариш учун қўшин юборишга тайёр эканликларини, бироқ бунинг учун аввал Кашмир Ҳиндистонга қўшилишга рози эканлигини эълон қилиши даркорлигини баён этишди.

Махараджа вазият тазйиқи остида, ўз мулки мусулмон Покистоннинг қўшимчасига ва отамерос мулкига айланиб қолишидан хавфсиз раб, Ҳиндистоннинг собиқ вице-қироли лорд Маунтбэттенга вилоятга қилинган ҳужум ва ўзи Ҳиндистонга қўшилишга қарор қилганлиги ҳақида ахборот битилган мактуб юборди. Хатга ўзи имзолаган, Жамму ва Кашмирнинг (штатнинг ҳозирги тўлиқ номи) Ҳиндистон Иттифоқига қўшилиши тўғрисидаги Далолатнома илова қилинганди. Лорд Маунтбэттен 27 октябрда Далолатномани тан олгани ҳақида баёнот берди ва ҳиндлар Кашмирга ўз қўшинларини юборишди. Воситачилар билан ва уларсиз, БМТ вакиллари ҳамда бошқа давлатлар, шу жумладан собиқ СССР иштирокида ўтказилган сон-саноқсиз ҳамда натижа-сиз музокаралар учун танаффуслар билан давом этган биринчи ҳинд-покистон можароси шу тариқа бошланиб, ҳозиргача бурқсимокда ва вақти-вақти билан портлаб турибди.

Мустақил Покистоннинг асосчиси Муҳаммад Али Жинна кўп йиллар ўтгач, собиқ Британия мулкининг тақсимланиши натижаларини ва уларнинг ўрнида мустақил давлатлар тузилганини қўйидагича шарҳлаган эди: «Биз яхшилаб махфийлаштирилган ва пухта ишлаб чиқилган, ор-номус, қадр-қиммат ва олижанобликни аёвсиз оёқости қилиб ҳаётга татбиқ этилаётган жинояткорона ниятнинг қурбонимиз... натижа эса аён: фожиавий тўқнашувлар, ҳиндларнинг Покистондан Ҳиндистонга, мусулмонларнинг эса, аксинча, ўзаро кўчирилиши (13—15 млн. киши)дан иборат»³.

¹ Стэнли Уолперт. Джинна — творец Пакистана. Пер. с англ.— М.: «Рудомино», 1997.— С. 399.

² Ўша жойда.— 401-бет.

³ Ўша жойда.— 405-бет.

БМТ миссияси 1949 йил 1 январда томонларни ҳарбий ҳаракатларни тўхтатишга ва Кашмирни тенг бўлмаган икки қисмга ажратган «ут очишни тўхтатиш чизиги»ни ўтказишга кўндира олди. Уша пайтда аҳоли 4,2 млн. киши эди. Покистон назорати остига вилоятнинг шимолий ва ғарбий районлари тушди, бу унинг ҳудудининг 40 фоизини, кўпчилиги исломга эътиқод қилувчи аҳолининг 27 фоизини ташкил қиларди. Қолган ҳудуд Ҳиндистон таркибига кирди, лекин муаммо шунда эдики, энди ҳинд Кашмири аҳолисининг 63 фоизини мусулмонлар ташкил қиларди¹.

Бугунги кунда ҳам манзара амалда ўзгармаган: Кашмирнинг бир қисми кенг мухторият ҳуқуқига эга бўлган Ҳиндистон штатига айланди; анклавнинг бошқа қисми Покистон назорати остида («Озод Кашмир мустақил давлати» ва «Шимолий ҳудудлар»); майдони 34 минг кв. км. бўлган яна бир қисми (Аксай Чин) ХХР томонидан босиб олинган ва у 1963 йилда Ҳиндистондан штатнинг катта бўлмаган яна бир участкасини олди².

Исломбодда 1977 йил июлда ҳокимият тепасига генерал Зиё ул-Ҳақ келгач, мамлакатнинг ташқи ва ички сиёсатини «ижтимоий-сиёсий ҳаётнинг барча томонларини ... ислом қоидалари ва нормаларига мувофиқлаштириш»ни³ англатувчи «ислом» омилидан зўр бериб фойдаланган ҳолда қайта йўналтириш борасида янги уринишлар бошлаб юборилди.

Айни вақтда «Озод Кашмир» сохта давлатининг покистонпарастлик кайфиятидаги сиёсий раҳбарияти «Кашмирнинг қолган қисмини озод этиш учун» «Ал-Мужоҳид» партизанлар тузилмаларига чақириқ эълон қилди⁴. Буни Кашмирда «ислом fronti»ни тузиш жараёнининг бошланиши деб ҳисоблаш лозим.

Покистондаги энг ривожланган ва уюшган террорчилик ташкилотларидан бири «Ҳаракат ул-Мужоҳиддин» («Дин учун курашчилар ҳаракати»), «Ал-Ҳадид», «ал-Фаран»дир. Зотан, айрим маълумотларга кўра, «Ал-Фаран» — бу ё «Ҳаракат ул-Мужоҳиддин» билан жипс ҳамкорликда иш олиб бораётган бошқа бир ташкилот ёки унинг бўлинмаларидан бири.

«Ҳаракат ул-Мужоҳиддин» ХХ асрнинг 80-йиллари бошида Панжобда радикал ислом фаоллари томонидан тузилганди. Гуруҳнинг дастлабки мақсади Афғонистондаги совет қўшинларига қарши курашиш ва афғон қочоқларига кўмаклашиш бўлган. Айрим фикрларга кўра, ташкилот дастлабки ойлардаёқ 5 мингдан зиёд жангарини ёллаб, Аф-

¹ Шаумян Т.А. Кто и почему воюет в Кашмире? — М.: 1998. — С. 28—31.

² Уша жойда. — 32-бет.

³ Плешов О. «Исламизация» по Зия уль-Хаку/«Восток и современность». Научно-информационный бюллетень. ДСП. — М.: 1986, № 2. — С. 65.

⁴ Уша жойда. — 163-бет.

ғонистонга жўнатишга муваффақ бўлган. Бироқ уруш чузилгани учун янги-янги жангчилар керак бўларди, шу боис «Ҳаракат ул-Мужоҳиддин» кейинги бир неча йил ичида Жазоир, Тунис, Бангладеш, Филиппин, Миср ва бошқа мамлакатлардан яна 6 мингга яқин кишини ёллади.

Афғон — совет уруши тутагач, «Ҳаракат ул-Мужоҳиддин»нинг кўп сонли отрядлари ишсиз қолиб, ташкилот умуман минтақада Фарбнинг таъсирига қарши ва мусулмон мамлакатларида, шу жумладан Покистоннинг ўзида ҳам дунёвий ҳукуматларга қарши кураш йўлини тутди. Ишнинг бу тариқа ўзгариши Покистон ҳукуматини асло қониқтирмасди, бинобарин, айрим маълумотларга кўра, Покистон махсус хизматлари айна шу пайтда Кашмирнинг Покистонга қўшилиши учун курашаётган террорчилик гуруҳларини қўллаб-қувватлай бошлаганликлари боис «Ҳаракат ул-Мужоҳиддин»нинг ишсиз қолган жангарилари жуда асқотиб қолди.

«Улар беш йилдан буён Покистонда ўрнашиб олишган, — деб ёзганди Д. Блэнк, — Афғонистонда тайёргарликдан ўтишмоқда ва кашмир миллатчилигидан кўра кўпроқ панисломийлик ғояларидан илҳом олишмоқда»¹. Мақола муаллифи ислом жангарилари олдига уларнинг етакчилари қўйган вазифани тасдиқлади. Бу ҳинд штатини босиб олишдек тор миллатчилик манфаатларига амал қилмай, балки истиқболни кўриш — фаолият чегараларини панисломизм ғояларига мувофиқ кенгайтиришдан иборат эди.

«Ҳаракат ул-Мужоҳиддин»нинг ядросини сафида 300 га яқин киши бўлган ҳарбий отряд ташкил қиларди. Булар, гарчи ораларида афғон — совет уруши ветеранлари — афғонлар ва араблар ҳам бўлса-да, кўпроқ покистонликлар эди. «Ҳаракат ул-Мужоҳиддин» янги аъзоларни ўз назорати остидаги «Таблиқи жамоат» ташкилоти воситасида ёлларди. Бу ташкилот хайрия фаолияти билан ниқобланиб, «Ҳаракат ул-Мужоҳиддин» учун жангчиларни Покистондагина эмас, балки бошқа мамлакатларда ҳам изларди.

Жангари топшириқни адо этиш чоғида ҳалок бўлган тақдирда, унинг оила аъзоларига моддий ёрдам кўрсатиларди. Бундай пухта ўйланган сиёсат туфайли Кашмирнинг Покистон қисмида, шунингдек, Ҳиндистоннинг кўплаб мусулмонлар, жумладан, афғонлар ҳам яшайдиган чегараёни минтақаларида «Ҳаракат ул-Мужоҳиддин»нинг кўплаб тарафдорлари пайдо бўлди.

«Ҳаракат ул-Мужоҳиддин»нинг раҳбарияти жангариларни тайёрлашга катта эътибор бергани ҳолда, дастлабки кунларданок кўпчилиги Шарқий Афғонистонда жойлашган, кенг тармоқ отган машқ ла-

¹ *Jonah Blank. Kashmir: Fundamentalism Takes Root.—Foreign Affairs. Nov.—Dec. 1999, vol. 78, № 66 з. 42.*

герларини тузишга киришди. Булар Жава шаҳри яқинидаги Салмон Форсий лагери, Покистон чегараси атрофидаги Жавар музофотида жойлашган Ҳолид бин Валид лагери, Хост шаҳри яқинидаги Танаи қишлоғида жойлашган Лиза лагери эди.

Жангарилар майда ва йирик калибрли пулемётлар, снайперлар винтовкалари, миномётлар, танкка қарши ракетаалар, хилма-хил портловчи моддалар билан қуролланишганди. 80-йилларда «Ҳаракат ул-Мужоҳиддин» жангариларининг совет аскарларига қарши фаолияти АҚШ манфаатларига жавоб бергани учун МРБ уларни қурол-аслаҳа, жумладан, совет авиациясига қарши самарали кураш олиб бориш имконини берган «Стингер» қурилмалари билан таъминлаб турди. 1992 йил апрелда Нажибулло режими барбод бўлгач, МРБ фойдаланилмаган ракетааларни катта ҳақ эвазига қайтаришни талаб қилди. Бироқ «Ҳаракат ул-Мужоҳиддин» раҳбарияти бу таклифни рад этди. Шундан сўнг Покистон армияси «Ҳаракат ул-Мужоҳиддин» учун асосий қурол-яроғ манбаи бўлиб қолди.

Ўрни келганда шуни айтиб ўтиш лозимки, «Ҳаракат ул-Мужоҳиддин» курашнинг нолегал шаклларида фойдаланганига қарамай, расмий ҳукумат томонидан таъқиб қилиниш ўрнига, кўпинча унинг ноошкор мададидан фойдаланарди ҳам. Бунинг сабаби «Ҳаракат ул-Мужоҳиддин» билан мамлакат раҳбар доираларининг мақсадлари бир-бирига мос келгани бўлди: бу Кашмирни ташлаб чиқиб кетишга Ҳиндистонни мажбур этиш эди. Покистон разведкасининг собиқ раҳбари генерал-полковник Хавед Носир ҳозирги пайтда «Ҳаракат ул-Мужоҳиддин»нинг раҳбарияти таркибига кирганлиги факти ҳам буни тасдиқлайди. Умуман Покистоннинг ҳаракатдаги армияси сафларида «Ҳаракат ул-Мужоҳиддин» тарафдорлари ва хайрихоҳлари жуда кўп. Армия офицерларининг кўпчилиги истеъфога чиққач, шу каби ташкилотларнинг фаол арбоблари сафига кўшилишади.

Толиблар «Ҳаракат ул-Мужоҳиддин» ёрдамида 1992 йилда Кобулни қўлга олиб, Нажибуллонинг коммунистик ҳукуматини ағдаришгач, ташкилот шиддат билан ривожланиб, аста-секин бутун дунёда «мусулмонларнинг ҳимояси» бўйича халқаро ташкилотга айланиб борди. Айнан шу пайтдан бошлаб «Ҳаракат ул-Мужоҳиддин» фаоллари Покистон ва қўшни давлатлар ҳудудларида ҳиндларга ҳамда ғарб мамлакатлари вакилларига қарши қаратилган террорчилик ҳаракатларини содир эта бошладилар. «Ҳаракат ул-Мужоҳиддин» ҳақидаги дастлабки маълумот АҚШ давлат департаментининг Америка Сенатига 1995 йилги маърузасида мавжуд. Унда «Ҳаракат ул-Мужоҳиддин» фаоллари Ҳиндистонда 2 нафар британияликни, ҳинд генералини ўғирлашгани ҳамда 2 та автобусга ҳужум қилишгани айтилган. Қизиги шундаки, бу воқеаларгача АҚШ ва бошқа Ғарб мамлакатлари «Ҳаракат ул-Мужоҳиддин»ни террорчи ташкилот ҳисобламаганлар.

Ташкилот етакчиси мавлоно Саодатулло Хон бир неча бор баён этганидек, унинг асосий вазифаси исломга қарши кучлар билангина эмас, балки Кашмирнинг Покистонга қўшилиши учун ҳам курашишдир. Шу муносабат билан «Ҳаракат ул-Мужоҳиддин» Кашмир масаласини ҳал этишда Ҳиндистон билан Покистоннинг қандай бўлмасин тинч мулоқот қилишига кескин қарши чиқарди. Ташкилот, бундан ташқари, Покистон ҳудудида ислом бошқарувини ўтказишга интилиб, мамлакат ҳукуматидан ракета технологияларини бошқа мусулмон мамлакатларга беришни бир неча бор талаб қилганди.

«Ҳаракат ул-Мужоҳиддин»нинг деярли барча лагерлари, Афғонистон ҳудудининг 1998 йилда ва 2001—2002 йилларда Америка томонидан бомбардимон қилиниши натижасида, ҳозирги пайтда амалда тўлиқ вайрон қилинган. Бу ҳолат гуруҳнинг кучини анча қирқди ва уни фаол террорчилик фаолиятдан чекинишга мажбур этди.

Лекин бу гап «Ҳаракат ул-Мужоҳиддин»нинг барча фаолларига ҳам тааллуқли эмас. Чунончи, ҳинд қамоқхонасидан озод этилган террорчи Масуд Азхар 1999 йил декабрда ўз террорчи гуруҳи «**Жоиши Муҳаммад**» («Муҳаммад армияси»)ни ташкил қилди. «Жоиши Муҳаммад» ташкил қилинган сана 2000 йил февраль, жойлашиш ҳамда террорчилик ҳаракатларини амалга ошириш ҳудуди Ҳиндистоннинг Жамму штати ва Кашмир деб белгиланган. 2000 йил 19 апрелда Сринагар шаҳрининг Бадами Бағх ҳарбий шаҳарчасида портловчи мослама ўрнатилган автомобилнинг «Жоиши Муҳаммад»нинг камикадзе жангарилари томонидан портлатилиши билан уларнинг номи ёйилди. Бу гуруҳ, «ал-Қоида» тактикасига мувофиқ, Европада ёлланган худкушлардан фойдаланади. Жумладан, 1994 йилда Бирмингемда ёлланган Азиф Содик Сринагарда ҳалок бўлган.

Ж. Блэнк «Кашмирда ҳеч кимнинг қўли покиза эмас», деб қайд этади. Чунки у ерда яшовчилар, диний эътиқодидан қатъи назар, жабрдийда ҳам, жабрловчи ҳамдир. Ислом жангарилари ҳиндларни ҳам, буддавийларни ҳам ўлдираверадилар, бироқ ушбу тўқнашувларда ўзини бетараф тутган диндошларини алоҳида шафқатсизлик билан қатл қилдилар¹. 80-йилларнинг бошида асос солинган, Панжобдаги нуфузи юқори оз сонли шиаларга қарши қаратилган доимий террорчилик ҳаракатлари билан шуҳрат қозонган, Покистоннинг энг жангари сунний ташкилотларидан бири ташкил қилинган Панжоб вилояти бундай позицияни тасдиқловчи жуда ёрқин мисол бўлиб қолди. Бу ташкилот «**Сипоҳи саҳоба Покистон**» деб номланиб, радикал сунний диний-сиёсий гуруҳ эди. «Сипоҳи саҳоба Покистон» Покистондаги нуфузли диний ташкилот ва энг йирик сунний сиёсий партия «Жамияти ула-

¹ *Jonah Blank. Kashmir: Fundamentalism Takes Root. — Foreign Affairs. Nov.— Dec. 1999, Vol.78, № 6.*

мои ислом» («Ислом уламолари жамияти»)нинг шохобчаси сифатида юзага келди. Бу партия жаҳонда қўлаб ислом мамлакатларида — Малайзиядан тортиб, Судангача, шу жумладан Марказий Осиёдаги собиқ беш совет республикасида ва Хитойнинг Шинжон вилоятида мусулмон уйғурлар орасида ўз филиалларига эга эди. «Жамияти уламои ислом» партиясида ўз ҳарбий ташкилоти «Ҳизб ул-мужоҳиддин» ҳам бўлиб, унинг жангарилари Кашмир ҳудудида можароларнинг дастлабки кунларидан бошлаб жанговар ҳаракатларда бевосита иштирок этишганди.

Қўлаб экспертлар ва тарихчиларнинг фикрича, уша пайтда ҳукмронлик қилган Покистон диктатори Зиё ул-Ҳақ «Сипоҳи саҳоба Покистон»ни тузиш ташаббускорларидан бири бўлган. Жангари террорчилар гуруҳини у, энг аввало, мавжуд ҳарбий режимга қарши курашаётган мамлакатдаги демократик кучларга нисбатан посанги, деб ҳисоблади. Шу тариқа бу ерда ҳам террорчилар учун дин масаласи ҳақиқий мақсадни яшириш воситасигина бўлди, холос.

Даставвал «Анжуман сипоҳи саҳоба» («Саҳобалар қўшини жамияти») деб номланган «Сипоҳи саҳоба Покистон»ни дин арбоблари Ҳақ Навоз Жҳангвий, Зиё ур-Раҳмон Форуқий, Эсар ул-Ҳақ Қосмий ва Аъзам Ториқлар ташкил қилишган. Ташкилот 1985 йилда суннийлар билан Панжобдаги оз сонли нуфузли шиалар ўртасидаги муносабатлар кескинлашган бир шароитда тузилди. Унинг юзага келишини марказий ва жанубий Панжоб туташган жойдаги Жҳангнинг ижтимоий-сиёсий ривожланишининг қонуний натижаси, деб ҳисобламоқ даркор. «Сипоҳи саҳоба Покистон»нинг асосий базаси бўлган бу минтақада йирик ер мулклари кўп сақланиб қолган бўлиб, феодал муносабатлар умуман кучли эди. Айни маҳалда вилоятда ҳақиқий сиёсий ва иқтисодий ҳокимият кўпчилиги шиалар бўлган йирик заминдорларга қарашли эди. Лекин йиллар ўтиб, бозор муносабатлари ривожланиши натижасида Жҳангда асосан суннийлардан иборат янги «синф» юзага келди, бу ҳол анъанавий феодал «манзара»ни ўзгартириб юборди. Унинг ўзини сиёсий жиҳатдан ифодалашга интилиши «мазҳаблар» тўқнашувини шаклини касб этди ва «Сипоҳи саҳоба Покистон» унинг фаол иштирокчисига айланди.

Шиаларга қарши чиқишлар даставвал 1986 йилда Лоҳурда содир бўлди. Сўнг 1987 йилда шиаларнинг кўзга кўринган етакчилари, шу жумладан «Аҳли ҳадис» гуруҳи раҳбарлари Эсон Элоҳ Зоҳир ва Ҳабиб ур-Раҳмон Яздонийлар ўлдирилди. 1988 йилда шиаларнинг «Таҳриқнифози фикҳи жаъфария» партияси етакчиси Ориф Ҳусайн ал-Ҳусайний ўлдирилди. Буларнинг бари «мазҳаблар» негизида зуравонлик кучайишига олиб келди, холос.

Айрим маълумотларга кўра, «Сипоҳи саҳоба Покистон» 1992 йилда замонавий қурол-яроғни қўлга киритган, бу ҳол унинг жангарила-

ри ҳатто Покистон ҳуқуқни ҳимоя қилувчи органларига ҳам муваффақият билан қарши туришига имконият яратди. 1994 йилнинг ўзидагина Панжобда қуролли ҳужумлар оқибатида 73 киши ҳалок бўлди, 300 нафари яраланди. Бунда қурбонларнинг кўпчилиги ибодат чоғида масжидга қарата ўт очиш натижасида ҳалок бўлишгани «Сипоҳи саҳоба Покистон» аъзоларининг Исломга дин сифатида бўлган муносабатларини яна бир бор таъкидлайди.

Қисқа вақт давом этган сулҳдан кейин, 1996 йилда кучли туқнашувлар янгидан бошланиб кетди. 1997 йилда Лоҳурда портлаган бомба 30 кишини, шу жумладан «Сипоҳи саҳоба Покистон»нинг ўша вақтдаги раҳбари Зиё ур-Раҳмон Форукни, 22 нафар полициячи ва бир журналистни ҳам ҳаётдан жудо қилди. Ушбу террорчилик ҳаракатига жавобан Лоҳурдаги эрон маданий марказига ўт қўйилди ва шу каби бошқа бир қанча ҳаракатлар содир этилди.

90-йилларнинг иккинчи ярмида «Сипоҳи саҳоба Покистон» тақдирида бурилиш юз берди. Гарчи савдогарлар ва дўкандорларнинг кўп қисми бу ташкилотни молиялаштиришни давом эттираётган бўлишсада, партиянинг экстремизмидан кўпчиликнинг хафсаласи пир бўлди. Бу ҳол ташкилот фаолларини нисбатан мўътадил мавқени тутишга мажбур этди. Ҳаракатнинг энг радикал элементлари бундай келишувчилик позициясига норозилик билдирган ҳолда 1996 йилда «Сипоҳи саҳоба Покистон»дан ажралиб чиқишди ва курашнинг зўравонликдан ташқари барча методларини инкор этувчи «Лашқари Жҳангви» («Жҳангви армияси») ташкилотини тузишди.

«Лашқари Жҳангви»нинг асосий раҳбари унинг қуролли тузилмаларининг «бош қўмондони» рутбасини олган Риёз Басра эди. «Лашқари Жҳангви» аъзолари юзлаб қирғинбаротларда ва талончиликларда, эрон миссиясига ҳужумларда, ҳатто Эрон дипломати Содиқ Ганжини ўлдиришда ва ҳукумат амалдорларига нисбатан террорчилик ҳаракатларида қатнашишган.

Покистондаги энг «махфийлаштирилган» ташкилотлардан бири «Лашқари Тойба» («Тақводорлар армияси»)дир. У 1989 йилда Бин Ладеннинг устози Абдулла Аззам таъсири остида тузилган «Марказ Дават ул-Иршад» — «Дин ва ижтимоий таъминотни ўрганиш маркази» ташкилотининг жанговар қанотига айланган. Бин Ладеннинг ўзи ушбу ташкилотни молиялаштирувчи энг йирик шахс бўлиб қолди, шу муносабат билан «Марказ» ал-Қоиданинг Покистон варианты ҳисобланади. Покистон маҳсус хизматлари берган маълумотларга кўра, Покистон ва Кашмирда «Лашқари Тойба»нинг олтита ҳарбий машқ лагери, шунингдек бутун мамлакатни мустаҳкам тўр бўлиб ўраб олган 2200 га яқин ячейкаси бор. Умуман Жанубий Осиёда Кашмирда ҳаракат қилиш ва «Ислом олами чегарасини кенгайтириш» учун ислом жангариларини тайёрлайдиган 128 машқ базалари жойлашган.

1999 йилда Кашмир худудида «Ҳаракат ул-Жихад ул-Исломи» билан «Ҳаракат ул-Мужоҳиддин»нинг қушилиши натижасида 1993 йилда тузилган маҳаллий террорчилар гуруҳи «Ҳаракат ул-Ансор» номи остида иш олиб бораётгани ҳақида маълумотлар пайдо бўлди. Асосий база Покистон томонидан назорат қилинадиган худуд бўлган Музаффаробод шаҳрида жойлашган. Ташкилотга Саодатулло Хон раҳбарлик қилади. Унинг ядросини Афғонистон уруши ветеранлари, шу жумладан (афғонлардан ташқари) покистонликлар, араблар, кашмирликлар ташкил қилади. Улар миномётлар, дастгоҳли пулемётлар, йирик калибрли пулемётлар ва, хабарларга кўра, ҳатто залпчи ўточар куролларга ҳам эгадирлар.

«Ҳаракат ул-Ансор» раҳбарлари Кашмирга озодлик ва мустақиллик бериш шиори остида курашган ҳолда, ўзларини жаҳон фундаменталистик ҳаракатининг бир қисми, деб ҳисоблашади. Гуруҳ жангчилари Бирмадаги куролли чиқишларда (анча мусулмонлар истиқомат қиладиган Аракан штатида), Филиппинда («Фронта Моро» ҳамда «Абу Сайёф» террорчилик ташкилоти таркибида), Боснияда (1992 йилдан), Тожикистонда 1992—1994 йиллардаги фуқаролар урушида, Яқин Шарқнинг айрим мамлакатларида ўз ҳамфикр-диндошларининг куролли курашларида шу ном билан иштирок этишган.

Покистонда 14 «хусусий» армия фаол ҳаракат қилмоқда, улар орасида «Лашқари Тойба» энг шафқатсиз ҳисобланади. Шу аснода Покистон жамиятида жанговар кайфият кучайиб бормоқда. 2000 йил 27 апрелда Рейтер Агентлиги покистонлик талабаларнинг пойтахтда бўлиб ўтган кўп минг кишилик митингларида Ҳиндистонга қарши жиҳодни кучайтириш ва Кашмир масаласини узил-кесил ҳал қилишга даъватлар эшитилганини Исломободдан хабар қилди. Эътиборли манбалар маълумотларига кўра, «Лашқари Тойба» «Ҳаракат ул-Мужоҳиддин» жангарилари билан бирга ўз кадрларини «Ал-Бадр», «Салмон Форсий Гунд», «9-Корпус» ва Афғонистондаги уруш пайтида мужоҳидларнинг ислом оппозицияси томонидан ўз аскарларини совет қўшинларига ҳамда Афғонистон Республикаси Халқ армиясига қарши жангларда ўргатиш учун фойдаланилган бошқа базаларида тайёрлаётган экан.

«Кашмир ислом fronti» фаоллари Покистоннинг аҳоли зич жойлашган районларида изғиб юриб, Кашмир ва Афғонистондаги урушни давом эттириш учун янги-янги аскарларни ёллашмоқда.

Террорчилик ташкилотлари сафига киришни истовчилар кўплигини Ж. Блэнк қуйидагича изоҳлайди: «У қандай сабабга кўра жангари бўлган бўлса, шу сабабга кўра махсус полиция офицери бўлиб олди: унга иш керак эди. Унинг учун ута зарур нарса жиҳод эмас, иш эди. Лекин иш ўрнини, айтайлик, ҳинд эгаллаб турар ва уни барча жафо-

ларнинг манбаи деб кўрсатиб, бундай мулоҳазаларни диний-миллий нафрат билан йўғрилган, «яхши ҳазм бўладиган шаклга ўраб билдиришарди»¹. Ёлланган кўнгиллилар даставвал Афғонистон худудида тайёргарликдан ўтишар, сўнг араб, афғон ва бошқа хорижий ислом радикалларидан иборат экстремистлар гуруҳларига қўшилишар ва тоғли сўқмоқлардан 120 миля йўл босиб, шимоли-ғарбий Покистон орқали Кашмирга йўл олишарди.

Ҳинд томони ўзини қандай тутарди? Ҳинд полицияси террорга қарши уруш йулини тутар экан, террорчиларни ҳам, уларнинг гумашталарини ҳам шафқатсиз жазоларди. Лекин бу асосан «ислом» террорчиларига тааллуқли эди. Айни маҳалда мамлакатда ҳиндларнинг кўплаб террорчилик ташкилотлари иш олиб борар, ҳукумат уларнинг ҳаракатини кўпинча кўриб-кўрмаганликка олишни маъқул деб топарди.

Умуман олганда, Ҳиндистонда терроризм муаммосининг кескинлиги Яқин Шарқ мамлакатларидагидан кам эмас, лекин у жаҳон оммавий ахборот воситаларида озроқ ёритилади. Шунга қарамай, бу ерда зўравонлик ҳаётнинг одатий аломатига айланиб қолган. Кескинлик бу қадар юқори даражада эканлигининг асосий сабаби, афтидан, Ҳиндистон аҳолисининг диний, этник-миллий, тил белгиларига кўра ҳаддан ташқари парокандалигидир. Ҳар хил йўналишдаги сепаратистик ҳаракатлар жуда кенг тарқалганлигини шу билан изоҳлаш мумкин. Мусулмон ҳиндлар билан христиан ҳиндлар, христианлар билан мусулмонлар, ҳиндлар билан сикхлар ўртасидаги зиддиятлар ушбу улкан мамлакатдаги кескинликнинг айрим жиҳатларидир, холос. Биз жангари исломийлик ҳақида эшитиб ўрганиб қолганмиз, бироқ жангари ҳиндуизм ҳақида жуда оз биламиз. Айни маҳалда бу ҳодисанинг қурбонлари ҳам ислом фундаментализми қурбонларидан кам эмас.

Фундаменталистик ҳиндуизмнинг террорчилик гуруҳларидан бири 1953 йилда тузилган «Ананд марг» («Роҳат-фароғат йўли») бўлиб, уни садху (авлиё) Саркор Прабхат Ранджан бошқаради. «Ананд марг» террорчилари кўплаб суиқасдлар содир этишган. Ҳиндистон Темир йўл министри Л.Н. Мишранинг 1975 йил 2 январда содир бўлган ўлими ҳам уларнинг зиммасидадир.

Бироқ фундаменталистик ҳиндуизмнинг энг таниқли ва типик вакили «Баджранг Дал» («Кучлилар отряди») — БД гуруҳидир. Гуруҳ ёшларнинг радикал диний ташкилотидир. Ҳинд ОАВда, шунингдек, «Маймунлар армияси» деган номни ҳам учратиш мумкинки, журналистлар БД аъзоларини доимий бебошликлари учун шундай аташган.

БД 1989 йилда Уттар Прадеш штатида ўта ўнг диний-миллатчилик ташкилоти Вишва Ҳинду Паришад (Ҳиндларнинг жаҳон кенга-

¹ *Jonah Blank. Kashmir: Fundamentalism Takes Root. — Foreign Affairs. Nov.— Dec. 1999, Vol.78, № 6.*

ши)нинг ёшлар жанговар қаноти сифатида тузилган. Бу ташкилот ўз вақтида ҳинд миллатчилиқ ташкилотлари оиласига кириб, ўта миллатчи ҳукмрон «Бхарата Жаната Парти» (Ҳиндистон Халқ Партияси) сифатида ҳам иш олиб борганди. БД Ҳиндистонда истиқомат қилувчи 23 миллионга яқин (аҳолисининг 2,3%) христианларни ўзининг асосий душмани деб билган ва ҳозир ҳам шундай деб ҳисоблайди. БД фаоллари мамлакатдан христианларни буткул қувиб чиқаришни ўзларининг мақсадлари деб ҳисоблаганларки, уларга қилинган ҳужум инглизлар бу мамлакатни мустамлақа қила бошлаган дастлабки даврда ҳиндларни мажбурлаб ўз динларига киритганлари билан оқланарди. БД вакиллари таъкидлашларича, христиан миссионерлари XX асрнинг иккинчи ярмида ҳам шундай қилганлар. Чиндан ҳам, ўша даврда кўпчилиги энг паст кастага мансуб бўлган кўплаб ҳиндлар қаттиқ иерархик касталар тизимида таҳқирланишдан ҳоли бўлиш учун христианликни қабул қилишган эди.

«Бхарата Жаната Парти» раҳбарияти 1986 йилда бошқа штатларда БД бўлинмаларини тузишга қарор қилди. Шундан буён БД тарихи туганмас қотилликлар, ўт қўйишлар, вайрон қилишлардан иборат бўлиб қолди.

Миссионерларга қарши зўравонликлар асосан Ҳиндистоннинг европалиқ христианлар турли таълим ва соғлиқни сақлаш дастурларини ўтказиб, аҳоли орасида обрў орттира бошлаган аҳолиси қоқоқ, марказий штатларида амалга оширила бошланди. Бу эса, табиийки, БД фаолларининг ғазабини қаттиқ қўзғатди.

1979 йилдан бошлаб диний асосда амалга оширилган 250 га яқин ҳужум рўйхатга олинган бўлиб, уларда христианлар қурбон бўлган. Бундан ташқари, Инсон ҳуқуқлари бўйича Бирлашган христиан форуми маълумотларига кўра, 1947—1998 йилларда христиан черковлари ва мактабларига қилинган 50 ҳужум рўйхатга олинган. Христианларга қарши қаратилган сўнгги йиллардаги таҳдидлар, калтаклашлар, қотилликлар, диний хизматчиларнинг номусига тегиш, черковлар, мактаблар, қабристонларни бузиш сингари ҳаракатларнинг умумий сонини аниқ айтиш қийин, лекин улар мингдан ошиб кетди, шундан ярми христианлар кўп бўлган Гужарат штатида рўй берган. Ҳамма ҳужумлар амалда ҳинд фундаменталистлари, кўпроқ БД аъзолари томонидан амалга оширилган.

Лекин бу БД гуруҳи фаолиятининг асосий соҳаси бўлса ҳам, унинг ҳужуми христианларгагина қарши қаратилмади. Ҳиндистон аҳолисининг 15 фоизини ташкил қилувчи мусулмонлар ҳам, христианлар билан бир қаторда, БД ҳужумига нишон бўлишди. Мусулмонлар ва ҳинд муносабатидаги энг оғир масалалардан бири, Жамму ва Кашмир муаммосини ҳисобга олмаганда, Уттар Прадеш штати Айодхья шаҳридаги Бобур масжиди эди ва ҳозир ҳам шундай. Ҳинд афсоналарига кўра,

масжид ўрнида ҳинд маъбудларидан бири Рама туғилган ва XI асрдан у ерда ибодатхона мавжуд эди. Бироқ XVI асрда, Бобуршоҳ даврида ибодатхона бузилиб, унинг ўрнида Бабри Масжид қад кўтарди. 1992 йил 6 декабрда БДнинг ўша пайтдаги раҳбари Лал Кришна Адвани бошчилигида Бобур Масжиди ёнида 600 минг фаол тупланди. Масжид вайрон қилинди, вайронгарчиликдан кейин бўлиб ўтган қиргинбаротда бир неча минг киши ҳалок бўлди, улар орасида 2 минг мусулмон ҳам бор эди.

Ўшандан буён ҳиндлар ҳам, мусулмонлар ҳам бу ерни муқаддас ҳисоблаб, ўз зиёратгоҳларини тиклашни режалаштиришади. 1993 йилда ҳукумат бу ерни ўз назорати остига олди, Ҳиндистон Олий судининг 1994 йилдаги вердикти билан, масала узил-кесил ҳал этилмагунча, бу ерда бирон-бир диний фаолият олиб бориш тақиқланди.

БД раҳбарияти қупорувчиликни афзал кўргани ҳолда, кенг кўламда ҳарбий ҳаракат олиб боришни ҳам истисно қилмади. БДнинг Деҳлидаги бўлинмаси бошлиғи Ашок Капур «зарурат туғилса, қўлга Калашников автоматини олишга тайёрмиз. Мусулмонлар бу мамлакатни исломий давлатга айлантиришни исташади, лекин биз бунга йўл қўймаймиз»¹,— деган эди бир куни. Умуман, БД мафкураси фашизмнигига ўхшаш. Деҳли университетининг профессорларидан бири, ҳатто, Ҳиндистонда фашистик кучлар ривожланаётгани ҳақида ҳам гапирганди. Унинг фикрича, бу Европада 20-йилларнинг охирида фашизмнинг вужудга келишига ўхшайди.

БД ҳозирги пайтда Ҳиндистоннинг барча штатларида, 700 округдан 544 тасида ўз ячейкаларига эга. Бундан ташқари, БД жангарилар тайёрланадиган машқ лагерларининг кенг тарқалган тармоғига эга. Турли фикрларга қараганда, бутун мамлакатда уларнинг сони 300 минггача боради. Энг кўп лагерлар Орисса штатида жойлашган. Бу лагерларда ёшлар жисмоний ва мафкуравий жиҳатдан чиниқишади. БД аъзолари уларда ўқотар ва совуқ қуролдан фойдаланишни, дзюдо, каратэни ўрганишади. Битта лагерда ўргатиладиганлар сони 10 нафардан 100 нафаргача ўзгариб туради. БД олий амалдорларидан бири Вед Пракаш Саччан ҳиндларга қарши кучларга қарши туриш учун машқ қилишаётганини айтганди. Уннао лагерида тайёргарликдан ўтганлардан бири Викас Бабу Мишранинг айтганларига қараганда, унга лагерда ҳиндуизмни ҳурмат қилмайдиганларни уришни ўргатишган. Таълим олаётганларнинг кўпчилиги 20 дан 25 ёшгача бўлганлар. Ўргатилаётганларнинг расмий кийими бошдаги сап-сарик боғич ва шу рангдаги либосдан иборат.

Шундай қилиб, гарчи айрим сиёсий арбоблар минтақадаги террорчи ташкилотларни ҳаракатга келтирувчи куч сифатида ислом мута-

---

¹ *Jonah Blank. Kashmir: Fundamentalism Takes Root. — Foreign Affairs. Nov.-Dec.1999, vol. 78, N6.*

ассиблари томонидан бошқа динлар вакилларига нисбатан қандайдир тоқатсизликни кўрсатишга уринишган бўлса-да, Жамму билан Кашмир худудида истиқомат қилувчи жамоаларнинг миллатлараро ва динлараро душманчилиги кўп йиллик ҳинд-покистон можароларининг асоси, деб ҳисобланади. Аслида можаролар илдизи икки этноснинг ғайриоддий ўзаро муносабатларига бориб тақалади ва тупланиб қолган ўзаро гина-қудурат ҳамда жабр-зулм уларни авж олдиради. Башарият тарихида бундай ғайриоддий ўзаро муносабатларга мисол жуда кўп. Булар — Ирландиядаги протестантлар билан католиклар ўртасидаги можаролар ҳам, испанлар билан оз сонли баеқлар ўртасидаги зиддиятлар ҳам, Шри-Ланкадаги тамиллар билан ланкалар ўртасидаги мурасасиз душманлик ҳамдир. Бир неча йиллардан буён турклар билан курдлар орасидаги адоват вақти-вақти билан алангаланиб турган Туркияни ҳам шулар жумласига киритиш мумкин.

1974 йилда Туркияда шу можаро таъсирида марксча-ленинча қўзғолончилар гуруҳи — «Курдистон Ишчи партияси» (КИП) тузилганди. Дастлабки кунларданоқ унинг асосий мақсади Жануби-Шарқий Туркияда мустақил курд давлатини тузишдан иборат бўлди. КИП аъзолари қўйилган мақсадга тинч, сиёсий воситалар билан эришиш мумкин эмаслигига ишонч ҳосил қилишганидан кейин, 90-йиллар бошида турк ҳукуматига шаҳарда партизанлар урушини эълон қилишди. Бу пайтга келиб КИП жангарилари сони 5 минг кишига етиб қолганди. Бундан ташқари, бутун Туркия буйлаб, ҳатто, Европада ҳам минглаб курдларга хайрихоҳлар бор эди.

КИП жангарилари Туркияда сайёҳлик бизнеси ривожланишига тўсқинлик қилишга уриниб, меҳмонхоналарни портлатишар ва чет эллик туристларни ўғирлашарди.

Сурия ҳукумати 1998 йилда КИП раҳбари Абдулла Ужаланни ҳибса олиб, Туркияга топширди. Шундан сўнг КИП тинч қарама-қарши туриш туғрисида расман баёнот берди. Бироқ, турк махсус хизматлари маълумотларига кўра, курд террорчилари тинч қарама-қарши туришга асло интилишмаяпти. КИП фаоллари Туркияда ўша-ўша террорчилик ҳаракатларини содир этишмоқда. КИП, шунингдек, дунёнинг турли қисмларида курдларнинг ўзини ўзи ёқиб юборишини уюштирувчи ташкилот сифатида ҳам маълум.

Лекин Туркиядаги терроризмнинг манбаи КИПдан бўлган курдларгина эмасди.

1958 йилдаёқ мамлакатда «Республика деҳқонлар миллий партияси» тузилиб, кейинчалик «Миллий ҳаракат партияси» (МХП) деб қайта номланганди. 1965 йилдан бошлаб МХПга турк армиясининг собиқ офицери, шовинистик, пантуркистик қарашлари билан ном чиқарган ва шунинг учун армиядан бўшатилиб, сиёсат билан шуғуллана бошлаган Алпарслон Туркеш раҳбарлик қилди. Ўшанда, 1965 йил-

даёқ МХП ҳузурида ёшларнинг «идеалистлар жамияти» тузилиб, уларнинг қошида «Бозкуртлар» — «Кўк бўрилар» жанговар гуруҳлари иш олиб боришган. «Қонимиз тўкилса ҳам, ислом тантана қилсин», — деган жумла «кўк бўрилар»нинг шиори бўлганди.

«Кўк бўрилар» тез орада ривожланган жанговар гуруҳга айланишди — Европада бу ташкилотнинг 129 филиали бўлиб, жангарилар бутун дунёда жойлашган 37 лагерда тайёрланар эди. 1980 йилга келиб «кўк бўрилар»нинг 200 минг аъзодан иборат бўлган 1700 отряди мавжуд эди.

Умуман 1977—1980 йиллар Туркия учун терроризм кучайган давр бўлди: мамлакатда кўп сонли сўл ва ўнг радикал ташкилотлар («Аквнчилар», «Юлқужун» ва бошқалар) иш олиб борарди, турк ақидапарастлари фаол террорчилик фаолиятини олиб боришарди. Агар 1974 йилда Туркияда фақат тўртта сиёсий қотиллик юз берган бўлса, 1977 йилда сиёсий сабаблар билан боғлиқ 239 қотиллик, 1978 йилда 3121 суиқасд бўлгани ҳолда, 831 қотиллик содир этилган. 1979 йилда 1150 киши ҳалок бўлган. Террор мамлакатнинг 67 вилоятидан 45 тасига ёйилган. Сўл ва ўнг террорчилар бир-бирига тузоқ қўйишар, сиёсатчилар, олимлар, журналистларга суиқасдлар уюштиришарди. Жуда машҳур турк террорчиси Агджа «Миллиёт» газетаси муҳарририни ўлдирди; ёзувчилардан У. Картанжиогли, Д. Тютенгиль, Жаҳон Тинчлик Кенгашининг аъзоси К. Турклер, Адана вилояти хавфсизлик хизмати бошлиғи Ж. Юрдакул ўлдирилди.

«Кўк бўрилар» «адрессиз» террорни ҳам амалда қўллашарди — автобусларда, шаҳар транспорти бекатларида, кафе, митингларда портлатишлар содир этишарди. Масалан, 1974 йил 1 майда «кўк бўрилар» Стамбулда намойишчиларни ўққа тутишди, натижада 40 киши ҳалок бўлди. 1978 йил декабри охирида террорчилар гуруҳи шиа курдларнинг Қаҳронмарашдаги диний издиҳомига ҳужум қилди. Бунда 101 киши ўлдирилди, 1052 киши ярадор қилинди. Бу воқеалар жараёнида 210 та бинога ўт қўйилди. Тўқнашувлар бутун мамлакат бўйлаб ёйилган можаролар тўлқинини келтириб чиқарди. 1979 йилда январдан апрелгача 314 киши ўлдирилиб, 1088 киши ярадор қилинди.

1981 йил 12 сентябрдаги тўнтаришдан сўнг террорчиларнинг фаолияти ҳарбий ҳукумат томонидан бостирилди. Алпарслон Туркеш ва МХПнинг 587 аъзоси ҳибсга олиниб, жиноий жавобгарликка тортилди. Туркеш ҳарбийлар томонидан «ҳукуматга қарши қуроли чиқишни, мамлакат ичида сиёсий сабаблар бўйича қуроли тўқнашувларни кўзғашда», шунингдек оммавий террорни уюштиришда ҳамда 594 кишининг ўлдирилишида айбланди. Прокурор Туркешга ва яна 219 нафар айбланувчига ўлим жазоси берилишини талаб қилди.

Бироқ ташкилотнинг тор-мор этилишига ва унинг асосий шахслари ҳибсга олинишига қарамай, «кўк бўрилар» ўз фаолиятини ҳозир-

га қадар ҳам тўхтатишмади. Боз устига айнан тор-мор қилинганидан кейин «кўк бўрилар» гуруҳи аъзоси Агджа Иоанн Павел II га қилган суиқасди туфайли гуруҳ бутун жаҳонга танилди. Кейинчалик Рим Папасига кенг доирага унча маълум бўлмаган яна бир суиқасд қилишга уриниш бўлди. 1985 йил 14 майда Голландия чегарасида тор-мор қилинган гуруҳнинг бошқа бир аъзоси — Самет Арслон суиқасд тайёрлашда шубҳа қилиниб ҳибсга олинди.

1991 йилда СССР парчалангач, «Кўк бўрилар» гуруҳи ўз фаолиятини собиқ Совет Иттифоқининг туркий республикаларида ёя бошлади. Бунинг энг ёрқин намунаси — «Кўк бўрилар»нинг озарбайжон филиали фаолиятидир.

Илдизи XIX асрга бориб тақаладиган арман ҳаракати Туркияда террорнинг бошқа бир тури бўлиб қолди. Чунончи, 1890 йилда Тифлисда бўлиб ўтган съездда арман революцион федерацияси — «Дашнакцотун» (АРФД) тузилди. Мақсад Туркия Арманистонига сиёсий ва иқтисодий эркинлик берилишига эришишдан иборат эди. Кураш методлари тарғибот ва қуролли кураш эди. 1894 йилги дастурда халқлар ва динлар тенг ҳуқуқлилиги қоидалари, миллий саноатни ривожлантириш ҳамда қишлоқ хўжалигини коллективизм принциплари асосида ривожлантириш қайд этилганди.

Партия террорчиликни мустақиллик учун кураш воситаларидан бири деб ҳисоблар ва ундан илк қадамлардан оқ фойдалана бошланган эди: жангарилар гуруҳи 1894 йилда Константинополда Усмонлилар банкни босган, ғарб давлатлари хавфсизлик тўғрисида берган кафолатлари асосида жангарилар мамлакатдан чиқиб кетишганди. Кейинчалик қўшни Эрон ҳудудида ўзини ўзи мудофаа қилиш ташкилотлари тузилиб, улар аслида арманлар қўзғолонларини қўллаб-қувватлаш учун Туркияга кириб келган жангариларнинг базаси ҳисобланарди.

Биринчи Жаҳон уруши тугаганидан кейин, ташкилот фаоллари томонидан 1915 йилги арманларни геноцид қилиш айбдорлари излана бошлагач, «Дашнакцотун»нинг террори анча фаоллашди. «Дашнакцотун» агентлари томонидан Туркиянинг айрим сиёсий арбоблари излаб топилиб, ўлдирилди. Чунончи, 1921 йил 15 мартда Германиянинг Шарлоттенбург шаҳрида Согомон Тейлирян томонидан Талъат пошо ўлдирилди. 19 июлда Мисак Ториакян Бокуда содир этилган арманлар қирғини ташкилотчиси Дживанширни ўлдирди. Шу йилнинг 6 декабрида Аршавир Шарикян Римда Туркия собиқ бош вазири Саид Ҳалим пошонини ўлдирди. Шунингдек, Шарикян ва Арам Еркян Биаэддин, Шокирпошо, Жамол Агмин, Жамол пошонинг ўлдирилишини уюштиришди.

АРФД доимо ташкилот аъзолари томонидан: «миллатни сақлаб қолиш ва унинг равнақи учун шароит яратиш. Бу мақсад бошқа ҳеч

қандай мақсадга, у қанчалик жозибадор бўлмасин, буйсундирилиши мумкин эмас. Арман сиёсатчиси учун миллий мақсад унинг сиёсий хулқ-атворини шакллантиришнинг ягона манбаидир», «Вильсон томонидан белгилаб берилган чегараларда, таркибига Тоғли Қорабоғ ва Нахичеванни киритган ҳолда, Озод, Мустақил Ягона Арманистонни тузиш»,— деб талқин қилиб келинган миллатчилик принципларига риоя этиб келган¹.

1970-йилларда партия сафларида жаҳон жамоатчилиги эътиборини арман халқи муаммоларига тортиш зарурлиги туғрисидаги фикр тарқалди. Бироқ ҳаракат етакчилари бу пайтда бундай стратегияни амалга оширишда сиёсий ҳаракатлар самара келтирмаслиги туғрисида хулосага келишган, фаластинликларнинг терроризм соҳасидаги тажрибаси террорчилик методларининг таъсирчанлигини кўрсатганди.

Натижада 1983 йилда барча ҳукуматларга, жаҳон жамоатчилигига ҳамда матбуотга қуйидаги мазмунда манифест тақдим этилди: «Туркия ҳукуматининг ва унга ҳомий кучларнинг арман халқининг адолатли ҳамда тинч талабларини кўриб чиқишни рад этиш натижаси. Туркиянинг ва халқаро жамоатчиликнинг адолат принципларини ҳамда халқаро қонунларни назарга илмаслиги ва сурбетлиги бизнинг Адолатли Хукмимизга эришишимизда қолган ягона йўл — қуролли кураш эканлигига бизни кўпроқ ишонтирмоқда...»².

Ўзларини «Арман геноцидига нисбатан адолат учун курашчилар» деб номлаган «Арман революцион армияси» фаоллари бу мурожаатнинг муаллифлари эди.

70-йиллар ўрталаридан шу пайтгача пароканда бўлиб келган кўп сонли арман гуруҳлари ҳамда ҳаракатлари «Арманистонни озод қилиш арман махфий армияси» (АОАМА) қаноти остида бирлашди. Бу Арманистоннинг Туркия шарқини, Шимолий Эронни, Совет (ҳозирги мустақил) Арманистонини ўз ичига олиши лозим бўлган тарихий ҳудудини тиклаш мақсадида халқаро терроризм ҳаракатларини амалга ошириб келган марксча-ленинча йўналишдаги террорчилик ташкилоти эди. АОАМAnинг террорчилик ҳаракатлари, шунингдек, Туркияни Биринчи жаҳон уруши даврида арман халқини геноцид қилганини тан олишга мажбур этиш зарурати билан ҳам асосланди. АОАМА раҳбарияти «Туркия мустамлакачилиги эксплуатацияси ва террорига, гарб мамлакатлари империализмига ва сионизмга барҳам бериш учун революцион зўравонликдан фойдаланишга интилаётганини» бир неча бор баён қилди. «Мужоҳид» лақабли Акоп Акопян АОАМА раҳбари бўлиб қолди. У 1988 йилда Афинада ўз уйи остонасида ўлдирилди.

¹ *Эрих Файгл*. Правда о терроре. Армянский терроризм — истоки и причины. — Азербейшр, 1986.

² Ўша жойда.

АОАМА жангарилари биринчи террорчилик операциясини 1975 йил январида, Байрутдаги Жаҳон Черковлар Кенгаши биносини портлатиб амалга оширишди. АОАМА террорчилари (шунингдек АОАМА раҳбарлиги остида иш олиб бораётган «Орли», «9 июнь», «3 октябрь» ва б. гуруҳлар) 1975 йилдан 1982 йилгача қотилликлар, портлатишлар, ҳужумлар қилиб келишди. Ташкилот арман муаммосига эътиборни тортиш учун даставвал турк дипломатларига ҳужум қилиб турди. Кейинчалик ғарб мамлакатлари вакилларига қарши операциялар ўтказилди: KLM, LUFTHANSA, TWA авиакомпаниялари офисларига, шунингдек АОАМА жангариларини қамоқда тутиб турган давлатлар фуқароларига ҳужум қилинди. Турли йилларда Европа, Яқин Шарқ, Ливан, Туркия, АҚШ, Франция, Греция, Швейцария, Испания, Австрия, Буюк Британия, Италия, Эрон, Венгрия террорчилик ҳаракатлари объекти бўлишди. 1972 йилдан 1975 йилгача жами ўттиздан зиёд террорчилик ҳаракати содир этилди.

1977 йил 8 январда уч кишидан иборат гуруҳ Москвада: метронинг «Первомайская» бекатида, Бауман районидаги 15-магазинда ҳамда «25 Октябрь» кучасида учта портлатиш содир этишди. Бу портлатишлар натижасида 6 киши ҳалок бўлди, 37 киши яраланди. Террорчиларнинг шу гуруҳи Москвада 7 ноябрда ҳам бир нечта портлатиш содир этишни режалаштирган эди, бироқ совет махсус хизматлари жангариларни қўлга олишди.

АОАМА арман диаспораси ёшлари орасида жуда машҳур бўлиб кетди. Шу пайтгача сиёсий йўлни тутиб келган «Дашнакцютун» ва бошқа арман партиялари АОАМА таъсири остида ўз террорчилик ташкилотларини тузишди. Булар: «Арман революцион армияси», «Арман Геноциди учун Одилсудлов жангарилари» ва бошқалардир. Бу партиялар АОАМА билан ҳамкорликни бошлаб, энг аввало, курашнинг стратегик йўлини таъминловчи муфассал сиёсий дастурни ишлаб чиқишга интилишди. Бироқ АОАМAnинг муросасиз миллатчилари, улардан фарқли равишда, дастурий масалаларга оз аҳамият бериб, террорни курашнинг бош методи, деб тан олдилар.

Лекин тарихий жараён АОАМА 1982 йилгача, террорчилар гуруҳи ўхшаш йўналишдаги сиёсий партиялар билан жипс алоқа тутиб турганида фаол бўлганини кўрсатди. Устига устак, Исроил Ливанга бостириб кирганидан кейин ташкилот Сурияга кўчишга мажбур бўлди, бу эса ташкилотнинг жанговар салоҳияти пасайишига олиб келди. Шунингдек, Сурияга жойлашиб олган АОАМА раҳбарияти маҳаллий мусулмонлараст ташкилотлар, жумладан, «Абу Нидаль ташкилоти» билан ҳамкорлик қила бошлади. Янги иттифоқчилар, табиийки, АОАМAnинг оддий аъзолари ҳамда хайрихоҳ арманларда ҳайрат туйғусини уйғотолмади. Шундай қилиб, Ливандаги базалардан маҳрум бўлиш ва Нидаль билан ҳамкорлик қилиш АОАМAnинг арман қуролли ҳаракат-

ти сафидаги позициясига путур етказди ҳамда 1983 йил апрелга келиб «Арман миллий ҳаракати» (Франция), шунингдек Буюк Британия ва АҚШдаги арман ташкилотлари АОАМАга мутобиқ равишда ўз «демократик иттифоқ»ларини тузишга уринишди.

АОАМА аъзолари орасида оммавий қурбонларга олиб келувчи кўп-рувчилик ишларини ўтказиш мумкинлиги ёки мумкин эмаслиги масаласида 1983 йилда юзага келган ихтилоф натижасида ташкилот парчаланиб кетди. Париждаги «Орли» аэропортида ўтказилган, етти киши ҳалок бўлишига олиб келган операция мунозарарага сабаб бўлди. Асосий гуруҳдан ажралиб чиққан АОАМА-РМ «кўр-курона» террорни арманлар озодлиги учун зарарли, деб ҳисоблади. АОАМА эса, парчаланишдан кейин ҳам ички зиддиятлар оғушида қолди, бу эса унинг фаолияти сусайишига олиб келди. Шундай бўлса-да, ташкилот жангарилари парчаланишдан кейин ҳам, 1986 йилда Парижда содир этилган қатор портлатишларда иштирок этиб, шу орқали араб қаршилиқ ҳаракати билан бирдамликни амалга ошириб, Франция ҳукуматини ўз раҳбарларидан бири Вароян Карапетянни қамоқдан озод этишга мажбур қилишга уринишган. Лекин бу вақтга келиб ташкилотнинг бор-йўғи бир неча юз аъзоси қолганди. Шу боис террорчилик фаолияти аввалги даражада олиб борилмади.

Барча қитъаларда ва дунёнинг барча жойларида авж олиб кетган қонли воқеалар олдида Шимолий Африка яқин-яқингача нисбатан барқарор жой бўлиб келди. XX асрнинг 90-йилларидан бошлаб минтақа мамлакатлари, энг аввало, Жазоир, Судан, Ливия, Марокаш ақидапарастларнинг Шимолий Африкада йирик диний давлатни тузиш учун кураши майдонига айланиб қолди.

Шуни айтиш керакки, Шимолий Африка мамлакатларида XX асрнинг иккинчи ярми бошларидаёқ диний йўналишдаги турли гуруҳлар тузилиб, иш олиб боришганди. Масалан, шу даврда Жазоирда «Ал-Қиям» («Ислом қадриятлари») гуруҳи юзага келганди. Бу ташкилот раҳбарлари мамлакат ҳукуматининг социалистик йўналишини исломга ёт ҳодиса сифатида ошқора қоралашганди. 60-йилларда «Ал-Қиям» фаоллари «гуноҳ манбалари» — кабаре, кафе, спирт-ароқ завоидига қарши бир қатор террористик ҳаракатлар қилишди.

Лекин Жазоирда террорчи гуруҳлар кейинроқ, 1979 йилдан, мамлакат президенти Хуари Бумедьен вафотидан кейин фаоллаша бошлади. Шу вақтдан бошлаб араблаштириш жараёни жадаллашди, у амалда, бир томондан, китоб бозорида тегишли адабиётлар сони ҳаддан ташқари кўпайиб кетгани ва уларнинг бепул тарқатилишида, иккинчи томонидан, мамлакатда Мисрда радикал исломизмнинг тикланиши жараёнини ўтган араб тили ўқитувчилари кўпайиб кетганида намоён бўлди. Таклиф этилган ўқитувчиларнинг кўпчилиги «Мусулмон биродарлар» ташкилоти аъзолари бўлиб, экстремистик кўрсатмаларни фаол

ёйишарди. Хуари Бумедьен ўрнига президентлик лавозимини эгаллаган Шодли Бенжадиднинг ислом фундаментализми идеологлари Мухаммад ал-Газолий ва Юсуф ал-Кардовийни Жазоир диний мажмуасига исломнинг нуфузли арбоблари сифатида ишга таклиф этилиши иккинчи йўналишнинг ёрқин мисоли эди. Урни келганда айтиш керакки, ал-Кардовийнинг: «Ислом — бу ечим!» — деган таъбири исломнинг радикалашуви ҳамда унинг сиёсат майдонига чиқиши юз берган 80-йиллар охири — 90-йиллар бошида Жазоирда радикал салафийларнинг шиори бўлиб қолди.

Жазоирни салафлаштириш жараёнлари сул кучларни сиёсат соҳасидан сиқиб чиқариш вазифасининг бажарилиши билан жипс алоқада борганлигини таъкидлайдиган муаллифлар фикрига кўшилмай илож йўқ. «Исломчилик фулғуласига уни айниқса, 80-йиллар бошида университетлардаги сул ҳаракатларга қарши кураш воситасига айлантирмоқчи бўлган (Жазоир) ҳукумат бошлиқлари томонидан узоқ вақтгача чидаб ва уни рағбатлантириб келинди». Бу вазифа бажарилди. Жазоирлик журналист гувоҳлик беришича, Жазоирнинг реал кучи бўлган ҳарбий хавфсизлик раҳбарларидан бири 1988 йил январда фаластин делегацияси билан учрашувда мамлакатдаги ички сиёсий вазиятни шундай баҳолаган. Шу йилнинг ўзида эса ҳукуматга қарши оммавий чиқишлар бўлиб ўтди ва у армия томонидан шафқатсизларча бостирилди (расмий маълумотларга қараганда, фуқаро аҳоли орасидан 110 киши ўлдирилган; Жазоир тиббий муассасалари маълумотларига кўра эса, 500 киши ўлдирилган ва бир неча минг киши яраланган). Аслида, октябрдаги тартибсизликлар ақидапарастлар жамиятда эришган таъсирнинг дастлабки кенг қўламдаги очиқ намоиши бўлди.

Кейинчалик Жазоирда мамлакатда дунёвий ҳукуматни ағдариб, исломий режимни ўрнатишга интилаётган бошқа бир диний гуруҳ ташкил қилинди. У «Қуролли ислом гуруҳи» (ҚИГ) деб номланиб, етакчиси Ҳасан Хаттоб (Чеченистондаги воқеалардан маълум бўлган Хаттоб билан чалкаштирмаслик керак) ташкилот тузилган дастлабки кунларданоқ унинг мақсадини: «Ноисломий ташкилотларни террор қилиш ва Европада яшовчи мусулмонларнинг кайфиятини кескинлаштириш», — деб белгилади.

Жазоирда ҳозирга қадар давом этаётган фуқаролар урушидаги даҳшатли жумбоқ ўзини радикал деб эълон қилган гуруҳлардаги кишилар тинч аҳолини қиришни, тасодифан тупланган кишиларга қарши қаратилган «кўр-кўрона» террорчилик ҳаракатидан тортиб, эркаклар у ёқда турсин, ҳатто қариялар, аёллар, болалардан иборат бутун-бутун кишлоқларни йўқ қилишгача бўлган ишларни амалга оширишга қандай қилиб қўллари борганлигидадир. Тинч аҳолига нисбатан оммавий

шафқатсизликларнинг сабаби, камида 80—90-йиллар бусағасида юзага келган террорчи гуруҳлар, биринчи навбатда — ҚИГнинг мафкуравий хусусиятидан иборатдир. ҚИГ аввал бошданоқ салафий гуруҳ сифатида тузилган бўлиб, қолган барча жазоирликларга ва жазоирлик бўлмаганларга ўзини қаттиқ қарши қўяди.

Бироқ 80-йиллар охирига келиб Жазоирда қўпчиликнинг назарида ўз тарихининг қонли саҳифаси ёпилгандек бўлди — терроризм ва зўравонлик тўлқини пасайиб, йўққа чиқа борди. 1992 йилда террорчилар томонидан бошланган қуролли қаршиликнинг фаоллашувига Жазоир ҳарбий ҳукуматининг «Ислоҳ кутқариш fronti» сиёсий ташкилотига бирлашган экстремистларни ютиш мумкин бўлган сайловларни бекор қилиш тўғрисидаги қарори туртки бўлди. «Бу Жазоир халқи миллий мурасага интилаётган бир пайтда содир этилган қўрқоқлик ва хиёнат бўлди»,— деб баҳолаган эди миллатга радио орқали мурожаатида бош вазир Абдулазиз Белқадам ўша кунлардаги воқеаларни.

Қуролни йиғиштириб қўйгандек кўринган мамлакат экстремист гуруҳлари 1992 йилдан бошлаб ўз мақсадларига эришиш учун қайтадан террорни қурол қилиб олишди. Одатда, хавфсизлик органлари агентлари, ҳукумат амалдорлари, дунёвий режимни қўллаб-қувватлаётган журналистлар, ўқитувчилар ҳужумга дучор бўлишди. ҚИГ жангарилари отишмалардан, портлатишлардан, шу жумладан автомобилларни портлатишдан, ўғирлашдан, самолётни олиб қочишдан фойдаланишарди. 1993 йил сентябрда ташкилот етакчилари чет эликларга қарши террор кампаниясини бошлаганликларини эълон қилишди. Ушбу жараёнда 100 дан зиёд одам ўлдирилди. Франция объектлари айниқса кўп ҳужумга дучор бўлишди. Эр Франс самолёти олиб қочилди (1994 йил декабрь), Франция худудида бир қатор портлатишлар содир қилинди (1995).

1997 йил октябрда ҚИГнинг ўша пайтдаги раҳбари Антар Зуабри 51-коммуникеда (ўша даврда салафийлар гуруҳининг Лондондаги органи «Ал-Ансор» журналида директива тарзида эълон қилинган) Жазоирнинг бошқа бир экстремистик гуруҳи — «Ислоҳ кутқариш армияси» ўша онда эълон қилган ярашувни қоралаб, тинч аҳолини ўлдирганлик учун жавобгарликни ўз зиммасига олиб, бу қотилликлар давом эттирилишини баён қилди. ҚИГ фақат зolimларгагина эмас, балки уларнинг тарафдорларига ҳам қарши жанг (жиҳод) қилгани ва бундан кейин ҳам шундай қилажаги коммуникеда тўғридан-тўғри айтилган. Олдинроқ, 1996 йил 15 октябрда, 49-коммуникеда Антар Зуабри Жазоир аҳолисини барча нарсада шариат қоидаларига риоя қилишга даъват этди. ҚИГ раҳбари ўзининг одамлари ибодат қилишдан ёки закот тўлашдан бош торган киши борки, барчасини ўлдиришларини баён қилди. Дунёвий судга мурожаат этганларни ҳам ўлим кутади. Кўчага

ношаръий кийимда чиққан аёлларнинг ҳам тақдири шундай бўлади. Жазоирликлар барча масалаларни ҳал қилишда шариат ҳуқуқи бўйича мутахассислар мавжуд бўлган ҚИГга мурожаат қилишлари лозим, деганди у¹.

Салафий «Қуролли ислом гуруҳи»даги шариат ҳуқуқи бўйича мутахассислар 90-йилларнинг биринчи ярмида «кофир» деб ўлдиришларни мамлакат бўйлаб варақа тарзида тарқатилган фатволар — «Бидъатчиларнинг ўлдирилиши тўғрисида ишонarli жавоблар», «Кескир шамшир ёки Ашаддий бидъатчиларга қарши кураш», «Гуноҳи кабираларни тугатиш борасида олий насиҳатлар» орқали «изоҳлаб беришди». Бундай даъватларни ҚИГ фақиҳи Абдул Мунзир Абдурраҳмон Зубайр бин Абу Сулаймон (Маҳфуд Ассулий ҳам унинг ўзи) 1997 йил июнда «араб афғонларининг» Лондонда нашр этиладиган «Ал-Жамоа» бюллетенида маъқуллади. «Агар сиз қотилликлар бўлаётгани ва шаҳар ёки қишлоқда кимнидир бўғизлаб кетишгани ҳақида этишсангиз, билингки, улар золимнинг тарафдори бўлишган», — деб жазоирликларга тушунтирганди ўша фақиҳ². Айни маҳалда оммавий қотилликларнинг шаръий-юримдик ёки шаръий-ахлоқий асосларини тушунишга уринган кишини қизиқтирмай қолмайдиган саволга шариат ҳуқуқи доирасида жавоб берилганди: ахир ўлдирилганлар орасида бегуноҳлар, айниқса, болалар кўп бўлиши мумкин эди ва, аслида ҳам кўп эдику. Шунақа ҳам бўлиши мумкин, деди Маҳфуд Ассулий, лекин бундай ҳолларда бегуноҳларга «жаннатдан жой ато этилган».

1996 йилда «Қуролли ислом гуруҳи»нинг парчаланиши Жазоирдаги энг йирик террорчилик гуруҳи — «Даъват ва жиҳод салафий гуруҳи» таркиб топишига олиб келди, Абу Мусоб Абдул Вадуд унинг раҳбари бўлди. Гуруҳ таркибига 500 дан зиёд иштирокчилар кириб, улар расмий ҳокимият Жазоирни клерикал давлат деб эълон қилишига зўравонлик методи билан эришажакларини баён этишди. Ўшандан буён «Даъват ва жиҳод салафий гуруҳи» Жазоирдаги полициячиларни ва ҳарбийларни ҳужумлар учун нишон қилиб олишди. Ушбу гуруҳ жангарилари 2003 йилда Саҳрои Кабирда 32 нафар фарблик сайёҳни ўғирлашди ва уларни деярли ярим йил гаровда тутиб, каттагина маблағ эвазига озод этишди.

2006 йил сентябрда, 2001 йил 11 сентябрдаги террорчилик ҳаракатининг навбатдаги йиллиги куни Усома бин Ладеннинг ўнг қўли Аймон аз-Завахирий «Даъват ва жиҳод салафий гуруҳи» «ал-Қоида»га расмий равишда қўшилганини хабар қилди. Кейинги куниёқ ташки-

¹ Қаранг: *Комар В.И.* Юқоридаги асар. — 238—239-бетлар.

² *Игнатенко А.* Правверность, доказываемая ненавистью// «Независимая газета», № 171 (2481), 14 сентябрь 2001 г.

лот амири Абу Мусоб Абдул Вадуд жавоб мактубини эълон қилиб, унда бин Ладенни ўз садоқатига ва унинг ортидан азобли ўлимгача боришга тайёрлигига ишонтирди. У, шунингдек, ўзини «ал-Қоида» билан иттифоқ тузишга оғлантирган сабабни ҳам кўрсатди: «ал-Қоида»нинг йўли Куръони карим ва Расулulloҳ суннатларига мувофиқ, фатволари шариатга зид эмас, сиёсати — доноларча, йўли — тўғри. «Асосийси, — деб давом эттирди у, — биз унинг аъзоларининг, раҳбарларининг ва диний мураббийларининг эътиқодига, таълимотига, ҳаракат методи ва тарзига тўлиқ ишонамиз». Шундан сўнг «Даъват ва жиҳод салафий гуруҳи» янги — «Ислом Мағрибидаги ал-Қоида» номини олди.

«Қуролли ислом гуруҳи»нинг бошқа террорчилик ташкилотларидан фарқли хусусияти шунда эдики, у иерархиялашган тузилмага эга бўлмаганди ва ҳозир ҳам эга эмас, катта бўлмаган мустақил ячейкалар тарзида иш олиб борганди. Шунга қарамай, ташкилот жангарилари сони бир неча минг кишига етганди.

Яқин вақтлардан буён Судан геосиёсий эҳтирослар қайнаган майдонга айланиб қолди. Табиий ресурсларга, шу жумладан нефтга жуда бой бу мамлакат дунё зўравонлари учун навбатдаги нишон бўлиб қолиши мумкин. Сўнгги вақтларда Дарфур (Суданнинг шимоли-ғарбий минтақаси)да бўлиб ўтган воқеалар, экспертлар баҳолашича, мусулмонлар кўпроқ бўлган шимол билан христианлар ва анимистлар кўпроқ бўлган жануб ўртасидаги 21 йиллик тўқнашувлардан кейин эришилган сулҳнинг бузилишига сабаб бўлиши мумкин. Бу тўқнашувлар Британия мустамлакачилари мамлакатни ташлаб кетишидан олдин (1956 йилда) бошланиб, 1972 йилда вақтинча тўхтаган ва 1983 йилда янгидан кучли аланга олганди. Ўшандан буён икки кўзғолончи ҳаракат — «Суданни озод қилиш ҳаракати» ҳамда «Адолат ва тенглик ҳаракати»нинг фаол сарф-ҳаракати билан 2004 йил 7 майда БМТ Ҳавфсизлик Кенгаши Дарфурни «террор салтанати» деб атади. Лекин террорчиларнинг раҳбарлари ўз мақсадларига эришмагунларича қуролни қўлдан қўймасликларини аниқ-равшан қилиб билдиришди.

Энг машҳур террорчилар гуруҳларининг тарихи ва улар содир этган жиноятлар шулардан иборат. Уларнинг сони кундан-кунга ортиб бормоқда. Террорчилар фаол бўлган марказ мунтазам ўзгариб турди. Агар XX асрнинг 40—50-йилларида терроризм Ғарбий Европада кўз кўриб, қулоқ этишмаган даражада юксалган бўлса, 60—70-йилларда етакчиликни Лотин Америкаси командантелари илиб кетишди. 80-йилларда уларнинг ўрнини Осиёдаги миллатчилик гуруҳлари эгаллашди. Бугунги кунда эса Яқин Шарқ можарони юзага келтирувчи энг катта салоҳиятга эга. У ерда юзага келган ақидапарастлик Яқин Шарққа қўшни бўлган кўплаб минтақаларни қамраб олди ва бутун дунёни эгаллашга азму қарор қилганини намойиш этиб, экспансияни давом эттирмоқда.

ЯҚИН ШАРҚДА ТЕРРОРЧИ ГУРУҲЛАРНИНГ ПАЙДО БЎЛИШИ САБАБЛАРИ ВА ОҚИБАТЛАРИ

3.1. Минтақа ёқилғи-энергетика ресурслари ва алоқа йўлларини назорат қилиш учун кураш — экстремистик ҳаракатлар янада радикаллашувининг асосий омилларидан бири

Куриб чиқилаётган мавзу доирасида жаранглашига кўра жуда ухшаш, бироқ маъносига кўра жуда хилма-хил икки тушунча бор. Бу — ислом ва исломизм. Яқин Шарқдаги терроризм муаммолари ҳақида гап юритган киши улар орасидаги фарқни тушуниши даркор. Ислом — ер юзидаги қўлини ҳеч қанақасига қонга ботирмаган ва динсизларни улдиришни ҳеч қачон ўйламаган миллионлаб кишиларнинг дини. Исломизм — бу мусулмонлар мавжуд бўлган ҳар қандай жамиятдаги (давлатдаги), шунингдек давлатлар ўртасидаги ижтимоий, иқтисодий, этник ва бошқа муаммо ҳамда зиддиятлар фақат шариатда — Қуръони карим ва Суннати набавиядан келтириб чиқарилган меъёрий қоидалар тизимида кўрсатилган ислом нормаларидан фойдаланган ҳолда ҳал этиладиган шароитни яратишга йўналтирилган мафкура ва амалий фаолият.

Бошқача айтганда, ислом доирасида гап инсон ҳаёт фаолиятининг барча соҳаларида ислом (шариат) нормаларини қўллаш учун сиёсий шароит яратиш лойиҳасини амалга ошириш туғрисида боради. Айнан шунинг учун ҳам ислом сиёсий ёки сиёсийлаштирилган ислом, деб ҳам аталади. Натижада ислом сиёсий мафкуралардан бири бўлиб қолади ва бу жиҳатдан уни бошқа сиёсий-мафкуравий тизимлар билан функционал жиҳатдан қиёсласа бўлади.

Шу маънода, ҳар бир исломчи (ақидапараст) албатта мусулмон эканлигини, лекин ҳар бир мусулмон ҳам исломчи эмаслигини тушуниш даркор. Умуман мусулмонлар эмас, балки айнан диний ақидапарастлар террорни ўз сиёсий мақсадларига эришишнинг асосий воситаси сифатида танлаганлар. Оммавий қирғинларни содир этаётган ва турар жой биноларини портлатаётганлар мусулмонлар эмас, балки диний экстремист-ақидапарастлардир.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислом Каримов адолатли равишда таъкидлаганларидек: «Муқаддас ислом динимизни пок сақлаш, уни турли хил ғаразли хуруж ва ҳамлалардан, тухмат ва бўҳтонлардан ҳимоя қилиш, унинг асл моҳиятини униб-ўсиб келатган ёш авлодимизга туғри тушунтириш, ислом маданиятининг эзгу ғояларини кенг тарғиб этиш вазифаси ҳамон долзарб бўлиб қолмоқда.

Таассуфки, баъзан ислом дини ва диний ақидапарастлик тушунчаларини бир-биридан фарқлай олмаслик ёки ғаразли мақсадда уларни тенг қўйиш каби ҳолатлар ҳам кўзга ташланмоқда. Шу билан бирга, ислом динини ниқоб қилиб, манфур ишларни амалга ошираётган мутаассиб кучлар ҳали онги шаклланиб улгурмаган, тажрибасиз, ғўр ёшларни ўз тузоғига илинтириб, бош-кўзини айлантириб, улардан ўзининг нопок мақсадлари йўлида фойдаланмоқда. Бундай ноҳўя ҳаракатлар аввало муқаддас динимизнинг шаънига доғ бўлишини, охиروقибатда эса маънавий ҳаётимизга салбий таъсир кўрсатишини барчамиз чуқур англаб олишимиз ва шундан хулоса чиқаришимиз зарур»¹.

Исломизм диний мафкура сифатида XX асрнинг дастлабки ўттиз йилида, ислом олами мамлакатлари модернизация жараёнини бошдан кечириётган даврда Яқин Шарқда пайдо бўлди. Ўзгаришлар Яқин Шарқ жамиятининг барча томонларига, шу жумладан диний жиҳатларига ҳам тааллуқли бўлди. Бунгача дин вакиллари дунёвий ва диний ҳокимиятни ўз қўлларида жамлаб, мусулмон мамлакатларда юқори мавқеани эгаллаб туришарди. «Ислом марказлашган давлат тузиш фактини мустаҳкамлагани ва алоҳида қабилаларни ягона бир бутун таркибда бирлаштириш тамойилини акс эттиргани учун (зеро давлат ва диний жамоа — умма дастлабки пайтларда бир маънони билдирарди), дин ва сиёсат бирлиги исломга аввал бошданоқ хос бўлганди»². Лекин сиёсий тузум ўзгара боргани сари дин вакиллари ижтимоий ҳаётдан жадал сиқиб чиқарила бошлади. Ўзгаришлар натижасида руҳонийлар Яқин Шарқнинг анъанавий жамиятида диний арбобларга хос бўлган мафкураравий ва кўп жиҳатдан сиёсий ҳамда иқтисодий ҳукмрон ижтимоий қатлам сифатидаги алоҳида мақомдан маҳрум бўлди. Шундай шароитда диний экстремизм маънавий соҳада содир бўлаётган ўзгаришларга қарши ҳаракат сифатида юзага келди. Бундай мафкура соф диний омиллар тақозоси билангина пайдо бўлиб қолмайди, балки исломизмнинг юзага келиши ва қарор топиши жараёнига Яқин Шарқни бутун XX аср давомида ларзага солиб келган моҳиятан зиддиятли сиёсий воқеалар бевосита ва жиддий таъсир кўрсатди. Бу ҳақда ўрни келганда гап юритамиз. Ҳозир эса XX аср бошида Яқин Шарқда юзага келган аҳволни кўриб чиқайлик.

Араб мамлакатлари учун кўпшарнинг ақлу ҳуши ва қалбини ларзага солган дастлабки тақдируломон воқеа Усмонлилар империясининг қулаши бўлди. Яқин Шарқ халқлари ўрта асрлардан буён бу империя ҳукми остида бўлиб келганди. Усмонлилар империясида султон айни маҳалда ҳам улкан салтанатнинг дунёвий ҳукмдори, ҳам

¹ Каримов И. Юксак маънавият — енгилмас куч.— Т.: Маънавият, 2008.—37-бет.

² Ислам в современной политике стран Востока.— М.: 1986.— С. 7.

барча мусулмонларнинг диний раҳнамоси эди. Султонга бу рутба илк Аббосийларнинг ворислари бўлган Бағдод халифалари томонидан берилганди. Бундай аҳвол бизнинг кунларда ҳам айрим жойларда сақланиб қолган. Форс кўрфази мамлакатлари монархияси бунинг яққол мисолидир. Саудия Арабистони қироли Фахд икки ҳарам — Макка ва Мадинанинг ходими бўлиб, айни маҳалда мамлакатни диний ва дунёвий бошқариб келмоқда.

Усмонлилар султони қўлида дунёвий ва диний ҳокимиятнинг бирлаштирилиши факти Усмонлилар империяси инсоният тарихида сўнгги халифалик бўлди, деб ҳисоблашга асос берганди. Туғри, халифалик давлат бошқаруви усули сифатида Қуръони каримда белгилаб берилган дастлабки моҳиятини аллақачон йўқотганди. «Ислоннинг асосий моҳиятларидан бири — халифалик ёки теократия, яъни диний раҳнамолар қўлида диний (имомат) ва сиёсий ҳокимият (амирлик)нинг бирлаштирилиши, маълумки, Умавийлар давридаёқ назарий жиҳатдангина сақланиб қолганди»¹. Ислоннинг кейинги, айниқса, давлат қурилиши соҳасида узоқ анъаналарга эга бўлган халқлар — эронликлар, мисрликлар, Марказий Осиё халқлари орасида ёйилиши жараёнида бошқарув функциялари сезиларли даражада мураккаблашди. Шунга кўра, ислон мамлакатларида давлат қурилиши объектив зарурати билан анъанавий ислон жамоасидаги бошқарувнинг икки тарафлама табиатини мурасага келтириш йўли доимо излаб келинди. Агар пайғамбар Муҳаммад алайҳиссалом ва хулафои рошидин (дастлабки турт халифа) даврида ислон жамоаси (умма) давлатни таркиб топтирган бўлса, кейинчалик давлат билан ислон жамоаси функцияси ажратилди. Давлат ҳокимияти институтлари, бошқарув аппарати шаклланди, Эрон, Марказий Осиё, Африкада янгидан қўшилган ҳамжамиятлардаги анъанавий аристократия (киборлар) ажралиб чиқди ёки мусулмон жамияти таркибига йўғрилиб кетди. «Ислон сиёсат билан алоқасини сақлаб қолди, сиёсий ҳокимият эса зоҳирий ислоний аломатларини сақлади, бироқ сиёсий ҳокимият тобора кўпроқ дунёвий йўлдан амалга оширилди»².

Бинобарин, турк империяси ҳукмдорларини халифалар, деб базур аташ мумкин. Бироқ Усмонлилар империясида «чинакам халифалик»нинг мутлақо расмий бўлса-да, айрим аломатлари сақланиб қолганди, панисломистик ғоя тарафдорлари учун шунинг ўзи мутлақо етарли эди. Агар халифаликнинг ўзида етакчи позицияларни руҳонийлар вакиллари эгаллаб тургани ҳисобга олинса, ислоннинг диний арбоблари жаҳонда содир бўлаётган воқеаларга маълум даражада таъсир курси-

¹ *Ашрафян К.З.* Шариат и власть в мусульманских государствах средневековой Индии//Восток Ориен.—1995, № 1.— С. 75.

² *Ислам в современной политике стран Востока.*— М.: 1986.— С. 30.

тишганини айтиш мумкин. Туркиянинг Биринчи жаҳон урушидаги мағлубиятидан сўнг Усмонлилар империяси тугагач, Яқин Шарқ Британия ва Франция таъсири остига тушиб қолди. Мусулмонларни «жаҳонга ҳукмронлик қилувчи миллат» деб ҳисобловчиларга бундан ортиқроқ зарба йўқ эди.

Биринчи жаҳон урушидан сўнг Яқин Шарқ мутлақо Европа давлатлари мустахлакасига айланди. «Собиқ ягона давлат ўрнида биринкетин амирликлар ва султонликлар юзага кела бошлади, уларнинг энди умумқамровли диний ҳокимиятга даъво қилмай қўйган ҳукмдорлари, барибир, ўз мамлакатларида чекланмаган ҳокимиятга эга эдилар»¹. Араб мамлакатлари барчасининг чегаралари ва бошлиқлари амалда Британия ва Франция томонидан тайинланарди. Масалан, Иорданияга, ҳатто, маҳаллий аҳолидан бўлмаган, Саудия Арабистони фуқароси бўлган монарх тайинланганди. Мустафо Камол Отатурк даврида Усмонлилар империяси қолдирган меросдан воз кечиб, дунёвий давлат барпо этган Туркиягина бундан мустасно бўлди.

1920 йил 27 апрелда Усмонлилар империяси буткул тугади. Ўшанда, Сан-Ремода бўлиб ўтган конференцияда Британия ва Франция келажакда Яқин Шарқда қазиб олинадиган барча нефтни ўзаро монополиялаштириш мақсадида нефть борасида махфий битим тузишди. 1922 йилдаёқ Британия бош вазири Ллойд-Жорж: «Агар биз кетсак, кетганимиздан қейин бир-икки йил ўтгач жаҳонда энг бой нефть майдонларини французлар ва америкаликлар қўлига шундоққина бериб қўйганимизни кўрамиз», — деганди².

Яқин Шарқни ўз сиёсатига тўлиқ бўйсундиришга интилган ҳамда истилочиликда «тақсимлаб олиб, ҳукмронлик қил» принципи бўйича кўп асрлик тажрибага эга бўлган Британия ва Франция араб дунёсида ҳукмдорлари ҳокимиятни сақлаб қолиш учун ғарблик хўжайинларининг мададига мунтазам зор бўлган муқим бўлмаган кичкина давлатларни тузишди. Бу мамлакатларнинг ривожланиши назорат остида бўлиб, улар бир кун келиб Ғарбга таҳдид соладиган мустақил сиёсий кучга айланишига ҳеч ким йўл қўймоқчи эмасди. Ташқи кучлар ўз қўғирчоқлари билан шундай шартномалар тузишдики, улар, бир томондан, Яқин Шарқ ресурсларини арзон-гаров олиш имконини берарди, бошқа томондан эса, фуқароларнинг кўпчилигини қашшоқликда қолдиргани ҳолда, феодал элитанинг беқийёс бойишига олиб келарди³.

¹ Васильев Л. История Востока.— М.: 1998.— С. 275.

² Fromkin A. Peace to End All Peace/ pp509, 534/ See also Noam Chomsky, «Oppose the War» Z Magazine (Feb. 1991): p. 62.

³ Fromkin A. Peace to End All Peace. Esp. pp. 45, 49, 66, 74—75, 139, 192—195, 264, 286—288, 392, 401, 410, 493, 506, 512—514, 462, 562; шунингдек қаранг: Elie Kedourie, «England and the Middle East» (London: Bowes and Bowes, 1956).

Бундай аҳвол кулликка солинган мамлакатлар аҳолисининг кўпчилигини қониқтирмаслиги табиий эди. Мустамлака ҳукмронлигининг дастлабки кунлариданоқ араб давлатлари ҳудудида миллий-озодлик ҳаракатининг кутарилиши тенденцияси кўзга ташланди.

Айни маҳалда Яқин Шарқда моҳиятига кура қарама-қарши ҳаракат пайдо бўла бошлади, унинг ривожланиши, вақти келиб, замонанинг энг узоқ давом этадиган ва бартараф этилиши қийин бўлган можароларини юзага келтирди.

Ҳаммаси 1917 йилда, Британия бошқаруви остида бўлган, аҳолисининг 93 фоизи араблар бўлган, айни маҳалда ихчам анклавларда яҳудийлар ҳам яшайдиган Фаластинда бошланди. 1917 йил 2 ноябрда Британия ташқи ишлар министри Артур Бальфур Фаластиндаги яҳудийлар жамоалари раҳбарларига «Бальфур декларацияси» сифатида машҳур бўлган мактуб жўнатди. Бальфур ўз мактубида яҳудийларнинг миллий хонадони (маркази)ни таъсис этиш учун курашган ва яҳудийлар давлати айнан Фаластинда тузилишига шама қилганди.

Британияликлар ўз мандатли бошқарувининг бошиданоқ амалда яҳудийларнинг Фаластинга кўчишини қўллаб-қувватлай бошлашганди. Шу муносабат билан Фаластинда арабларнинг қаршилиқ ҳаракати кучая борди, натижада 30-йиллар ўрталарида мамлакат кўзғолон ёқасига келиб қолди. Воқеаларнинг бундай боришидан қўрқиб кетган Британия ҳукумати яҳудийлар иммиграцияси доирасини жиддий равишда торайтирди. Яқин Шарқ учун, ҳозирча ҳарбийдан кура кўпроқ сиёсий ҳокимият учун мўлжалланаётган курашда арабларни жиловлаб туриш учун Англияга баҳона керак эди. Британиянинг яҳудийлар миллий марказини тузиш масаласидаги позицияси шундай жилов бўлиши мумкин эди. Сиёсий ўйинлар оқибатида 1920 йилги тартибсизликлар ва 1929 йилдаги Хевронда яҳудийлар жамоаси тор-мор қилинган қирғинлар бўлди. Булар Британия маъмуриятининг гиж-гижлаши ёки бепарволиги туфайли содир бўлди.

Англиянинг бундай позицияси, ўз навбатида, Британиянинг қўллаб-қувватлашига умид боғлаган яҳудийларнинг норозилигини уйғотди. Яҳудийлар ўзлари кутган мададни ололмасликларига ва курашда фақат ўз кучларига таянишлари лозимлигига кўзлари етгач, ҳарбийлашган ташкилотлар тузишга киришишди. Ҳамма жойда, ҳар бир анклавда яҳудийларнинг жанговар гуруҳлари тузилиб, британияликларга ҳам, арабларга ҳам қарши кураш уларнинг мақсади сифатида эълон қилинди. Кейинчалик пароканда отрядлар йирик ташкилотларга бирлашишди — 20-йиллар бошида ҳарбийлашган «Хагана» ташкилоти, 1935 йилда эса экстремистик халқ ҳарбий ташкилоти «Иргун цвай Леуми» тузилди.

Фаластиндаги шу воқеалар асносида деярли барча араб мамлакатларида ҳозир Ғарбий Европанинг хом ашё қўшимчасига айланиб қолган

мусулмон дунёсининг аввалги маҳобатини тиклаш жуда зарурлиги тўғрисида гап юритила бошланди. Бундай кайфият, айниқса, Мисрда кучли эди. Буни дастлабки салиб юришлари даврида христиан босқинчиларга қарши ҳаракатнинг асосий кучлари айнан Мисрда жойлашганлиги билан изоҳланди. Ислом дини пешволари Британия ва Франция мустамлакачилигининг Яқин Шарққа кириб келишини Европа давлатларининг исломга ва мусулмонларга қарши салиб юриши, деб баҳолаганлари учун «янги босқинчиларга қарши кураш ва исломнинг аввалги шон-шуҳратини тиклаш» ишида авангардлик роли айнан Мисрда ажратилганди.

1929 йилда (бошқа манбаларга кўра 1928 йилда) Миср муҳофаза-(вилоят)ларидан биридаги Исмоилия шаҳрида мактаб мударриси Ҳасан ал-Банно «Ихвон ул-Муслимун» («Мусулмон биродарлар уюшмаси») ячейкасини тузди.

Ҳасан ал-Банно ва унинг тарафдорлари ўз фаолиятларининг дастлабки босқичида мўътадил позицияда туришди. Ал-Банно «Ихвон ул-Муслимун» фаолиятини моҳиятига кўра, «анъанага даъват», «суннага амал қилиш йўли» ва, айни маҳалда, «суфийлар ҳақиқатига» эргашши йўли деб, шаклан эса сиёсий ҳаракат, спорт ташкилоти, маданий-маърифий уюшма, иқтисодий кампания ва ижтимоий ғоя сифатида белгилади. Шундай қилиб, «Ихвон ул-Муслимун»нинг мафкуравий доктринаси ўзи мавжуд бўлган дастлабки босқичда, ҳеч бўлмаса ўзида тасаввуф элементларини қовуштиргани учун ҳам, фундаменталистик қоидаларгагина асосланмаган, деб таъкидлаш мумкин.

Ал-Банно фикрича, бой берилган маҳобатни тиклаш учун «исломни тиклаш ва шариат қонунлари бўйича фаолият юритадиган ҳамда Куръони карим ва сунна амрларига қатъий риоя этилишини таъминлайдиган мусулмон давлатини барпо этиш» зарур. Ўзининг асосий асари «Янгидан тикланиш»да Ҳасан ал-Банно шундай деб ёзганди.

Ҳасан ал-Баннони ислом экстремизми асосчиси, деб аташ мумкин бўлса-да, унинг дастури, барибир, ислом давлатини барпо этишнинг замонавий тарафдорлари кўрсатмаларидан жиддий фарқ қиларди. Масалан, ал-Банно ислом олами таназзулининг асосий сабаби сифатида Ғарбни ва динсизларни эмас, ислом жамиятининг ўзида ахлоқнинг тубанлашувини, мусулмонлар Куръони карим амрларини унутганликларини кўрсатади. Шу муносабат билан ал-Банно мусулмонларни салафий ислом (сунний фундаментализм) руҳида тарбиялашни ўзининг асосий иши деб ҳисобларди, чунки унинг фикрича, барча мусулмонлар ёки деярли барча мусулмонлар гуноҳга ботишган.

Уюшманинг тимсоли сифатида ўзаро кесишган шамширлар устидаги Куръони карим тасвири олинган. Тимсолни яратувчилар ниятига кўра, у, энг аввало, ислом қадриятларини тарғиб қилиш, бошқача айтганда, «ислом даъватини» амалда рўёбга чиқариш зарурати сифатида тушунилади. Мутасаввифлар таълимотини қабул қилиб, дилига жо

этган Ҳасан ал-Банно «буюк жиҳод» деганда динсизларни битта қолдирмай қириб ташлайдиган даражада ҳар бир кофирга қарши қуроли уруш қилишни эмас, балки, энг аввало, «нафси амморага қарши кураш»ни, яъни мусулмонларнинг гуноҳга ботирувчи ўз эҳтиросларига қарши курашини, «Ўзини ўзи маънавий камол топтириш»ни тушунган. Унинг фикрича, мусулмон киши ўзининг жиҳодига айнан шундай қиришиши керак.

Ҳасан ал-Банно жиҳод тўғрисидаги ўз тушунчасини асослаш учун «...Оллоҳ бир қавмга инъом қилган неъматини то улар ўзларини ўзгартирмагунларича ўзгартирувчи эмас...» (8:53), «Аниқки, то бирон қавм ўзларини ўзгартирмагунларича Оллоҳ уларнинг аҳволини ўзгартирмас» (13:11), «...Нафс ... барча ёмонликларга буюргувечидир» (12:53), «... сен (нафс) хоҳишига эргашиб кетмагин! Акс ҳолда у Сени Оллоҳнинг йўлидан оздирур» (38:26) оятларига¹ таяниб, «Биз кичик жиҳоддан буюгига (нафс билан курашга) ўтдик», «Энг яхши жиҳод — ўз нафсига қарши курашишидир», деган ҳадисларни келтирган.

Бироқ Ҳасан ал-Банно «нафси амморага қарши кураш»ни мусулмонларнинг асосий вазифаси, деб ҳисоблаб, ўз гуноҳларини ювишни «буюк жиҳод», деб атаб, хутбаларида «кичик жиҳод», яъни ватанни чет эл босқинчиларидан озд қилиш учун кураш деб аталувчи жабҳа борлигини ва у зарурлигини инкор этмаганди.

Чунончи, «Ихвон ул-Муслимун» асосчиси ишни маънавий ўзини ўзи поклашга даъватдан бошлаб, аста-секин инглиз ва француз мустамлакачиларига қарши қуроли курашни мафкуравий жиҳаддан асослашгача етиб келди. 30-йиллар ўрталарида «Ихвон ул-Муслимун» моҳиятан ушбу курашнинг етакчиси бўлиб қолди.

Айни маҳалда, тахминан ўша даврда, XX асрнинг 30-йиллари ўрталарида жаҳон иқтисодиётида, бинобарин, сиёсатда ҳам, кейинчалик жаҳон тарихи, айниқса, Яқин Шарқ тарихини ривожлантиришда бош ролни ўйнаган янги омил юзага келди. Бу «нефть омили» эди. Унинг аҳамияти Иккинчи жаҳон уруши арафасидаёқ жуда ошиб кетди. Бу дунёдаги асосий буюк давлатлар ўз ҳарбий қудратини, биринчи навбатда, кўп миқдорда ёқилғи талаб этадиган моторлаштирилган қисмлар, авиация ва ҳарбий-денгиз кучларини кучайтира бошлаганликлари билан боғлиқ эди. Кенг кўламли жанговар ҳаракатлар бошланиб кетгач эса урушаётган мамлакатларнинг нефтга эҳтиёжи жуда ҳам ортди. Бир қараганда, жанговар ҳаракатларнинг асосий саҳнасидан четда тургандек кўринган Яқин Шарқ мамлакатларига бу қалар жиддий қизиқишни ушбу ҳолатлар тақозо этганди.

Бу фикрни статистика ҳам тасдиқлайди. Иккинчи жаҳон уруши арафасида Германия иқтисодиёти ва армиясининг нефтга бўлган йиллик эҳтиёжи 6,5 млн. тоннани ташкил қиларди. Бунда Германияга нефть

¹ Қуръони карим оятлари маънолари таржимаси Алоуддин Мансурники.

маҳсулотларини асосий етказиб берувчи бўлган Руминиядан 1937 йилда 532 минг тонна, 1938 йилда 450 минг тонна ва 1939 йилда 1272 минг тонна нефть олинганди. Айни маҳалда 1938 йилда фақат Ироқ билан Эроннинг ўзида умумий ҳисобда 15 млн. тоннадан зиёд нефть қазиб чиқарилганди. Шу муносабат билан Яқин Шарқ минтақасини эгаллаш урушаётган тарафлар учун ҳаётий муҳим масалага айланди.

Бироқ Британия империясининг мудофаасини ташкил қилиш ҳамда АҚШ хавфсизлигини таъминлашда Яқин Шарқ минтақаси муҳим урин тутишини Англияда, Францияда ва Америкада жуда яхши тушунишарди. АҚШнинг бўлажак президенти генерал Д. Эйзенхауэр ўз хотираларида ушбу минтақанинг стратегик аҳамиятини баҳолар экан, қуйидаги фикрни таъкидлаб ўтди: «Улкан нефть ресурсларига эга бўлган Яқин Шарқ хавфсизлиги Америка учун катта аҳамият касб этадиган яна бир минтақадир»¹.

Германия ҳукмрон доиралари Британия империясига асосий зарбани Яқин Шарқ минтақасида беришни мўлжаллаётган бундай вазиятда «Учинчи Рейх» учун Германиянинг ушбу минтақа давлатлари билан иттифоқ тузиши жуда муҳим ҳарбий-сиёсий аҳамиятга эга эди. Масалан, Йодль Англия билан курашиш учун «абвер орқали араб мамлакатларига ёрдам бериш мумкин»², деб таъкидлаганди. 1941 йил 11 мартда Учинчи Рейх ташқи ишлар министрлигининг статс-секретари (давлат котиби) барон фон Вайцекер Қуддуси шариф муфтийсининг шахсий котибига: «Немислар ва араблар инглизлар ҳамда яҳудийлар сиймосида умумий душманни кўрадилар ва уларга қарши курашда иттифоқчига айландилар», — деган гапларни етказган эди³.

Шундай қилиб, раҳбарий ҳужжатлар ҳамда директивалар (биринчи навбатда ОКВ № 32 директиваси матни) таҳлили Германия қўмондонлиги вермахтнинг ушбу минтақадаги жанговар ҳаракатларини қўллаб-қувватлаш учун араб миллий-озодлик армиясидан фаол фойдаланиш ниятида бўлганлигини кўрсатади.

Бинобарин, жанговар ҳаракатлар бошланиши билан немис разведкаси Англия, Франция ва Совет Иттифоқига қарши Яқин Шарқда, шунингдек, Ҳиндистонда фаол кўпурувчилик ҳаракатларини олиб борди. Фашистлар Германиясининг бу масаладаги нисбий ютуқлари шу билан боғлиқ эдики, унинг агентлари кўпурувчилик ва тарғибот фаолиятини авж олдириб, маҳаллий аҳолининг мустамлакачиларга бўлган нафратидан, уларнинг метрополия мамлакатларига ишончсизлигидан усталик билан фойдаланди.

¹ *Эйзенхауэр Д.* Крестовый поход в Европу.— Смоленск: Русич, 2000.— С. 30.

² Нюрнбергский процесс. Сборник материалов в 8 томах.— М.: Юридическая литература, 1988, том 3.— С. 326.

³ *Соцков Л.Ф.* Неизвестный сепаратизм: на службе СД и Абвера.— М.: Рипол классик, 2003.— [http://militera/Ub/ru/research/Sotkov if/title/html](http://militera/Ub/ru/research/Sotkov%20if/title/html)

Бироқ фашистлар Германиясининг олий раҳбарияти томонидан Яқин Шарқда Британияга қарши «қўпоровчилик» кампаниясини бошлаш тўғрисида узил-кесил қарор қабул қилинганидан кейин ушбу вазифани бажариш топширилган «абвер» агентлари олдида иттифоқчини танлаш муаммоси кўндаланг бўлди. Ушбу махфий ишда кимга ишониш мумкин?

Шундай қилиб, Иккинчи жаҳон уруши бошланишидан бироз олдин Яқин Шарқдаги айрим диний арбоблар билан фашистлар Германияси агентлари ўртасида иттифоқ юзага келди. Бу пайтга келиб Яқин Шарқнинг ислом партиялари, ташкилотлари ҳамда ҳаракатлари орасида «Ихвон ул-Муслимун» сезиларли даражада кўзга ташланиб қолганди. Бу ташкилот ўзи тузилган пайтдан буён шаклланиш йўлини босиб ўтиб, қудратли сиёсий кучга тугал айланиб бўлганди. Монархия ҳукмрон бўлган Мисрда авж олган ижтимоий тенгсизлик, коррупциянинг фош этилиши, мамлакатда ва умуман Араб Шарқида Британия мустамлакачилигининг зўравонликларига қарши чиқишлар, сионизмга ва Фаластинга — «муқаддас ислом тупроғига» сионистлар кириб келишига қарши норозидик кампаниялари ҳаракатни мисрликлар оммаси орасида машҳур қилди.

30-йиллар ўргаларига келиб Ҳасан ал-Банно ва унинг «Ихвон ул-Муслимун»и юз минглаб, эҳтимол, миллионлаб кишиларни ўз ортидан эргаштирди. Даставвал улар таянган ижтимоий база ҳамма нарсадан маҳрум этилган шаҳар аҳолиси — «маргиналлар» бўлди, сўнг талабалар, хизматчилар, ишчилар, офицерлар орасидан тарафдорларни ёллаб бошладилар. Шунга қарамай, «Ихвон ул-Муслимун»нинг ғоялари халқ оммаси орасида, жумладан, жамиятнинг энг камбағал қатламлари ҳамда майда буржуазия орасида жуда оммалашиб кетганди. «Ихвон ул-Муслимун» раҳнамолари ўз тарафдорлари сонини митинглар ва намойишларда оташин нутқлар ирод этиш ҳамда оммани усталик билан бошқариш билангина кўпайтирмадилар. Ташкилотнинг пул маблағлари ҳисобига клиникалар, болалар ва катталар учун мактаблар, кооперативлар, қариялар уйлари очиларди. Уюшма шу билан бир вақтда хотин-қизлар секцияларини, бойскаутлар ташкилотларини ҳамда клубларни оча бошлади. Бир сўз билан айтганда, «Ихвон ул-Муслимун» Миср ҳудудида қўпоровчилик фаолиятини амалга ошириш учун жуда идеал ташкилот эди.

Масалан, 40-йиллар бошида ислом ҳаракатлари ва гуруҳлари, энг аввало, «Ихвон ул-Муслимун» раҳбарлари, шунингдек уларнинг тарафдорлари ҳамда издошлари жаҳондаги етакчи давлатларнинг катта сиёсий ўйинига аралашиб қолишди. «Абвер» раҳбарияти бутун уруш давомида, хасислик қилмай, пул, қуро-л-яроғ билан ва, энг муҳими, «Ихвон ул-Муслимун»нинг инглиз мустамлакачиларига қарши озодлик курашининг илк босқичида унинг етакчиларига билим ва тажри-

бага эга мутахассислар, чинакам профессионал террорчиларнинг мас-лаҳатлари билан «беғараз ёрдам» кўрсатиб келди.

Натижада 40-йиллар давомида уюшма тубдан ўзгарди. Бу, энг аввало, кейинчалик тадқиқотчилар «узум шингили» деб атайдиган ташкилотнинг структурасига тааллуқли эди. Бундай схема қадимги махфий мусулмон секталаридан, жумладан, низорийлардан (биринчи бобда гап юритилган исмоилийларнинг кичик сектаси) мерос олинган эди.

Ташкилотга аъзоликка уч босқич орқали қабул қилиш йўлга қўйилганди. Бу босқичлар:

1. Ал-индимам ал-ом — оддий аъзо бўлиш, ташкилотнинг бундай аъзоси «кумаклашувчи» (ал-мусаид) деб аталарди;

2. Ал-индимам ал-аховит — биродарликка аъзо бўлиш, бунда жангарига «қўшилган» (ал-мунтасиб) мақоми берилган;

3. Ал-индимам ал-амалий, «амалдаги» аъзо (ал-омил).

Биринчи ва иккинчи тоифа жангарилар оддий аъзолар ҳамда бевосита раҳбарларнинг асосий қисмини ташкил қиларди. «Ал-омил» қаторига фақат айримлар, ишга садоқатини исботлабгина кириши мумкин эди; «ал-омил»лардан ташкилотга раҳбарлик қилишга ва унинг сирларини билишга қўйилган энг буюқларигина «ал-мужоҳид» (ҳақ иш учун курашувчи биродар) бўлиши мумкин эди.

Жангарилар махсус лагерларда босқичма-босқич тайёрланарди. Биринчи босқичда топография, тиббиёт, автомобилни бошқариш, хавфсизлик асослари ўқитиларди. Иккинчи босқичда қурол ўрганилар ва ҳужум уюштириш ўқитиларди. Учинчи босқич — амалий текширишдан иборат эди.

Шундай қилиб, «Ихвон ул-Муслимун» жойларда кўплаб ячейкалари тармоғи бўлган оммавий ташкилотга айланди, унинг ёшлар отрядлари, ҳарбийлаштирилган батальонлари, махфий террорчилик гуруҳлари бор эди. Буларнинг бари йўлбошчининг қаттиқ раҳбарлиги остида марказлаштирилиб, юқоридан танлаб, тайинланган кишилар раҳбарлик қиладиган ячейкалар тизими тузилганди. Ҳар бир гуруҳ бошида унинг фаолиятини уюштирадиган амир турарди. Гуруҳнинг шахсий таркиби фақат унга маълум эди. Қуйи турувчи гуруҳ амири фақат ўзи билан бевосита ишлайдиган амирни танир ва, ўз навбатида, унга гуруҳнинг функцияси ҳамда миқдорий таркиби тўғрисида ахборот берар, шахсий таркиб ҳақида ҳеч нарса айтмасди.

Шу билан бир вақтда «нафси амморага қарши кураш» ҳақидаги дастлабки қоида аста-секин унутила борди. Маънавий ўзини ўзи камол топтириш кейинги навбатга қола бошлади ва тез орада «Ихвон ул-Муслимун» умумий иш ғалабаси учун баъзан эътибордан соқит қилса ҳам бўлаверадиган қўшимча заруратга айланиб қолди.

Мўлжалланаётган уйинда «абвер» агентлари ўзига ҳамда тарафдорларига ажратган ролни Ҳасан ал-Банно англаганмиди? Англаган

булиши керак. Лекин бунда ўз халқини қулликка солаётганларга қарши курашда барча воситаларни дуруст, деб ҳисобларди.

Айни маҳалда, уруш тугаганидан кейин ҳам нефть энг муҳим стратегик ресурслигича қолаверди. Бу урушдан кейин саноат жадал ривожлангани билан боғлиқ эди. Фарбий Европадаги саноати ривожланган мамлакатлар ва АҚШ ҳудудида бирин-кетин гигант заводлар қурила бошлади, уларни ишлатиш учун эса нефть талаб қилинарди.

Буларнинг бари 50-йилларда нефть қазиб чиқариш бўйича жаҳонда учинчи ўринни эгаллаган Яқин Шарқ мамлакатларининг аҳамиятини оширарди.

Уруш тугагани билан Сувайш канали ўзининг стратегик аҳамиятини йўқотгани йўқ. Форс кўрфазидан ҳажми тобора ошиб бораётган нефтни олиб кетиш йўли бўлган бу канал Добрая Надежда бурни атрофидан Саутгемптонгача бўлган йўлни 11 минг милядан 6,5 минг милягача қисқартирарди. 1955 йилга келиб нефть канал орқали олиб ўтиладиган товарларнинг учдан икки қисмини ташкил қилди ва, ўз навбатида, Европада истеъмол қилинадиган нефтнинг учдан икки қисми шу канал орқали ўтарди. Шимол томондан келиб қўшиладиган Трансараб қувурўтказгичи (ТАҚ) ва «Эрон нефть компанияси» (ЭНК) қувурўтказгичлари билан бир қаторда, Сувайш канали нефть саноатининг урушдан кейинги тузилмасида ҳал қилувчи бўғин эди. У Яқин Шарқ нефтига жуда ҳам боғлиқ бўлиб қолган Фарб давлатлари учун фавқулодда муҳим сув йўли эди.

Яқин Шарқ нефти учун яқинлашиб келаётган янги курашда Британия минтақада аввалгидек етакчи ўрин тутиб келмоқда эди. Чунончи, Эроннинг бутун нефти амалда Англия — Эрон нефть компанияси (АЭНК) ихтиёрида эди. 1930 йилги шартномага мувофиқ ҳукумати аввалгидек ташқи сиёсий мустақилликка эга бўлмаган мустақил Ироқ ҳам шу тариқа боғланган эди. Сурия билан Ливан ҳам Британия томонидан иқтисодий жиҳатдан кишанбанд қилинишганди. Мустамлакачилар қўшинлари бу ҳудудларни 1946 йил 17 апрелда тарк этганига қарамай, мамлакат капитал сарфининг 90 фоизга яқини чет эл монополияларига қарашли эди, шу туфайли улар «қўмондонлик позицияларини» сақлаб қолишди.

Ниҳоят, энг муҳим транспорт артерияси — Сувайш каналини бирлашган инглиз-француз компанияси назорат қиларди, Мисрнинг ўзи ҳам, ҳудудида инглиз қўшинлари тургани учун, амалда Англия назорати остидаги давлат эди.

Уруш тугаганидан кейин ҳам «Ихвон ул-Муслимун» қуролни қўлдан қўймаганига айнан шу ҳолат сабаб бўлганди. Бу ташкилот қўпоровчилик, сиёсий қотиллик ва террорчилик ҳаракатлари методлари билан мустамлакачиларга қарши курашни давом эттирди.

Мамлакат ичида ижтимоий кескинликнинг кучайиб бораётгани ҳам ал-Банно уюшмасининг оммалашуви ортишига кўмаклашди. Ҳарбий буюртмалар қисқариб кетгани учун саноат корхоналарида ходимларни ишдан бўшатишнинг бошланиши ишсизлик ортишига олиб келди, бу эса шаҳарларда жиддий ижтимоий келишмовчиликларни юзага келтирди.

40-йиллар охирларида жаҳон сиёсий харитасида янги давлат — Исроил пайдо бўлди ва бу масала урушдан кейинги Мисрда сиёсий инқирозни ҳал этишда муҳим роль уйнабгина қолмай, балки жиддий оқибатларни ҳам келтириб чиқардики, бу ҳақда кейинги саҳифаларда гап боради.

Германияда ҳокимият тепасига фашистлар келиши ҳамда Иккинчи жаҳон уруши бошланиши билан яҳудийларнинг кучиб келиши кескин кўпайди: агар 1932 йилда Фаластинда яҳудийлар 184 минг киши бўлган бўлса, 1938 йилда — 414 минг, 1947 йил охирида эса 650 минг кишига етди. Бу — Фаластин аҳолисининг учдан бири, демакдир. Юқорида зикр этилганидек, яҳудийлар кучиб келишидан кузланган пировард мақсад — Фаластин ҳудудида ўз давлатларини барпо этиш эди.

Бир қараганда, инсонпарварлик мулоҳазаларидан келиб чиққан янги давлатни барпо этиш ғояси буткул ноинсоний оқибатларга олиб келди. 1945 йил ноябрда Фаластинда вазият бениҳоя кескинлашди: деярли ҳар куни араб-яҳудий тўқнашувлари содир бўлиб турди. Бундан ташқари инглиз ҳокимиятига қарши қаратилган сионистик террор Фаластинни ларзага солди.

1947 йил апрелда Буюк Британия БМТ Бош Ассамблеяси сессиясига бўлажак Фаластинни муҳокамага қўйди. 1947 йил 29 ноябрдаги 181/II резолюцияга мувофиқ, Фаластинда яҳудийлар давлати (14,1 минг кв.км майдон, яъни бутун ҳудуднинг 56 фоизи) ва араблар давлати (майдони 11,1 минг кв.км, яъни бутун ҳудуднинг 43 фоизи) ҳамда Қуддуси шарифдан иборат байналмилал зона атрофи билан (ҳудуднинг 1 фоизи) ажратилмоқда эди.

Исроил давлатини тузиш туғрисидаги қарор қабул қилиниши билан сионистлар томонидан чинакам эълон қилинмаган уруш бошлаб юборилди — Исроил давлати эълон қилинмасиданоқ 250 мингга яқин фаластинлик араблар туғилиб ўсган жойларини ташлаб кетишга мажбур бўлишди. Араб Давлатлари Лигаси, ўз навбатида, Исроилни тан олмади ва яҳудийларга қарши жиҳод эълон қилди. 1948 йил 14 май куни ярим тунда Британиянинг Фаластиндаги мандати тугади. Бэн-Гурион 1948 йил 14 май куни Исроил давлати тузилганини эълон қилиши биланоқ араб лигаси мамлакатлари: Миср, Иордания, Сурия ва Ливан қўшинлари Исроилга қарши ҳарбий ҳаракатларни бошлаб юборишди. Саудия Арабистони ва Яман ҳам Исроилга қарши уруш эълон қилишди.

Дастлабки босқичда жанговар ҳаракатлар араблар фойдасига ривожланганига қарамай, тезда вазият ўзгарди.

Ун кунлик уруш жараёнида кучли қуролланган, яхшироқ уюшган яҳудийлар қисмлари арабларнинг ҳужумкор кучларини қирқди; исроилликларнинг октябрь ойидаги яқунловчи ҳужуми натижасида эса улар 1949 йил бошига келиб Фаластин ҳудудини Шимолда Ливан чегараларигача ва Жўлан тепалигигача, жанубда Аккаб қўлтиғи ва Синай яриморолигача эгаллаб олишди. Мисрга ўтиб кетган Ғазо сектори бундан мустасно эди. Шундай қилиб, Исроил Фаластиннинг БМТ Бош Ассамблеяси қарори билан Араб давлатига мўлжалланган 6,7 минг кв.км ҳудудини ва Қуддуси шарифнинг ғарбий қисмини босиб олди. Фаластиннинг араб давлатига мўлжалланган қолган қисми ва Қуддуси шарифнинг шарқий қисми Иорданияга қўшиб олинди.

Уруш тугаганидан кейинги дастлабки ойлардаёқ Исроил босиб олган ерлардан 900 мингдан зиёд араблар қувиб чиқарилди ва улар араб дунёсида утроқ бўлиб қолди. Араблар ҳам буш келишмади — улар назорат қиладиган ҳудуддан 567 мингга яқин яҳудий Исроилга чиқариб юборилди.

Шундай қилиб, уруш оқибатида фаластинлик араблар ўз давлатларини барпо этиш ҳуқуқларидан фойдалана олмадилар. Бу давлат, бир томондан, яҳудийлар экстремизмининг қурбонига айланган бўлса, бошқа томондан, арабларнинг Исроил давлатини йўқ қилишга интилишининг қурбони бўлди.

Лекин 1948—1949 йиллар воқеалари улкан фожианинг ибтидосигина эди, чунки биринчи араб-исроил можаросининг «туби», кўзбойлоқчининг қутиси каби, қўшалок эди. Ғарб учун Исроил давлатини тузиш минтақада узлуксиз беқарорлик зонасини ҳосил қилиш учун керак эди. Бу ҳолат уларга хавфсизлик кафили ва ҳакам ролида иш куриш имконини берарди.

Очиқроқ айтилса, АҚШ араб мамлакатларидаги ўз позициясини мустаҳкамлаш умидида Исроилнинг жанговар ғалабалари, шунингдек, кейинги агрессия ваҳимаса қўшни араб давлатлари бошлиқларини гапга қўнадиган ва Оқ уй билан ҳарбий ҳамкорлик қилишга рози бўладиган қилиб қўйишига ишонган эдилар. Шундай бўлса, Оқ уй ҳимоя ва валинеъматлик қилгани эвазига, табиийки, ўзининг нефть қазиб чиқарадиган компаниялари учун муайян имтиёзлар берилишини талаб қилган бўларди. Шундай мулоҳазаларга амал қилган АҚШ маъмурияти Исроил армиясини ўта замонавий қурол билан жиҳозлаб ҳамда, айни маҳалда араб мамлакатларига арзимас ҳарбий ёрдам кўрсатиб, юзага келган кескинлик ўчоғини сақлаб қолишга интилди.

Британия ҳам араб-исроил урушида ўзининг путур етган позициясини тиклаш имкониятини кўрди.

Араб давлатлари раҳбарлари Исроилга уруш бошлашганини маълум қилиши биланоқ, Миср ҳудудида ҳарбий ҳолат эълон қилинди, бу эса гўё британияпараст ҳукуматнинг қўл-оёғини ечиб юборди. Энди ишчилар ва талабалар ҳаракатини бостириш учун имконият мавжуд эди, бинобарин, Миср қироли ҳузуридаги британия маслаҳатчилари яратиб берилган имкониятдан зудлик билан фойдаланишди. Бутун мамлакат бўйлаб намоиш қатнашчиларини таъқиб қилиш ва «Ихвон ул-Муслимун» аъзоларини қатағон қилиш бошланди. 1949 йилда Миср бош вазирига навбатдаги суиқасддан сўнг Ҳасан ал-Банно маҳаллий полиция агенти томонидан отиб ўлдирилганди. Ҳасан ал-Баннонинг ўлдирилиши қирол хонадони билан «Ихвон ул-Муслимун» ўртасидаги зиддиятни энг юқори чўққига кўтарди.

Бинобарин, араб-исроил урушининг бошланиши Британияга Мисрда авж олаётган миллий-озодлик курашини бостириш ҳамда асосий душманлардан бири бўлган Ҳасан ал-Баннодан қутулиш имконини берди. Шу ўринда бир бошини кесса, ўрнига иккита бош ўсиб чиқадиган даҳшатли аждаҳо ҳақидаги афсона ёдга тушади. Ал-Банно ўлдирилгандан сўнг бир оз вақт ўтгач, бошлиқсиз қолган «Ихвон ул-Муслимун»нинг янги раҳбарлари пайдо бўлди. Улар анча кўп ва аввалгиларидан анча даҳшатлироқ ва хавфлироқ бўлиб чиқишди.

50-йиллар охирларида британияликлар Яқин Шарқ мамлакатларида миллий-озодлик ҳаракатининг авж олишини тўхтатиб ҳамда ўзларига боғлиқ ҳукуматлар ва монархиялар воситасида Яқин Шарқдаги нефть қазиб чиқарувчи минтақалардаги вазиятни назорат қилиб туришни ҳам уддалаган эдилар. Қанча ҳаракат қилмасин, бир пайтлар буюк бўлган империя минтақадаги ўз мавқеини жадал бериб бормоқда эди. Яқин Шарқдаги миллий озодлик учун курашувчилардан ташқари, кечагина иттифоқчи бўлган АҚШ ҳам Англиянинг путур етган позициясига даҳл қила бошлади. Америкаликлар уруш охирига келиб Саудия Арабистонида мустаҳкамланиб олишгани уларнинг капитали вазифасини осонлаштирди. Ушбу мамлакат қироли 1933 йил май ойидаёқ «Стандард ойл оф Калифорния» компаниясига нефть қидириш ишлари учун концессия берганди. 1938 йил мартда «Калифорния арабиен стандард ойл» («Стандард ойл оф Калифорния»нинг филиали) Эль-Хасда нефть топгач, 1933 йил май ойидаёқ Америка нефть компаниялари мамлакат ҳудудининг катта қисмида нефть қидириш ва қазиб олиш учун концессия олишди.

АҚШ қўлга киритилган ютуқларни мустаҳкамлашга интилиб, 1943 йилда Саудия Арабистони билан дипломатик алоқаларни ўрнатди ва «ленд-лиз тўғрисида»ги қонунни унга ҳам тааллуқли қилиб қўйди. 1944 йил февраль ойи бошида Американинг нефть компаниялари Дахрандан Ливаннинг Сайда порти томон трансараб нефть қувурини ўтказиш ишини бошлаб юборишди. Ушанда Саудия Арабистони ҳукумати

Дахранда Американинг йирик ҳарбий-ҳаво базасини қуришга ижозат берди. Бу база Америкага Японияга қарши урушиш учун зарур эди.

АҚШ президенти Франклин Рузвельт ва Саудия Арабистони қироли Ибн Сауд 1945 йил февралда Саудия конларини қазииш АҚШ монополиясига кириши тўғрисидаги битимни имзолашди.

Ўзи учун қулай вазиятдан фойдаланган АҚШ Яқин Шарқда кенг кўламли ишларни бошлаб юборди. Юқорида айтиб утилганидек, бу ҳолат 50-йиллар бошида рўй берди. Айнан шу даврни ақидапарастлик тарихида туб бурилиш, ақидапарастлик мазмунининг жиддий ўзгариши даври, дейиш мумкин.

Британиянинг сиёсий таъсири ҳам кучли эди, шу боис АҚШ молиявий таъсир воситаларидан усталик билан фойдаланишга зур берди. Туркия билан АҚШ муносабатлари бунинг ёркин далилидир. Мамлакат Америкадан ёрдам сўраб мурожаат қилганидан сўнг «Трумэн доктринаси»нинг таъсир соҳасига кириб қолди. Туркия учун узоқ муддатли кредит ва қарз олиш имконини яратиб берган «Маршалл плани» 1948 йилдан унинг бевосита давоми бўлди. Туркия 1948 йилдан 1957 йилгача АҚШдан ҳаммаси бўлиб 800 млн. долларликка яқин ёрдам олди. Бу қарзларнинг кўп қисми ҳарбий қурилишга (мамлакатда ўша вақт учун улкан бўлган армия бор эди — ҳарбий харажатларга бюджетнинг 60 фоиздан зиёди кетарди), озгина қисми иқтисодий ривожлантириш эҳтиёжларига сарфланди.

Бундай сиёсатда иқтисодий масалаларда эришилган ютуқлар ҳам камтарона бўлиши табиий. Бунда ҳукумат олинган кредит эвазига чет эл монополияларига бир қатор енгилликлар беришга мажбур бўлганди, шундан сўнг анча заиф бўлган турк миллий капитали бўғиб қўйилди. Фарб мамлакатлари билан муқобил бўлмаган айирбошлаш ҳам Туркия иқтисодиёти учун ҳалокатли роль ўйнади. Бундай айирбошлаш тўлов баланси дефицитига олиб келди. 1955 йилдаёқ ташқи қарзларнинг жорий тўловини қоплаш учун маблағга эга бўлмаган ҳукумат ўзининг деярли бутун олтин захирасини гаровга қўйди. Буларнинг бари Туркия АҚШга сиёсий қарам бўлиб қолишига олиб келди — унинг транспорт коммуникациялари, биринчи навбатда, Европага нефть етказиб бериладиган қувурлар америка капитали назорати остига ўтди.

Саудия Арабистонида ҳам АҚШ позицияси мустаҳкамланди. 1951 йилда бу икки мамлакат ўртасида «ўзаро мудофаа ва ўзаро ёрдам тўғрисида» битим имзоланди. Ушбу битимга кўра, АҚШ Дахран (Эль-Хас)да ҳарбий-ҳаво базаси қурилишини давом эттириш ҳуқуқини олди. Бу ерда АРАМКО компаниясининг қароргоҳи жойлашган эди.

1951 йилнинг ўзида АРАМКО билан янги концессия битими тузилиб, компания «фойдани тенг тақсимлаш» принципига ўтди ва ўзининг нефтдан оладиган даромадининг ярмини қиролликка ўткази бошла-

ди. Кейинчалик бу битим англиз-эрон муносабатлари кескинлашувида ҳамда бутун Яқин Шарқда миллий ҳаракат юксалишида муҳим роль ўйнади. Бироқ, ҳозирча, Саудия Арабистони қироли Ибн Сауд анча кўпайган ресурсларга таяниб, англизларнинг протекторати бўлган Қатар, Абу Даби ва Маскат бўйича ҳудудий даъволарни яна олға сурди. АРАМКО қидирув партиялари баҳсли ҳудудларда қидириш ишлари олиб боришди. Тез орада, 1952 йилда Саудия Арабистони ҳарбий кучлари Британия протекторати Абу Дабига тегишли Эль-Бурайми воҳасини эгаллаб олди.

Бошқа фронтларда Британия куни кеча иттифоқчи бўлганларнинг сиқувига дош бера олди. Лекин бу кўп давом этмади.

Британия Яқин Шарқ учун курашда Эронда биринчи мағлубиятга учради. Ҳамма гап бу мамлакат ҳудудидан совет армияси қисмларининг олиб чиқиб кетилишидан бошланди. 1942 йилги битимга кўра, СССР ва Буюк Британия кўшинлари уруш тугаши биланоқ Эронни тарк этиши лозим эди. Бироқ Совет Иттифоқи раҳбарияти Эронда жойлашиб олишни истаган ҳолда, ўз мажбуриятларини бажаришга шошилмади. Айтиш керакки, Эрон Озарбайжони ва Курдистонда урушдан кейинги йилларда кўпроқ СССРнинг тарғибот ишлари туфайли юзага келган миллатчилик ҳаракатларининг мислсиз кўтарилиши кўшинни олиб чиқиб кетишнинг кечиктирилишига сабаб бўлди. Натижада, СССРнинг қўллаб-қувватлаши билан 1945 йил ноябрда Эрон Озарбайжонида Эрон давлати доирасида вилоятнинг автономияси эълон қилинди ва автоном давлат тузилиб, муҳим лавозимларни асосан Бокудан жўнатилган кадрлар эгаллашди. Декабрда Курдистонда ҳам худди шу воқеа содир бўлди.

Янги тузилган республикаларни ҳимоя қилиш совет армияси Эрон ҳудудида қолишда давом этишига баҳона бўлди.

Эрон Озарбайжони ва Курдистондаги воқеалар Эроннинг бошқа вилоятларида ҳам сиёсий фаоллик кучайишига таъсир кўрсатгани табиий ҳол, албатта. Бу мамлакат ҳукуматини жиддий ташвишга солди. Ҳукумат совет армияси қисмларининг зудлик билан эвакуация қилинишини асосий мақсад қилиб қўйиб, СССР билан муносабатларни нормаллаштиришга, илғор ислоҳотларни ўтказишга ҳамда режимни бирмунча демократлаштиришга тайёрлигини баён қилди. Лекин асосийси, Эрон ҳукмрон доираларида Эрон — Совет аралаш нефть жамияти гузилиши тўғрисида гап юритила бошланди, бу моҳиятан собиқ Совет Иттифоқи Эрон ҳудудида нефть концессияларини олади, дегани эди. Совет Иттифоқи раҳбарияти худди шуни кутиб турганди: 1946 йил апрелдаёқ совет армияси қисмларини эвакуация қилиш бир ярим ойлик муддат ичида якун топиши тўғрисида келишиш билан тугаган музокаралар олиб борилди.

Лекин сўнги совет аскарлари Эрон худудини тарк этиши билан уша вақтдаги бош вазир Қавом ҳукумати йўлини кескин ўзгартирди. 1946 йил 10 декабрда Эрон Озарбайжонига, сўнг Курдистонга қўшинлар киритилди. Улар демократик ҳаракат қатнашчиларини шафқатсиз жазолашди. Автоном Озарбайжон ва Курдистон бошқарув органлари қувгин қилинди, демократик ютуқлар бекор қилинди, минглаб кишилар ҳалок бўлди, қамоққа ташланди, сургун қилинди. Тирик қолганлар собиқ СССРдан бошпана топишди. Эрон қўшинларининг ҳарбий-жазо экспедицияларида америка ҳарбий маслаҳатчилари жуда фаол иштирок этишгани эътиборни тортади. ❦

Шу воқеалардан кейин Эрон Мажлиси шимолий нефть тўғрисида Совет Иттифоқи билан тузилган битимни ратификация қилмади.

АҚШ дипломатияси СССРни Эрондан сиқиб чиқариб, ўзининг мамлакатдаги позициясини мустаҳкамлашга ҳамда тўлиқ хўжайин бўлмаса-да, Эронда устун куч бўлиб қолаётган инглизларга қарши ҳужумга ўтишга шошилиш равишда киришди. 1947 йилда Америка маслаҳатчиларининг Эрон армиясидаги, бош штабидаги ва ҳарбий вазирлигидаги ваколатлари ҳамда ролини кенгайтирувчи бир қатор битимлар тузилди. Шу билан баробар АҚШ Эронга қурол-яроғ ва ҳарбий материаллар сотиб олиш учун йирик кредит берди. Бунинг кетидан Мажлис Англияга қарши қаратилган, ҳукуматга «Эрон халқининг жанубий нефтьга бўлган ҳуқуқини тиклаш» топширилган қонун қабул қилди. Шундай қилиб, америка дипломатлари Британия нефтчиларини Эрон ҳукуматига жиддий ён беришга мажбур этмоқчи бўлишди.

АҚШ таъсири кучайиб бораётганидан ташвишга тушган Британия дипломатлари Эроннинг америкапарастлик кайфиятидаги шоҳи Муҳаммад Ризо Пахлавийни мамлакат бошқарувидан четлатишга ҳаракат қила бошлашди. 1947 йилдан 1949 йилгача мамлакатда «Фидоёни ислом» жанговар ташкилоти томонидан тайёрланиб, амалга оширилган бир қатор террорчилик ҳаракатлари содир этилди. Етакчи «демократик» мамлакатлар ўзларининг нефть учун курашларида яна «ислом омили»дан фойдаланишга уринишди. Шоҳнинг ўзига қарши уюштирилган фитна 1947—1949 йиллардаги террорчиликнинг авж нўқтаси бўлди. 1949 йил февраль ойида шоҳ Техрон университетига келганида ўзини сураткаш деб кўрсатган мусулмон мутаассиби уни ўлдиришга уринди. Бир қанча ўқни тўппа-тўғри отган нотаваон қотил ўзини жасорат ва совуққонлик билан тутган шоҳни ярадор қила олди, холос.

Муваффақиятсиз чиққан суиқасд шоҳга мамлакатда ҳарбий ҳолат эълон қилиб, ўзининг шахсий ҳокимиятини ўрнатиш кампаниясини бошлаши учун имкон яратди. Британияга ва «Англия-Эрон нефть компанияси»га тазйиқ бир неча баробар кучайди. Натижада, 1949 йил ёзида «Англия-Эрон нефть компанияси» Эрон билан 1933 йилги кон-

цессиянинг қайта ишланган вариантга қўшимча киритиш бўйича музокаралар олиб боришга мажбур бўлди. «Англия-Эрон нефть компанияси» ва Эрон ҳукумати тез орада «нефть даромадлари»да Эроннинг ҳиссаси оширилишини таъминловчи битимга келишди. Вазият аста-секин нормаллаша бошлади.

Бир қарашда, Британия бу гал ҳам нефть қазиб чиқаришда монополияни сақлаб қолгандек кўринарди. Лекин шу маҳал, атайлаб қилгандек, Эрондаги вазиятни тубдан ўзгартириб юборган ва «Англия-Эрон нефть компанияси» аҳволини янада мураккаблаштирган воқеа содир бўлди. 1957 йилда АҚШ ҳукумати билан Америка-Саудия қўшма нефть компанияси — «Арабиен-америкэн ойл компани» ўртасида янги концессия битими тузилиб, унга кўра компания «фойдани тенг тақсимлаш» принципига ўтиб, ўзининг нефтдан олган жами даромадининг тенг ярмини Саудия Арабистони фойдасига ўткази бошлади.

Британияда буни «Мак-Ги бомбаси» деб аташди. «Англия-Эрон нефть компанияси» раҳбари Уильям Фрейзер бу янги шартнома шартлари ҳақида билганидан кейин ўз фикрини ўзгартириб, нефть қазиб чиқаришнинг мавжуд шартларини Эрон учун анча манфаатли томонга қайта кўриб чиқишга розилик берибгина қолмай, балки Эрон иқтисодий ривожланишига субсидия бериш ва, ҳатто, Эрондаги таълим ислохотини молиявий қўллаб-қувватлаш ҳақида ҳам гап очди.

Лекин бундай иш қилиш учун вақт ўтганди, Англиядан ва унинг хатти-ҳаракатидан юзага келган умумий норозилик шароитида, ҳатто, Фрейзер кўрсатиб ўтган ён беришлар ҳам етарли бўлмай қолди. Янги битим Мажлисга тақдим этилиши биланоқ нефть бўйича парламент кўмитаси уни кескин қоралаб, концессияни бекор қилишга чақириб, «Англия-Эрон нефть компанияси»ни тўлиқ национализация қилишни талаб этди.

Бусиз ҳам ёмонотлиқ бўлган компания шу пайтдан бошлаб Эронда оппозицион кайфиятдагиларнинг диққат марказида бўлди. «Ушбу жабрдийда миллат барча бахтсизликларининг ягона манбаи — нефть компанияси», — деб таъкидлаганди оппозиция раҳбари Муҳаммад Муссоидиқ¹. Бошқа бир депутат Эрон нефть саноати «Англия-Эрон компанияси» қўлида қолганидан кўра, уни атом бомбаси билан вайрон қилган яхшироқ, деб бор овоз билан айтди. Оятулло А. Кошоний етакчилигидаги ислом партиялари ва бирлашмалари раҳбарлари янада кескинроқ кайфиятда эдилар. Янги бош вазир Размар 1951 йил мартда парламентда нефть саноатини национализация қилишга қарши нутқ ила чиққанидан кейин тўрт кун ўтгач, у Техрондаги жоме масжидга кираверишда ёшгина дурадгор томонидан ўлдирилгани уларнинг по-

¹ Старик Мосси и борьба за Иран.—http://www/dark-gold/ru/Uglevodородnyi vek:%22 Starik_Massi%22_i_bormzda_ra_Iran.

зицияси мурасасиз эканлигидан далолат берарди. Тергов жараёнида маълум бўлишича, «Британия қўғирчоғини» ўлдиришдек «муқаддас вазифани» дурадгорга ақидалараст террорчилар топширишган экан.

Размарнинг ўлдирилиши мураса йўлини тутиш тарафдорларини тушкунликка туширди, шоҳ позициясини заифлаштирди ва кенг оппозицияни илҳомлантирди. Бир ярим ҳафтадан кейин эса таълим вазири ҳам ўлдирилди. Уни Британия тарафдори деб ҳисоблашар эди. Бу ҳол нефтни национализация қилишга қарши чиқаётганларни мутлақо чўчитиб қўйди. Шу воқеалар оқибатида Мажлис нефть саноатини национализация қилиш тўғрисида резолюция қабул қилди. Кўрганимиздек, нефть учун курашда диний-экстремистик ташкилотлар ишга солган ҳамда қачонлардир чет элликларга озгина бўлса-да хайрихоҳликни намоён этган ҳар бир кишини даҳшатга туширган террор яна ҳал қилувчи омил бўлиб қолди.

Бу воқеалардан кейин бош вазир этиб Муҳаммад Муссодиқ сайланди. Уни барча сиёсий партиялар, шу жумладан ислом партиялари ҳам қўллаб-қувватлашди. Овоз бериш натижалари эълон қилинган, Муссодиқ Мажлис аъзоларидан национализация тўғрисидаги қонуннинг бажарилишига эришиш ҳақида махсус ва фавқулодда оммавий буюртма олди. Қаршилик қилса, ўзини ҳам Размар ва унинг тарафдорларининг тақдири кутишидан хавфсираган шоҳ национализация тўғрисида декретни имзолади. Бу декретда «Англия-Эрон нефть компанияси» «собик компания», деб аталди.

Британия сиёсатчилари ҳамда дипломатлари Эрон «бошқотирмасини» ечиш йўллариини ўйлашарди. Мамлакатнинг четдаги энг қимматли мулкани ва унинг бош манбаи — нефтни сақлаб қолиш учун бирон-бир тадбир қўллаш даркор эди. Буни ҳамма тушунарди, шунинг учун ҳам ҳукумат «Игрек» деб кодли ном берилган, пировард натижаси Эронга қарши ҳарбий интервенция ва унинг ҳудудидаги энг муҳим нефть объектларини босиб олиш бўлган режани ишлаб чиқишга киришди. Асосий нефть конлари мамлакат ичкарасида бўлгани, уларни эгаллаш осон эмаслиги сабабли Ободон ороли ва унда жойлашган, жаҳонда энг катта нефтни қайта ишлаш заводи ҳарбий операциянинг бош нишони сифатида белгиланди.

Қуролли аралашув эҳтимоли борлиги Вашингтонда шов-шув бўлиб кетди. У, бир томондан, Британиянинг Эронга қайтишини истамасди, иккинчи томондан эса, Буюк Британиянинг Эроннинг жанубига босиб кириши Совет ҳукуматига шимолдан қўшин киритиш учун баҳона бўларди. Буларнинг бари Эрон «темир парда» ортида қолиб кетишига олиб келиши мумкин эди. Шу муносабат билан америкаликлар Муссодиқни Совет Иттифоқига қарши курашда таянч бўлиши мумкин бўлган Эроннинг мутлақо мақбул раҳбари, деб ҳисоблашарди. Бинобарин, АҚШ Британия кабинетига бутун таъсиридан фойдала-

ниб, англизларни қуролли интервенциядан воз кечишга ва Муссодиқ билан «Англия-Эрон компанияси» тақдири тўғрисида музокара олиб боришга кўндирди.

Бироқ, энди биргаликда иш олиб бораётган Англия ва Америка дипломатиясининг барча уринишларига қарамай, музокаралар барбод бўлди ва Британия ҳукумати Ободонни эгаллаш учун қуролли кучдан фойдаланиш тўғрисидаги мунозараларни бошлаб юборди. Махфий ҳарбий тайёргарлик шунчалик чуқурлашиб кетдики, 1957 йил сентябрь ойига келиб Ободонни босиб олиш бўйича операциялар ҳал қилувчи босқичга чиқди: Кипрга ташланган десантчилар буйруқ олингандан кейин 12 соат ичида операцияга киришишга тайёр турарди.

Шунга қарамай, ушанда, 1951 йилда интервенция бўлмади. Британия ҳукумати кўпроқ АҚШ тазйиқи остида куч ишлатмасликка қарор қилди. Куч ишлатиш таҳдиди бўлгани билан, инқирознинг дастлабки ойларида бу куч ишлатилмаганини кўпчилик Британиянинг Яқин Шарқдаги ҳукмронлиги тугашининг ибтидоси деб билди. Кейинчалик, 75 яшар Уинстон Черчилль қайта Британия бош министри бўлгач, «лейбористлар ҳукумати ҳаддан ташқари қатъиятсиз ва заиф эди», — дейди. «Агар мен ҳокимият тепасида бўлганимда, — деган эди у Трумэнга, — озми-кўпми отишма бўлиши мумкин эди, бироқ Британияни Эрондан итқитиб юборишмасди»¹.

Бироқ 1951 йилда Черчилль Англия бош министри эмасди, шунинг учун Британия ҳарбий аралашув ўрнига Эрон нефтини олиб кетишга эмбарго эълон қилиб, «Англиядан ўғирланган нефтни» олиб кетганлик учун қонун билан жазолаш ила таҳдид солиб, танкерлар эгаларига уни ташишни тақиқлаб қўйди. Устига устак Британия Эронга товар етказиб беришга ҳам эмбарго эълон қилди, молиявий ва савдо имтиёзларини тўхтатди. Қисқаси, экспроприацияни иқтисодий уруш билан қарши олишди.

Кўрилган тадбирлар, шунингдек, Британиянинг Эрон нефтини қайта ишловчиларга ва ташувчиларга бутун дунёда ўтказган тазйиқи Эрон нефти жаҳон бозорига кирмай қўйишига олиб келди. Содда қилиб айтганда, Муссодиқ ҳукумати нефтни сота олмасди. Национализациягача нефть экспорти мамлакатга келиб тушадиган валютанинг учдан икки қисмини ва давлат даромадининг ярмини ташкил этиб келгани учун Эронда иқтисодий вазият кун сайин ёмонлаша борди. Нефть Эронга даромад келтирмай қўйган икки йил ичида инфляцияни тизгинлаб бўлмади, иқтисодиёт парчаланди. Мамлакатнинг аҳволи национализация қилишдан олдингига қараганда ёмонлашди.

¹ *Кременюк В.А.* Борьба Вашингтона против революции в Иране. — М.: Международные отношения, 1984.

Муссодиқ даставвал эмбарго тез орада бекор қилинишига умид боғлади, чунки эмбарго киритилиши Кореядаги урушнинг энг қизгин даврида жаҳон бозорига нефтнинг катта қисми кириб келмаслигига олиб келганди. Дастлабки пайтларда Осиёнинг у ер — бу ерида нефтни истеъмол қилишда жиддий чеклашлар жорий этилди, ҳатто, Сувайшдан шарқ томонга энг зарурларидан ташқари барча самолётларнинг учиши тўхтатилди. Бундай вазиятда АҚШ мудофаа министрлигининг нефть бўйича қўмитаси, агар эмбарго бекор қилинмаса, 1951 йил охирига бориб нефтга жаҳонда бўлган талаб унинг етказиб берилиши мумкин бўлган миқдордан ошиб кетиши мумкинлигини баён этиб, аҳволни ташвиш билан баҳолади.

Бироқ урушдан кейин нефть қазиб чиқариш тез ривожлангани боис Британия киритган эмбарго ҳаммани чўчитиб турган нефть дефицитини келтириб чиқармади. Нефть қазиб чиқарувчи компаниялар АҚШ, Саудия Арабистони, Кувайт ва Ироқда унинг ҳажмини ҳеч бир қийинчиликсиз ошира олишди. 1952 йилга келиб Эронда 1950 йилдаги 666 минг баррель ўрнига 20 минг баррель нефть қазиб чиқарилди. Айна маҳалда бу кўрсаткич жаҳонда 1950 йилдаги кунига 10,9 млн. баррелдан 1952 йилда 13 млн.гача ўсди, бу — Эрондаги 1950 йилги кўрсаткичга нисбатан уч барабар кўп эди!

Тавсифланаётган даврда Британия ва АҚШ ҳукуматлари иқтисодий таназзулдан қийналган Муссодиқ гапга кўнишига умид боғлаб, Эрон билан музокаралар олиб боришга уринишларини қўйишмади. Бироқ музокаралар ҳар доим боши берк кўчага кириб қолаверди. Британияликлар Эрон ҳукуматини алмаштириш, бошқача айтганда, тўнтариш тайёрлаш имкониятини излаб топишни америкаликларга бир неча бор таклиф қилишди, бироқ улар жавоб қайтаришга шошилишмасди. Лекин ҳокимият тепасига янги президент — Дуайт Эйзенхауэр келиши билан АҚШнинг бу масаладаги позицияси кескин ўзгарди. Воқеаларнинг бундай бурилишида давлат котиби Жон Ростер Даллеснинг маърузаси ҳал қилувчи роль ўйнади. У, агар ҳеч қандай чора кўрилмаса, Эронда Муссодиқ ҳокимияти тез орада диктаторлик режимига айланиб кетишига, ундан сўнг Эрон шоҳи ҳокимиятдан четлаштирилиб, коммунистик тўнтариш содир бўлишига президентни ишонтира олди. «Эркин дунё Эрон нефтига сарфланган улкан миқдордаги маблағидан ва ресурсларнинг ўзидан маҳрум бўлибгина қолмайди,— деди Даллес,— балки бу ресурсларни руслар эгаллаб олишади ва нефть ресурслари ташвишидан қутулишади. Бунданда ёмони шуки..., агар Эронни коммунистлар қўлга олишса, шубҳасиз, жаҳон нефть запасларининг олтимиш фоизга яқини мавжуд бўлган Яқин Шарқнинг бошқа минтақалари ҳам тез орада коммунистлар назорати остига тушиб қолади». «Вазиятни қутқариб қолишнинг реал йўли борми?»— сўради президент Эйзенхауэр маърузани

тинглаб бўлгач¹. Давлат котиби бундай йўлни биларди, албатта. Жон Фостер Даллеснинг туғишган биродари Аллен Даллес яқиндагина МРБнинг директори этиб тайинлангани ҳисобга олинса, бу қандай йўл эканлигини тахмин қилиш қийин эмасди.

Чунончи, 1953 йил июлда америкаликлар тўнтариш режасини Черчиллга тақдим этишди, у эса, ҳеч бир иккиланмай, режани маъқуллади. Режада бош ролни шоҳга садоқатини сақлаб қолган Эрон армиясининг жуда нуфузли генерали Фазлуллоҳ Зоҳидий ўйнаши лозим эди. Операцияга «Аякс» деб ном берилди. Унинг жойида боришини назорат қилиш МРБ ходими, Теодор Рузвельтнинг набираси Кермит Рузвельтга топширилди. Британия разведка хизмати — МИ-6 ичкаридаги ишларни таъминлаши даркор эди.

«Аякс» операцияси 1953 йил август ойи ўртасида, ўта муваффақиятсиз бошланди. Шоҳ Муссодиқни бош вазир лавозимидан бўшатиш тўғрисида буйруқ берган пайт фаол ҳаракатни бошлашга ишора бўлиши режалаштирилганди. Бироқ номаълум сабабларга кўра буйруқ уч кунга кечикди ва бу ҳақда Муссодиққа ё унинг тарафдорларидан бири ёки КГБ агентлари хабар беришга улгуришди. Бош вазир вазиятни баҳолаб, буйруқни келтирган офицерни ҳибсга олди ва шоҳни ағдариш механизмини ишга солиб юборди. Муссодиқ бу вазиятда барча қонун-қоидаларни оёқ ости қилиб, мамлакатнинг биринчи раҳбари бўлиб олди ва шу мақомда радио орқали ўз тарафдорларига мурожаат этди. Бош вазир тарафдорлари кўчага ёғилишди ва қисқа вақт ичида бутун Техрон уларнинг қўлига ўтди. Генерал Зоҳидий яширинди, шоҳ эса даставвал Бағдодга, сўнгра Римга қочди.

Шу билан иш тугагандек эди. 18 августда АҚШ давлат котибининг уринбосари Уолтер Биделл Смит «Аякс» операцияси барбод бўлганини Эйзенхауэрга тушунтирди ва қайғу билан: «Биз Эрондаги вазиятга янгича кўз билан қарашимиз ва, агар у ерда нималарнидир сақлаб қолишни истасак, Муссодиқ қаноти остидан паноҳ топишимиз даркор. Бу бизнинг Буюк Британия билан муносабатларимизни бирмунча мураккаблаштиришини айтишга журъат этаман», — деб қўшиб қўйди².

Бироқ эртасига эрталабнинг узидаёқ Техронда кўзғолон кўтарилди. Қаерга яширингани маълум бўлмаган генерал Зоҳидий дўстлари учун ҳам, душманлари учун ҳам кутилмаганда Техронда пайдо бўлиб, матбуот конференцияси ўтказди, шунда шоҳнинг Муссодиқни ҳокимиятдан четлаштириш тўғрисидаги буйруғининг фотонусхаларини тарқатди. Зоҳидийнинг матбуот конференциясининг айнан олдидан шоҳ-

¹ *Ергин Дэниел*. Добыча. Всемирная история борьбы за нефть, деньги и власть. — М.: 1999. <http://onby.ru/derginborjbazane/>

² Уша жойда.

ни қўллаб-қувватлаб жуда вақтида бошланган чоғроқ намоиш бақриб-чақираётган улкан оломонга айланиб кетди. Намойиш тобора кенгайиб, Муссодиққа нафратини, шоҳга садоқатини изҳор этиб, шаҳар маркази томон оқиб борди. Шоҳ ва Муссодиқ тарафдорларининг тўқнашуви бошланиб кетди, устунлик шоҳ тарафдорлари томонида эканлиги аён эди, Муссодиқ томонидан намоишни тарқатиш учун юборилган армия офицерлари, аскарлар ва полициянинг кўпчилиги уларга қушилиб кетди. Ҳокимиятни бой берганини тушунган Муссодиқ қочиб қолди, Техрон эса шоҳ тарафдорлари қўлига ўтди.

МРБнинг бир ходими кейинчалик ўз хотираларида ушбу эпизодни тасвирлар экан, Муссодиқни ағдариш учун унга бир миллион доллар солинган чемодан керак бўлганини таъкидлаганди. Пулнинг кўп қисми Эрон генералларига сарфланди, юз минг доллар эса Техроннинг қора халқига тарқатилганди¹.

1953 йил августга келиб шоҳ тахтда барқарор бўлди, ҳокимият тепасига янги бош вазир келди. Муссодиқ эса ҳибсга олинди. 1954 йил сентябрида Эроннинг генерал Зоҳидий бошчилигидаги янги ҳукумати халқаро нефть консорциуми билан битим тузди. Унга кўра, мамлакат нефть саноатидаги барча ишлаб чиқариш операциялари устидан назорат олиб бориш махсус ташкил қилинган консорциум ихтиёрига ўтказилдики, унинг акциялари қуйидаги нисбатда тақсимланарди: Америка компаниялари — 40 фоиз, АЭНК — 40 фоиз, Англия-Голландия компанияси — 14 фоиз, Франция — 6 фоиз. Бунда Эроннинг ўзи учун ҳаммаси аввалгидек қолди: масаланинг молиявий жиҳати шунчалик чалкаш бўлиб чиқдики, Эроннинг ҳиссаси ўша пайтдаги стандарт шарт бўлган 50 фоиз даромад ўрнига, тахминан 30 фоизни ташкил қилди.

Кейинги йилларда «Аякс» Америка-Британия операциясининг ҳақиқий аҳамияти ҳақида, тўнтаришни чиндан ҳам Фарб давлатлари ташкил қилишганми ёки унга фақат кўмаклашишганми, деган масала атрофида кўпдан-кўп баҳслар бўлиб ўтди.

Ҳолис мулоҳаза юритиладиган бўлса, шуни айтиш керакки, Муссодиқ замони чиндан ҳам охирлашиб қолганди. МРБ билан МИ-6 эса бусиз ҳам эртами-кечми содир этилиши лозим бўлган воқеани тезлаштиришди. Сирасини айтганда, бу Муссодиқ ҳокимият тепасига келганида уни сўзсиз қўллаб-қувватлаган кўплаб партиялар кейинчалик, мамлакатдаги иқтисодий аҳвол ёмонлашиши натижасида, ундан юз ўтирганликлари билан боғлиқ эди.

Бу жамиятнинг исломпарастлик кайфиятидаги қатламларига ҳам тааллуқли бўлиб, улар, вақти келиб, бош вазирни деярли сотқинлик-

---

¹ Леонид Шебаршин. Ситуация вокруг Ирана: истоки и перспективы. — «Государственный клуб»да 2007 йил 5 мартда қилинган маъруза.

да айбладилар. «Ошиб борувчи умид-истаклар революцияси» «пучга чиққан умидлар революцияси»га айлана борди. Жамиятнинг турли қатламлари ҳафсаласи пир бўлди: амалдорлар, зиёлилар, майда шаҳар аҳолиси ҳаёт оғирлигича қолаётганига таассуф билан ишонч ҳосил қилди¹.

Бироқ 1949—1950 йилларда Эронда бўлиб ўтган воқеалар бекор кетмади. Британия сиёсатчилари ва экспертлари олдиндан айтишганидек, бир мамлакатда чет эл ҳукмдорларининг ағдарилиши бутун Яқин Шарқда миллий-озодлик кайфиятининг кутарилишига олиб келди. Британияга қарши чиқишлар, айниқса, Мисрда қудратли тус олди, зеро Миср — чет эл қўшинлари сақланиб турган сўнгги мамлакатлардан бири бўлиб, шу ҳолат ҳали ҳам «Ихвон ул-Муслимун» етакчи позицияни тутиб турган кенг оппозицион фронт норозилигига сабаб бўлди.

Аммо Мисрдаги ватанпарварлик кайфиятидаги кучларнинг қаттиқ таъйиқига қарамай, Эрон борасидаги курашда кечагина жиддий, жуда сезиларли мағлубиятга учраган Буюк Британия ён беришни асло ўйламаётган эди. Инглизлар қўшинларни тўлиқ ва зудлик билан олиб чиқиб кетиш тўғрисидаги талабга жавобан қарши таклиф киритдилар. Бу — Британия қўшинларини, 1936 йилги шартномада кўзда тутилганидек, беш йилдан кейин, 1956 йилда олиб чиқиб кетиш ва Англия — Миср қўшма ҳаво ҳужумидан мудофаани яратиш. Мисрнинг бундай шартларга розилик бериши, аслида, Британия қўшинлари Қоҳира ва Сувайш зонасида қолишини билдирарди. Бунга жавобан Миср жангарилари мустамлакачилар қўшинларига қарши партизанлар урушини бошлаб юборишди. Уч ойлик қонли жанг 1952 йил 25 январда Исмоилиядаги тўқнашув билан якунланди, бу жанг давомида инглизлар мисрлик партизанларга қарши 1,5 минг аскарни юборишди. Шундан сўнг 26 январда бошланган Қоҳирадаги жанг ички сиёсий вазиятнинг олти ойлик кескинлашуви муқаддимаси бўлди.

Қўшма Штатлар бундай шароитда Британия дипломатиясини фаол қўллаб-қувватлади, бироқ у ўз иттифоқчисини муайян чегарагачагина қўллаб-қувватлашга мойил эди. АҚШ, бир томондан, Миср халқининг Сувайш канали зонасида Британияга қарши партизанлар кураши шаклини олган қудратли ҳаракати бўлиб турган чоғда Фарбнинг бу мамлакатдаги позициясини сақлаб қолишда Англия билан бирдам эди. Бошқа томондан, Вашингтон Англиянинг Мисрдаги манфаатларини қурбон қилиб, у ердан инглиз қўшинларининг олиб чиқиб кетилиши эвазига Сувайш канали ҳамда шу минтақадаги базалар устидан Англия-Америка назоратини ўрнагишга ҳам тайёр эди. Шунинг учун Жа-

¹ *Мирский Г.И.* Третий мир: общество, власть, армия. //Латинская Америка. 1996. № 4. — С. 15.

мол Абдул Носир АҚШнинг Қоҳирадаги элчиси Жефферсон Кэффери-рига, тайёрланган тўнтариш натижасида Мисрда ҳокимият қўлга олин-гач, ўзи раҳбарлик қилаётган «Зуббот ал-аҳрор» («Озод зобитлар») ташкилотини қўллаб-қувватлашни сўраб махфий равишда мурожаат қилганида, Қўшма Штатларнинг ҳукмрон доиралари ўзларининг Миср-даги элчилари резолюциясини тезда маъқуллашди. Шу тариқа АҚШ-нинг Мисрда бошида расман генерал М. Нажиб турган, аслида «яши-рин» раҳбари мазкур полковник Жамол Абдул Носир бўлган кутилма-ган иттифоқчиси — «Зуббот ал-аҳрор» ташкиёти пайдо бўлди. Зотан, Носир кучли мададсиз Британия ҳукмронлигига қарши чиқиш ўзини нафақат сиёсий, балки жисмоний ҳалокатга ҳам дучор қилиш экани-ни биларди.

«Зуббот ал-аҳрор»нинг асосий муаммоси шундан иборат эдики, уларнинг ташкилоти, номи айтиб турганидек, фақат армия амалдор-ларидан иборат эди, бу эса унинг раҳбарларини режалаштирилаётган тўнтариш аҳолининг бошқа қатламлари томонидан қўллаб-қувватла-ниши борасида шубҳага солмоқда эди. Айни маҳалда, 1949 йилда, Ҳасан ал-Банно ўлдирилгач, Миср ҳукумати томонидан тақиқланган ва яширин фаолият олиб бораётган «Ихвон ул-Муслимун» камбағал-лар ва ўрта синф меҳрини қозонган ва унинг томонидан сўзсиз қўллаб-қувватланаётганди. Айни шу ҳолат 1950 йиллар бошида «Зуббот ал-аҳрор» билан «Ихвон ул-Муслимун» ўртасида иттифоқ тузилишига асосий сабаб бўлди.

Тавсифланаётган даврда «Ихвон ул-Муслимун»нинг келажаги би-лан боғлиқ яна бир муҳим воқеа содир бўлди. 1951 йилда Сайид Қутб АҚШга қилган мажбурий сафардан қайтиб келди. Шу йилнинг ўзида «Ихвон ул-Муслимун» фаолияти ҳукумат томонидан легаллаштирил-ди ва Сайид Қутб дарҳол унинг аъзоси бўлди. «Ихвон ул-Муслимун»-даги мавжуд қатъий ташкилий иерархия шароитида Сайид Қутб ман-сабида жадал «кўтарилиши» ақлни лол қолдиради. 1952 йилдаёқ у «Ихвон ул-Муслимун»нинг Раҳбарий бюроси аъзоси этиб сайланди ва Исломот тарғиботи бўлимини бошқарди.

Қутб «Ихвон ул-Муслимун» сафига киргунича уни социалистик гоялар ўзига ром этгани ҳисобга олинса, унинг бу каби тубдан диний ташкилотнинг раҳбар лавозимларига жадал кўтарилиши янада ҳайрат-лидир. Умуман, Қутб таржимаи ҳолида унинг ҳаётини сифат жиҳати-дан ҳар хил бўлган икки даврга аниқ ажратувчи ўзига хос «ажралиш нуқтаси»ни ишонч билан кўрсатиш мумкин. Бу — 1951 йилгача (бу йилни Қутб ўзининг янги туғилган санаси, деб белгилади) бўлган давр ва ундан кейинги, Қутб АҚШдан қайтиб, дарҳол «Ихвон ул-Муслимун» сафига аъзо бўлган ва ўзини аввалги ҳаёти билан боғлаб турган барча нарсадан ҳамда теварак атрофдан алоқани кескин узган давр. Аввал диний ҳамжамиятнинг маънавий раҳбари бўлишни асло

Ўйламаган Сайид Қутб исломни инсон томонидан ихтиро қилинган тенги йуқ маънавий феномен деб атаб, аввалги маънавий изланишларидан воз кечди. Аини маҳалда, Қутб аввал амал қилган социализм энди унинг учун ислом билан асло қовуштириб бўлмайдиган жоҳилиянинг бир шакли бўлиб қолди, холос.

Ўз нуқтаи назарини бу қадар тубдан ўзгартиришга Қутбни нима мажбур этди ва мафкуравий йуналишни бу қадар шитоб билан ўзгартиришига унинг АҚШда бўлиши қандай таъсир кўрсатди? Энг кенг тарқалган тахминга кўра, Қутбнинг «Ихвон ул-Муслимун»га аъзо бўлишига туртки бўлган нарса 1949 йилда ушбу ташкилотнинг раҳбари ва асосчиси Ҳасан ал-Баннонинг америка сиёсий элитаси катта байрамдек қабул қилган ўлдирилиши эди. Бироқ бу анча шубҳали тахминдир. Бу тахминга кўра, ал-Баннога мотам туган Қутб дунёвий мафкуралардан воз кечиб, исломга хизмат қилиш йулига кирди ва Мисрда дунёвий тартиботни ўрнатишга уринган номусулмон давлатларнинг мурасасиз душмани бўлиб қолди. Бу, энг аввало, АҚШга тааллуқли эди. Бироқ Миср сиёсий ҳаётида содир бўлган ва Қутб давридаги «Ихвон ул-Муслимун» бевосита иштирок этган айрим воқеалар ушбу тахминнинг тўғри эканлигига шубҳа билан қарашга мажбур этади. Акс ҳолда, Фарбга қарши кайфиятдаги «Ихвон ул-Муслимун» билан АҚШнинг Мисрдаги элчисидан режалаштирилаётган тўнтаришни қўллаб-қувватлашни илтимос қилган «Зуббот ал-аҳрор»нинг жуда тез яқинлашиши фактини қандай изоҳлаш мумкин? Бундай яқинлашув рўёбга чиқишида айнан Қутб ҳал қилувчи роль ўйнагани маълум. Гарчи Қутбнинг АҚШ махсус хизматлари билан ҳамкорлигига тўғридан-тўғри ишонарли далиллар бўлмаса-да, «Ихвон ул-Муслимун»нинг Қутб раҳбар бўлгандан кейинги тарихи бу назарияни билвосита бўлса-да, тасдиқлайди.

Ҳар ҳолда, нуфузли иттифоқчининг мададига таянган «Зуббот ал-аҳрор» 1952 йил 22 июлдан 23 га ўтар кечаси қирол Форукнинг режимига қарши чиқиб, мамлакатда ҳокимиятни қўлга олди.

«Ихвон ул-Муслимун» томонидан қўллаб-қувватланган генерал М. Нажиб ҳокимият тепасига келган дастлабки ойлардаёқ америкапарастлик сифатида баҳоланган бир қанча ишларни амалга оширди. 1952 йил августда чет эл мухбирларига берган интервьюсида у Миср Яқин Шарқ минтақасида ҳарбий пакт ташкил қилинишига катта аҳамият беришини ва ҳарбий ёрдам сўраб АҚШга мурожаат этмоқчилигини баён қилди.

Буларнинг бари Вашингтонда маъқуллаб кутиб олинди. Шунингдек, революцион ҳокимият амалга оширган биринчи жуда муҳим ва прогрессив тадбир — аграр ислоҳотга АҚШ ҳукмрон доиралари жуда хайрихоҳлик билан муносабатда бўлишди, чунки бу ислоҳот феодаллар ҳамда монархия тарафдорларининг сиёсий ва иқтисодий қудратига

путур етказарди. Аҳолининг ушбу тоифаси Англиянинг ижтимоий таянчи бўлгани учун бу ҳол АҚШ манфаатларига жавоб берарди. Аграр ислоҳот тўғрисидаги қонун эълон қилиниши билан, 1952 йил 30 июлда акционерлик божлари тўғрисидаги қонун қабул қилинди. Бу қонунга мувофиқ, чет элликларга акционерлик компаниялари капиталининг аввалги 49 фоизи ўрнига, 51 фоизига эга бўлишга рухсат этилди. Сўнг, 1953 йил апрелда ва 1954 йил сентябрда Миср ҳукумати мамлакат иқтисодиётининг турли тармоқларига чет эл капиталини сарфлаш босида янада имтиёзлироқ шартларни белгилаб берди¹.

Вашингтоннинг Миср раҳбариятига АҚШ учун фойдали ташқи сиёсий йўлни тегиштиришга интилиши 1953 йил охири — 1954 йил бошида ундаги икки асосий гуруҳ ўртасида ихтилоф кескин кучайишига сабаб бўлди. М. Нажиб бошчилигидаги буржуа-либерал гуруҳ америкапарастлик сиёсатини олиб бориб, революция тугалланди, деб ҳисоблади ҳамда мамлакатда парламентар «демократия»ни тиклаш учун кураш бошлади. Бу амалда энг муҳим миллий масалаларни ҳал қилишга қодир эмаслигини алақачон кўрсатган буржуа-помешчиклар партияларининг ҳокимият тепасига қайтишини билдирарди. Миср раҳбариятининг Ж.А. Носир бошчилигидаги радикал қаноти бунга рози эмасди.

Ана шунда ўзи вужудга келган дастлабки кунларданоқ Мисрнинг Англияга мустамлакача қарамлигига қарши курашган «Ихвон ул-Муслимун»нинг яна бир ғалати жиҳати кўзга ташланди. Шунини ҳисобга олинса, юзага келган шароитда «Ихвон ул-Муслимун» Нажибни қўллаб-қувватлагани ҳамда тарафдорлари мамлакатда Британия ҳукмронлигини тугатишни биринчи навбатдаги вазифа деб ҳисоблаган Носирга қарши чиққани тушунарлидир.

Мисрда вазият кескинлашиб борар, Нажиб билан Носир тарафдорлари ўртасидаги кураш ҳал қилувчи босқичга кирганди. Миср аҳолиси орасида, айниқса, офицерлар муҳотида генерал Нажибга нисбатан полковник Носирнинг обрў-эътибори баландлигини АҚШда билмасликлари мумкин эмасди. Бинобарин, ҳокимият учун олдинда турган янги курашда ҳамма устунлик Носир томонида эди. Бу вақтда у мустақил ташқи сиёсий йўл тутиш зарурлиги ва Мисрда ғарб типидagi демократия «уруғини қадамаслик» кераклигини айтишга журъат этган эди. Шунинг учун ҳам Носир ва унинг «Зуббот ал-аҳрор»и «Ихвон ул-Муслимун» ва Қутб билан жуда содиқ иттифоқчи бўлишлари даркордай эди, гўё. Лекин «Ихвон ул-Муслимун» аввалги йўлни тутгандек кўрингани билан, аслида собиқ душман ила яқинлашиб, потенциал иттифоқчиларга қарши тура бошлади.

Ж.А. Носирнинг Америкага қарши айтганлари Вашингтонни ташвишга солмай қолмасди, албатта. 1953 йил майда Қоҳирага АҚШ дав-

¹ Богословский В.В. Политика США в Африке. — М.: 1964.— С. 139.

лат котиби Ж.Ф. Даллес келди. У Яқин Шарқ ва Жануби-Шарқий Осиё мамлакатлари бўйлаб сафарга чиққанди. Муҳокама этилиши лозим бўлган кўплаб масалалар орасида биринчилардан бўлиб «можароли вазият туғилгудек бўлса, Ж.А. Носирни «зарарсизлантириш» тактикасини ишлаб чиқиш» масаласи турарди. Бундан олдинроқ Қоҳирага МРБ ходими бўлмиш С.Мид деган кимса келганди. У Африка-Осиё мамлакатларида кўпурвчилик ишларини амалга ошириш бўйича АҚШ ҳарбий разведкасининг етакчи «мутахассисларидан» бири сифатида обрў топганди¹. Нажибнинг америкалик «дўстлари» амалга оширган ушбу ташрифлар «Ихвон ул-Муслимун» билан Носирнинг армиядаги тарафдорлари ҳокимият учун муросасиз курашга айнан шу вақтда киришгани билан боғлиқмикан? Зеро ушбу кураш жараёнида «Ихвон ул-Муслимун» ўзи учун одатий бўлиб қолган восита — террорни яна қўллай бошлаганди. Қачонлардир Ҳасан ал-Баннонинг даъватларига ишонган мусулмонлар, оддий диндорлар тақдири яна ғарб давлатлари сиёсий интилишлари ҳамда ўз хонадонларида «камолга етган» арбобларнинг қондирилмаган иззат-нафсига боғлиқ бўлиб қолди.

1954 йил бошида Мисрда сиёсий инқироз ўта кескинлашди. М. Нажиб гуруҳи томонидан олиб борилаётган сиёсат мамлакат мустақиллигини янада мустаҳкамлаш йўлида тусиқ эканлиги ҳаммага аён бўлди. Кескин сиёсий кураш натижасида 1954 йил март ойи охирида Ж.А. Носир Миср бош вазири ва Инқилобий кенгаш раиси этиб сайланди.

Ноябрь ойида бутун сиёсий ва давлат ҳокимияти Ж.А. Носир қўлига ўтди. Бунга жавобан Қутб тарафдорлари Носирга суиқасд уюштиришди. Суиқасд муваффақиятсиз чиқиб, Носир тирик қолди, шундан сўнг «Ихвон ул-Муслимун» оммавий қатағон қилина бошланди. Шу йилнинг ўзида ташкилот фаолияти тақиқланди, унинг фаоллари ва Сайид Қутб ҳибсга олинди. «Ихвон ул-Муслимун»нинг раҳбари йигирма беш йиллик қамоқ жазосига ҳукм қилинди. Шундан сўнг, ўзининг асосий ва нуфузли иттифоқчиси, яширин фаолият юритишга ўтган «Ихвон ул-Муслимун»нинг мададидан маҳрум бўлган Нажиб тез орада лавозимидан ҳам воз кечишга мажбур бўлди. Жамол Абдул Носир 1956 йилда Миср президенти этиб сайланди.

Ташкилотнинг асосий идеологи Сайид Қутб қамоқда ўтириб, ҳаракатнинг мафкуравий асосини янгилаш устида ишлай бошлади. Шу ерда исломнинг радикал кайфиятдаги тарафдорлари орасида машҳур бўлиб кетган «Қуръон паноҳида» асарини ёзди. Кейинчалик «Исломда ижтимоий адолат», «Ислом тасаввури хусусияти ва унинг қадриятлари», «Йўлда кечган даврлар», «Ислом ва цивилизация муаммолари», «Исломнинг капитализм билан жанги» ва бошқа асарларини яратди.

¹ Политика США на Арабском Востоке.—М.: 1961.— С. 55.

Ал-Банно томонидан олға сурилган тезисларни асос сифатида қабул қилган Қутб бу ғояларни ўзича тушуниб, ўз асарларида ривожлантирди ва «Ихвон ул-Муслимун» таълимотига бир қатор янги қоидаларни киритди.

Чунончи, у исломгача бўлган даврдаги жоҳилия тушунчасини тубдан тафтиш қилиб, унинг тавсифини ўтмишдан ҳозирги замонга кучирди.

Қутб ўз асарларида, шу жумладан «Йўлда кечган даврлар» китобида ҳам «азалий софликда тикланган» исломни *амалий* йўналишга эга ўзига хос йўриқнома сифатида тақдим этади. Унинг фикрича, айнан шундай ислом жоҳилияга буткул ботиб қолган ҳозирги дунё офатларига балоғардон эмиш. Илк манбаларга, «ҳақиқий исломга», Куръони каримга ва «зарар етмаган суннага» юзланишгина «саодат асри» қайтиб келишига олиб бориши, тикланган дин ва ғарб технологияларидан фойдаланиш ислом оламининг ҳарбий қудратини, қадр-қимматини, ўзига ҳурматини, равнақини тиклаши мумкин эмиш.

Сўнг Қутб мусулмонлар мамлакатлари деб аталадиган жойларда ҳукмрон режимлар де-факто жоҳилия режимлари ҳисобланишини эътиборга олиб, ҳозирги замонда *дор ул-ислом*¹ ва *дор ул-ҳарб*² атамаларини қандай тушуниш кераклиги тўғрисидаги масалани қўяди.

Ўз салафидан фарқли равишда, Қутб «жиҳод» борасида анча радикал фикр билдирган. Ал-Банно ҳам қуролли курашни мумкин, деб ҳисоблаган. Унинг фикрича, бу фақат мудофаа уруши маъносидан, «кичик жиҳод» бўлиши мумкин эди. Қутб эса жиҳодни «мудофаа урушидан» анча кенг тушунади. Айни маҳалда у барча номусулмонларнигина эмас, балки ўзи куфрда айблаган мусулмонларни ҳам кофир, деб эълон қилди. Бундай ҳолларда кофирлар диндан қайтганлар мақомига эга бўлишади. Шариат нормаларида бу тоифа шахсларга нисбатан олий жазо кўзда тутилган. Бу — ўлим жазоси ёки «ҳар бир мусулмон учун мақтовга лойиқ» иш бўлган қотилликдир.

Шундай қилиб, Қутб «жиҳод» тушунчасини диндорнинг Аллоҳни таниш йўлидаги ал-Банно тасаввур қилган шахсий маънавий саъй-ҳаракати маъносидан кофирларга қарши, унданда кўпроқ — бўлакча фикрлайдиган барча мусулмонларга қарши қуролли кураш даражасига олиб чиқди.

Янги таълимот жамиятни қадамба-қадам забт этиш мақсадидаги маърифий-тарбиявий саъй-ҳаракатдан воз кечиш учун мусулмонларга изн беришга қаратилгандики, бу ўз вақтида ал-Банно томонидан олға сурилганди. Сайид Қутб бунинг ўрнига ҳокимиятни қўлга олиш жаҳондаги «замонавий жоҳилия» таҳдидига ягона жавоб бўлади, деди.

¹ *Дор ул-ислом* — «ислом уйи», шариат қонунлари ҳукм сурадиган ҳудуд.

² *Дор ул-ҳарб* — «уруш соҳаси», ислом ва мусулмонларга душман соҳалар.

Бинобарин, Сайид Қутб тақфир (динсизликда айблов)ни ислом давлатларидаги ҳокимият вакилларига, ҳуқуқни муҳофаза қилиш органларига, ушбу давлатни ҳимоя қиладиган ҳамда қўллаб-қувватлайдиган куч ишлатувчи тузилмаларга, шундан кейингина салафий (вахҳобий)ларни қўллаб-қувватлашдан бош тортиш биланоқ ўзларини «диндан қайтган» ҳукмдорлар билан бир қаторга қўядиган бошқа барча мусулмонларга тааллуқли қилиб қўйди ва бу билан ўз замонидаги мусулмон мамлакатларда мавжуд бўлган тузумга қарши сунний исломга ёт инқилобий қуролли қўзғолон ҳуқуқини тасдиқлади ва мусулмон анъанасига кескин зид равишда «фитна» (исён, ғалаён)ни қонунийлаштирди. Айни маҳалда, ҳатто, ҳозирги фундаментализмнинг салафи бўлмиш энг қаттиқ сунний мазҳабнинг асосчиси Ибн Ҳанбал ҳам дин асосларига ва ижтимоий ахлоққа раҳна соладиган фалокатли ҳолат (фитна)га йўл қўймасликни талаб қилганди. Ёмон сунний раҳбар доимо «фитна»дан дурустроқ, деб ҳисоблаганди у. Шундай қилиб, Сайид Қутб илк «Ихвон ул-Муслимун»нинг бирмунча зиддиятли мафкуравий таълимотига мутлақо жангари фундаментализм руҳини «олиб кирди».

С. Қутб фикрича, пировард мақсадга эришиш (ислом уммасини тиклаш ва халифаликни қайта барпо этиш) ҳақ йўлдан бораётган, ушбу мақсадга эришишга собитқадамлик билан киришган, «тарихий ривожланиш йўлини бир марта ўзгартирган авангарддан, мумтоз элитадан бошланади».

С. Қутб, албатта, «Ихвон ул-Муслимун»ни шундай авангард (ислом жамоати) деб билганди, зеро бу ташкилотнинг вазифаси ўз олдига қўйилган мақсадга «кўпхудолиларга» қарши «қўлда шамшир билан» жиҳод қилиш орқали эришиш эди.

Айни маҳалда, Қутб ислом диндаги бирликнигина тан олишидан келиб чиқиб, барча тарафдорлари ҳамда издошларини алоҳида бир мусулмон мамлакатда ҳокимиятни қўлга олиш билан чекланмасликка чақирди. Шу муносабат билан, Қутб фикрича, ислом бутун инсониятга мўлжалланган ҳамда бирон-бир географик ёки миллий тўсиқ билан чекланмаган инқилоб элчиси сифатида воқеъ бўлади. Қутб чинакам қариндошликнинг ягона шакли *диндаги бирликдир*, деб эълон қилади. Мусулмон киши мусулмон бўлмаган ота-онасига нисбатан эзгу туйғулар ҳис этиши мумкинлиги шубҳасиз, деб изоҳлайди Қутб, бироқ бунинг шарт — ота-онаси унинг динининг душмани бўлмасликлари-дир. Унингча, мусулмон киши учун оиланинг, қабиланинг, давлатнинг эмас, балки айнан исломнинг манфаатлари биринчи ўринда туриши даркор.

Қутб асарлари турли давлатлардаги, шу жумладан Европа ва Америка давлатларидаги ақидапарастлар орасида машҳур. Бундан ташқари, С. Қутб асарларидан радикал ислом ташкилотлари ҳамда ҳаракатлари

(масалан, Эронда «Фидоёни Ислом», Афғонистонда «Толибон»)нинг раҳбарлари фойдаланишади. Ҳозир эса Шимолий Кавказ «вахҳобийлари» «дин учун курашчилар»ни мафкуравий тайёрлашда улардан ўқув қўлланма сифатида фойдаланишмоқда. Экстремистлар С. Қутб асарларидан экстремистик гуруҳлардаги разведка ва контрразведка вазифасини бажарувчи «махфий аппарат» дея аталмиш нарсани ташкил қилиш принципларига тааллуқли қоидаларни ҳам топишмоқда.

«Ихвон ул-Муслимун» мафкурасига киритилган ўзгартиришлар шулардан иборат эди. Айни вақтда Яқин Шарқдаги сиёсий вазият ҳам ўзгарди. «Ихвон ул-Муслимун»нинг ҳокимият учун курашдаги мағлубияти ҳамда Миср раҳбарияти таркибидаги жиддий ўзгаришлар Вашингтон ва Лондонни Миср билан музокараларида ўз позицияларига тузатиш киритишга ва муайян даражада ён беришга мажбур этди. Ж.А. Носир ҳукумати эса мамлакатдаги иқтисодий аҳвол ёмонлашгани ҳамда ижтимоий кескинлик кучайгани сабабли инглиз қўшинларининг олиб чиқиб кетилиши масаласи жуда тез ҳал этилишидан ўта манфаатдор эди, шу сабабли АҚШ ва Англия таклиф этган айрим шартларни қабул қилишга тайёрлигини билдирди.

Натижада 1954 йил 19 октябрда инглиз қўшинларининг Сувайш канали зонасидан имзоланган кундан бошлаб 20 ой ичида босқичма-босқич олиб чиқиб кетилишини назарда тутувчи инглиз — миср битими имзоланди.

1956 йил 13 июнда британиялик сўнгги аскар мамлакатни тарк этди. Мисрнинг Британия томонидан 74 йиллик оккупациясига шу тариқа нуқта қўйилди — Британия Яқин Шарқда яна бир мағлубиятга учради. Бундан ташвишга тушган Британия дипломатлари қарши ҳужумга ўтишди — уларнинг назарида, Бағдод пакти шундай қарши ҳужум бўлиши лозим эди. 1955 йил 24 февралда Бағдодда Ироқ билан Туркия ўртасида «Ўзаро ҳамкорлик ва мудофаа тўғрисида» шартнома имзоланиши билан бу пактга асос солинди. Тез орада, 1955 йил сентябрда пактга Покистон, ноябрда эса Эрон қўшилди. Пактга қўшилган Яқин Шарқ мамлакатлари таркибини кенгайтиришга уринган Англия «Бахтиёр яримой» мамлакатлари, яъни Ливан, Сурия ва Иорданиянинг ҳам пактга қўшилишига розилик олишга умид боғларди. Айни маҳалда буни жаҳон ҳамжамиятида Бағдод пактининг тузилиши мутлақо Яқин Шарқ мамлакатларининг ташаббуси эканлиги тўғрисида тасаввур уйғотадиган қилиб амалга ошириш режалаштирилмоқда эди.

Британия ҳукумати Мисрни пактнинг жуда мақбул аъзоси ҳисоблаб, бу масалада ҳарбий блокни тузиш билан советларнинг Яқин Шарққа юриши йўлига тўсиқ қўйилади, деб ҳисоблаган АҚШнинг ёрдамига умид боғлаганди. Пентагон вакиллари — полковниклар А. Герхордт ва У. Ивлэнд ушбу мақсадга эришиш учун пакт тузилишидан

анча олдин — 1954 йил ноябридаёқ Қоҳирага келишганди. Улар Ж.А. Носир билан учрашув чоғида уни Миср ва бошқа араб мамлакатлари иштирокида собиқ Совет Иттифоқига қарши қаратилиши лозим бўлган «минтақавий мудофаа ташкилотини» тузиш «зарурлигига» ишонтирмоқчи бўлишди.

Бироқ Ж.А. Носир араб халқларининг Яқин Шарқда фақат иккита аниқ душмани — Англия ва Исроил борлигини, «уларни советларнинг бостириб келиши билан кўрқитиш бемаънилик» эканлигини таъкидлаб, америкаликларнинг таклифларини қатъиян рад этди¹.

1956 йилда Ж.А. Носир «араблар империалистлар ўз мақсадларига мувофиқ барпо этаётган катта қамоқхона билан ош-қатиқ бўлмоқчи эмасликларини»² қайд этди. Мисрдан сўнг Сурия билан Ливан ҳам пактга қўшилишдан воз кечишди. 1956 йил кузи бошида эса бутун Ироқда мамлакатнинг Бағдод пактидан чиқишини талаб қилиб манифестациялар, иш ташлашлар ва чиқишлар бошланиб кетди. Ноябрьга бориб кўролли кўзғолонга айланиб кетган бу чиқишлар британияпараст ҳукумат томонидан бостирилди.

АҚШнинг Мисрга нисбатан ташқи сиёсати, юқорида зикр этилган, «Ихвон ул-Муслимун» жуда фаол иштирок этган кўпуровчилик фаолиятини ташкил қилиш билан чамбарчас боғланиб кетгани ҳолда иқтисодий тазйиқ билангина чекланмади. Вашингтон, ҳатто, Носирга қарши уюштирилган муваффақиятсиз террорчилик ҳаракатидан кейин ҳам Миср режимига қарши курашда ҳукуматни зўравонлик билан ағдаришга умид боғлаган, дейилса муболаға бўлмайди. Бироқ кейинчалик рўй берган воқеалар икки буюк давлатнинг режаларини барбод қилди.

Шантаж ва ифвогарлик сиёсатига Миср ҳукуматининг муносабати Вашингтон, Лондон ва Парижда кутилганига бутунлай қарама-қарши бўлиб чиқди. Миср Республикаси ҳукумати 1956 йил 26 июлда Умумий Сувайш денгиз канали компаниясини национализация қилиш тўғрисида президент декретини эълон қилди. Декретда унинг мулкани мусодара қилиш, ҳуқуқлари, мажбуриятлари ҳамда функцияларини ҳукуматга бўйсунувчи автоном миср органига ўтказиш, шунингдек акционерлар ва акциядорларга компенсация тулаш назарда тутилганди³.

Сувайш канали компанияси шу пайтгача Мисрдан улкан маблағ олиб келаётганди. Чунончи, 1955 йилда, национализация қилиш арафасида компания Сувайш каналидан фойдаланишдан олган соф фойда 64 млн. долларга яқинни ташкил этди, шундан 37,5 млн. доллар

¹ *Нагайчук В.И.* Политика США в отношении Египта (50—60 г).— Киев: 1982.— С. 39.

² Правда, 9 января 1956 г.

³ Суэцкий канал. Сборник документов.— Л.: 1957.— С. 114—115.

Францияга, 23,5 млн. доллар Англияга теғди. Мисрға эса фақат 3 млн. доллар тўланди. Миср ўртача бутун даромаднинг 3 фоизга яқинини олиб келди.

Энди Франция билан Буюк Британия каналга биргина ҳолатда қайтиб келишлари мумкин эди. 1954 йилги Англия — Миср битимига кўра, башарти бирон-бир ҳолатга кўра Сувайш канали халқаро денгиз йўлига хатар туғиладиган бўлса, Буюк Британия Мисрға ўз қўшинини олиб кириши мумкин эди. Юзага келган вазиятда Исроилнинг Миср ҳудудига бостириб кириши шундай хавфни туғдириши мумкин эди. Бунинг учун баҳона ҳам бор эди.

Араб — Исроил уруши тугаган 1948 йилдан бошлаб фидойиларнинг араб мамлакатлари, шу жумладан Миср ҳудудидан Исроилга рейдлари тўхтамаган, деярли кунда содир бўлиб турарди. Исроил ҳам, албатта, индамай қўймас, кўпинча жавоб тариқасида ўзи ҳам ўтиб турарди. Лекин ҳозир бошқа нарса муҳим эди. Исроилнинг Мисрға бостириб кириши учун баҳона керак эди, фидойилар тез-тез уюштириб турадиган рейдлар шундай баҳона бўлиши мумкин эди.

Учала давлат бир-бирини ўзаро тушунишди: Исроил Мисрнинг таҳдидларига ва ҳарбий таъйиқига жавобан аслида аҳоли яшамайдиган Синай яримролига Сувайш канали йўналишида жанговар зарба берадиган, Британия ва Франция халқаро сув йўлини ҳимоя қилиш учун канал зонасига бостириб кирадиган бўлишди. Инглиз ва французларнинг пировард мақсади канал зонасида база ташкил қилиш эди. Хуллас, иттифоқчилар «тил топишишди».

1956 йил 29 октябрь куни кечқурун исроил қўшинларининг Синай яримролига ҳужуми бошланди.

Бир неча кунлик шиддатли жанглар Миср армияси жанговар ҳаракатларга мутлақо тайёр эмаслигини кўрсатди. Унинг техник жиҳатдан ёмон жиҳозлангани, уюлмаганлиги ва жанговар руҳининг заифлиги сабабли исроил қўшинлари 5 ноябрга келиб Тиран бўғозини ўз назорати остига олиб, бу билан, Англия ва Франция истаганидек, Сувайш канали денгиз йўллари хавф-хатар остида қолдирди. Исроил учун шу билан уруш тугади.

Ясама ҳарбий кампания АҚШ ва СССРнинг биргаликдаги ҳаракати билан тўхтатилди. Уша пайтдаги камдан-кам учрайдиган яқдиллик намунаси турли сабабларга кўра юзага келганди. СССР уша пайтда Яқин Шарқда ягона бўлган иттифоқчиси «салоҳиятли душман» томонидан қирғин қилинаётганига қараб туролмас эди. АҚШнинг уринишлари эса Англия ва Францияни Яқин Шарқ районидан тезроқ суриб чиқаришга ва у ерда асосан америка таъсирини ўрнатишга интилишдан келиб чиққанди.

АҚШ ва СССР БМТдаги биргаликдаги ҳаракатлари натижасида 1956 йил 22 декабрғача Франция ва Англия ўз қўшинларини олиб

чикиб кетишига, 1957 йил мартада эса Исроил ҳам шундай қилишига эришишди. 1956 йил 15 ноябрдан канал зонасига 3300 «мовий каскалар» келиб турди.

Совет Иттифоқи томонидан қўллаб-қувватланаётган Миср СССРнинг Яқин Шарқда АҚШга қарши туришида эришган биринчи ғалабаси бўлди. Миср раҳбарияти 1956 йил воқеасини ғалаба деб ҳисоблади ва бу ғалабага кўп жиҳатдан СССРнинг иқтисодий, ҳарбий ва сиёсий қўллаб-қувватлаши туфайли эришилганини тушунган Носир Мисрни социалистик республика деб эълон қилиб, Совет Иттифоқи билан янада яқинлашишга қарор қилди.

Араб-Исроил конфронтацияси туфайли социализм иттифоқчилари сафи Сурия, Иордания, Ироқ ҳисобига тўлдирилди. СССРнинг араб мамлакатларига иқтисодий ёрдами йилдан йилга ортиб борди. Совет Иттифоқи БМТни халқаро майдонда қўллаб-қувватлабгина қолмай, араб мамлакатларига қурол-яроғ ва ҳарбий маслаҳатчилар билан ҳам кўмаклашди.

Собиқ Совет Иттифоқининг араб мамлакатларига таъсири кучайишидан чўчиган АҚШ ўз ҳаракатларини фаоллаштиришга қарор қилди. Шу мақсадда 1957 йилда «Эйзенхауэр доктринаси» эълон қилинди. Унинг моҳияти Англия ва Франциянинг позицияси сусайгани сабабли юзага келган «бушлиқ» натижасида гуё минтақа мамлакатларига Совет Иттифоқи ва «халқаро коммунизм томонидан назорат қилинадиган» мамлакатлар таҳдид солишмоқда, деган ғоядан иборат эди. Шунинг учун АҚШ «халқаро коммунизм назорати остида турган ҳар қандай давлат томонидан бўладиган тўғридан-тўғри қуроли агрессияга қарши» ёрдам сўраган давлатларнинг «худудий яхлитлиги ва сиёсий мустақиллигини» таъминлаш борасида, жумладан, «АҚШ қуроли кучларини ишга солиб бўлса ҳам», ёрдам ва кўмак бериш ниятини баён қилди¹. 1957 йил 9 мартда АҚШ Конгресси «Эйзенхауэр доктринаси»ни Қўшма Штатлар сиёсатининг муайян йўли сифатида расман тасдиқлаган резолюция қабул қилди.

Аслида Эйзенхауэр Яқин Шарқ мамлакатларига АҚШ билан ҳарбий иттифоқнинг ўзига хос шаклини таклиф қилган эди.

1957 йил сентябрда Эйзенхауэр АҚШ ўз доктринасини куч билан амалга оширишга тайёрлиги ҳақида расмий баёнот берди. Бу ният тез орада ўз тасдиғини топди. 1957 йилда Ироқда революция бўлиб, америкапараст ва британияпараст ҳукумат ағдарилгач ҳамда мамлакатнинг янги раҳбарияти Бағдод пактидан чиқиш ниятини эълон қилгач, АҚШ «Эйзенхауэр доктринаси»га амал қилиб, Англия билан биргаликда, Ироқдаги революцияни бостириш ҳамда араб дунёсида ўзлари-

¹ The Department of State Bulletin, 1957, Jan. 21, p. 83—87.

га мос режимни ўрнатиш мақсадида, 1958 йил июлда Ливан ва Иорданияга қуролли ҳужум қилди.

Шу муносабат билан Сайид Қутбнинг ислом давлатлари ҳудудида ҳукмронлик қилаётган барча дунёвий режимлар жоҳилия режими эканлиги, шу боис ҳар бир мусулмон киши унга қарши қўлда қурол билан курашиши даркорлиги туғрисидаги назариясини эсламай бўлмайди. 50-йиллар ўрталарида Яқин Шарқнинг амалда барча мамлакатларида «Ихвон ул-Муслимун» тарафдорлари пайдо бўла бошлагани, улар учун Сайид Қутб чақириқлари ҳаракат учун дастуриламал ҳисоблангани эътиборга олинса, бу мамлакатларни мавжуд ҳукуматларни ағдаришни асосий мақсад қилиб олган қуролли экстремистик ташкилотларнинг бутун бир тармоғи дарҳол қоплаб олганлиги ҳайрон қолдирадиган ҳол эмасди. АҚШ раҳбарияти, истаса, «Ихвон ул-Муслимун» содир этаётган террорчилик ҳаракатларини «билвосита агрессия» фактлари деб осонгина эълон қилиши ва, бинобарин, «Эйзенхауэр доктринаси»га мувофиқ, ушбу мамлакат ҳудудига ўз қўшинларини киритиш ҳуқуқини «қонуний» равишда олиши мумкинлиги тушунарли, албатта.

Бинобарин, Сайид Қутбнинг «усуллари» мусулмонлар орасида ёйилиб, АҚШнинг Яқин Шарқдаги манфаатларига яна бир бор «хизмат қилди».

Шундай қилиб, XX асрнинг 60-йиллари бошида, бутун дунёдаги каби, Яқин Шарқда ҳам «совуқ уруш» даврига хос бўлган икки қутбли қарама-қарши туриш тизими юзага келди. Бир томонда, СССР қўллаб-қувватлаётган, «яхудийлар давлатини жисмоний йўқ қилиш» йўлини туганликларини бор овоз билан эълон қилаётган араб мамлакатлари турарди. Бошқа томонда эса, АҚШдан катта иқтисодий ва ҳарбий ёрдам олган Исроил уларга қарши турарди. Сувайш ва Ливан инқирози кўрсатганидек, Ғарб давлатларининг араб халқларига қарши агрессив юришлари бу районда АҚШ позициясининг бой берилиши хавфи билан боғлиқ эди, бинобарин, ҳарбий жиҳатдан қудратли ишончли иттифоқчи зарур эди. Бир қатор араб мамлакатлари ҳудудини ўз ичига олиши лозим бўлган «Катта Исроил»ни барпо этишни ўз мақсади сифатида ошқора эълон қилган Исроил шундай иттифоқчи бўлди.

1967 йилда Яқин Шарқда «олти кунлик» деб ном олган учинчи араб-исроил уруши чиқди. У арабларнинг жиддий мағлубияти билан тугади ва араблар Қуддуси шарифнинг арабларга тегишли қисмини, Синай яриморалини, Ғазо секторини, Иордан дарёсининг ғарбий соҳилини ва сурия-исроил чегарасидаги Жулан тепалигини бой беришди. Фаластинлик қочоқлар 400 минг кишига кўпайди.

1967 йилги олти кунлик урушдан кейин совет раҳбарияти арабларга зудлик билан ёрдам бериш вариантларини ишлаб чиқа бошлади. Ж.А. Носирнинг 1969 йил декабрь ойи охирида Москвага қилган мафий сафари вақтида унинг қаттиқ илтимосига кўра Миср билан СССР

ўртасида махфий ҳукуматлараро битим тузилди. Бу битимга кўра, СССР Мисрга ХХҚМ зенит-ракета қурилмаларини жойлаштирди, мисрлик зобитлар Москвада тайёргарликдан ўтаётган пайтда мамлакатга совет ҳарбий ходимлари юборилди. Зотан, жанговар ҳаракатларни бевосита олиб бориш учун 20 минг ҳарбий хизматчи тўғрисида гап борганди. Ёрдам режасида Яқин Шарққа совет қўшинларининг катта қисмини, шу жумладан 5 ХХҚМ полкини ва 7 ХХК полкини жойлаштириш кўзда тутилганди. Сурия қўшинларида ҳам совет ҳарбий маслаҳатчилари бор эди. Бундан ташқари, Совет Иттифоқи Миср ва Сурияга совет армияси эндигина қуроллантирилган энг замонавий ҳарбий техникани етказиб берди.

Шу воқеалар билан бир пайтда Яқин Шарқ мамлакатлари ҳудудида Исроилга қарши террорчилик гуруҳлари тузила бошлади. Бу, энг аввало, арабларнинг олти кунлик урушдаги мағлубиятидан кейин совуқ уруш шароитида АҚШ ва Фарб мамлакатларидан бевосита кўмак олаётган Исроилга қарши тўғридан-тўғри қуроли курашишдан самара камлиги аён бўлганлиги билан боғлиқ эди. Бинобарин, курашнинг янгича йўллари ҳамда вариантларини излаб топиш зарур эди.

Фаластин қаршилик ҳаракатининг илк ташкилотлари 1948 йил уруши арафасида ҳамда шу уруш даврида пайдо бўлди. Булар: «**Ал-Жихад ал-Муқаддас**» («**Муқаддас жиҳод**»), «**Абтал ал-Ауда**» («**Қайтиш қаҳрамонлари**») эди. 1958 йилда Фаластиннинг босиб олинган ерларида «**Ал-Ард**» («**Ер**») нолегал ташкилоти юзага келди. Бироқ Фаластин қаршилик ҳаракати бошланғич босқичда нисбатан заифлиги, бирлик йўқлиги, ташкилотлар фаолияти турли мамлакатларга йўналтирилганлиги билан ажралиб турарди.

Етакчи Фаластин ташкилоти ФАТХ («**Ҳаракат ат-Таҳрир ал-Филастини**») — «**Фаластин миллий-озодлик ҳаракати**»нинг қисқартмаси)нинг асосий ядроси 50-йиллар бошида юзага келди. 1956 йилда ФАТХ узил-кесил шаклланди. Ташкилотнинг асосчилари Ёсир Арафот, Салоҳ Халаф, Халил ал-Вазир, Форуқ ал-Қаддуми, Холид ал-Ҳасан, Камол Адвон, Муҳаммад Юсуф ан-Нажорлар эди. Мақсади — Фаластинни Исроил босқинидаг халос қилиш, Исроил давлатини йўқотиш ва янги кўчиб келган яҳудийларни Фаластин ҳудудидан ҳайдаб чиқариш эди. Кўпуровчилик ва партизанлар уруши курашнинг асосий методи деб эълон қилинди.

ФАТХ тарафдорлари биринчи жанговар операцияни етти йил кутишди. 1964 йил 31 декабрдагина ташкилот жангчилари томонидан Исроил сув чиқариш қурилмаси портлатилди. Кейинчалик Исроил ҳудудига тез-тез қуроли юришлар уюштириб турилди, бироқ уларни кенг қўламли, деб бўлмасди.

1967 йилги олти кунлик урушдан кейингина ФАТХ ва унга ўхшаш ташкилотлар тақдирида туб бурилиш бошланди.

ФАТХ кўпчилик фаластинликлар орасида чиққан норозиликдан фойдаланиб, ўз сафини жиддий равишда кенгайтирди ҳамда 1968 йилга келиб Фаластин Қаршилиқ Ҳаракати (ФҚҲ)нинг асосий ва кўп сонли кучига айланди. ФАТХ позициясининг бу қадар жадал кучайиши уни Исроил армиясининг асосий нишонига айлантирди. 1968 йил мартда ФАТХ отрядларининг асосий базаси жойлашган Карамех қишлоғига қилинган ҳужум шунинг оқибати эди. Операция давомида 150 нафар араб ва 29 нафар исроиллик ҳалок бўлди.

Лекин Карамех қишлоғидаги воқеалар ФАТХ раҳбарларига жуда кўл келди — ФАТХнинг ҳалок бўлган аъзолари кўплаб фаластинликлар назарида шаҳид мақомини олишди. Исроил армиясининг куч ишлатиши ФАТХ сафларига янги аъзолар оқими кучайишига олиб келди — бу терроризм муаммосини фақат куч ишлатиб ҳал этиб бўлмаслигининг яна бир исботи бўлди.

1969 йилга келиб ФАТХнинг фаол аъзолари сони 6000—8000 жангчига етди, бинобарин, кўпчилик ташкилотга ўша пайтда Иордания босиб олган Иордан дарёси Фарбий соҳилида фаластинликлар яшаб турган ҳудуддаги Иордания давлат институтларининг чинакам рақобатчиси сифатида қарай бошлади. Эҳтимол, ФАТХ жангарилари билан иордан армияси ўртасидаги фуқаролар урушининг боши шу бўлгандир. 1969 йил 16—27 сентябрь кунлари Иордания армияси ФАТХ кучларини тор-мор келтирди. Шундан кейин фаластин партизанларининг катта қисми қириб ташланди, ФАТХнинг асосий кучлари ва Иорданиядаги бошқа жанговар бўлинмалар Иорданиядан қувғин қилинди. Бу ҳолат фаластинликларнинг Иорданияга қарши узоқ давом этган террорчилик урушини келтириб чиқарди.

Ушбу воқеалар «Қора сентябрь» номини олди. Кейинчалик ФАТХ раҳбарлари кўплаб халқаро террорчилик ҳаракатларини амалга оширган, шу жумладан Мюнхендаги Олимпиадага борган исроиллик спортчиларни ўлдирган, Исроил, Иордания ва бошқа давлатлар фуқароларига қарши янада қонли операцияларни амалга оширган ўз террорчилик бригадаларини айнан шу ном билан атай бошлашди. Иордания ҳам буш келмай, ФАТХнинг террорчилик ҳаракатига шундай ҳаракатлар билан жавоб қайтарди: 1970-йилларнинг биринчи ярмида ФАТХнинг Абу Айёд ва Абу Жиҳод сингари машҳур раҳбарлари ўлдирилди.

1967 йилда, олти кунлик уруш тугаши биланоқ бир нечта террорчилик ташкилоти тузилди, улардан энг машҳури Ж. Хабаш асос солган «Фаластин озодлик халқ fronti» эди. Марксизм-ленинизм принциплари бу ҳаракатнинг мафкуравий негизи бўлиб қолди. Эҳтимол, Фаластин, Сурия, Ливан, Мисрдаги Исроилга қарши террорчилик гуруҳларининг раҳбарияти шу сабабдан узоқ вақт давомида Совет Иттифоқидан қурол-яроғ етказиб бериш ва Давлат хавфсизлик кўмитаси

(ДХК) махсус лагерларида «мутахассислар» тайёрлаш тарзида ёрдам олиб келишгандир.

Фаластин Миллий кенгашининг I сессияси Исроилга қарши ҳаракатни ташкил қилишда катта аҳамият касб этди. 1964 йил 28 майда Қуддуси шарифнинг араб қисмида Фаластин Миллий конгрессининг 422 нафар аъзоси тупланди. Улар Фаластин Миллий кенгашининг I сессияси чақирилишини эълон қилишди. Кенгашнинг яқунловчи мажлисида 1964 йил 1 июнда Фаластин озодлик ташкилоти — ФОТ (Munazzamat at-tahrir Filastiniyan) тузилганини эълон қилишди. Бироз кейинроқ даставвал 3 бригадadan иборат бўлган Фаластин Озодлик Армияси тузилди. Янги ташкилотга Аҳмад Шукаирий раҳбарлик қилди. ФОТ Исроил давлатини тугатишни, кўчиб келган кўпчилик яҳудийларни Фаластиндан чиқариб юборишни ва «демократик ҳамда дунёвий давлат» барпо этишни мақсад қилиб қўйган. Мақсадга эришиш воситаси — Исроилга қарши партизанлар рейдлари тарзида бўладиган қуролли кураш.

ФОТ тузилиши билан қаршилик ҳаракати мутлақо янги даражага кўтарилди. ФОТ даставвал географик принципга кўра қурилганди, 1968 йилдан ташкилотга турли партизанлар ҳаракатлари кира бошлади. Уларнинг энг машҳурлари:

1. ФАТХ — ФОТнинг энг йирик фракцияси.
2. Фаластин халқ озодлик fronti(ФХОФ).
3. Фаластин миллий озодлик ҳаракати.
4. ФОМР — Бош қўмондонлик.
5. Ас-Сайка («Халқ озодлик уруши»нинг авангарди).
6. Фаластин Халқ Кураши Фронти.
7. Фаластин озодлик демократик fronti.

ФОТ таркибига кирган фракциялар мафқурасига кўра ҳам, тактикасига кўра ҳам бир-биридан фарқ қилишарди. Айримлари терроризм тактикасини ошқора тан олишарди, айна маҳалда, кўчиб келган яҳудийлар билан музокара олиб бориш ҳамда уларнинг манзилларини Фаластин давлати таркибига киритиш тарафдорлари бўлган мўътадил фракциялар ҳам бор эди. Радикаллар эса Исроилни зуравонлик билан йўқ қилиш ҳамда барча диндорларнинг тенг ҳуқуқлилиги ҳукм сурадиган дунёвий давлат барпо этиш учун кураш олиб боришарди. ФХОФ ва бошқа айрим гуруҳлар умуман Италия, Австрия, Германиядаги ўта ўнг ва ўта сўл террорчилик гуруҳлари билан (антисемитизм негизда умумий тил топиб) ҳамкорлик қилишар, Европа ва Ўрта денгизни қамраб олувчи террорчилик тармоғини барпо этишга уринишарди. Бироқ 1969 йилда ФОТ ижроия қўмитасининг раиси этиб сайланган Ёсир Арафот 1973 йилда халқаро терроризм ҳаракатларини амалга оширишдан воз кечди ва жанговар фаолиятни Исроил ҳамда у босиб олган ҳудудларда олиб бориш билан чекланди. Ўшанда Арафотнинг қарорига

норозилик тарзида ўтмишда Яқин Шарқда энг хавфли террорчилик ташкилотларидан бири бўлган Абу Нидалъ ташкилоти (АНТ) юзага келди.

Нидалъ 1973 йилда, раҳбарият тақиклашига қарамай, халқаро хусусиятга эга биринчи террорчилик операциясини амалга оширди: Саудия Арабистонининг Париждаги элчихонасини қўлга олиб, ФАТХнинг Иорданияда ҳибсга олинган террорчиси Абу Довуднинг озод этилишини талаб қилди. Шу операциядан кейин Нидалъ ФОТдан чиқарилди ва тез орада ўз жанговар ташкилотини тузди.

Нидалъ авваллари ҳам араб-исроил можаросининг тинч йўл билан ҳал қилинишига норозилик билдирганди. Шу сабабли АНТ операциялари фақат Исроилга ҳамда АҚШ, Франция ва бошқа Ғарб мамлакатлари ҳарбий объектларигагина эмас, балки Арафот сиёсатини қўллаб-қувватлаётган фаластинликларга ва мўътадил араб режимларига, шу жумладан ФОТдаги собиқ сафдошларига ҳам қарши қаратилганди. Айни маҳалда Нидалъ мўътадил араблар ва фаластинликларга қарши терроризмни қўллаш истило этилган Фаластинни озод қилишга олиб келадиган умумий Араб инқилобини яқинлаштириш учун зарур, деб таъкидлаганди.

1974 йил октябрида Нидалъ ФАТХнинг юқори мартабали арбоби Абу Мазимни, шунингдек Арафотни ўлдиришга уриниб кўрди, бунинг учун Нидалъ ФОТ қарори билан ўлим жазосига ҳукм қилинди. Кейинчалик Арафот билан Нидалъ муносабатларидаги душманлик ФАТХ билан ФОТ ўртасида жанговар туқнашувлар бўлишига олиб келди.

АНТ аъзолари 1974 йилдан буён жаҳондаги мамлакатларда жами 90 дан зиёд террорчилик ҳаракатини содир этиб, 900 дан ортиқ кишини ўлдирди ёки ярадор қилди. АНТ турли даврларда Ироқ, Сурия, Ливия, Иорданиядан бошпана бериш, ўргатиш, ичкаридан қўллаб-қувватлаш, молиявий ёрдам тариқасида кенг миқёсда қўмак олиб келди. АНТ Яқин Шарқ режимларининг кенг қўламли ҳомийлик ёрдамидан баҳраманд бўлиб келганига қарамай, доимо мустақил сиёсат юритиб келган ва террорчилик операцияларини минтақа ҳамда дунёдаги сиёсий вазият тўғрисидаги ўз тасаввурларидан келиб чиқиб амалга оширган. Ҳозирги пайтда АНТ ячейкалари бутун Яқин Шарқ: Ливан (Бекаа водийсида ҳамда Ливаннинг қиргоқ бўйи вилоятларидаги Фаластин қочоқлари лагерларида), Жазоирда, Суданда ва Осиё ҳамда Африканинг бошқа мамлакатларида бор.

Қуролли партизанлар кураши ва террорчилик ҳаракатларини амалга ошириш фақат арабларнинг қуроли бўлмай, ундан Фаластин арабларининг суверенитет учун курашига зўравонлик билан қаршилик кўрсатмоқчи бўлган экстремистик кайфиятдаги иудея фундаменталистлари ҳам фойдаланишди. Аҳоли шу гуруҳи вакиллари бир нечта террорчи-

лик гуруҳларига бирлашган бўлиб, энг йириклари «Ках» ва «Кахане Чан»дир. «Ках» — Исроилда жойлашган, АҚШдан муҳожир бўлиб келган раввин Меир Кахане томонидан тузилган террорчилик гуруҳи. «Кахане Чан» «Кахане ҳаёти», деган маънони билдиради. Бу гуруҳ Меир Каханенинг ўғли Биньямин томонидан тузилган.

«Ках» ва «Кахане Чан» экстремистларининг асосий мақсади Библияда тасвирланган Исроил давлатини тиклашдан иборат. Улар фаластинликларни Хеврон ва Газодан чиқиб кетишга зўравонлик билан мажбур этишга уриниб куришди. Кахане бу борада ёзган эдики: «Пировард мақсадимиз — арабларни Исроил еридан ҳайдаб чиқариш... Биз ҳукумат уларнинг ҳаётини чидаб бўлмас даражага келтиришини истаймиз... Бордию бу ёрдам бермаса, ҳукуматни бомба ва гранаталар билан арабларни ўлдирадиган яҳудий террорчилик гуруҳини тузишга даъват этиш ниятидамиз».

Кахане бутун умри давомида зўравонларча курашиш қондасига амал қилиб келди. 1970 йилдан 1980 йилгача у 62 марта ҳибсга олинди. Кахане вафотидан кейин «Ках» ташкилотига бошчилик қилган Даян эса камроқ — 28 марта ҳибс қилинган. Жумладан, Кахане ал-Ақсо масжидида портлатишни уюштиришга урингани учун уч ойлик қамоқ жазосига ҳукм қилинган. Кахане жангарилари Қуддуси шарифда Москва патриархиясига бўйсунувчи Православ черковида қиргин уюштиришди. «Ках» фаоллари Йордан дарёси Фарбий соҳили фаластинликларига қарши содир этилган бир неча қуроли ҳужум учун жавобгарликни ўз зиммаларига олдилар. Ушанда турт киши ўлдирилган, икки киши ярадор қилинганди. Шунингдек, «Ках»чилар ал-Иброҳим масжидида ибодат қилаётган бир неча арабни ўлдирган Барух Гольдштейнни фаол қўллаб-қувватлаб чиқдилар.

Яқин Шарқ ва Шимолий Африкадаги қўллаб-қувватланган давлатларнинг «сўллашиб» бориши АҚШ раҳбариятини ёят ташвишга солиб қўйди. Бирлашган ватанпарварлик (миллий) фронтлари юзага келиб, уларга маҳаллий (Ироқ, Сурия) коммунистлар ва миллатпарварлар кирарди. Фаластин қаршилик ҳаракатида марксча йўналишдаги Фаластин халқ озодлик fronti, Фаластин озодлик демократик fronti юзага келиши ҳисобига бу ҳаракат радикаллашиб борарди. Буларнинг бари АҚШдан қарши чоралар куришни талаб этарди ва бундай чоралар курилди ҳам.

Табийки, АҚШ биринчи навбатда Мисрга умид боғларди, чунки ақидапарастлик айнан шу ерда қалимги хусусиятларни касб этарди. Бироқ Миср билан СССР муносабатлари мустаҳкамланиб борган давр ичида мамлакатда «Ихвон ул-Муслимун»га қарши қаратилган қатгонлар давом эттирилганди. Қамоқдан чиққан Сайид Қутб 1965 йилда Ж.А. Носирга суиқасд уюштиришга ҳаракат қилганлик учун яна ҳибсга олинди ва осиб ўлдиришга ҳукм қилинди. Ҳукм 1966 йил августда

ижро этилди. Шундан сўнг ташкилот фаолларининг кўпчилиги қўшни мамлакатларда, кўпроқ Ж.А. Носир «социализми»нинг душмани бўлган ва мусулмон оламида етакчиликка даъво қилаётган Саудия Арабистонида ўтроқ бўлиб қолишди. Саудия Арабистонидаги ҳукмрон режим АҚШ маъмурияти билан ҳамкорлик қилганлиги, бинобарин, Кутб тасаввурича, жоҳилия тоифасига кирганлиги «Ихвон ул-Муслимун»-ни ҳижолатга солмасди.

«Ихвон ул-Муслимун»нинг Мисрдан қувилиши ва узоқ вақт чет элларда юриши 70-йиллар бошида ақидапарастликни жорий этишда Саудия Арабистонининг етакчилик роли бирмунча аниқ кўриниб қолишига олиб келди. Бу, умуман олганда, табиий ҳолат эди: ваҳҳобийлик қиёфасидаги салафийлик ҳозирга қадар монархиянинг мафкураси ҳисобланади. XX асрнинг сўнгги учдан бир қисмини тадқиқ қилувчи тарихчиларга шундай қонидани таърифлаб бериш мумкин эди: қаерда салафийлик тикланаётгани кўринса, бу — Саудиянинг иши. Бунда салафийлик «совуқ уруш» қуроли сифатида даркор бўлгани учунгина Саудия Арабистони шундай роль ўйнаганини назардан қочирмаслик зарур.

Юқорида Саудия Арабистонининг АҚШга боғлиқлиги ҳақида гапирилганди. Шу муносабат билан Саудия Арабистони «совуқ уруш» бошиданок унда муҳим роль ўйнади ва бу ролнинг аҳамияти тобора ортиб борди. Шунинг учун ҳам 70-йилларнинг бошидан Саудия қироллиги коммунизмни суриб чиқариши лозим бўлган ақидапарастлик манбаи сифатида ишга солинганди. Бу вазифа кўпроқ «совуқ уруш» руҳида — махфий операцияларда ижро этилди.

Мисрнинг таниқли публицисти ва жамоат арбори Муҳаммад Ҳасанайн Ҳайкал Эрон шоҳи архивини ўргана туриб, муҳим ҳужжатларни топди. Улардан маълум бўлишича, 70-йиллар бошида даставвал Қўшма Штатлар (албатта, Генри Киссенжер) маъмурияти томонидан ҳомийлик қилинган норасмий гуруҳ тузилган. Унга 1972 йилдан бошлаб Франция ҳужжатлар ва аксилшпионаж (SDECE, ташқи разведка) бошлиғи Александр де Маранш, 1970 йилда Миср президенти бўлган Анвар Садат, Эрон шоҳи Муҳаммад Ризо Пахлавий, Марокаш қироли Ҳасан II, шунингдек ўша вақтдаги Саудия Арабистони Қироллиги умумий разведкаси раҳбари Камол Адҳам киришган. Қайсидир босқичда ўша вақтдаги Жазоир президенти Хуари Бумедьенга шу гуруҳга қўшилишни таклиф қилишган, бироқ у рози бўлмаганди¹. Бу гуруҳнинг мақсад ва вазифалари унинг иши бошланиб, ўз маҳсулини берганидан сўнг қайд этилган: 1976 йилда мазкур давлатлар разведкалари орасида тегишли битим тузилган. Муҳаммад Ҳасанайн Ҳайкал «Сафа-

---

¹ Қаранг: Muhammad Haykal. Iran, the Untold Story. New-York: Panteon Books, 1982, p. 112—115. Шунингдек Қаранг: John K. Cooley. Unholy Wars. Afganistan, America and International Terrorism. London- Sterling (Virginia): Pluto Press, 1999, p. 24—28.

ри-клуб» деб номлаган бу гуруҳнинг вазифаси «коммунизмга қарши кураш»дан иборат бўлган, бунда ўша пайтдаги «учинчи дунё» мамлакатларига совет таъсирининг кириб келиши ҳам, албатта, СССР иштироки билан сўл ғояларнинг ёйилиши ҳам, шунингдек, ўша пайтда айтишганидек, «социалистик йўналишдаги» режимларнинг пайдо бўлиши ҳам назарда тутилганди.

«Сафари-клуб»нинг амалга оширилган машҳур дастурлари орасида Марокаш ва Миср қўшинларидан, шунингдек француз авиациясидан фойдаланган ҳолда Зоир диктатори Мобутунинг қўтарилиши, сўнг Сомалида совет ҳарбий мутахассисларининг хизматидан воз кечилиши ҳамда «социалистик йўналишни» эълон қилган Эфиопияга қарши уруш қилиш борасида Сомалига қўтқу солиш ва ҳ. к.ларни айтиб ўтиш мумкин. Лекин шу ўринда, айни шу даврда «Сафари-клуб» аъзолари ўз олдиларига қўйилган мақсадга эришиш учун ақидапарастликдан муттасил фойдалана бошлашганини таъкидлаб ўтиш зарур.

Шундай қилиб, олти кунлик араб-исроил уруши тугагач, 70-йиллар охиригача Яқин Шарқда икки типдаги террорчилик ташкилоти ривожланиши тенденцияси кўзга ташланди. Бу, бир томондан, Саудия Арабистони сингари давлатларнинг ноҳукумат ташкилотларидан молиявий ёрдам олган ва АҚШнинг сиёсий ҳомийлигидан баҳраманд бўлган «Ихвон ул-Муслимун» эди. Юқорида айтилганидек, барча дунёвий режимларга қарши кураш бундай ташкилотларнинг мақсади этиб эълон қилинди, бироқ террорчилик фаолияти, одатда, социалистик ривожланиш йўлини танлаган ва шу негизда СССР билан яқинлашган Яқин Шарқ мамлакатлари ҳудудида авж олганди. Бошқа томондан эса, ФАТҲ, ФОМФ, шуларга ўхшаш ташкилотлар Исроил билан чегарадош Сурия, Ливан ва бошқа давлатларда иш олиб боришарди. Бу ташкилотлар Яқин Шарқдаги ғарбпараст сиёсатчиларни, америка ва исроил ҳарбий ҳамда фуқаро объектларини террорга нишон қилиб олганди. Бундай гуруҳларнинг базалари Яқин Шарқдаги социализм йўлига кирмоқчи бўлган мамлакатлар ҳудудида жойлашганди, улардан айримларининг жангарилари Совет Иттифоқида, ДХҚнинг машқ лагерларида махсус тайёргарликдан ўтишганди. Кўриниб турганидек, Совет Иттифоқи Яқин Шарқдаги террорчилик гуруҳларидан ўз мақсадлари йўлида фойдаланиш бўйича АҚШ тажрибасини муваффақият билан ўзлаштирганди.

Бироқ рақобатлашувчи буюк давлатлар ўз ёрдамлари билан тузилган террорчилик ташкилотларини даставвал назоратда тутиб, фаолиятини ўзларига мақбул йўлга солишнинг уддасидан чиқишган бўлса, тахминан 70-йиллар ўрталарида уларнинг ўзаро муносабатларида ўзгариш содир бўлди.

Ҳамма иш 1970 йил 28 сентябрда Жамол Абдул Носир вафот этгач бошланди. Шундан сўнг Миср Араб Республикасини Анвар Са-

дат бошқарди. 1971 йил майда у сиёсий нодусларини давлат тўнтарыши қилишга уринишда айблаб, уларни енгди. Хавфсизлик хизмати раҳбарлари ўз мансабларидан бўшатишди, лавозимга қайта тайинлашлар натижасида Ж.А. Носирнинг энг нуфузли тарафдорлари, советпарастлик йўналишидаги сиёсатчилар сиёсат майдонида кўринмай қолди.

Айни маҳалда 1971 йилда Вашингтон, агар Садат «Мисрни босиб кетган русларни қисқартирганида», президент Никсон гапга кўнадиган бўларди, деб Қоҳирага маълум қилди. Садатнинг Совет Иттифоқидан кечиш, АҚШ билан ҳамкорликка юз бўришида юқорида тилга олинган «Сафари-клуб»нинг ҳам таъсири бўлди.

Совет ҳарбий хизматчилари учун Мисрда сафар 1972 йил ёзида тез ва алам қиладиган ҳолатда тугади. Садат Совет Иттифоқи Исроил билан давом этаётган қарама-қаршиликда уни мислсиз қўллаб-қувватлаганини баён қилиб ҳамда АҚШ сиймосида янада қудратлироқ иттифоқчига эга бўлиш истагини билдириб, 1972 йил июнда «совет ҳарбий маслаҳатчиларининг миссияси туггани ва улар байналмилал бурчларини бажариб бўлганликлари» муносабати билан совет мутахассисларини ҳамда ҳарбий маслаҳатчиларини мамлакатдан чиқариб юборди.

Охири совет мутахассислари Мисрни 1972 йил 16 июлда тарк этишди. 1974 йилда эса Вашингтон Сувайш каналини тозалаш ва канал бўйи зонасини тиклаш учун Мисрда 170 млн. доллар, америка товарлари импортини тўлашга 80 млн. доллар ажратишга рози бўлди¹.

Анвар Садат СССРдан юз ўгириб, ошкора америкапарастлик позициясини эгаллагани «Ихвон ул-Муслимун»нинг Миср ҳукмдор режимига муносабатида дарҳол кўринди. Анвар Садат 1971 йилда, ҳокимият тепасига келиши биланоқ қувғиндаги «Ихвон ул-Муслимун» раҳбарлари билан учрашди. Бу учрашув қирол Фейсалнинг бевосита мадади билан ташкил қилинган эди, чунки бу радикаллар Саудия Арабистонига Жамол Абдул Носир ҳукмронлик қилган даврда келишганди. Ушбу учрашувда келишувга эришилди ва 1973 йилдаёқ Мисрда «атеистик марксизмга қарши кураш» учун минглаб «исломчи гуруҳларни» тузиш масаласи ҳал этила бошланди². «Исломчи гуруҳлар Миср раҳбарияти рухсати билан Саудия Арабистони маблағларига ва унинг мафкуравий ҳамда ташкилий назорати остида тузилди.

Кейинги йигирма йил (1973—1993) ичида Саудия Арабистони ривожланаётган етмиш мамлакатга 245 млрд. Саудия риали (тахминан 80 млрд. доллар) миқдоридан ёрдам кўрсатди. Бу йиллик ЯММнинг

¹ Қаранг: *Осипов А.И.* Экономическая экспансия США в арабских странах.— М.: 1980.— С. 119.

² Қаранг: *P. Merel.* L'Égypte des ruptures. L'Ère Sadat, de Nasser a Moubarak. P., 1982. P. 109.

ўртача 5,5 фоизини ташкил қилади¹. Бунда айрим жиҳатлар муҳим. Биринчидан, бу ёрдам кимгалиги аниқ мўлжалланган бўлиб, фақат турли мамлакатлардаги мусулмонларга жўнатилганди. Иккинчидан, мазкур рақамлар мусулмонларга сарфланган маблағларнинг фақат бир қисмини ташкил этарди. Буларга кўшимча равишда ушбу ёрдам учун Саудия Арабистонида ҳам, ундан ташқарида ҳам маблағ тўплайдиган ноҳукумат хайрия ташкилотлари томонидан яна анчагина маблағ тарқатиларди. Учинчидан, бу ёрдам доим узига хос шаклдаги исломни, яъни ақидапарастликни ёйиш билан боғлиқ бўлган. Ёрдам кўрсатишда масжид ва, айни маҳалда, sanoat объекти ёки тиббий объектлар қуриш асосий шартлардан бўлган.

Мисрда эса Садат ҳукмронлигининг дастлабки йилларидаёқ террор тўлқини пасайиб, деярли тўхтаган эди. Гарчи «Ихвон ул-Муслимун» легаллашмаган бўлса-да, унинг фаоллари Миср ҳуқуқни муҳофаза қилиш органлари томонидан таъқиб қилинмай қўйди. Ҳатто мамлакатда уларнинг расмий газеталари ҳам чиқа бошлади.

Лекин «Ихвон ул-Муслимун» раҳбариятининг «Садатнинг жоҳилия ҳукумати» билан ҳамкорлик томон юз буришини ташкилотнинг барча аъзолари маъқуллашди, деб бўлмади. Бинобарин, 1971 йилда «Ихвон ул-Муслимун» сафларида биринчи жиддий ажралиш рўй берди — унинг аъзоларининг агроном Шукри Мустафо бошчилигидаги бир қисми уюшмадан чиқиши тўғрисида баёнот берди ва шу раҳбар бошчилигида «**ат-Такфир ва-л-ҳижра**» («Кофирликда айбланиш ва кетиш») экстремистик сектаси тузилди. Гуруҳ аъзолари, Сайид Қутб назариясига кўра, бирон узоқроқ жойга кўчиб бориб, у ерда мусулмонлар ҳамжамиятини кофирларга қарши курашга бошлаб бориши лозим бўлган авангардга, «ислом жамоати»га айланиши даркор бўлган мусулмонлар жамоасини таркиб топтириши даркор эди.

Бироқ «ат-Такфир ва-л-ҳижра»нинг дастлабки террорчилик ҳаракати муваффақиятсизликка учради. «Ат-Такфир ва-л-ҳижра» аъзолари 1977 йил 3 июнда Миср дин ишлари вазири ал-Дахабийни ўғирлашди ва уни озод этиш эвазига ўзларининг ҳибсга олинган тарафдорларини чиқариб юборишни талаб қилишди. Миср ҳукумати ён беришдан бош тортди ва вазирни озод этиш бўйича полиция операцияси натижасида гуруҳнинг 6 нафар жангариси ўлдирилди, 67 нафари ярадор қилинди.

Шундан кейин «ат-Такфир ва-л-ҳижра»га қарши қатағон кампанияси авж олиб, ташкилотнинг 4000 аъзосидан 600 нафари ҳибсга олинди, 204 нафари суд олдида жавоб берди, 41 нафар фаол аъзоси узоқ муддатли қамоқ жазосига ҳукм қилинди. Ташкилотнинг 5 нафар раҳбари осиб ўлдирилди.

¹ Фармон, Эр-Рияд, 1999 йил 26 сентябрь.

«Ихвон ул-Муслимун»дан бўлажак «ат-Такфир ва-л-ҳижра» аъзоларининг ажралиб чиқиши ташкилотнинг кейинги фаолиятига таъсир қилмади. Лекин бу ушбу ташкилот сафида келажакда юз берадиган жиддий ажралиш даракчиси эди. Яқин Шарқда кейинчалик содир бўлган воқеалар шундай ажралишларга олиб келди.

Совет Иттифоқи Мисрни ташлаб чиқиб кетишга мажбур бўлган бир пайтда АҚШ ва Исроил иттифоқи мустақамланиб борди. Чунончи, 1970 йил охирида АҚШ конгресси «Никсон доктринаси» доирасида Исроилга америка қурол-аслаҳасини сотиб олиш учун 500 млн. доллар ассигнация берди¹. 1971 йил июнда эса 1971—1972 йилларга ҳарбий ёрдам учун яна 300 млн. доллар ажратди². Шу қарорларга асосан Исроил замонавий ҳужумкор қуроллар («Фантом» қирувчи-бомбардимончи самолётлари, ракеталар, электрон тизимлар ва ҳоказолар)га эга бўлди, ваҳоланки, АҚШ Исроилга берилган қуролларнинг айрим турларини, ҳатто, НАТО буйича шерикларига ҳам бермаганди³.

Яқин Шарқда мутгасил қўр олиб келган можаролар 1973 йилда катта ҳарбий ёнғинга айланди. Бу ҳарбий қарама-қарши туришнинг авж нуқтаси бўлиб, муулмон давлатларининг энг катта коалицияси Исроил устидан ғалабага эришмоққа отланиб турганди. Тель-Авивнинг анъанавий рақиблари Сурия, Миср, Йорданиядан ташқари коалиция таркибига Ливия, Жазоир, Ироқ, Уганда ва бошқа айрим давлатлар ҳам кирганди.

Миср Синай яриморлида Исроил позициясига кенг қуламли ҳужум бошлади. Айни маҳалда Сурия қўшинлари шимолдан зарба берди. «Қиёмат» уруши шундай бошланди. Исроилликлар дастлабки кунлари ўзлари мағлуб бўлаётган уруш жараёнини ўзгартиришга муваффақ бўлишди. 1973 йил октябрда бўлиб ўтган урушдаги мағлубият минтақанинг геосий харитасини кескин ўзгартириб юборди.

Шундай шароитда, 1970-йиллар ўрталаридан АҚШнинг Яқин Шарқ минтақасидаги стратегиясида янги босқич бошланди. Энди араб мамлакатларини Исроил билан сулҳ тузишга мажбур этишга уринишга киришилди. Айни маҳалда, АҚШ Садатнинг Мисрдаги режими эҳтиёжлари учун маблағ ажратишда давом этди. Табиийки, Садатнинг АҚШ олдидаги мажбуриятлари ҳам ортиб борди. Бора-бора оёқ-қўли боғланган Миср президенти 1979 йилда Кэмп-Дэвид битимини имзолашга мажбур бўлди. Бу битимга кура, Исроил Мисрда илгари босиб олинган Синай яриморлини қайтариб берадиган бўлди, бунинг эвазига эса

¹ United States Foreign Policy 1969—1970: A Report of the Secretary of State. Wash., 1971, p. 79.

² Правда, 1971 йил 26 июнь.

³ The New York Times, 1971, Yunes.

етақчи араб мамлакатларидан бири билан сулҳ тузиб, унинг эътирофига сазовор бўлиши лозим эди.

Садат бошчилигидаги Миср раҳбарияти 1974 йилдан Исроил билан тинчлик йўлига ўтгач, «Ихвон ул-Муслимун» сафида чинакам ғалаён бошланди. Уюшма раҳбарлари Садатнинг дунёвий режимига нисбатан холисликдан-да ортиқроқ муносабатини ташкилот аъзолари ва унинг тарафдорлари назарида оқлаш ниятида кўп асрлар олдин яратилган қонунларни бугунги воқеликка мослаштириш учун «Ихвон ул-Муслимун» яна «ижтиҳод дарчасини очиши» лозимлигини баён этишди. Бошқача айтганда, уларнинг таълимотида фундаментализм унсурларидан ташқари, ислом ислоҳотчилиги элементларидан ҳам фойдаланила бошландики, бу «Ихвон ул-Муслимун» С. Кутбнинг мафкуравий кўрсатмалари устунлик қилган даврдагига нисбатан анча мослашувчан бўлиб қолганлигидан далолат берарди. Ташкилот раҳбарларининг фикрича, ижтиҳодга мурожаат мусулмон ҳуқуқини давр эҳтиёжларига қулай қилиб мослаштириш имконини беради.

Аввалги қоидалардан бу тариқа чекиниш «Ихвон ул-Муслимун» сафида қаттиқ норозилик уйғотди. Даставвал 1974 йилда ташкилотнинг Асьют университетидаги кичик гуруҳи фаоллари уюшманинг ҳозирги раҳбарияти олиб бораётган террорчилик фаолияти стратегиясига қўшилмасликларини, бинобарин, унинг таркибидан чиқиб, ўз гуруҳлари — Сайид Кутбнинг мафкуравий қоидаларига амал қилувчи «Жиҳод»ни тузаётганликларини билдиришди. Шундай қилиб, «Жиҳод»нинг асосий мақсади Миср ва бошқа мамлакатларда зўрлик билан исломий давлатлар тузишдан иборат бўлиб қолди. Ташкилот ҳукумат тузилмалари билан ҳар қандай ҳамкорликдан воз кечди, ислом оламидаги барча фундаменталистик ташкилотлар саъй-ҳаракатини мувофиқлаштиришни ёқлаб чиқди, ФОТнинг Исроил босқинчилик сиёсатига қарши курашини қўллаб-қувватлади.

Шу билан бир вақтда «Ал-Жамоа ал-Исломиёя» («Ислом жамоаси») номи остидаги ташкилот «Ихвон ул-Муслимун»дан ажралиб чиқди. Унинг раҳбари Мустафо Ҳамза ҳам фаолиятнинг Сайид Кутб томонидан эълон қилинган мақсадидан — дунёвий режимни бартараф этиб, уни ислом давлатига айлантиришдан қайтмаслигини баён этди.

«Ал-Жамоа ал-Исломиёя» раҳбарияти Миср хавфсизлик кучлари агентларини, ҳукумат амалдорларини ва мамлакатнинг бошқа жамоат арбобларини, Мисрда ислом давлати барпо этишга қаршиларни қуроли ҳужумлар учун объект қилиб олишди. Чет эллик сайёҳлар экстремистлар ҳужумларининг асосий объектларидан бири сифатида танланди. Бу идеологик жиҳатдан икки ҳолат билан оқланарди. Биринчидан, «кофирлар» томонидан ислом тупроғининг таҳқирланиши; иккинчидан, «Ал-Жамоа ал-Исломиёя» раҳбарларининг фикрича, чет элликлар оқимининг камайиши мамлакат иқтисодиётига жиддий зарба бўлиб

тушиши ва бу, ўз навбатида, ички сиёсий вазиятни беқарор қилиб қўйиши ҳамда ислом тарафдорларининг ҳокимият тепасига келишини оsonлаштириши лозим эди.

Катта бўлмаган нолегал ячейкалар доирасида ҳаракат қилган «Жиҳод» жанговар гуруҳлари ўз сафларини 15 ёшдан 30 ёшгача бўлган янги чақирилганлар ҳисобига тўлдириб боришарди. Бу кишилар дастлаб Юқори Мисрнинг олис ҳудудларида, шунингдек Афғонистонда, Покистонда, Суданда ва бошқа мамлакатларда жойлашган базаларда тайёргарликдан ва қайта тайёргарликдан ўтишган. Сўнг Миср ҳукумат амалдорлари ва мансабдор шахсларига, христианлар арбобларига (коптларга) ва уларнинг муассасаларига, Мисрдаги Исроил ва Фарб давлатлари иншоотларига қарши террорчилик ҳаракатларида иштирок этишган. 1981 йилда улар томонидан Миср президенти А. Садатнинг ўлдирилиши шов-шувли ҳодиса бўлганди. «Жиҳод» террорчилик фаолиятини кучайтириши натижасида 1986—1987 йилларда унинг жангарилари томонидан Миср ички ишлар вазири Набавий Исмоил ва «ал-Мусаввар» ҳафтаномасининг бош муҳаррири М. Аҳмад ўлдирилди. Шундан кейинги ҳибсга олишлардан сўнг юз нафарга яқин кишидан иборат гуруҳ ажралиб чиқиб, «Оловдан тирилиб чиқиш» мустақил ташкилотини тузишди. Уларнинг асосий методи давлат муассасаларига босқинчилик қилиш ҳамда шарият қонунлари бўйича яшашдан бўйин товлаётган масъул ҳукумат амалдорларини ўлдириш эди. Шу гуруҳ жангарилари 1990 йил ноябрда Миср парламенти раиси Рафат Маҳжубни ўлдиришди.

Кейинчалик «Жиҳод» икки ташкилот: ушбу ташкилотнинг дастлабки принципларини кўпроқ сақлаб қолган, Аббуд аз-Зумар раҳбарлигидаги «Жиҳод»га ҳамда доктор Айман аз-Завоҳирий раҳбарлик қилган, ташкилотнинг жуда таниқли террорчиларидан бири — портловчи моддалар бўйича мутахассис Абу Иброҳим кирган «Забт этиш авангарди» ёки «Янги Жиҳод» номли гуруҳга ажралди.

Завоҳирий бошчилик қилган «Янги Жиҳод» тузилган дастлабки кунларданок, ўз салафи бўлган ташкилот сингари, террор тактикасини қабул қилди. Қоҳирадаги кўпдан-кўп портлатишлар ҳамда Миср бош вазири Сидқийга суиқасд унинг фаоллари ҳисобида бўлиб, бу суиқасд чоғида бош вазир тирик қолиб, 18 нафар бегона киши ҳалок бўлган.

Айни маҳалда Фаластиндаги «Ихвон ул-Муслимун» Миср билан Исроил ўртасида битим тузилганидан кейин дарҳол Фаластиннинг бутун ҳудудини бўлинмас деб ҳисоблашларини, унинг тақсимланишини тан олмасликларини, бу борада Исроил билан музокара олиб бориш мақсадга мувофиқ эмаслигини ва «ерни тинчликка» алмашиш мумкинлигини инкор этишларини баён қилишди.

Қачонлардир қудратли бўлган, қилмиши ҳеч қачон АҚШ манфаатларига зид келмаган, кўпинча эса, аксинча, океан ортидаги «ко-

фир» ҳамкор учун манфаатли бўлган «уюшма»нинг емирилиши Яқин Шарқ ҳудудида устидан назорат ўрнатишнинг имконияти бўлмаган кўп сонли анча майда, лекин агрессивликда қолишмайдиган, кескин кайфиятли террорчилик гуруҳлари пайдо бўлишига олиб келди.

70-йилларнинг охирида эса Яқин Шарқ сиёсий ҳаётида минтақа террорчилик гуруҳларининг фаолиги янада кучлироқ кўтарилишини келтириб чиқарган воқеа содир бўлди. 1979 йилда Эронда ислом инқилоби ғалаба қозонди. Унга, аввал айтиб ўтилганидек, 1953 йилдаги воқеалардан сўнг Эронда, АҚШ сиёсати ҳамда америкапараст режим томонидан асос солинган эди.

1953 йилда Муссоидиқнинг миллатчи ҳукумати ҳокимиятдан четлаштирилгач, шоҳ режими ўз ташқи сиёсатида америкапараст, натопараст позицияга тобора кўпроқ оға бошлади. 1955 йилда Эроннинг Бағдод пактига қўшилгани бунинг далилидир. «Шоҳ ҳокимияти Қўшма Штатлар билан сиёсий ва ҳарбий алоқаларга том маънода боғлиқ эди,— деб ёзганди Шарқнинг таниқли тарихчиси М. Ризо Годс.— АҚШнинг ҳарбий ёрдами унинг полициячи давлатини мустаҳкамлаш ва оппозициянинг жипслашувига тўсқинлик қилиш имконини берарди»¹.

60-йилларда Эронда АҚШнинг бевосита назорати остида ўтказилган ислоҳот («Оқ инқилоб») шоҳнинг шахсий ҳокимиятини янада мустаҳкамлаш манфаатларига жавоб берарди. Яримфеодал муносабатлар мамлакат аҳолисининг 70 фоизига яқини банд бўлган қишлоқ хўжалигида ишлаб чиқариш кучларини ривожлантириш йўлида асосий тўсиқлардан эди. Аграр ислоҳот доирасида авж олган улкан ер мулкларини қайта тақсимлашдан яна шоҳ ҳокимияти ва йирик заминдорлар фойда қилишди — илгари шиа руҳонийларига тегишли бўлган ерлар уларга берилди. Бунинг натижасида шиа руҳонийлари янгиликлар киритилишига кескин қарши чиқа бошлашди. 1960 йилдаёқ оятуллоҳ Боруҷардий аграр ислоҳотни ислом ақидаларига зид деб эълон қилди. Хотин-қизларга сиёсий ҳуқуқлар берилишини ҳам дин пешволари шарият меъёрларининг бузилиши, дейишди. Ўшанда шоҳга ва у амалга ошираётган ўзгаришларга қарши курашга шиалар пешвоси ролига даъвогар оятуллоҳ Рухиллоҳ Мусавий Хумайний қўшилди. У ишчилар ҳамда ўрта қатламлар кайфиятини ҳисобга олиб, ўзининг ҳукуматга қарши қаҳриқларига шоҳнинг ғарбпараст йўлини қораловчи шиорларни қўшди.

Айни маҳалда, араб-исроил уруши туфайли юзага келган 1973 йилги энергетика инқирози туфайли нефтдан олинадиган даромад кескин ошди. 1950 йилдан 1972 йилгача нефтдан валюта тушуми 40—45 баравар, 1973 йилдан 1975 йилгача — деярли ўн баравар ошди. Нефть

¹ Реза Годс. Иран в XX веке. Политическая история.— М.: Наука, 1994.—С. 256.

савдосидан олинган даромад 1977 йилда 23 млрд. долларни, яъни ЯММ-нинг 40 фоизини, давлат бюджети даромадининг деярли 80 фоизини ва чет эл валютаси тушумининг деярли 90 фоизини ташкил этди¹.

Шоҳ нефтдан олинаётган даромаддан иқтисодий восита сифатида фойдаланиб, Эронни йирик индустриал ҳарбий давлатга айлантиришдек каттаоғиз дастурни олға сурди. Бироқ мамлакатни сиёсий инқироз беаёв ўз домига тортаётганди. Д. Ергин томонидан келтирилган айрим тасвирларни кўрайлик: «70-йилларнинг ўрталарида Эрон мамлакатга нефтдан келаётган улкан даромадни ҳазм қила олмаслиги аён бўлди. Нефтдолларлар ғалати модернизациялаш дастурларига ўйламасдан сарфлана бошланди, нозарур харажатлар ва коррупция натижасида ғойиб бўла бошлади, бу билан иқтисодий тартибсизлик ва сиёсий беқарорликни юзага келтирди... Мамлакатда инфляция ҳукмронлик қилиб, муқаррар равишда умумий норозиликни келтириб чиқарди... Эроннинг инфратузилмаси ўз зиммасига кутилмаганда тушган юкни эплай олмади: эскирган темирўл тизими фалаж бўлиб қолди... Миллий энергетика тизими юкни кўтара олмай, сафдан чиқди... Шоҳ режими томонидан бетартиб ўтказилаётган модернизация жамиятнинг барча қатламларида эронликларнинг сабр-тоқатини тугатди... Эрон махфий полицияси САВАК кутуришда давом этди. У ҳаддан ташқари бешафқат, тез ҳаракат қилар ва даҳшатли қийноқларни ишга соларди; у ўзбошимчалиги, аҳмоқона ишлари ҳамда ижтимоий ва шахсий ҳаётнинг барча икир-чикирларига аралашиши билан ажралиб турарди...»².

Эрон тарихчиси Ҳамид Ансорий Имом Ҳумайний ҳақидаги китобида 70-йиллар боши ва ўрталарида Эрондаги аҳволни баҳолашда юқоридагидан қолишмайди: «Оқ инқилоб» ва америкалаштирилган ислохотларнинг 15 йили ичида Эрон, нефть савдоси қизғин бўлишига қарамай, қарамликдан қутулиш у ёқда турсин, иқтисодий ва саноат ботқоғига кундан-кун бадтар ботиб борарди. Шоҳ Эронни сиёсий жиҳатдан Фарбга, айниқса, Америкага қарам мамлакатга айлантириб қўйди»³.

Шундай қилиб, ислом революцияси ислохотларнинг барбод бўлиши билан узлуксиз боғлиқ бўлиб, шоҳ, унинг аъёнлари ва америкалик маслаҳатчилар уларни ўтказишда на халқ билан, на кўп минг йиллик тарихга эга анъаналар ҳамда урф-одатлар билан ҳисоблашдилар. Мам-

---

¹ Агаев С.Л. Иран в прошлом и настоящем. М.: Наука. — С. 163—164; нефть даромадларининг Эрондаги вазиятга таъсирини кўйидаги китобдан батафсил кўринг: Алиев С.Н. Нефть и общественно-политическое развитие Ирана в XX в.— М.: Наука, 1965.

² Даниел Ергин. Добыча. Всемирная история борьбы за нефть, деньги и власть.— М.: Де Ново, 1999.— С. 715—716.

³ Ҳамид Ансари. Имам Хомейни. Политическая борьба от рождения до кончины.— М.: Палея, 1999.— С. 105.

лакатда коррупция, жиноятчилик, фоҳишабозлик, гиёҳвандлик авж олди. Минглаб халқаро қаллоблар ва авантюрачилар «Эрон луқмаси»га ўзларини ташладилар. Океан ортига, аввало, Америкага хос нарсалар эронийларнинг ўзлариникини сиқиб чиқара бошлади. Ахлоқнинг умумий таназзули манзарани яқунлади. Ижтимоий портлаш муқаррар эди. Ҳуқонийлар бундан усталик билан фойдаланишди.

Эрон диний арбобларининг эҳтирос тўла даъватлари кенг халқ оммаси қалбида акс-садо берди. «Оқ инқилоб» натижасида Эрон аҳолисининг кўпчилигининг аҳволи ўзгармади, ислохотларнинг жадал суръатлари эса, шубҳасиз, мусулмон жамиятини ижтимоий ташкил қилишга ва унинг анъанавий қадриятларига қаттиқ тазйиқ ўтказарди. Қишлоқлардан шаҳарларга кўчиб келганларнинг кўпчилиги иш тополмай, шаҳардаги шусиз ҳам кўп бўлган ишсизлар сафини тўлдиришди. Аҳолининг кўпчилиги одатий нарсалардан ва тизимли алоқалардан маҳрум бўлди. Ислохотлар ва янгиликлар натижасида ҳеч қандай ижобий натижага эга бўлмаганлар учун эса бой берилган қадриятларга мурожаат табиий бўлиб кўринарди. Бу билан улар илк ислом жамоаси қадриятларини тиклашнинг кескин кайфиятдаги тарафдорлари учун ижтимоий асос яратишарди.

Индивидуал (якка-якка) террорга ва партизанлар курашига биринчи бўлиб айнан диний оппозиция мурожаат этганини таъкидлаб ўтиш зарур. 1963 йил июнь воқеаларидан сўнг «Фидоёни ислом» террорчилик ташкилотининг озодликда қолган аъзолари «Бирлашган ислом кўмитаси» гуруҳини тузишди. Унинг аъзолари (Муҳаммад Боҳараи, Али Андарзгу ва б.) бош вазир Али Мансурни ўлдиришни уюштиришди. Уларнинг кўпчилиги ҳибсга олиниб, қатл қилинди. Техрондан шимолроқда жойлашган тоғли минтақаларда қуроли отрядлар тузишга уринган «Ислом миллатлари фирқаси» партизанлар курашини давом эттирди. Унинг ҳаракатларига хавфсизлик, полиция ва жандармерия кучлари томонидан дарҳол чек қўйилди¹.

Шоҳ диктатурасига қарши биринчи қуроли чиқиш 1971 йил февралда «Эрон халқи фидоий партизанлари ташкилоти» (ЭХФПТ) томонидан амалга оширилди. У Эрон инқилобий ҳаракати тарихига «сиёҳал воқеаси» номи билан кирди. Эрон махфий полицияси САВАК 1977 йил октябрь ойига қадар қуроли курашнинг 341 аъзосини йўқ қилди. И. Абрахамьян ҳисобига кўра, улардан 177 нафари хавфсизлик кучлари, полиция ва армия бўлинмалари билан тўқнашувларда ўлдирилди, 91 нафари ҳарбий трибуналлар ҳукми билан, кўпинча судсиз

---

¹ Нэгареши кутак бар энгелаб-э ислами-йе Иран (Эрондаги ислом инқилоби-га бир нигоҳ). Ислом инқилоби мужоҳидлари ташкилоти. Техрон, 1359 фарвардин (1980 йил март — апрель), 3-бет (форс тилида).

ва терговсиз қатл қилинди; 42 киши САВАК қамоқхоналарида азобланиб ўлди; 15 нафари — «ғойиб бўлди»; 7 киши ҳибсдан қутулиб қолиш учун ўз жонига қасд қилиб ўлди, 9 таси «қочишга уриниш чоғида» ўлдирилди¹.

Қуйидаги Эрон диний-экстремистик ташкилотларини курашда энг уюшган ва изчил деб ҳисоблаш мумкин:

— «марксча фидойилар» номи билан ҳам танилган Эрон халқи фидойи партизанлари ташкилоти (ЭХФПТ);

— Эрон халқи мужоҳидлари ташкилоти (ЭХМТ);

— ЭХМТдан ажралиб чиққан ва инқилобдан сунг ўзини Ишчилар синфи озодлиги учун кураш ташкилоти (ёки «Пайкар») деб атаган «марксча мужоҳидлар» гуруҳи;

— «Эрон халқи фидойи партизанлари» гуруҳи (раҳбари Ашраф Деҳғони), «Ишчи йўли» (раҳбари — Али Асғар Изади), ЭХФПТдан ажралиб чиққан «Ишчи даъвати».

Ўша даврда Эронда турли ҳудудлар ва шаҳарларда кам сонли ислом қуроли гуруҳлари ҳам иш олиб борган. Булар: «Абу Зар» (Нехавенд), «Ҳақиқий шиалар» (Ҳамадон), «Аллоҳ Акбар» (Исфаҳон), «Ал-Фажр» (Зоҳидон) ва бошқалардир. Ушбу гуруҳ ва ташкилотлар, айниқса, фидойи ва мужоҳидларнинг гуруҳ ҳамда ташкилотлари Эрон ислом инқилобида катта роль ўйнади.

Мужоҳидлар дунёқарашининг диний-фалсафий асослари тўғрисида Али Михандўстнинг айтганларига қараб мулоҳаза юритиш мумкин. «Эрон халқининг мужоҳидлар ташкилоти, — деди судда А. Михандўст, — «шаҳодат» (дин, гоя йўлидаги азобли ўлим) мафқурасини қабул қилиб, империализмга қарши оммавий қуроли кураш тифини тавҳидли, синфсиз ва эркин жамият барпо этишга қаратишни ўзининг бурчи деб билади ва қанчалик мураккаб ҳамда қийин йўлни босиб ўтиши лозимлигини яхши англайди... Ҳаракат кўплаб қурбонлар талаб қилишини биламиз ва унинг дастлабки қурбонлари бўлишга тайёрмиз»².

ЭХМТ қуроли курашга тайёрланар экан, ўз жангчиларини қуроласлаҳа, ўқ-дори ва зарур анжомлар билан таъминлаш учун имконият ҳамда маблағ излашга мажбур бўлганди. Ташкилотнинг молияга бўлган эҳтиёжи уни барча террорчи гуруҳларнинг синалган методини қўллашга — банкларга ҳужум қилиш ва пулни экспроприация қилишга мажбур этарди. Бундан ташқари, Маҳди Ризоийнинг суддаги кўрсатмаларидан келиб чиқилса, мужоҳидларга бозорлардаги савдогарлар

¹ *Ervand Abrahamian. The Guertilla Movement in Iran (1963—1977).*— MERIP Reports, Wash., March — Apr, № 86, p. 4.

² *Левин З.И. Общественная мысль на Востоке. Постколониальный период.* — М.: 1999. Исламская интеллектуальная инициатива в XX веке. Библиотека исламского комитета России.— http://www/islamcom/ru_rubric/php/id-104 Epage

катта молиявий ёрдам кўрсатишган¹. А. Михандуст ЭХМТ ҳибсдаги мужоҳидларни қамоқдан озод этиш ва «инқилоб учун пул олиш» мақсадида шахзода Шаҳрамни ўғирлашга уриниб қўрганлигини тан олган. Бу уриниш самарасиз бўлган. Мужоҳид Муҳаммад Бозоргоний тупланган ва банкларни босиб олинган пулларга шахсан ўзи Уммонда контрабандистлардан қурол сотиб олганини судда баён этган².

Лекин мужоҳидларни фаластинликлар жуда қаттиқ қўллаб-қувватлашарди. Ислом инқилобининг асосчиси Имом Хумайний 1979 йилги воқеалардан анча илгари, аниқроғи, 1948 йилда, Фаластиннинг босиб олинishi ва Исроил давлатининг барпо этилиши даврида фаластин халқини қўллаб-қувватлаган ва Фаластинни ислом оламининг бир қисми, Исроилни эса Яқин Шарқнинг саратон ўсимтаси деб атаган. Бундай «мулозаматга» жавобан Фаластин террорчилари Эрон Ислом инқилобчиларини аввал бошданок қўллаб-қувватлашган. Эронликлар қурол-аслаҳанинг бир қисмини фаластинликлардан «эрон халқига инқилобий совға» сифатида олишган³. Бозоргоний изоҳлаб берганидек, ЭХМТ «Фаластин қаршилиқ ҳаракати билан алоқада бўлган, чунки бу антиимпериалистик ташкилот инқилобий тажрибани ўрганишда, партизанлар ҳаракатини ўрганиш курсини ўтишда фойдали бўлиши мумкин»⁴.

ЭХМТнинг ФҚХ билан алоқаси мужоҳидлар партизанлар ҳаракатини бошламасидан олдин ўрнатилганди. 1970 йил баҳорида ЭХМТ вакили ФҚХ вакили билан Қатарда учрашди. Мужоҳидларнинг биринчи гуруҳи Дамашққа 1970 йил май ойида Қатар орқали жўнади. «Ал-Фатҳ» ташкилоти вакиллари билан музокаралар Уммонда тўлиқ махфийлик шароитида ўтди. **Иш шундай йўлга қўйилгандики, «ал-Фатҳ» раҳбариятидан ўзга ҳеч ким ҳатто ташкилотнинг ғоявий-сиёсий платформаси нимадан иборатлигини ҳам билмасди ва машқ лагерларига келганлар эронликлар эканлигини пайқамасди**⁵.

Афтидан, мужоҳидлар бундай ёрдам эвазига, ўз навбатида, Исроил муассасаларини ёки Эронда аккредитация қилинган Фарбий Европа — Исроил аралаш компанияларини қуролли ҳужум қилинадиган объектлар қаторига киритишган бўлса керак⁶.

Суд жараёнида сўзга чиққан мужоҳид Муҳаммад Мофидий ўз ташкилотининг ушбу йўналишдаги ҳаракатларини Эрон шоҳи Пахла-

¹ Дэфайе-е... Меҳди Резаи. <http://www.islamcom.rururic.php?id=104Epage->

² Дэфайе-е ... Мохаммад Базаргани. <http://www.islamcom.rururic.php?id=104Epage->

³ Дэфайе-е ... Меҳди Резаи. <http://www.islamcom.rururic.php?id=104Epage->

⁴ Ислам: проблемы идеологии, права, политики и экономики/ Сборник статей—М.: «Наука», 1985.

⁵ Шарх-е таасис ва тарихче..., 54, 55, 56-б; Дэфайе-е... Масуд Раджави. <http://www.islamcom.rururic.php?id=104Epage->

⁶ Мужоҳид (ЭХМТ органи), 4.06.81.— 29-бет. <http://www.islamcom.rururic.php?id=104Epage->

вий режими араб-исроил тўқнашувлари даврида «биродарларимиз ва опа-сингилларимиз» бўлмиш мусулмон араблар бошига напалм ва бомба ёғдирган Исроил авиациясига ёнилғи етказиб берганлиги билан асослади. АҚШ, — деди М. Мофидий, — шоҳ кумагида Эронни «аксилн-қилобий базага айлантирди ва ҳамма жойда — Дофардан Ямангача — инқилобчиларни қиришда ёрдам курсатмоқда». Нефть қазиб чиқарувчи араб мамлакатлари Фарб мамлакатларига нефть етказиб беришни тўхтатган бир пайтда монархия режими Вашингтоннинг нефтга бўлган эҳтиёжини деярли тўлиқ қондирганди.

Дизфул шаҳридаги Эрон ҳарбий базасида исроиллик учувчилар ўқиш ва машқ курсларини утишган. Уммонда «ал-Фатҳ» отрядларида жанг қилган мужоҳидлар шоҳ режимининг Фаластин озодлик ташкилотига қарши ҳаракатларда иштирок этганлигини, шунингдек, шоҳ ва Иордания қироли Хусайннинг фаластинликларга қарши қаратилган ҳамкорлигини тасдиқловчи ҳужжатлар билан танишишди¹.

ЭХМТ 70-йилларнинг бошида чет элда ишлаш учун махсус бўлим ташкил қилди, унинг ходимлари ФҚХ, шунингдек Уммон халқ озодлик fronti отрядлари фаолиятида иштирок этишди. Бунда эрон қўшинлари экспедицион корпусига қарши жангларда иштирок этишдан ташқари, Адандан форс тилида тарғибот радио эшиттиришларини олиб боришди².

Кадрларни танлаш ва тайёрлаш муаммосини ҳал этиш учун мамлакат ҳудудида ячейка (синф)лар ташкил этилиб, унга бир одам масъул бўлган ва у ташкилот назорати остида машғулотлар олиб борган. Машғулотлар ҳафтада бир марта 8 соат давомида олиб борилган. Бошида Куръони карим оятлари ва «Наҳж ул-балоға»дан хутба ўқилган. Ҳозир бўлганлар эса уларнинг маъносини чақишлари ҳамда талқин қилиб беришлари лозим бўлган. Ташкилотга янги аъзолар қабул қилишда уларнинг Куръони карим ва «Наҳж ул-балоға» бўйича билимлари, айрим суралар ҳамда оятларнинг ўзига хос талқини борасида ўз (яъни ташкилотнинг) фикрини ҳимоя қила олиш маҳоратлари текширилган. Бундан ташқари, ҳарбий-спорт тайёргарлиги, сиёсий мунозара олиб бориш санъати текширилган; аъзоликка кираётганнинг оилавий аҳволи ҳисобга олинган; у ёки бошқа шахсни ташкилотга етаклаб келган ва унинг режимга қарши кураш йўлига кириш борасидаги азму қарорини белгилаб берган сабаблар талқин этилган³.

Мужоҳидлар 1975 йилгача режимга қарши катта талафот кўриб бўлса-да, ютиб-ютмай курашни давом эттиришган. Шунга қарамай, ўз фаолликларини сундиришмаган. Экстремистлар 1978—1979 йил во-

¹ Дэфайе-е ... Мохаммад Мофиди. <http://www.islamcom.rururic.php?id=104Epage>

² Хоруш (ЭХМТ органи), 1978, сентябрь-октябрь.

³ Шарҳ-е таасис ва тарихче..., 27-бет. <http://www.islamcom.rururic.php?id=104Epage>

кеаларига 60-йиллардан буён ўзгармаган бисот билан келишган. Ўзгаришлар мамлакатдаги ижтимоий-сиёсий аҳволнинг янги шароитига ва ўзгариб бораётган халқаро шароитга мослашишга интилишнигина акс эттирарди.

1978 йил кузида Эрондаги сиёсий аҳвол кескинлашиб кетди. Иш ташлашлар мамлакатнинг тобора катта қисмини қамраб ола бошлади. 1978 йилда Кумда ҳукуматга қарши намоёишнинг ўққа тутилиши инқилобнинг бошланиши бўлди. Мотам муддати (40 кун) ўтгач, мамлакатнинг қатор шаҳарлари ғалаёнлар оғушида қолди. Қўшинлар, жан-дармлар, САВАК агентларига қарши шиддатли жангларда ўн минглаб эронликлар ҳалок бўлишди. Бироқ уларнинг ўлимига жавобан янада кучлироқ янги-янги ҳаракатлар амалга оширилди. Сентябрь ойи бошида Техрондаги намоёишлар чоғида қонли воқеалар авж олиб кетди.

Декабрь ойида Хумайний ўз тарафдорларини «қон қиличдан кучлироқ» эканлигини исботлашга даъват этди. Бутун мамлакат бўйлаб ёйилган намоёишлар ўзининг қўлами билан ларзага солди. Англия ва Америка нефть саноати корхоналарида ҳам иш ташлашлар бўлиб, 25 декабрга келиб Эрондан нефть экспорт қилиш тўлиқ тўхтади. «Бамисли оппозициянинг барча кучлари бирлашгандек эди. Армия киши кўз олдида тўкилиб борарди. Шоҳнинг ҳеч қандай иложи қолмади», — деб ёзганди Д. Ергин¹.

Шоҳ аҳволни яхшилашга интилиб, 1978 йил бошида ҳатто ҳарбий ҳукуматни «Халқ Фронти»дан бўлган либерал сиёсатчи Ф.Ш. Бахтиёр бошчилигидаги кабинет билан алмаштиришга ҳам рози бўлди. Лекин бу тайинлов ҳақида маълум бўлиши билан Хумайний ўз тарафдорлари ҳузурда чиқиб, шоҳни фитнада айблади ва халқни унга бўйсунмасликка даъват этди. Америкаликларнинг шоҳни қутқаришга интилиши мамлакатда Америкага қарши кайфиятни кучайтирди, холос.

1979 йил 16 январда шоҳ Эронни тарк этди ва мамлакатда бир муддат қўшҳокимиятчилик ўрнатилди. «Халқ Фронти»нинг либерал сиёсатчиси бош вазир Бахтиёр армиянинг қўллаб-қувватлашига ишониб, шоҳ диктатурасининг диний диктатура билан алмаштирилишига йўл қўймаслигини айтиб, ихтиёрий равишда истеъфога чиқишдан бош торди. Хумайний 1 февралда кўп йиллик муҳожирликдан қайтиб келиб, бутун мамлакат бўйлаб тузилган «Ислом инқилобий кўмиталари»га таяниб, «Халқ Фронти»нинг бошқа бир кўзга кўринган арбоби М. Бозоргон Муваққат ҳукумат бошлиғи этиб тайинланганини эълон қилди.

1979 йил 9—10 февралда Техронда бошланган қуролли қўзғолон қўшҳокимиятчиликка чек қўйди. Шоҳ гвардиясининг пойтахт яқини-

---

¹ Дэниель Ергин. Добыча. Всемирная история борьбы за нефть, деньги и власть.— М.: Де Ново, 1999.— С. 722.

даги авиабаза хизматчиларига хужуми унинг учун ишора бўлди. Техрондан сўнг провинциал марказларнинг кўпчилиги қуроли қўзғолон ичра қолди. 11 февраль куни кундузи Олий ҳарбий кенгаш ўзининг нейтралитети тўғрисида баёнот ва аскарларга казармага қайтиш тўғрисида буйруқ берди. Бахтиёр шу куни мамлакатни тарк этди. Шоҳ тарафдорларининг сўнгги манбалари 12 февраль куни эрталаб бостирилди.

Эрон инқилоби аввал бошданоқ исломий деб аталашига қарамай, шоҳга қарши, империализмга қарши ошкора йўналишда эди. Айни маҳалда инқилоб атрофида бирлашган кучлар жуда ранг-баранг бўлиб, уларга, ҳатто, марксча принципларга эътиқод қиладиган талабаларнинг майда гуруҳлари ҳам кирганди. Миллий маданиятнинг энг муҳим аломати бўлган ислом эса бирлаштирувчи омил сифатида воқеъ бўлди.

Лекин, барибир, Эрондаги ислом инқилоби ислом тарихида ҳам, жаҳон тарихида ҳам энг муҳим воқеалардан бири бўлди. Буни инкор этиб бўлмайди. Унинг таъсири ҳайратланарли даражада эди. «Жаҳон ривожланишининг исломий йўли» тарафдорларининг кўпчилиги Эрон ислом инқилоби ҳақида гапиришар экан, «Эронда бўлиб ўтган ҳодиса маълум маънода, ҳатто, Муқаддас заминнинг ислом бағрига қайтганидан ёки Усмонлилар империяси барпо этилганидан ҳам ажойиброқ бўлди, чунки бу ҳолда гап цивилизация босқичлари ҳақида борганди; Эрондаги ислом инқилоби эса жаҳоншумул-тарихий хусусиятга эга бўлиб, бутун умма тарихида, шунингдек унинг ноислом дунёси билан ўзаро муносабатларида бурилиш палласи бўлиши лозим эди»¹, деб таъкидлашганди.

Ҳокимият тепасига келиб қолган шиа руҳонийлари инқилоб жараёнида барпо этилган ташкилотларни ўз таянчига айлантира олди. Худудий ислом инқилобий қўмиталари позицияси легаллаштирилди, инқилобий судлар ислом инқилобий трибуналларига айлантирилди; руҳонийлар ўзлари учун қуроли таянч сифатида ислом инқилоби побонлари корпусини тузишди. Сақланиб қолган полиция ва жандармерия органлари, шунингдек армия уларнинг назорати остига тушиб қолди. Корхона ва муассасаларда юзага келган ўзини ўзи бошқариш органлари муллалар раҳбарлик қиладиган, тадбиркорлар иштирокидаги «ислом қўмиталари»га айлантирилди. Улар масжидлар ҳузуридаги худудий қўмиталар билан бирга янги режимнинг қуйи базасини ташкил қилишди.

1979 йил 1 апрелда Эрон Ислом Республикаси (ЭИР), деб эълон қилинди.

---

¹ *Гейдар Джемаль*. Иран идет гибельным путем СССР. — <http://www.islamcom.ru/material.php?id=332>

Эрон Конституциясига асос бўлган концепция шиаларнинг «валояти фақиҳ» (мусулмон фақиҳи (қонуншуноси) бошқаруви) назарияси эди. Моҳиятан «валояти фақиҳ» олий ҳокимиятни мусулмон ҳуқуқи ва ислом бошқарувини яхши биладиган, бенуқсон обрӯ-эътиборга эга бўлган ва диндорлар орасида алоҳида ҳурмат қозонган фақиҳга берилишини англатади. ЭИР Конституциясида «валояти фақиҳ» назарияси моҳияти куйидагича тушунтирилади: «Эрон Ислом Республикасида Волий-Аср бўлмаган даврда мўминлар ишларини бошқариш ҳамда ислом уммасига имомлик қилиш одил ва муқтадий, билим доираси кенг, жасур ҳамда ташкилотчилик қобилиятига эга бўлган фақиҳ зиммасига юкланади»¹.

Муҳим жиҳати шундаки, ислом инқилоби идеаллари асосида ишлаб чиқилган Эрон Конституцияси Яқин Шарқдаги террорчи гуруҳларни очикдан-очик қўллаб-қувватлаган. Эрон Асосий Қонунининг 152-моддасида истибдодни инкор этиш ва барча мусулмонларнинг ҳуқуқларини қўллаб-қувватлаш ЭИР ташқи сиёсатининг энг муҳим принциплари жумласига кириши таъкидланган. 154-моддада эса: «ЭИР башарият бахт-саодатини ўзининг идеали деб ҳисоблайди ҳамда мустақиллик, эркинлик ва адолатни барча халқлар ҳуқуқлари деб эътироф этади. Айнан шунинг учун у, бошқа халқларнинг ички ишларига ҳар қандай аралашувдан ўзини тийиб, сайёранинг ҳар қандай нуқта-сида ҳамма нарсадан маҳрумларнинг империалистларга қарши адолатли курашини қўллаб-қувватлайди», — дейилган. Эрон Конституциясидан кўринишича, жаҳон мусулмон халқларининг агрессорларга қарши қуролли курашларини қўллаб-қувватлаш ЭИР ташқи сиёсатининг устувор вазифаси ҳисобланади. Агрессор деганда, албатта, биринчи навбатда АҚШ ва Исроил тушунилади.

Эрон «На Фарб, на Шарқ, балки Ислом» ташқи сиёсий принципини эълон қилиб, бу билан ўзини икки «буюк давлатдан» ажратиб, СЕНТОдан чиқиши ҳақида баёнот берди. АҚШ ва бошқа фарб давлатлари билан бир қатор ҳарбий ҳамда фуқаролик шартномалари бекор қилинди, америка ҳарбий базалари гугатилди, халқаро нефть консорциуми билан битим кучдан қолдирилди, кўплаб чет эл, биринчи навбатда, америка банклари ҳамда компаниялари ёпилди. 1979 йил ноябрда АҚШ элчихонаси қўлга олинди ва унинг барча ходимлари «гаровга олинган» деб эълон қилиниши Америкага қарши кампаниянинг чуққиси бўлди.

Эронда амалга оширилган инқилоб Яқин Шарқ мусулмонларида қолдирган таассурот оқибатда шунга олиб келдики, илгари Совет Иттифоқи назорати остида бўлган Фаластин, Ливан ва бошқа давлатларнинг экстремистик ташкилотлари раҳбарларининг қарашлари кескин-

¹ Эрон Ислом Республикасининг Конституцияси. 1-боб, 53-модда.

лик томон жадал ўзгариб борди. Исроил билан қушни мамлакатларда ўз мақсадига эришиш — Исроилни йўқотиш учун қуроладан ва Эрон ислом инқилобчилари тажрибасидан фойдаланишга шай турган жангарилар гуруҳлари юзага кела бошлади.

Эрон инқилоби галабасидан кейин Эрон «муллократлари» унинг ғоялари ва амалиётини, мамлакатнинг янги Конституцияси даъват этганидек, миллий чегарадан ташқарига тез «экспорт» қила бошладилар. Эронда тузилган «Ислом инқилобий кенгаши»га турли мамлакатлардаги эронпараст ташкилотлар ҳаракатларини мувофиқлаштириш тавсия этилди. Кенгаш фаолларни араб мамлакатларига жунатар, у ерда фаоллар маҳаллий тарафдорлар ёрдамида, айниқса, ёшлар орасида мафкуравий қарашларни ёйишарди. Ёш мусулмон арабларнинг бир қисми уларнинг тарғиботи таъсирида мафкуравий платформасидан исломий мазмунни онгли равишда чиқариб ташлаган миллатчилик йўналишидаги фаластин террорчилик ташкилотларига нисбатан танқидий кайфиятда бўлиб чиқди. Айни маҳалда Эрон тарғиботчилари Фаластин муаммосини эътиборга олмаган ва Фаластин озодлиги учун фаол қуроли курашдан бош тортган «Ихвон ул-Муслимун» сингари анъанавий ислом ҳаракатларига ҳам қарши чиқа бошлашди.

Айнан Эрон тарғиботчиларининг фаол ҳаракатлари туфайли 70-йиллар охири — 80-йиллар бошида «Ихвон ул-Муслимун»нинг фаластин филиалидан фаол ёшлар оқиб кела бошлади. Ўз ташкилотларидан кўнгли қолган фаластин «Ихвон»чилари ундан оммавий равишда чиқиб, мусулмон фундаменталистлар Фаластин озодлиги учун босқинчиларга қарши фаол кураш олиб бориш борасидаги қарашлари ухшаш бўлган фаластинлик араблардан тузган «Жиҳод Исломи» («Ислом жиҳоди») гуруҳига киришарди.

«Жиҳод Исломи»га Эрон ислом инқилоби таъсири остида «Хумайний — Ислом Альтернативаси ва Ечим» китобини ёзган доктор Фатҳи Шакакий раҳбарлик қилди. «Жиҳод Исломи»нинг мафкураси аввал бошданок Исроил давлатини йўқотиш ҳамда исроилликларни улар эгаллаб турган ҳудудлардан қувиб чиқаришга қаратилганди: «Бизнинг пировард ва стратегик мақсадимиз — ислом миллатини тупроғимизни озод қилишга сафарбар этиш ва сионизмга қарши муқаддас урушга раҳбарлик қилишдир, — деб ёзганди Шакакий. — Қуроли кураш — Фаластин тупроғида Исроилни мағлуб қилишнинг ягона усулидир».

«Жиҳод Исломи» гуруҳлари Яқин Шарқнинг бошқа мамлакатларида, масалан, Иордания, Ливан, Сурия ва ҳ.к.да жуда тез пайдо бўлишди. Бироқ кўплаб араб мамлакатларида «Жиҳод Исломи»нинг фаластин тузилмаси кўпсонли гуруҳлар орасида ҳозиргача энг нуфузлиси ҳисобланади. Бу тузилма яхши махфийлашган, юксак интизомли, аъзолари шунга яраша тайёргарлик кўрган, раҳбарларнинг мафкуравий кўрсатмаларига садоқатли, шиа йўналишидаги экстрем-

мистик ислом ташкилотидир. Унинг юзага келишига, Эрондаги **ислом инқилобидан** ташқари, босиб олинган ҳудудларда ислом омили **ривожланиши** жараёнида ташқи шароит таъсирида ҳамда миллатчилик концепциялари билан муқаррар ўзаро муносабат натижасида фундаменталистларнинг айрим сиёсий кўрсатмалари ўзгарганлиги ҳам сабаб бўлди. Бундай сиёсий жараёнлар ФКҲда Фаластинни озод қилиш учун босқинчиларга қарши фаол курашиш зарурлиги борасидаги миллатчилар қарашларини кўп жиҳатдан баҳам кўрадиган экстремистик ташкилотлар юзага келишига сабаб бўлди. Ислом омилининг миллатчилик руҳидаги шиорларга бундай мослашуви миллатчилар билан ислом фундаменталистлари ўртасида ҳамкорликни йўлга қўйиш имконини яратди. Бу жараён натижасида 1979 йилда ФКҲга кирувчи «Фаластин озодлик кучлари» миллатчилик ташкилотидан бир гуруҳ фаластинликлар ажралиб чиқиб, «Жиҳод Исломи»ни тузишди. Бу ташкилотга фаластинлик араблардан бўлган мусулмон фундаменталистлар, шунингдек «Ихвон ал-Муслимун»нинг ўз ташкилоти самарадорлигидан хафсаласи пир бўлган собиқ аъзолари киришди. «Монд» газетаси таъкидлаганидек, «Эрон инқилоби тажрибаси ... беҳуда кетмади, ислом фаоллари ва воизларининг янги авлодини илҳомлантирди. Улар Куръон ва масжидларни миллатчиликка хизмат қилдирдилар... «Жиҳод Исломи»нинг юзага келиши бу эволюциянинг пировард натижаси бўлди».

«Жиҳод Исломи», Фаластиннинг бошқа ташкилотларидан фарқли равишда, ҳеч қачон ижтимоий-иқтисодий платформага эга бўлмаган, оммавий ёки сиёсий ҳаракат бўлишга интилмаган. Бу, энг аввало, Ғазо секторидаги йигирмадан зиёд масжидни назорат қилувчи мусулмон муллалар сиймосида ўз фаолиятини мафкуравий жиҳатдан таъминлаган ҳарбий ташкилот эди. Ушбу масжидлар муллалари даъватлар воситасида ҳаракат сафига янги тарафдорларни жалб этишар ва жонфидо жангариларни тайёрлашар эди.

Шундай қилиб, юқорида баён этилганлар «Жиҳод Исломи»га «Ихвон ул-Муслимун»дан фарқ қилувчи позицияда турувчи ва ўз фаолиятида исломий ҳамда миллатчилик концепцияларини жипс қовуштирувчи янги типдаги фаластин фундаменталистик ташкилоти сифатида қараш имконини беради. Бу эса, Фарб экспертлари фикрича, уни гоят радикаллаштириб кўрсатади.

«Ихвон ал-Муслимун»нинг собиқ аъзоларидан тузилган ва Эрон инқилобидан кейин ўзларининг аввалги эътиқодларидан воз кечган гуруҳлар орасида 70-йиллар охирида Сурияда пайдо бўлган «Жанговар авангард» қуроли экстремистик ташкилотини тилга олиш мумкин. «Жанговар авангард», даставвал, алавийлар, давлат амалдорлари, хавфсизлик агентларини террорнинг асосий объекти қилиб олди. Кураш авж нуқтасига етганда бу ташкилот раҳбарлари ҳукмрон режим билан

қай тарздадир боғлиқ бўлган киши борки, ҳаммасини нишонга олишни буюришди. Чунончи, 1977 йил февралда Дамашқ университетининг ректори Муҳаммад Фозил, 1978 йил апрелда эса Дамашқ бош прокурори Одил Мини ўлдирилди.

Ислом инқилобининг Эрондаги ғалабаси суриялик террорчилар фаоллашувиغا олиб келди. 1978 йил 16 июнда улар Ҳалаб ҳарбий билим юрти курсантларини отишни уюштиришди. Бунда 32 киши ҳалок бўлди, 54 киши яраланди. Шу йилнинг кузида «Ихвон ул-Муслимун» вице-президенти Ҳусни Маҳмуд Абунинг ҳибсга олинишига жавобан «Жанговар авангард» фаоллари Дамашқда портлатишлар содир этишди, шунингдек Иброҳим Наамени ўлдиришни уюштиришди. Шу вақтдан бошлаб деярли кунда турли куламдаги террорчилик ҳаракатлари содир этилиб турди. Ҳалабдаги курсантларни отишдан кейинги бир йил ичида юзлаб кишилар ҳалок бўлди.

Сурия полицияси вақти-вақти билан «Жанговар авангард»нинг айрим раҳбарларини ҳибсга олишга мушарраф бўлди, лекин бу террорчиларнинг фаоллигига ҳеч қанақасига таъсир кўрсатмади. Аксинча, «Жанговар авангард» раҳбарлари уларининг мусулмонлар орасидаги позициясини барқарор қилишга интилиб, 1990 йилда Суриянинг мазкур ташкилот фаолиятини қоралаган бир қанча дин арбобларини жазолашни уюштиришди. 31 январда шайх Муҳаммад аш-Шомий, эртасига эса Дамашқда шайх Солиҳ Окла ўлдирилди.

«Жанговар авангард» жангчилари 1981 йилда янги воситани — портловчи модда ўрнатилган автомобилларни портлатишни қурол қилиб олишди. 1981 йил 29 ноябрда Дамашқдаги ал-Азбакийя армия чақирув пунктида шундай портлатиш содир этилди, натижада 90 киши ҳалок бўлди, 135 киши яраланди.

Хомда 1982 йил 2 февралда бошланган ва ҳукумат қўшинлари томонидан бостирилган кўзғолон «Жанговар авангард» курашининг авж нуқтаси бўлди. Шундан сўнг «Жанговар авангард» террорчиларининг фаолияти йўққа чиқди, 1985 йилда эса Аднон Окла ва унинг гуруҳида қолганлар ҳукуматга таслим бўлишди.

Яқин Шарқ минтақасидаги ўз сиёсий мақсадларига эришиш учун куч ишлатишни фаол қўллайдиган бошқа эронпараст фундаменталистик гуруҳлар орасида «Ҳизбуллоҳ»ни айтиб ўтиш мумкин. Шиаларнинг бу ташкилоти Ливаннинг Бекаа водийсида Эрон инқилоби тажрибасини ўрганиш тўғараги сифатида ташкил қилинган эди.

Ливанда ижтимоий ҳаётнинг исломий нормаларига қайтиш учун курашаётган «Ҳизбуллоҳ» ва бошқа диний-сиёсий ташкилотлар қаттиқ давлат ҳокимияти мавжуд бўлмаган, анархия авж олган ҳамда сўл ва ватанпарвар кучлар блокида инқироз узоқ давом этган шароитда пайдо бўлди. Ушанда купдан-куп партиялари ички инқирозни бартараф қилишнинг самарали режасини ишлаб чиқиш қобилиятига эга эмас-

лигидан хафсаласи пир бўлган ливанлик мусулмонларнинг бир қисми муаммони ҳал қилиш йўли «ҳақиқий» исломга қайтишда, деган хулосага келди. Бу жараён мамлакатдаги доимо бечораҳол ва сиёсий жиҳатдан пассив бўлган энг йирик шиалар жамоасига дахлдор бўлди. Давлат тузилишининг жамоатда шиаларга иккинчи даражали мавқени ажратган ва шиа буржуазиясининг кучайиб бораётган сиёсий нафсониятига мувофиқ бўлмаган конфессионал тизимини бекор қилиш учун курашган диний-сиёсий ташкилотлар («Амал», «Ҳизбуллоҳ») илк бор пайдо бўлди.

Эрондаги ислом инқилоби ливанлик шиаларнинг радикаллашувига кўмаклашган қудратли туртки бўлди, 1982 йил ёзида Исроил Ливанга нисбатан қилган босқинчилик эса уларнинг ташкилий жиҳатдан шаклланишини тезлаштирди. 1982 йил охирида Ливанга Эрон «инқилобий гвардияси» жангчилари кириб келди. Бундан кўзланган мақсад мамлакатда Исроилга қарши жиҳодда иштирок этиши мумкин бўлган инқилобий ислом ҳаракатини ташкил қилишда кўмаклашиш, деб кўрсатилди. Бекаа водийсининг шимолий қисмидаги Баъалбак шаҳрида жойлашган «инқилобий гвардия» отрядлари «Ҳизбуллоҳ» ҳаракатига ошкора эронпарастлик руҳини беришди.

Эроннинг шу номдаги партиясининг шохобчаси бўлган Ливан «Ҳизбуллоҳи» ушбу дамдан ўз мақсадларини ЭИР сиёсий йўлига мослаб шакллантира бошлади. Ташкилотни тузишда унинг раҳбарлари сионизм ва империализмга қарши жиҳод эълон қилишди. Курашдан мақсад исроил босқинчиларини Ливандан чиқариб юбориш, истиқбол вазифа эса Исроилни йўқ қилиш, Қуддуси шариф устидан Ливан назоратини ўрнатиш, Ливанда Эрон намунасидаги ислом давлатини барпо этиш эканлиги маълум қилинди. Сўнгги вазифа «Ҳизбуллоҳ»нинг 1985 йилда қабул қилинган дастурида ўз аксини топди.

Айни маҳалда «Ҳизбуллоҳ»нинг сиёсий фаолиятига Сурия ҳам салмоқли таъсир кўрсатди. Бу мамлакат раҳбарияти билан Теҳрон ўртасида ушбу ташкилотга таъсир кўрсатиш борасида доимо рақобат ҳукм суриб келганди. Бироқ Эроннинг «Ҳизбуллоҳ»га ёрдами кенг кўламлилиги ҳамда жиддийлиги билан Суриянинг ёрдамидан фарқ қиларди. У кучли даражада мафкуралашган бўлиб, Исроил давлати мавжудлиги фактини эътироф этишга йўл қўймайдиган мафкуравий кўрсатмаларга, шиа таълимоти умумийлигига асосланади ҳамда чуқур тарихий илдизларга эгадир.

Бир қатор мақсад ва вазифаларни ҳал қилиш учун Эрон ноҳукумат диний ташкилотлари томонидан бевосита молиялаштириш орқали «Ҳизбуллоҳ»да ҳарбийлашган бўлинмалар тузилди. Ташкилот раҳбарияти гарчи ўз фаолиятининг дастлабки йилларида террорчилик методларини, жумладан, чет элликларни ўғирлашни амалда қўллаган бўлса-да, Исроил босқинчилиги даврида асосий эътиборни Ливан-

нинг жанубидаги «хавфсизлик зонаси»да исроилликларга қарши жанговар операцияларни амалга оширишга қаратди.

Ташкилот пухта махфийлаштирилган террорчилик тузилмасига эга эди: «Ҳизбуллоҳ» ҳарбий қанотининг жанговар ядроси 1992 йилда ташкилот билан расман боғланмаган мустақил жанговар бирлик сифатида ажратилди. «Ислом қаршилиги» (ИК) номи билан кўпроқ машҳур бўлган бу гуруҳ яхши уюшган ҳамда тубдан махфийлашган, чет элда махсус тайёргарлик кўрган офицерлар бошчилигидаги умумий сони 300 дан 500 нафаргача бўлган профессионал жангчилардан иборат жанговар тузилма эди. «Ҳизбуллоҳ» томонидан амалга оширилган барча, шу жумладан халқаро террорчилик ҳаракатлари ушбу гуруҳ фаолияти билан боғлиқдир.

1983 йилда Ливанда америка ва француз қисмлари казармаларининг портлатилиши «Ҳизбуллоҳ» номи билан боғланган илк террорчилик ҳаракатлари бўлиб, бунда бир неча юз киши ҳалок бўлди. Портловчи модда жойлаштирилган юк машиналарини казармаларга қараб ҳайдаган худкушлар портлатишни амалга оширишганди. 1984 йилда «Ҳизбуллоҳ» АҚШнинг Байрутдаги элчихонасига нисбатан ҳам шундай иш қилди, бунда ўнлаб кишилар ҳалок бўлди ва жароҳатланди.

«Ҳизбуллоҳ» жангчилари 80-йиллар давомида Ғарб мамлакатлари фуқароларини мугтасил гаровга олиб келишди, Европа ва Яқин Шарқда бир неча самолётни қўлга олишди. «Ҳизбуллоҳ» раҳбари шайх Ҳусайн Фазлуллоҳ жаҳондаги энг хавфли 18 террорчи рўйхатига киритилганди.

«Ҳизбуллоҳ» аъзолари сони турли даврларда ташкилотнинг муайян сиёсий мақсадларига боғлиқ ҳолда ўзгариб турарди. Ташкилот ривожланган даврда у 5 минг нафарга етганди. Жангарилар Ливандангина эмас, балки қўшни мамлакатлар худудидан ҳам ёлланарди. Янги аъзоларга мафкуравий таъсир кўрсатилар, уларга Аллоҳ йўлида шаҳодат топган кишининг ўз гуноҳларигина эмас, балки оила аъзоларининг ҳам гуноҳлари мағфират қилиниши уқтириларди.

Яқин Шарқдаги бошқа террорчилик гуруҳи — «ҲАМАС» (ташкilotнинг тўлиқ номи — «Ҳаракат ал-муқовама ал-исломийа»нинг қисқартмаси, таржимаси — «Ислом қаршилиқ ҳаракати»)нинг расмий тарихи 1987 йил 14 декабрдан, шайх Аҳмад Ёсин: «Ҳар қайси яҳудийни ҳарбий кўчкинчи деб ҳисоблаш мумкин, бизнинг вазифамиз — уни ўлдириш», — деб эълон қилган кундан бошланади.

«ҲАМАС»нинг тузилишида маданий-маърифий ва хайрия уюшмалари сифатида рўйхатдан ўтган, Ғазо секторида иш олиб бораётган «Иордан дарёси Ғарб соҳили ва Ғазо сектори мусулмон биродарлар қаноти» ҳамда «Фаластин Ислом Жиходи» асос бўлди. Бу икки ташкилот уларни кўп сонли фаластин миллатчилиқ гуруҳларига, шунинг-

дек коммунистик ташкилотларга нисбатан посанги бўлади, деб ҳисоблаган Исроилнинг мададидан узоқ вақт фойдаланиб келди.

«Бутун Фаластинни денгиздан бошлаб Иордангача озод қилиш — бизнинг стратегик мақсадимиз, — деганди кейинчалик шайх Аҳмад Ёсин, — бундан ортиқ муқаддас ҳамда муҳим мақсад йўқ». Бинобарин, «ҲАМАС»нинг мақсади Фаластинни денгиздан то Иордангача озод қилиб, уни араб ва мусулмон дунёси марказига айлантириш эди. «ҲАМАС» етакчилари ва раҳбарлари шунинг учун яҳудийларни жисмоний йўқ қилиш, христианларни, дунёвий ривожланиш йўлини ҳимоя қиладиган сўл арбобларни, Исроил билан ҳамкорлик қиляётган арабларни таъқиб этишга ошкора даъват этишарди.

Ташкилот етакчиларининг бу қадар катта кетган дастурлари ва агрессив баёнотларига қарамай, унинг юзага келишидан дастлаб Тель-Авивда унчалик безовта бўлишмаганди. Исроил махсус хизмати — Моссаднинг собиқ раҳбари Дани Ятом 1980-йиллар охирида исроилликлар «ҲАМАС»нинг тузилишига унчалик халал бермаганликларини ўз вақтида тасдиқлаганди. Унинг айтишича, ўшанда ҳаракат мутлақо хайрия ҳамда сиёсий фаолият билан шуғулланади ва шу тариқа Арафотнинг «Фаластин озодлиги ҳаракати» (ФАТҲ)ни обрўсизлантиради, деб ҳисобланган.

Чиндан ҳам, «ҲАМАС» таркибида гарчи ҳарбийлаштирилган яширин («Иззадин ал-Қассом бригадаси» сингари) бўлинмалар ҳам, буткул очиқ ҳаракат қиладиган легал бўлинмалар ҳам бўлган эса-да, барибир, биринчи босқичда ташкилотнинг айнан легал тузилмалари янги аъзоларни ёллаб, маблағ тўплаб, тарғибот қилиб, бунинг учун араб мамлакатлари, айниқса, Сурия, Яман, Судандаги масжидларда, ижтимоий муассасаларда иш олиб бориб, анча фаоллик кўрсатишган. Бунинг устига «ҲАМАС»нинг қонунийлаштирилган тузилмалари вакиллари Фарбий Соҳил Савдо палатасига сайловларда иштирок этишган. «ҲАМАС» ижтимоий соҳада ҳам жуда фаол эди. Ташкилот Фаластин ҳудудларида кўпдан-кўп аҳолининг камбағал қатламларига кўмаклашиш учун хилма-хил хайрия фондлари тузиб, мустаҳкам ижтимоий таянч яратди.

1988 йил августда «ҲАМАС» ҳаракати томонидан «Ислом Хартияси» чоп этилди ва у ташкилотнинг кўплаб фаоллари учун дастуриламал бўлиб қолди. Шу ҳодисадан кейин «ҲАМАС»нинг террорчилик соҳасидаги фаоллиги мислсиз кўлам касб этди. 1991 йилда Форс кўрфазида бўлиб ўтган биринчи уруш кейинги фаоллашув учун сабаб бўлди. Шу муносабат билан «ҲАМАС» ўзини ҳар қандай тинчлик ташаббусларининг радикал душмани деб эълон қилди ва тез орада Исроил ҳудудида террорчилик ҳаракатларини ўтказишда етакчи уринни эгаллади. «ҲАМАС» ўзи мавжуд бўлган давр ичида террорчилик ҳаракатларини Фаластиндаги бошқа барча террорчи-

лик гуруҳларига нисбатан фаолроқ содир этди ва кўпроқ исроилликларни ўлдирди.

Айрим ҳисобларга кўра, «ҲАМАС»нинг йиллик бюджети ҳар хил даврларда 30 млн. долларгача бўлган. Фаластинликлар, Иордания, Саудия Арабистони, Форс кўрфазидаги бошқа мамлакатларнинг, энг аввало, Судан, Эроннинг хусусий шахслари қилган хайриялар шу қадар катта миқдорда бўлган. Бироқ маблағнинг учдан бирига яқини Ғарбий Европа ва Шимолий Америкадан келиб тушган. У ерларда «ҲАМАС» учун Буюк Британиядаги Фаластин ёрдам ва ривожланиш фонди, АҚШдаги Муқаддас ер фонди, Германиядаги Ал-Ақсо фонди, унинг Бельгия ва Голландиядаги бўлимлари маблағ йиғиш билан шуғулланишган. Ғарбдаги бошқа ташкилотлар: «Мусулмонларга ёрдам», «Ислом ёрдами агентлиги» ҳам «ҲАМАС»нинг донорлари ҳисобланишган. Бундан ташқари, араб мамлакатларида ҳам, ғарб мамлакатларида ҳам иш олиб борган айрим фирмалар ўз даромадларини тўлиқ равишда «ҲАМАС» ҳисоб рақамига ўтказишган.

Шайх Ёсин тузилаётган ташкилотнинг бошқарув тузилмасига аввал бошдан оқ катта эътибор қаратди. Натижада «ҲАМАС» бир нечта параллель бўлинмалардан таркиб топди, бу эса ташкилотни ҳукумат зарбасига камроқ учрайдиган қилиб қўйди. Ташкилот таркибига қуйидаги тўрт асосий секция кирди:

— «Давах» — инфратузилмани кенгайтириш, даъват орқали янги аъзоларни жалб этиш, динга таяниш, маблағ тўплаш ва тақсимлаш;

— халқнинг кўча намоёнчилигини уюштириш ва мувофиқлаштириш секцияси;

— «А-алам» — зўравонликни тарғиб қилувчи варақалар, бошқа босма маҳсулотларни тарқатиш, телевидение ва радио орқали шу мақсаддаги фаолият.

Бу секцияларнинг ҳар бирида, ўз навбатида, яна бир неча бўлинма иш олиб борган. Чунончи, халқнинг кўча намоёнчилигини уюштириш ва мувофиқлаштириш секциясига икки гуруҳга бирлашган бир қатор ҳарбийлаштирилган террорчилик отрядлари кирган. Бу гуруҳлар:

«Ал-Мужоҳадун ал-Фалистиниун» («Фаластиннинг табаррук жангчилари»), улар асосан исроилликларга қарши террорчилик ҳаракатларини амалга оширишган. Дастлаб у кам сонли бўлган, 1987 йилда интифада¹ ривожланиши ҳамда фаластинликлар орасида жанговарлик руҳи кучайиши оқибатида унинг аъзолари сони кўпайди ва «Ал-Мужоҳадун» амалда Исроилга қарши кураш йўлбошчисига айланди;

«Жеҳаз Аман» («Хавфсизлик секцияси») — унинг таркибида муқаддас уруш ва даъват қилиш гуруҳи «Мажд» мавжуд бўлиб, у хавф-

¹ *Интифада* — Фаластиннинг Исроил томонидан босиб олинган ҳудудларида арабларнинг исроилликларга қарши кураши. — *Муҳ.*

сизлик секциясининг ижроия органидир. Унинг асосий вазифаси — Исроил ҳукумати билан ҳамкорлик қилишда шубҳа остига олинган фаластинликларни ўлдириш.

«**Шаҳидлар отрядлари**» ҳам «**ҲАМАС**»нинг нолегал тузилмасига кирган. Бу отрядларга асосан 17 ёшдан 27 ёшгача бўлган йигитлар аъзо қилиб олинган. Уларнинг бари чаласавод бўлиб, аҳолининг Исроил босқинидан энг кўп азият чеккан, шунинг учун ҳам яҳудийларни кўргани кўзи йўқ маргинал (тубан) қатламларидан чиққанлар эди.

Кенг кўламда ҳаракат қиладиган: исроилликларни ёки улар билан ҳамкорлик қилишда шубҳа остига олинган кишиларни ўғирлаш ва ўлдириш, портлатиш ва шу қабилар билан шуғулланадиган «**Иззаддин ал-Қасам**» батальонлари «**ҲАМАС**»нинг ҳарбий қанотига кирган. 1992 йилдан бошлаб йирик террорчилик ҳаракатларининг кўпчилиги учун жавобгарлик айнан «**Иззаддин ал-Қасам**» фаоллари зиммасидадир.

Шуни таъкидлаш зарурки, шайх Аҳмад Ёсин «**ҲАМАС**» тузилмасини яратишда ўз ташкилотининг сиёсий қанотига «**Робитат Уламо Филастин**» («**Фаластин диндор донишмандлари уюшмаси**») ташкилотини киритиб, сиёсий донишмандлик ҳамда басоратни зухур этган, бу кейинчалик Фаластиннинг оддий мўминлари кўз олдида «**ҲАМАС**»га легитимлик беришда катта роль ўйнаган.

Шундай қилиб, 70-йиллар охирида Яқин Шарқда юз берган сиёсий воқеалар ҳам ислом ақидапарастлиги йўналишидаги, ҳам арабларнинг миллатчилик йўналишидаги террорчилик гуруҳлари ўз «валинеъматлари»нинг назоратидан чиқиб кетишига олиб келди. АҚШ ва СССРнинг қарама-қарши туриши турли экстремистик гуруҳлар пайдо бўлиши ва равнақ топиши учун асос бўлгани ҳолда, бу буюк давлатлар энди уларнинг сиёсатига таъсир кўрсатишга қодир бўлмай қолишди. Устига устак, 80-йилларнинг ўрталаридан Совет Иттифоқида Яқин Шарқда кучли позиция ва таъсирга эга бўлган «қизил империя»нинг парчаланишига олиб келган туб сиёсий инқироз бошланди. 90-йилларда Совет Иттифоқи, кейин унинг вориси Россия минтақадан амалда чиқиб кетишди, бу эса араб-исроил можароси кучайишига ҳамда Яқин Шарқда умумий сиёсий вазият ёмонлашувига олиб келди. Натижада, 80-йиллар бошида ўз позицияларини радикаллаштириш йўлини тутган террорчилик ҳаракатлари вақт ўтиши билан минтақанинг мустақил сиёсий кучига хос хусусиятларни касб эта бошлашди.

Бундай ташкилотларнинг назари жуда тез орада Марказий Осиёнинг ёш мустақил давлатлари — собиқ Совет Иттифоқи республикаларига қаратилди. Янги тузилган мамлакатларнинг иқтисодий ва гео-сиёсий салоҳияти ягона ислом давлати — халифаликни тузиш зарурлиги ҳақида гапиришдан чарчамаганларни ўзига оҳанрабодек тортарди. Бу ғоянинг хаёлийлигини тарих, тарихий жараён аллақачон исботлагани ҳеч кимни қизиқтирмади.

3.2. «Ҳизб ут-таҳрир ал-Исломи» экстремистик ташкилотининг вужудга келиши ва фаолияти

Манфаатлар йўналишининг узгариши билан боғлиқ равишда, Марказий Осиёда шароитни издан чиқаришда асосий роль ўйнаган яна бир ташкилот фаолияти билан танишиб чиқиш зарур. Гап «Ҳизб ут-Таҳрир ал-Исломи» ҳақида бормоқда.

Сунний диний-сиёсий ташкилот «Ҳизб ут-Таҳрир ал-Исломи» («Ислом озодлик партияси»)га 1952 йилда таниқли дин арбоби, Қуддуси шарифда шариат апелляция суди судьяси Тақиаддин Набахоний ал-Фаластиний (1909—1979) асос солган. Даставвал партиянинг асосини «Ихвон ул-Муслимун» Фаластин бўлимининг аъзолари ташкил қилишди. Уюшманинг асосчиси Ҳасан ал-Баннонинг дастурий қоидаларидан чекинган Сайид Кутбнинг ҳаддан ташқари жангари позициясидан ҳафсаласи пир бўлган Тақиаддин Набахоний ташкилот таркибидан чиқди ва севимли устози ғояларини амалга ошириш ниятида ўз партиясини тузишга қарор қилди. Тақиаддин Набахонийнинг орзуси «хулафои рошидин» давридаги халифаликни тарихий ва сиёсий жиҳатдан тиклаш эди.

«Ҳизб ут-Таҳрир» ҳужжатларига кўра, бу ташкилот ислом мафкурасига асосланган сиёсий партиядир. Унинг мақсади мусулмонларни исломий турмуш тарзига қайтаришга («ҳаётнинг барча томонлари шариат меъёрларига асосланиши лозим») ва жаҳонда ислом динини жиҳод йўли билан ёйишга кўмаклашиш. Бунда ушбу мақсадга фақат ягона (бутун ислом оламини бирлаштирувчи) теократик давлат — халифаликни барпо этиш орқалигина эришиш мумкинлиги эълон қилинди.

«Ҳизб ут-Таҳрир»нинг дастурий ҳужжатларида халифалик исломий бошқарув тизими сифатида талқин қилинади: Ислом давлати — исломни ҳар томонлама (онгли) қўлланадиган ва ташқи дунёда динга даъват қиладиган мамлакат. Халифаликнинг тўрт қоидаси бор:

- олий ҳокимият Оллоҳ таборака ва таолоники;
- ҳокимият (Халифани тайинлаш) Уммники;
- бир Халифани тайинлаш — мажбурият;
- Халифа Илоҳий Қонунларни қабул қилишда мутлақ ҳокимиятга эга — Конституция ва бошқа қонунларни фақат у жорий этади.

«Ҳизб ут-Таҳрир» ҳужжатларида мусулмон мамлакатлари (айниқса, Марказий Осиёдаги янги мамлакатлар) ҳукуматлари исломий бўлмаган, деб тавсифланади. Уммининг ҳозирги барча муаммоларининг сабаби «унинг кундалик ҳаётида Исломга риоя қилинмаслиги», шу жумладан «исломий бошқарув тизимининг йўқлиги»дир. Шу ҳужжатларга мувофиқ, «Ҳизб ут-Таҳрир» — «Озодлик партияси» деган ном унинг аъзоларининг «ҳозир дунёнинг барча бурчакларида ҳукмронлик

қилаётган кофирлар ҳукмронлигидан тулик озод бўлиш»га интилишини таъкидлайди.

Олдинга қўйилган мақсадларни рўёбга чиқариш учун кураш уч босқичдан иборат бўлиши мўлжалланган. Биринчи босқичда партиянинг ядроси шакллантирилади, «партиянинг мақсади, вазифалари ҳамда методларига ишонадиган кишилар тайёрланади», иккинчи босқичда «Умм билан фаол ўзаро муносабатда бўлинади»; учинчи босқич ислом давлати ўрнатилгач бошланади ва бошқа нарсалар қатори «Исломни дунёнинг қолган қисмига етказиш миссияси»ни ўз ичига олади.

«Ҳизб ут-Тахрир ал-Исломи» асосчиси Тақиаддин Набахонийнинг қарашлари Ҳасан ал-Банно қарашлари билан тулик мос келгани кўриниб турибди. Шу боис «Ихвон ул-Муслимун» идеологининг ўлимидан сўнг ташкилотга Сайид Қутб келгач ва, шунинг оқибати ўлароқ, ташкилотнинг йўли ўзгаргач, Набахоний унинг сафини тарк этишни зарур, деб топди.

Набахоний ҳам, фикри-зикри халифаликни барпо этишда бўлган кўплаб салафлари сингари, Қуръони карим оятларига ҳамда ҳадиси шарифга ҳавола қилишни ўз ғояларини асослаш методи қилиб олди. «Ҳизб ут-Тахрир» дастурининг «Ҳукумат тузилмаси» бобида Набахоний бундай деб ёзганди: «Ислом исломий ҳукумат тузилмасини Халифалик тизими сифатида белгилаб берди. У исломий давлатда мумкин бўлган ягона бошқариш тизимидир». Набахоний дастури батафсил таҳлил қилинса, унда моҳиятан ёлғон ва ушбу таълимотнинг теологик жоҳил тарафдорларига мўлжалланган фикрларни кўплаб учратиш мумкин. Масалан, Набахоний «ҳукуматнинг исломий тузилмаси Расулulloҳдан кейин халифалик эканлиги фактининг аниқ-равшан тасдиқи» сифатида: «Бу факт кўплаб ҳадислар билан қувватлантирилган. Айримлар халифалик ёки имомат¹ исломда бошқарувнинг ягона тизими, деб таъкидлашади: бу, масалан: «Мендан кейин имомлар келади», байъат икки халифа учун қабул қилинган, деган ва исломда бошқарув тизими — фақат халифалик эканлиги тўғрисидаги бошқа ҳадислардир.

Айни маҳалда Набахоний ва унинг издошлари ўз даъватларида Расулulloҳ Муҳаммад (с.а.в.)нинг «саҳиҳ» мақомига эга ҳадисларини тафсир қилишдан ўзларини олиб қочишган. Бунга ажабланмаса ҳам бўлади, чунки пайғамбарнинг айнан саҳиҳ ҳадисларида илк халифаликлар дастлабки соф кўринишида такрорланмаслиги, шунингдек, Расулulloҳ вафотларидан кейин 30 йил ўтгач (963 й.) мусулмонлар бундай давлатчиликни тиклай олмаслиги назарда тутилган. Мазкур ҳадисда Расулulloҳ: «Мендан кейин халифалик 30 йил туради»,— деганлар.

¹ *Имомат* — мусулмон диний жамоаси олий раҳбарлик институти; бунда дунёвий ва диний ҳокимият қўшилиб кетади.

Набахонийнинг теологик таълимоти ни ислом уламолари эътироф этилмаган. Улар Набахонийнинг Куръони карим оятларини тафсир қилишга эркин ёндашганини йул қуйиб бўлмайдиган ҳол, деб ҳисоблашган. «Набахоний тун зулматида зирапча изламоқда», — дейишган эди араб оламининг машҳур уламолари унинг таълимоти ҳақида.

«Ҳизб ут-Таҳрир»чиларнинг фаолияти асосан ташкилотнинг ўз ҳисобидан молиялаштирилган. Унинг ҳар бир аъзоси ҳар ойда умумий ҳазинага даромадининг 5 фоизидан 20 фоизигача ўтказиши лозим бўлган. Европалик бизнесменлар ҳам четда қолишмаган. «Ҳизб ут-Таҳрир» иззати нафси кучлилигига қарамай, либерал Фарбий Европада ҳам қаршилиққа дуч келмади. Фарбий Европадаги қўшлаб мамлакатларда ташкилотнинг ваколатхоналари очилди. Унинг Европа филиали қароргоҳи эса Лондонда жойлашган. Фарб аналитиклари ва исломшунослари орасида фундаментализмга қарашлар нима учундир жаҳон ҳамжамиятига таҳдид солмайдиган, қўпроқ ўз «давлатларига» қарши қаратилган нарса сифатида оммалашиб кетган. Гуёки экстремистлар ўз давлатларини бузиб ва уни ўз намуналари бўйича қайта қуриб, жаҳон ҳамжамияти билан мулоқотга яхшироқ тайёр бўлишадигандек. Экстремистларнинг анча-мунчаси Европа ҳамда Америка университетларида олий техник ва тиббий маълумот олишгани бундай мутахассисларни ҳайратга солди. Улар мусулмон Шарқининг аҳволини ва «Ҳизб ут-Таҳрир» сингари ташкилотлар раҳбарларининг ҳақиқий ниятларини теран тушунишармикан?

Европаликларнинг «Ҳизб ут-Таҳрир»га холис муносабатини ҳақиқий мақсадни тушунмаслик билангина эмас, балки «Ҳизб ут-Таҳрир» аъзолари дастлабки пайтда ўз мақсадларини адабиёт, варақа тарқатиш, конференциялар ташкил қилиш орқали ярим легал ва тинч тарғиб қилишни афзал ҳисоблашгани билан ҳам изоҳлаш мумкин. Бироқ вақт ўтиб, партия ўз фаолиятини авж олдираётган мамлакатлар ҳукуматлари унинг оммалашиб бораётганидан норози бўла бошлашди. Оқибатда «Ҳизб ут-Таҳрир» ўз низомига туб махфийлик ва раҳбарлар турган жойни қаттиқ сир сақлаш тўғрисидаги қоидаларни киритишга мажбур бўлди. Шунга қарамай, тарғибот иши, оппонентлар билан очиқ ва билвосита мунозара қилиш, адабиётни нолегал тарқатиш «Ҳизб ут-Таҳрир» фаолиятида ҳали ҳам устунлигича қолиб келмоқда эди.

Бироқ ҳукуматларнинг шубҳали муносабати 70-йиллар бошидаёқ партия аъзолари орасида радикаллашувни юзага келтирди, натижада мусулмон оламида бир қанча террорчилик ҳаракатларини амалга ошириб шухрат топган Солиҳ Сарийя бошчилигида «ат-Таҳрир ал-Исломи» гуруҳи ажралиб чиқди.

«Ҳизб ут-Таҳрир ал-Исломи»нинг кейинги тақдири «Ихвон ул-Муслимун»нинг тақдирини ёдга солади. 1977 йил февралда Тақиаддин Набахоний вафот этганидан сўнг, партиянинг янги раҳбари, 1925 йилда

Фаластиннинг ал-Халил шаҳрида туғилган, Йорданияда яшаб турган фаластинлик Абдул Зуллум уз салафининг таълимотини бирмунча ривожлантирди. Энди «Ҳизб ут-Таҳрир» аъзолари жаҳон халифалигини жиҳод воситасида барпо этишни режалаштира бошлашди. Абдул Зуллум ҳаётни ташкил қилишнинг исломий тизимини қарор топтириш учун «бу йўлдаги жисмоний тўсиқларни олиб ташлаш»га, «мажбурлаш, куч ишлатишдан фойдаланишга» даъват этди. Зуллум даврида «Ҳизб ут-Таҳрир»да янги аъзоларни ўқитиш ва тайёрлашда динни ўрганишга жуда кам вақт: бутун ўқув жараёнининг бор-йўғи 10—15 фоизи ажратилгани эътиборни тортади.

«Ҳизб ут-Таҳрир» идеологлари ташкилот фаолиятининг турли йилларида жиҳод ҳақида айтганларини қиёслаб куриш мумкин. Набахоний даставвал: «Ҳарбий жиҳод: ўша маблағдан (халифалик хазинаси маблағидан) таъминланади ҳамда ғазавот олиб бориш учун ва уруш олиб боришда зарур нарсалар (қурол-аслаҳа ишлаб чиқарувчи фабрика, армияни жиҳозлаш) учун фойдаланилади... Ғазавот — фарзи кифоя (муайян миқдордаги мусулмонлар бажарадиган коллектив бурч) бўлиб, душман ҳужум қилганида ғазавот ҳар бир фардий учун шахсий бурч бўлиб қолади», — деб таъкидлаганди¹. Бу иқтибосдаги «душман ҳужум қилганида» ибораси биз учун муҳим. Яъни Набахоний ғазавот, жиҳодни мажбурий чора, мудофаа уруши, деб ҳисоблаган. Бироқ кейинчалик бу жиҳат бирмунча бошқача ёритила бошланди: «Ғазавот, энг аввало, фарзи кифоя эканлиги шундан дарак берадики, душманга биз биринчи бўлиб ҳужум қиламиз..., исломни ёйиш ва унинг хабарини етказиш учун, ҳатто, кофирлар бизга ҳужум қилишмаётган бўлса ҳам, (ҳужумни) биринчи бўлиб бошлаш зарур... Биз шартнома тузмайдиган мамлакатларга АҚШ, Буюк Британия ва Франция, шунингдек мусулмонлар ерларига даъвоси бўлган мамлакатлар киради: Чиндан ҳам Исроил сингари жангари миллатлар (Кофир Ҳарби Фи'лан) — халифалик билан уруш ҳолатидаги мамлакатлар ҳисобланади. Ва бу мамлакатлар билан муносабат, жорий вазиятдан қатъи назар, ўртамизда уруш бораётгандек қурилади... Халифалик бошқа мамлакатларга қарши ҳарбий ҳаракатларни олиб бормаслиги мумкин эмас»².

«Ҳизб ут-Таҳрир» тузилмаси пирамидасимон қурилган. Ҳар бир гуруҳ-ячейка (ҳалқа) 5—6 кишидан иборат бўлган ва алоҳида ҳисобланган. Бу тарздаги структура барбод бўлиш эҳтимолини энг кам даражага олиб келади. Умуман, ячейкаларнинг шакллантирилиши «Ҳизб ут-Таҳрир» ҳар бир аъзосининг асосий вазифаларидан бири ҳисоблан-

¹ Мамургов М.З. Книга исламских сект и вероучений. — <http://www.islamcom.ru/material.php?id=560>

² Калим Сиддыки. Процессы заблуждения, отклонения, исправления и сближения в исламской политической мысли.— <http://www.islamcom.ru/material.php?id=214>

ган. «Йигитлардан янги кишиларни тўплаш зарур,— дейилганди янги аъзоларни ёллаш бўйича методик йўриқномада.— Чунки улар мақсадга интилган, ғайратли ва кучлидирлар. Улар иш ҳақида кам ўйлашади. Партиянинг ҳар бир аъзоси ўз яқинлари, қариндошлари ва ҳ.к. орасидан кишиларни йиғиши даркор. Партиянинг янги аъзоларини тўплашнинг энг қулай йўли — масжидлардир»¹. Яна бир муҳим факт: ячейканинг халифалик мафкураси ва унга махфий қасамёд билан боғланган аъзолари жамоавий ахлоқ-одоб поклигини сақлаш учун бир-бирларини кузатишлари лозим эди. Раҳбарларнинг ниятига кўра, бунда ячейканинг бир-бирининг кетидан айғоқчилик қилувчи аъзолари самимий «биродарлик ва бирлик» туйғуларини ҳис қилишлари даркор эди.

«Ҳизб ут-Таҳрир» аъзолари 1968 йилда Иорданияда тўнтариш қилишни режалаштиришганди. Бу ниятни амалга ошириш мутасаддиларидан бири баъзида жойларда ўз итоатидагилар ҳаракатини кузатиб ва уларни мувофиқлаштириб юрган Набахонийнинг ўзи эди. Лекин арабларни «халифалаштириш» ва уларни «соф ислом» бағрига отишга бўлган дастлабки уриниш барбод бўлди ва ҳизбуттаҳрирчилар ҳибсга олиниб, жазоландилар.

Олти йил ўтгач, 1974 йилда Мисрда «Ҳизб ут-Таҳрир»нинг фаластин гуруҳи аъзоси доктор Салоҳ Сарийя бошчилигида Миср ҳарбий-технология академияси кадетларини ҳарбий исёнга тортишга ҳаракат қилинди. Шу йилнинг ўзида Иорданияда ҳарбий тўнтариш қилишга яна бир уриниш бўлди.

Набахоний вафотидан кейин, 1993 йилда Иордания махсус хизматлари «Ҳизб ут-Таҳрир»нинг ўттиз нафар аъзоси томонидан Иордания қироли Ҳусайнга яширин суиқасд тайёрланганини аниқлашди. 1994 йил январда, терговлардан сўнг, ҳизбуттаҳрирчилардан 10 нафари ўлим жазосига ҳукм қилинди.

«Ҳизб ут-Таҳрир»га раҳбарлик қилган даврда айнан Абдул Зулум партия собиқ СССРнинг мусулмон мамлакатларида фаолиятни авж олдириши кераклиги ҳақидаги фикрни билдирганди. Бундай фикрлар унинг ташкилоти икки марта жиддий мағлубиятга учрагач, айтилган. «Ҳизб ут-Таҳрир» даставвал ливияликлар томонидан тор-мор келтирилган, кейин, янгидан «равнақ топгач», айрим араб мамлакатларида қонундан ташқари деб эълон қилиниб, яна тор-мор қилинганди. «Ҳизб ут-Таҳрир» учинчи марта 90-йилларнинг ўрталарида яна тикланди.

«Ҳизб ут-Таҳрир» араб дунёси мамлакатларидаги бир неча мағлубиятдан сўнг жуда қийин аҳволга тушиб қолди. Бир томондан, у ушбу мамлакатлар раҳбарияти томонидан қатағон қилинди, унинг фаолият-

---

¹ Гударзи А. Ҳизб ут-Таҳрир аль-исломи: мифы и реальность.—Т.: Фан, 2005.—С. 70.

ти ноқонуний деб топилиб, фаол аъзолари ҳибса олина бошлади. Бошқа томондан эса, монанд қарашларга эга ташкилотлар раҳбарлари назарида «Ҳизб ут-Таҳрир» муваффақиятсиз ва барбод бўлган ташкилотга ўхшаб қолди. Шу билан боғлиқ равишда ташкилотнинг тактикасини тубдан ўзгартириш эҳтиёжи юзага келди ва 90-йилларнинг бошида СССРнинг парчаланиши бундай янгиланиш ҳамда аввалги мағлубият ўрнини тўлдириш учун интилишга имконият яратди.

Ҳозирги пайтда ташкилотнинг маънавий раҳбари Ато ибн Халил Абу Раштадир. Унинг Рамазони шариф муносабати билан қилган маърузасидан партия аъзолари нимага интилишлари даркорлиги англашилади. «Рамазон Халифалик вайрон бўлган бир онда кириб келмоқда». «У мусулмонларнинг энг муҳим ерлари: Фаластин, Ироқ, Афғонистон, Чеченистон, Кашмир, Кипр ва Жанубий Судан мустамлакага айлантирилган чоғда кириб келмоқда. Мусулмонлар — қўпчилик, бироқ уларнинг ишлари ҳақида ғамхўрлик қиладиган, уларнинг кураш олиб бориши ва ўзини ҳимоя қилиши мумкин бўлган бирлигини муҳофаза қиладиган Халифалик йўқлиги учун (мусулмонлар) сони ва ҳисоби аҳамият касб этмаяпти». «Гарчи Оллоҳ таоло ҳидоятга бошлаган ушбу мусулмонлардан ташқари мусулмонлар Оллоҳ изн бермаган урф-одатларга риоя этаётган бўлсалар-да, у кириб келмоқда». «Мусулмонларга келсак, улар ерларини ва унинг халқини сотишган. Улар мусулмонлар мамлакатларини эгалламоқ учун келаётган кофирларга йўлларни очиб беришди ва улар Фарбга, айниқса, Америкага шармандаларча эргашди. Улар Оллоҳга, унинг Расулига ва диндорларга хиёнат қилишди»¹.

«Бундай «ғоя» ва даъватларни улар, шунингдек, «Ислом ҳақидаги Низом», «Халифат», «Сиёсий фикрлар», «Сиёсий онг» каби асарларида баён этишиб, ноқонуний равишда тарқата бошлаганлар. Бу асарлар исломдаги радикал оқим мафкурачилари — етарлича маълумотли, юқори малакали мутахассислар меҳнати самараси эди»². Шунини таъкидлаш жозикки, бу асарлар мазмуни тобора такомиллашиб, сиёсийлашиб бораётганлигини, бу ҳол эса улар ҳаракатининг асосий мақсадлари — сиёсий ҳокимиятни эгаллаш ва шу билан ўзларининг халифалик давлатларини тузиш эканлигини очиқ баён этмоқдалар.

¹ Сайид Абуль Аля Маудуди. Политическая теория ислама. — <http://www.islamcom.ru/material.php?id=216>

² Раҳматов А. Бдительность — священный долг. — Т.: Узбекистан, 2000. — С.52.

ЖАҲОНДАГИ ЕТАКЧИ ДАВЛАТЛАРНИНГ МАРКАЗИЙ ОСИЁ МИНТАҚАСИДАГИ СИЁСИЙ ВА ИҚТИСОДИЙ МАНФААТЛАРИ

4.1. Етакчи мамлакатларнинг Марказий Осиё билан боғлиқ стратегик манфаатлари

1989 йилда Берлин деворининг қулаши ва кейинчалик Совет Иттифоқининг барбод бўлиши Европа ҳамда Осиёнинг тарихий ва геосиёсий ривожланишида туб ўзгаришларга олиб келди. Жаҳон ҳаритасида янги мустақил давлатлар, жумладан, Марказий Осиёдаги бешта мамлакат пайдо бўлди. Шу пайтдан бошлаб Марказий Осиё минтақаси Евроосиёнинг иқтисодий, ҳарбий-сиёсий, этномаданий ва маънавий алоқалари туташган жой сифатида жаҳонда сиёсий ва амалий фаолликнинг кўзга кўринган марказларидан бирига айлана борди. Бу эса, ўз навбатида, турли минтақалар ва жаҳон давлатларининг иқтисодий, сиёсий, ҳарбий-стратегик манфаатлари туқнашувини юзага келтирди.

Бундай қизиқишларнинг сабаблари аён. Жадал сарфланаётган табиий ресурсларни ва, энг аввало, энергетика ресурсларини, таъсир соҳасини, транспорт оқимини қайта тақсимлаш учун кураш кучайиб бораётган шароитда Марказий Осиё минтақасини таркиб топтирувчи янги давлатларнинг ҳудудлари амалда кам ўрганилган «қуриқ» ҳисобланади. Гап минтақадаги бой табиий ресурслар конлари, шу жумладан жаҳон давлатлари қўлга киритишдан манфаатдор бўлган нефть ва газ, рангли ва нодир металллар, олтин, кумуш, уран ҳақидагина эмас. Нодир углеводород ва биологик ресурсларга эга бўлган, Марказий Осиё мамлакатларини бир неча йил ичида жаҳон бозорига кўплаб нефть ва газ етказиб берувчиларга айлантирган Каспий денгизи алоҳида стратегик аҳамиятга эга.

Фарбдаги турли манбаларда баҳоланишича, Марказий Осиё минтақасидаги исботланган ва қазиб олинаётган нефть захиралари тахминан 4 млрд. тоннани ёки жаҳонда аниқланган нефть умумий захирасининг 2,6 фоизини ташкил этади. Яъни Марказий Осиё ва Каспий денгизи ҳавзаси бағрида Кувайт, Мексика қўлтиғи ва Шимолий денгиздаги шу каби конлардагидан ортиқроқ газ ва нефть захиралари сақланмоқда. Гарчи бу Яқин ва Ўрта Шарқ давлатларининг ер қаърида мавжуд бўлган, жаҳонда исботланган захиранинг учдан икки қисмидан кўпроғини ташкил этадиган нефтдан деярли 50 баравар кам бўлса-да, Марказий Осиёнинг жаҳон минтақаларини энергия билан таъминлашдаги роли яқин вақтлар ичида сези-

ларли даражада кучайиши ва пировард натижада муҳим бўлиб қолиши мумкин.

Истеъмол динамикаси бўйича барча прогнозларга қўра, кейинги йигирма-ўттиз йил ичида жаҳонда энергия истеъмоли анча ортиши лозим. АҚШ энергетика министрлиги баҳолашича, 2015 йилгача бўлган даврда энергетика ресурсларига талаб жаҳонда 50 фоиздан зиёдга ортади. Бунда Шимоли-Шарқий, Жануби-Шарқий ва Жанубий Осиёда Каспий нефтига қизиқиш жуда катта бўлади, чунки у ерларда яқин ўн йил ичида энергетика ресурслари истеъмоли Фарбий Европадагидан 3,3 баравар кўпроқ ўсади. 2015 йилга бориб Фарбий Европадаги нефтга бўлган эҳтиёж 240 млн. тоннага етса, Осиёда 800 млн. тоннага етади. Осиё — Тинч океан минтақасида нефтга талаб барқарор равишда ортиб боради. Пировард натижада инвестиция сиёсатини айнан Осиё белгилай бошлайди, шунингдек нефтни ташишнинг энг қулай маршрутини ҳам у танлайди. Халқаро Энергетика Агентлиги (ХЭА)нинг прогнозига қўра, 2010 йилга бориб суюқ ёқилғининг йиллик истеъмоли Европада 80 млн. тонна ўсгани ҳолда, Осиёда 500 млн. тоннадан ортиши кутилмоқда. Айни маҳалда Каспий денгизида ҳозир очилаётган конлар 2010 йилга бориб нефть қазиб чиқаришни максимум даражага етказиши мумкин.

Марказий Осиё ёқилғи-энергетика ресурсларининг бутун Осиё минтақасининг келажакдаги иқтисодий ривожланиши учун бу қадар муҳимлиги минтақанинг геосиёсий хусусиятлари туфайли юзага келадиган жиддий зиддиятларнинг асосий сабаби бўлиши мумкин. Гап шундаки, Марказий Осиё Осиёнинг табиий ресурсларга жуда бой районларини Фарбнинг саноати энг ривожланган районлари билан тўғри йўл орқали боғлаши лозим бўлган, муқаррар равишда юзага келадиган транспорт тармоғининг икки томонида жойлашган. Бироқ Марказий Осиёдаги ҳозирги мустақил республикалар СССР таркибига кирган вақтда улар иқтисодиёти бирёқлама ривожланган ресурс-хом ашё етказиб берувчилар бўлишган. Мавжуд ва қурилаётган транспорт магистраллари, шу жумладан газ ва нефть қувурлари ҳам хом ашёни шимолга ташиб кетишга мўлжалланганди. Натижада Марказий Осиёнинг бой табиий ресурслари жаҳон бозорига чиқадиган йўли чекланган, коммуникация, айниқса, ташқи коммуникация тармоғи нисбатан заиф ривожланган берк транспорт маконида қолганди.

СССР парчалангач, Марказий Осиё атрофидаги геосиёсий вазият жаҳон харитасида юзага келган ўзгаришлар билан боғлиқ ҳолда жиддий ўзгарди. Жаҳон сиёсати субъектлари ўзларининг Марказий Осиёга қизиқишларини ҳисобга олиб, минтақага нисбатан кучлар параллелограммасини ҳосил қилишди. Бунда бир томонда — Россия, иккинчи томонда — Хитой, учинчи томонда — ислом дунёси, тўртинчи томонда Фарб турарди.

Умуман олганда, СССР парчаланганидан кейинги даврда Марказий Осиёдан манфаатдор бўлган ташқи кучлар сиёсатида йирик давлатлар (АҚШ, Россия, Хитой) манфаатлари олдинги маррага чиқди ва экстремизм фаоллашди. «Уйинда қатнашувчи» асосий давлатларга уларнинг тарихий рақобатчилари бўлган Туркия, Эрон, Ҳиндистон ва Покистон ҳам қўшилишни истаб қолдики, бу ҳолат минтақада кескинликни ўз-ўзидан келтириб чиқарди.

Бу босқич, аслида, Марказий Осиё ёш республикаларининг мустақамлигини синаш даври бўлди. Марказий Осиё мамлакатлари мустақилликка эришган дастлабки пайтда АҚШнинг минтақадаги сиёсати унчалик фаол бўлмаганди.

Минтақанинг геостратегик муҳимлигини Вашингтон кейинроқ, тахминан 1993—1995 йилларда англади. Бу пайтда Қўшма Штатлар сиёсатида эътибор нафақат Марказий Осиё минтақасига қаратилди. Перманент «совуқ уруш» идеологи Збигнев Бжезинский АҚШ раҳбарияти олдида қуйидаги мақсадни қўйди: «Энг яқин вазифа ҳеч бир давлат ёки давлатлар гуруҳи Америка Қўшма Штатларини Евроосиёдан қувиб чиқариш ёки, ҳеч бўлмаса, унинг жаҳон ҳақами сифатидаги ҳал қилувчи ролини пасайтириш учун зарур бўлган салоҳиятга эга эмаслигига ишонч ҳосил қилишдан иборат»¹.

Чунончи, 90-йиллар ўрталарига келиб Марказий Осиё АҚШ учун чекка зона сифатида қизиқиш уйғотадиган жойдан жаҳондаги стратегик муҳим районга айланди. Бунда Вашингтоннинг минтақага қизиқиши АҚШнинг стратегик муҳим бўлган асосий жойлар устидан назоратни сақлаб қолиш бўйича схемасига тобора кўпроқ мос кела бошлади.

Бу тенденция асосан икки глобал омил: Марказий Осиёнинг Россия — Хитой — ислом дунёсидан иборат муҳим геосиёсий учбурчак марказида геостратегик жиҳатдан аҳамиятга молик тарзда жойлашганини англаш; минтақада энергоресурслар ҳамда фойдали қазилмаларнинг катта захиралари мавжудлиги билан боғлиқ эди.

Минтақадаги мамлакатларда Американинг асосан нефть-газ соҳаси билан боғлиқ компаниялари фаолияти айнан 1993 йилдан кучайди, расмий Вашингтон эса Марказий Осиё республикаларидаги иқтисодий ва сиёсий узгаришларга кўпроқ қизиқа бошлади.

СССР парчаланганидан кейинги дастлабки йилларда Москванинг советлардан кейинги макондаги фаоллик даражаси нисбатан юқори бўлмаганди. Россиянинг собиқ совет республикалари ўртасидаги ҳамкорликни МДҲ доирасида жонлантириш борасидаги айрим қадамлари ҳушёрлик ила қилинган геосиёсий ҳисоб-китоб билан эмас, кўпроқ инерция бўйича қўйилган эди.

---

¹ *Збигнев Бжезинский*. Великая шахматная доска. Господство Америки и его стратегические императивы.— М.: Международные отношения, 2002.— С. 235.

Ушбу даврда Марказий Осиё борасида бошқа геосиёсий «куч марказлари» нисбатан сустлик кўрсатгани ҳолда, Туркия, шунингдек Жануби-Шарқий Осиё ва Яқин Шарқнинг айрим мамлакатлари анча фаоллик билан иш олиб боришди.

Туркиянинг сиёсати жадаллашувига икки нарсанинг бир-бирига мос келгани сабаб бўлди. Булар, биринчидан, минтақада НАТОнинг таркибий элементи бўлган Туркиянинг таъсирини кучайтиришдан манфаатдор бўлган АҚШнинг ташқи қўллаб-қувватлаши бўлса, иккинчидан, турк сиёсий элитасининг бир қисми фикри-зикрини кўпдан буён чулғаб олган, Туркия шафелигида туркий тилли давлатлар иттифоқини — Буюк Турон ғоясини геосиёсий жиҳатдан амалда шакллантириш учун ғоят нодир имконият юзага келгани эди.

Туркия ва бошқа ислом мамлакатлари ушбу минтақада савдосотиқ ва инвестициялаш қўламини кенгайтиришдан ҳам кўпроқ ўзларининг сиёсий ва маданий таъсирини ёйиш мақсадида минтақадаги ўз маданий ҳамда этник алоқаларидан тўлиқ фойдаланишга интилишди. Туркия ва Яқин Шарқ мамлакатлари минтақанинг асосан маданий-диний соҳадаги ишларида иштирок этишди. Турли ташкилотлар, кўпроқ ноҳукумат ташкилотлар раҳбарлари Марказий Осиё мамлакатлари ёшларига ислом мамлакатларида диний ва дунёвий таълим олиш имкониятини яратишга тайёр эканликларини изҳор этишди. Айни маҳалда минтақадаги давлатларга ислом миссионерларининг оқими кучайди.

Шу билан бирга, 1995 йил охирига келиб жаҳонда янги геосиёсий архитектура таркиб топа бошлади. Жаҳон геосиёсатининг турли йўналишдаги қатламлари ҳаракатга тушиб қолишди. Марказий Осиё ҳам, объектив сабабларга кўра, бу жараёнга қўшила бошлади — минтақада манфаатдор кучларнинг «катта ўйини» чинакам бошланди.

Марказий Осиёнинг жаҳондаги роли ва энергетик аҳамиятининг ошиши тенденцияси биринчи навбатда Форс кўрфазидagi айрим мамлакатларнинг минтақага қизиқишини оширди. Ушбу гуруҳ давлатларнинг келажакда жаҳон нефть бозорида юзага келиши мумкин бўлган рақобатчини зарарсизлантириш истагида минтақадаги вазиятга таъсир кўрсатишга интилиши вақт ўтиши билан жиддийлаша борди.

Саудия Арабистонининг советлардан кейинги макондаги ҳаракатлари ташқи кузатувчи учун сезиларсиз бўлсада, радикаллашиб борди. Марказий Осиё билан бевосита чегарадош бўлмаган бу давлат мафкура ва молия соҳасида ўз тасарруфидаги мавжуд бўлган дастаклардан фойдаланиш ниятида эди. Саудия Арабистони Марказий Осиёда ёйила бошлаган ваҳҳобийликдан таъсирчан мафкуравий восита сифатида усталик билан фойдаланганди. Устига устак унинг улкан молиявий имкониятлари Каспий нефти атрофидаги сиёсий ўйинда қатнашиш учун шароит яратиб берди.

Бир қанча экстремистик гуруҳлар ҳам советлардан кейинги ҳудудла юзага келган геосиёсий бўшлиқда ўз ҳаётий манфаатларини кенгайтиришга қизиқиб қолишганини қайд этиб ўтиш зарур. Куриб чиқилаётган даврда баъзи гуруҳлар МДХдаги айрим ҳудудлар устидан назорат ўрнатиш режасини пишита бошладилар.

Айни маҳалда, ҳатто, Марказий Осиёдаги нефть-газ конларини ишга тушириш имконига эга бўлган нефть қазиб чиқарувчи корпорациялар ва давлатлар ҳам, қувур ўтказгич тизимсиз углеводород хом ашёсини мунтазам етказиб бера олишмасди. «Аср лойиҳаси» — Туркманистон — Афғонистон — Покистон газ қувурининг қурилиши ушбу муаммони ҳал этишда ёндашувлардан бири бўлиши мумкин эди. Энергетика ресурсларини ташишнинг шундай йўли очилса, Марказий Осиё минтақасининг транспорт жиҳатидан ажралиб қолганлик билан боғлиқ кўплаб муаммолари ҳал этилган бўларди.

Бироқ 90-йиллар ўрталарида Афғонистон Марказий Осиёнинг ёш мамлакатлари учун минтақадаги барча давлатлар жуда ҳам муҳтож бўлган янги коммуникация йўлларини очиш борасидаги жиддий тўсиқ бўлибгина қолмади. Зотан, совет босқинчилиги ҳамда узоқ давом этган партизанлар уруши, совет қўшинлари олиб чиқиб кетилгандан кейин эса узаро урушлар домида қолиб, алоҳида бўлақларга бўлиниб кетган Афғонистон яхлит миллий давлат сифатида фақат қоғозда қолган эди. Аслида 22 миллион аҳоли пароканда қилинган, мамлакатнинг турли районларини назорат қиладиган гуруҳлар ўртасидаги ихтилофлар кўпинча қуролли тўқнашувга айланиб кетарди. Кечагина иттифоқчи бўлганлар бир онда мурасасиз душманга айланиб қолишарди, ҳарбий-сиёсий альянслар қандай тез пайдо бўлса, шундай тез йўқ бўлиб кетарди. Юзага келаётган кўплаб инқирозли жараёнлар таъсирида Марказий Осиёдаги ёш давлатлар чегаралари яқинида кескинлик ўчоғи пайдо бўларди. Афғонистонда узлуксиз рўй бераётган, 90-йилларнинг ўрталарида ҳам қачон тугаши маълум бўлмаган ички можаролар минтақадаги барқарорликка доимо таҳдид солиб турарди.

Ушбу омилларнинг бари Марказий Осиё жуда жиддий катаклизмлар ва навбатдаги геосиёсий ўзгаришлар арафасида турганидан дарак берарди.

4.2. Афғонистон — Марказий Осиёдаги мураккаб муаммо

Афғонистондаги ҳозирги вазият нафақат Марказий Осиё минтақасида, балки бутун дунёда энг мураккаб ташқи сиёсий муаммолардан бири. Бунинг сабаби, энг аввало, «буфер давлат» деб таърифлаш мумкин бўлган ушбу мамлакатнинг сиёсий мақомида яширинган. Афғонистон XIX аср охиридаёқ шундай ҳолатга тушиб қолганди. Ўшанда бу мамлакат дунё зўрларининг сиёсий ўйинлари туфайли Россия ва

Британия империясини ажратиб турадиган ҳудудга айланди. Россия билан Британия ўртасида тузилган шартномаларга¹ кўра, Марказий Осиёнинг Россия империяси томонидан назорат қилинадиган ҳудудлари билан Афғонистоннинг шимолий ва шимоли-ғарбий чегаралари белгилаб олинди. Мустақил Афғонистонни Британия Ҳиндистони ҳудудидан ажратиб турувчи жанубий ҳамда жануби-шарқий чегарасини «Дюранд чизиги» белгилаб берди.

Шу тариқа Афғонистон XIX аср охирига келиб Россия ва Британия империялари томонидан назорат қилинадиган ҳудудларни ажратиб турувчи буфер давлатга айланиб қолди. Лекин «Дюранд чизиги» кўплаб пуштун қабилаларини Афғонистон чегарасидан ташқарида, Британия Ҳиндистони ҳудудида қолдирди. Улар Шимоли-ғарбий чегара вилояти аҳолисининг кўпчилигини ташкил қиларди. Айни маҳалда, 1873 ва 1887 йиллардаги Англия-Россия битимлари Афғонистонга Саланг довонининг ортида, Ҳиндикуш тоғ тизмаларидан шимолроқда, бунга қадар турли-туман мустақил ёки ярим мустақил феодаллар мулклари жойлашган ҳудуддаги Афғон Туркистони деб аталган жойда узил-кесил ўрнашиб олиш имкониятини берди. Булар, масалан, Майманадаги ўзбеклар мулки, Қундуз хонлиги ва хазора беклари мулкларидир. Умуман олганда, XIX аср давомида Марказий ва Шимолий Афғонистондаги хазоралар томонидан назорат қилинадиган ҳудудлар пуштунларнинг тазйиқи остида 150 минг кв.км.дан 100 минг кв.км.гача қисқарди². Умумий ҳисобда XIX аср охири — XX аср бошида Афғон Туркистонига этник пуштунларнинг 62 минг оиласи кўчиб келди³. Ўрни этник пуштунларнинг Британия мустамлакачи маъмурияти ўрнашиб олган тарихий ҳудудлари бўлган жануби-шарқдаги сиёсий ва ҳудудий йўқотишлари ўрни амалда улар Афғонистоннинг шимолида қўлга киритган ҳудудлар билан тўлдирилди. Афғонистон атрофидаги воқеаларнинг кейинги ривожидида бу вазият энг муҳим роллардан бирини ўйнади.

Марказий Осиё минтақасидаги қарор топган муносабатлар тизими, кучларнинг геосиёсий баланси илк бор Россиядаги революция ва шундан кейин Россия империясининг парчаланиши оқибатида бузилганди. Натижада Британия империясининг минтақа геосиёсий харитасида ўша пайтда юзага келган бушлиқни тўлдиришга интилиши учун шароит яратилди⁴.

¹ Афғон мулкларини чегаралаш тўғрисидаги 1885 йилги рус-инглиз битими, Помирдаги таъсир соҳаларини чегаралаш тўғрисидаги 1895 йил битими ва Марказий Осиёдаги Россия — Британия муносабатларини тартибга солиш тўғрисидаги 1907 йил битими.

² *Темирханов Л.* Хазарейцы.—М.: Очерки новой и новейшей истории.— Душанбе, 1978.— С. 34.

³ Қаранг; *Зарипов Ш.* Кочевники и полукочевники Афганистана.—«Афганистан: история, экономика, культура».— М.: 1989.— С. 119.

⁴ *Туляганова Н.У.* Афганский фактор в современных международных отношениях в Центральной Азии.— Т.: Фан, 2004.— С. 15.

Совет Россияси ва Буюк Британия Афғонистонга таъсир ўтказиш учун бир мунча вақт фаол кураш олиб боришди. Ушбу кураш натижа-сида Россия ҳукумати билан Афғонистоннинг янги амири Омонулло ҳукумати ўртасида тинчлик шартномаси тузилди. Очиғини айтганда, Омонулло Россиянинг қўллаб-қувватлаши билан амир бўлиб олганди. Шундай қилиб, XX асрнинг 20-йиллари бошида Афғонистон Брита-ния империяси билан Совет Россияси назорат қиладиган ҳудудлар ўртасидаги ўзининг буферлик мақомини тиклади.

Совет ҳокимияти жамиятни ижтимоий қайта қуриш борасидаги янги вазифалардан келиб чиқиб, Марказий Осиёнинг ўз назорати остидаги ҳудудларида, энг аввало, Ўзбекистон, Тожикистон, Турк-манистоннинг ҳозирги ҳудудларида Марказий Осиё жамиятини таш-кил қилишнинг анъанавий тизимига таъсир кўрсатишга кенг қўламда ҳаракат қилди. Совет Россияси томонидан Марказий Осиё жамиятла-рини бошқариш тизимида туб ўзгаришлар юз берди.

Совет Марказий Осиёсида ҳаётий фаолият қоидаларига ара-лашиш ва уларни тубдан қайта қуришга уринишлар шиддатли қар-шиликка дуч келди, бунда турли даврларда маҳаллий аҳоли кенг ом-маси иштирок этди. Совет Марказий Осиёси анъанавий жамиятининг ички тизимли алоқалар хусусиятини ўзгартириш йўли билан модер-низациялашга интилишга қаршилиги (босмачилик ҳаракати) 30-йил-лар бошигача давом этди. Унинг Совет Россияси томонидан бостири-лиши учун кўп куч талаб этилди. Этник ўзбеклар, тожиклар, турк-манларнинг бир қисми қўшни Афғонистон ҳудудига мажбурий ўтиб кетиши Совет ҳокимиятининг Марказий Осиёдаги қаршилик кучлари устидан ғалабаси оқибатларидан бири бўлди. Бу кишилар қочоққа ай-ланиб, қулай келиб қолса, Совет Иттифоқи чегараларига қуроли ҳужумлар қилиб туришди. Шу боис Москва совет-афғон чегараси ус-тидан назоратни таъминлаш учун Марказий Осиё минтақаси ичида анъанавий ҳамжамиятларни қайта қуриш бўйича ижтимоий экспери-ментлар ўтказишга мажбур бўлди.

Совет раҳбарияти айнан шу сабабдан Афғонистонни ўз сиёсий таъсири соҳасига қатъият билан торта бошлади. Омонуллохон совет мутахассислари ёрдамида европача намунадаги армияни тузди, мамла-катни телеграф ва телефонлаштирди. Совет Марказий Осиёси респуб-ликалари намунаси бўйича паранжи тутишни тақиқлади, дин пешво-ларига қарши иш олиб борди, ҳатто, қизлар мактабини очди. Бироқ бундай янгиликларнинг жорий этилиши руҳонийлар ва феодал аслзо-далар юқори қатламларининг қаттиқ қаршилигига учради. Натижада 1929 йил январда Омонуллохон пойтахтни зудлик билан ташлаб ке-тишга мажбур бўлди. Бундан бир озгина илгари совет қўшинлари ўзига хайрихоҳ ҳукуматни қўллаб-қувватлаш учун Афғонистонга бостириб кирган эди, бу ҳам Омонуллохонни тахтда сақлаб қола олмади. 1929

йилда олий даражадаги руҳонийлар ва Англия қуроли кучи билан Афғонистонда пуштун Нодиршоҳ ҳокимият тепасига келди.

Нодиршоҳнинг бор-йўғи тўрт йиллик қисқа ҳукмронлиги ҳозирги Афғонистон тарихида улкан роль ўйнади ва, биринчи навбатда, ички сиёсатда ислом омили кучайиши ҳамда, ҳатто, Афғонистон учун ҳам қутилмаганда руҳонийлар мавқеининг мустақамланиши билан ажралиб турди. Айнан Нодиршоҳ даврида шариат қонунчилиқ асосига айланди, шунингдек «Уламолар кенгаши» — «Жамоати уламо»га асос солинди-ки, унинг вазифаси қонун ижодкорлиги ва барча ҳукумат муассасалари томонидан диний кўрсатмаларнинг бажарилишини назорат қилишдан иборат эди. Афғонистоннинг шу тариқа фундаментал ислом давлатига айлана бориши 1931 йилда янги конституциянинг қабул қилиниши билан ниҳоясига етди. Унинг 1-моддасида ҳанафий сунний ислом мамлакатда расмий дин деб эълон қилинди.

40-йиллар охиридан Британия империяси заволга кета бошлади, натижада 1947 йилда Британия Ҳиндистони ўрнида икки мустақил давлат — Покистон ва Ҳиндистон юзага келди. Бу ҳол, аслида, Британиянинг Марказий Осиёдан кетишини билдирарди. СССР минтақада Афғонистондаги вазиятга таъсир кўрсатишга қодир ва бу таъсирдан манфаатдор ягона реал куч бўлиб қолди. Устига устак, Афғонистон билан янги барпо этилган давлат — Покистон ўртасидаги чегара ўша машғум «Дюранд чизиги»дан ўтганлиги билан боғлиқ можаро Афғонистонни Москва билан янада жипсроқ ҳамкорлик қилишга ундади. 1956 йилда совет ҳарбий ёрдами — самолётлар, қурол-аслаҳа ва амуниция мамлакатга дарё бўлиб оқди. Сўнг Кобул ҳарбий академиясида русийзабон ўқитувчилар, армия қисмларида эса — совет ҳарбий мутахассислари пайдо бўлди. Айни маҳалда кўплаб афғон офицерлари ҳарбий илмни ўрганиш учун Совет Иттифоқига кела бошлашди.

Умуман, XX аср ўрталарида Марказий Осиё минтақасида СССР учун хавфсизлик тизими ўзгаришсиз қолиб, Совет Марказий Осиёси мусулмон ҳамжамиятлари жануб томондан ташқи дунё билан ҳар қандай алоқадан ажратиб қўйилди. Афғонистон жойлашган минтақанинг СССР билан АҚШ ўртасини ажратиб турувчи ҳудуд сифатидаги геосиёсий конструкцияси Совет Иттифоқи манфаатларига тулиқ мос келарди. Шу боис совет раҳбарияти ўзининг мамлакатда ҳарбий жиҳатдан ҳозир бўлишини кучайтириш билан бирга, Афғонистонни иқтисодий қарам қилиб қўйишга интилди.

Афғонистон 1954 йилда 3,5 млн. АҚШ доллари миқдорида совет кредитини олди. 1955 йилда эса Москва Муҳаммад Зоҳиршоҳга 100 миллион долларлик янги қарз берди. Мамлакатга совет мутахассислари юборилди, улар мамлакатда Кобулни Саланг домини орқали Совет Иттифоқи ҳудуди билан туташтирган бош транспорт магистралини

барпо этишди. Бундан ташқари, Мозори Шариф, Бағром ва Шиндонд-да замонавий аэродромлар қурилди.

Бироқ Британия империяси Марказий Осиёдан чиқиб кетганидан кейин юзага келган ва СССР тўлиқ ҳукмрон бўлган геосиёсий вазият узоқ чўзилмади. Тез орада Афғонистонга эгалик қилиш учун курашда Совет Иттифоқининг янги рақиб — АҚШ пайдо бўлди.

Айрим ғарб сиёсатшунослари АҚШнинг Афғонистон бўйича бевосита Иккинчи жаҳон урушидан кейин олиб борган сиёсатини баҳолашар экан, унинг Советларнинг хатти-ҳаракатига бефарқлик билан, хотиржам қараганлигини ва Афғонистонда Москванинг рақиб бўлиш нияти мутлақо бўлмаганлигини таъкидлашганди¹. Бироқ «совуқ уруш» кучайиб боргани сари АҚШнинг Афғонистонга нисбатан сиёсати, энг аввало, унинг ҳарбий-стратегик аҳволи, ҳудуди СССРга яқинлиги билан белгилана бошлади.

АҚШ минтақа мамлакатларига, шу жумладан Афғонистонга даст-аввал «Morrison-Nadsen» америка фирмаси ёрдамида кириб борди. Бу фирма афғон ҳукумати билан ирригация объектлари куриш бўйича шартнома тузиб, унинг амалга оширилишини номаълум вақтгача чўзиб борди ва бу билан Афғонистонни АҚШга молиявий жиҳатдан боғлиқ қилиб қўйди. Британия Ҳиндистонининг пуштун аҳолиси уларга ўз тақдирини ўзи белгилаш ҳуқуқини беришдан бош тортаётган Покистон ҳудудига тушиб қолгани билан боғлиқ «пуштунлар муаммоси»-нинг сунъий равишда келтириб чиқарилиши тазйиқ кўрсатишнинг бошқа бир йули бўлди².

Энди АҚШ сиёсатчилари Покистон ва Афғонистон конфедерациясини тузиш зарурлиги ҳақидаги гапни чиқаришди. Покистон Бош вазири Малик Ферузхон Нун, 1962 йил августда эса — президент М. Аюбхон Покистон, Афғонистон ва Эрон конфедерациясини тузишни ёқлаб чиқишди. Худди шу каби таклифни Покистон томони 1969 ва 1970 йилларда ҳам илгари сурди³. Табиийки, бундай конфедерацияда сиёсий раҳбарликни, Покистон сиёсий элитаси тўлиқ устун бўлгани ҳолда, Исломобод амалга оширган бўларди.

Шундай қилиб, энг янги тарих даврида Афғонистон ўзининг қулай стратегик ҳолати туфайли жаҳон геосиёсий харитасида алоҳида ўринни эгаллади. Иккинчи жаҳон урушидан кейин у кўплаб мамлакатлар, шу жумладан СССР ва АҚШнинг сиёсий, мафкуравий, савдо-иқтисодий манфаатлари доирасига тобора кўпроқ тортила бошлади. Мамла-

¹ *Poulladan I.* Afghanistan end the U.S.: The Critycal Yearrs. (The Middle East Journal», vol. 5, № 2, p. 187; *Amsturz B.* Afghanistan: The First Five Years of Soviet Occupation. Wash., 1986, p. 29, 49.

² *Темирханов Я.* Восточные пуштуны. — М.: Наука, 1987. — С. 160.

³ *Ганковский Ю.* В бой вступают талибы// Азия и Африка сегодня. 1995. — С. 32.

кат аслида икки буюк давлат тўқнашадиган майдонга айланиб қолди. Уларнинг Афғонистонга қизиқиши таъсир соҳасини тақсимлашга таллуқли бўлиб, бу, биринчи навбатда, минтақавий ва, пировард натижада глобал совет-америка рақобатчилиги билан боғлиқ эди¹.

Афғон масаласида СССР ила АҚШ ўртасидаги қарама-қаршилик авж олиши билан бир вақтда, мамлакатда вақти-соати келиб учинчи куч юзага кела бошладики, унинг таъсири икки буюк давлатнинг таъсиридан кам бўлмади.

Ҳамма гап мамлакат ҳукумати советлар намунаси бўйича амалга ошираётган ўзгаришлар руҳонийларда норозилик келтириб чиқарганидан бошланди. Бу ўзгаришларга кўра, Афғонистонда иқтисодиёт ва умумий таълим соҳасида узоқни кузловчи бир қанча ислохотлар мўлжалланган эди. «Жамоати уламо» ислохотларни тўхтатишга қаратилган ҳукуматга қарши кампанияни кенг кўламда олиб борди. Имомларнинг жума намозидаги мавъизаларида Афғонистон бош вазири ва унинг атрофидагиларга лаънатлар ёғдирилди. Бунга жавобан ҳукумат етакчи диний раҳбарлардан 50 нафарини қатағон қилди ва шу билан уларнинг ташвиқоти тинчиди-қолди. Ҳукумат бошлаган қатағондан юрак олдирган кекса дин арбоблари қаршилик кўрсатиш тўғрисида ўйламай қўйишди. Натижада ташаббус ёшлар қўлига ўтди ва улар Миср таъсири остида кўпдан-кўп янги экстремистик гуруҳлар туза бошлашди.

Уша пайтда Кобул университети ёш афғон фундаменталистлари учун асосий фаолият маркази бўлиб қолди. 1965 йилда илоҳиёт факультети декани Фулом Ниёзий исломни ўрганиш бўйича талабалар тўғарагини махфий равишда тузди. Бу гуруҳга Бурҳониддин Раббоний, Абду Расул Сайёф, Муҳаммад Умар ва яна бир қанча талабалар киришди. Айни маҳалда муҳандислик факультетида ҳам шунга ўхшаш тўғарак тузилиб, унинг ядросини Гулбиддин Ҳикматёр, Сайфитдин Насратёр ва Ҳабиб Раҳмонлар ташкил қилишди. Шунинг ҳам айтиш керакки, Фулом Ниёзий бир вақтлар ал-Азҳар университетида таҳсил олган ва айнан шу ерда «Ихвон ул-Муслимун»нинг қаттиқ таъсирига дуч келганди. Ниёзий исломни ўрганиш бўйича тўғарак тузиб, ўз талабаларига Сайид Кутб асарларини ўргата бошлади.

Ниёзий талабалари 1965 йилдаёқ ҳукуматга қарши биринчи намоийишни уюштириб, унда барча истовчиларга «Муқаддас уруш ҳақида рисола» деб номланган китобча тарқатишганди. Тўрт йилдан кейин Кобул университетининг кўп сонли пароканда ташкилотлари «Мусулмон ёшлар» махфий уюшмасига бирлашишди. Янги ташкилотнинг мақсади худосизлар деб эълон қилинган коммунистларга ҳамда қирол Зоҳиршоҳ режимига қарши курашдан иборат эди. «Мусулмон ёшлар»

¹ Туляганова Н.У. Афганский фактор в современных международных отношениях в Центральной Азии.— С. 24.

ташкilotини профессор Ниёзий раҳбарлигидаги махфий Кенгаш бошқарди. Ушбу Кенгаш 1970 йилда барча тузилмаларнинг фаолиятини Кобул университетидан ташқарида фундаменталистик ғояларни фаол ёйишга йўналтириш тўғрисида қарор қабул қилди. Бундан ташқари, жуда қисқа муддатда пойтахтда ва вилоятларда фундаменталистик ячейкаларни имкон қадар кўпроқ тузиш вазифаси қўйилди. Айни маҳалда Кенгаш ўз фаоллари олдига қўйган жуда муҳим вазифалардан бири қуроли кучлар сафларидан, айниқса, зобитлар орасидан янги аъзоларни ёллашдан иборат эди.

Ниҳоят, 1972 йилда ҳаракат раҳбарлари ўз фаолиятларининг тайёрлов босқичи якунланди, деб қарор қилишди ва ҳаракатнинг умумий стратегиясига ўзгаришлар киритишди. Шундан кейин ташкilotнинг бош мақсади аввал эълон қилинган жамоанинг диний тикланиши ўрнига, мамлакатда сиёсий ҳокимиятни қўлга олишдан иборат бўлиб қолди. Қабул қилинган низомга кўра, ҳаракат президенти сайланди. Бу президент Кобул университетининг таниқли профессори, илоҳиётчи олим, «Ихвон ул-Муслимун» (Миср уюшмасининг мўъжаз нухаси) гуруҳининг раҳбари Бурҳониддин Раббоний, унинг ўринбосари — Абду Расул Сайёф эди. Кейинчалик уларнинг ҳар иккиси халқаро фундаменталистик ҳаракатнинг йирик арбобларига айланиб, советларга қарши уруш қаҳрамонлари сифатида шуҳрат топишди.

1968 йилдаёқ асос солинган «Ғоҳиз» («Тонг») босма нашри «Муслмон ёшлар» ташкilotи ўтказган ташвиқот жарчиси бўлиб қолди. Маҳорат билан уюштирилган ахборот иши туфайли 1972—1973 йилларда унинг таъсири бир неча бор кучайди. Таъсирнинг ортиши билан баравар фундаменталистларнинг ҳукумат ва монархия шаънига айтилаётган танқиди ҳам кескинлашди. Уларнинг оммавий намойишлари ҳамда марксчилар билан кўча тўқнашувлари тез-тез содир бўлиб турди. 1968 йилдан 1973 йилгача бўлган даврда мухолафатчилар ва уларнинг душманлари томонидан бутун мамлакатда умумий ҳисобда 2000 дан зиёд намойиш ҳамда митинглар уюштирилди.

Ички сиёсий кескинлик кучайиши оқибатида 1973 йил 17 июлда шаҳзода Довуд томонидан сарой тўнтариши амалга оширилди. Афғонистон Республика деб эълон қилинди.

Афғонистон Республикасининг биринчи президенти, қирол хонадонидан бўлган шаҳзода Довуд Афғонистоннинг иқтисодий қолоқлигини бартараф этишни асосий мақсад қилиб қўйди. Афғонистон Халқ демократик партиясининг ҳарбий қаноти томонидан 1978 йил апрелда амалга оширилган қуроли тўнтариш натижасида АХДП ҳокимият тепасига келгунга қадар мамлакат жаҳон мезонларига кўра ўта қолоқ ҳисобланарди. Капиталистик муносабатлар жуда паст даражада эди. Иқтисодиётнинг асосий тармоғи бўлган қишлоқ ҳужалигида феола-

лизмгача бўлган ва феодализм қолдиқлари сақланиб келаётганди. «Эскилик билан янгиликнинг курашида, — деб ёзганди В. Коргун, — турли тарихий босқичларда шаклланган давлат-сиёсий тизимлар доирасида анъанавий тузилмаларнинг таянч элементлари ислом, жирга (қабилалар оқсоқоллари ва аъзолари йиғини), қабила кодекси (пуштунвали), маълум даражада ксенофобия, маҳаллий патернализм, уруғ-аймоқчилик яшаб ва сақланиб қолди»¹.

Хукумат юзага келган вазиятдан чиқиш учун саноатни, замонавий инфратузилмани, энергетикани, таълим тизимларини ривожлантиришга қаратилган бир қатор ислохотларни амалга оширишни режалаштирди. Темир йўл қурилиши режасига алоҳида эътибор берилди. Айни маҳалда, Довуднинг бу кенг кўламли режалари энг асосий тўсиққа учради — бунинг учун зарур бўлган ресурслар йўқ эди. Афғонистон ички ресурслари бўлмагани учун мамлакатни ривожлантиришга сарфланиши режалаштирилган маблағнинг асосий қисмини чет эл ёрдами тарзида олиш назарда тутилганди.

Бу, энг аввало, 70-йилларда Афғонистонга хорижий ёрдамнинг 60—70 фоизини кўрсатиб келган СССРга тегишли эди. Бироқ Довудда СССРни берилаётган ёрдам ҳажмини оширишга мажбур қиладиган салмоқли далил-исбот йўқ эди.

Аввалги йилларда асосий иқтисодий ҳамкор бўлган СССРдан ёрдам кутишнинг ҳожати йўқлигини англаган Довуд ният қилинган ислохотларни рўёбга чиқариш учун маблағнинг бошқа манбаларини ахтара бошлади. «Совуқ уруш» ҳукм суриб турган ва дунё икки қутбга бўлинган шароитда бундай ресурсларнинг ягона муқобил манбаи бор эди. Бу АҚШ бошчилигидаги Ғарб мамлакатлари блоки бўлиб, бунда нефть қазиб чиқарувчи ғарбпараст ислом мамлакатлари, масалан, Саудия Арабистони воситачилик қилиши мумкин эди.

Довуд ҳукумати шу сабабларга кўра Покистон, Туркия ва Саудия Арабистони билан муносабат ўрната бошлади. 1974 йилдаёқ Эрон шоҳи Довудга ўн йил муддатга 2 млрд. доллар миқдорига кредит таклиф қилди. Ўша пайтда АҚШни валинеъмат деб билган Техрон Кобулни Эроннинг Форс кўрфазидagi портлари билан боғлайдиган темир йўл қурилишини молиялаштиришга тайёр эди. Бу иш Кобул — Душанбе трассасини ва Саланг довонини мамлакатнинг тўлақонли ягона транспорт йўли мақомидан маҳрум этиб, Совет Иттифоқи мавқеига қаттиқ зарба бўлиб тушарди.

Шундай қилиб, Довуд ҳукмронлиги даврида расмий Эрон АҚШнинг иқтисодий мададидан фойдаланиб, Афғонистоннинг асосий ҳамкорига айланишга ва СССРни бундай позициядан сиқиб чиқаришга интилди. Айни маҳалда, Совет Иттифоқи 1966—1976 йилларда Афғо-

¹ Коргун В.Т. Афганистан: политика и политики.—М.: ИВ, 1999. — С. 3.

нистонга 700 млн. доллар сарфлади¹. 70-йиллар урталарига келиб, СССР кумаги билан 80 га яқин объект ишга туширилди, уларнинг товар айланишининг деярли 40 фоизи СССР ҳиссасига тўғри келарди². Бунда америкапараст Эроннинг қатъият билан қилаётган ҳаракати СССРни Афғонистондан суриб чиқаришга чиндан ҳам олиб келиши мумкин эди. Довуднинг бундай ташқи сиёсати Москванинг гашини келтирди. Устига устак, Афғонистоннинг тарихан қолоқлиги бу мамлакатнинг буферлик мақомини, бинобарин, СССРнинг жанубий сарҳадлари хавфсизлигини сақлаб қолишнинг энг яхши ва синалган варианты эди.

Шундай қилиб, 70-йиллар охирида Афғонистонда юзага келган вазиятнинг таҳлили Довуднинг ҳукмронлиги биринчи навбатда Совет Иттифоқи учун мақбул бўлмаганлигини ишонч билан айтиш имконини беради. Шу муносабат билан, кейинги воқеалар баёнидан олдин биров чекиниш қилиш зарур. Гап шундаки, СССРнинг 50—70-йиллардаги ташқи сиёсати «учинчи дунё» мамлакатларини фаоллик билан ўз таъсир доирасига олиш ҳамда қўллаб-қувватлашга қаратилди, бунинг учун ўрта ва кичик зобитлар таркиби қўллаб-қувватлашидан фойдаланиб Яқин Шарқдаги айрим ислом мамлакатлари: Миср, Жазоир, Ироқ, Сурияда давлат тўнтаришлари ҳам қилинди³. 1978 йилда Афғонистонда амалга оширилган апрель (Савр) инқилоби ҳам шунга ўхшаш сценарий асосида ўтказилди. 1978 йил 27 апрелда Афғонистон Халқ Демократик партияси тарафдорларидан бўлган зобитлар бошчилигидаги кичик пийёдалар отряди бир нечта танк, учта самолётнинг мадади билан ҳарбий тўнтариш қилди. Довуд ўлдирилди, унинг барча ваколатлари АХДП раҳбари Нурмуҳаммад Тараққийга ўтказилди.

Афғон инқилоби овоза бўлиши биланоқ ғарблик айрим сиёсатчилар «тўнтариш ташаббускорлари режасидан Москва хабардор бўлганлиги» ҳақида гап юрита бошлашди⁴, яъни Совет Иттифоқини тавсиф этилган воқеаларни тайёрлаш ҳамда бевосита иштирок этишда айб-лашди. Совет Иттифоқи раҳбарияти тўнтаришдан кейин бор-йўғи уч кун ўтгач, 30 апрелдаёқ янги афғон режимини тан олишини эълон қилгани ҳам бу гаплар тўғрилигини исботлагандек бўлди.

---

¹ Арунова М.Р. Афганистан: правда против лжи//Международная жизнь, 1985, № 12.— С. 135.

² Современная Азия. Справочник.— М.: 1977.— С. 163.

³ David Steven R. Soviet involvement in Third World Groups: Миср — 1956 й., Ироқ — 1958 й., Перу — 1968 й., Сурия — 1966 й., Сомали, Ливия, Судан — 1969 й.

⁴ Anthony Arnold. Afganisten: The Soviet Invasion in Perspective//Stanford: Hoover Institution Press. 1981, p. 68; Hermann Richard K. Soviet Behavior in Algional Conflicts. Old Questions, new strategies and importal lessons// world policy, vol 44, № 1, 1992.

Бироқ 1978 йил апрель тўнтариши бир режимнинг бошқаси билан алмаштирилишигина бўлмади. Турли тоифадаги тадқиқотчиларнинг кўпчилиги Афғонистонда айнан 1978 йилда юз берган туб ўзгаришлар Марказий Осиё минтақасида қарор топган тизимли геосиёсий мувозанатнинг бузилиши учун шароит яратди, деб ҳисоблашга мойилдилар¹.

Минтақадаги геосиёсий устуворликлар тизимидаги беқарорликни афғон реформаторлари ғалабасининг ўзиёқ кучайтириб юборди. Улар бошлаган аграр ва умумтаълим ислохотлари руҳонийларнинг қаршиликига дуч келди. Айни маҳалда шуни ҳам ҳисобга олиш лозимки, 80-йиллар бошида Афғонистонда 40 мингга яқин масжид ишлаб турар, мамлакат аҳолиси 20 млн. киши бўлгани ҳолда руҳонийлар 300 минг кишини ташкил қиларди. Қиёслаш учун қуйидаги рақамни келтириш мумкин: ҳукмрон АХДПнинг иккала фракцияси аъзолари умумий сони 15 минг кишидан зиёд эди. Шу боис, муллалар ва суфий шайхлар томонидан бошқарилаётган қишлоқларда, ислохотлар асосан улар учун ўтказилаётганига қарамай, ҳукуматнинг бу саъй-ҳаракати қадрланмади. Оқибатда 1978 йил ўрталарига келиб ҳукумат амалдорларини ва Совет Иттифоқидан юборилган ўқитувчиларни ўлдириш ҳоллари кўпайди. Айни маҳалда масжидларда ҳукуматга қарши ташвиқот авж олдирилди.

Бунга жавобан ҳукумат руҳонийларни ва уларнинг тарафдорлари бўлган нуфузли кишиларни ҳибсга ола бошлади. Озодликда қолган кўплаб эътиборли сунний ва суфий арбоблар Покистоннинг Пешовар шаҳрига қочиб бориб, у ерда Қобул режимига қарши ҳаракатни бошқариб турган Раббоний ва Ҳикматёрга қўшилишди. Натижада шусиз ҳам нотинч бўлган афғон-покистон чегараси яқинидаги ҳудудлар тез орада эълон қилинмаган уруш ўчоғига айланиб қолди. Партизанлар уруши, айниқса, 1978—1979 йиллар қишида кучайди. 1979 йил бошида бориш қийин бўлган кўплаб тоғли районларда ҳокимиятни турли партизанлар гуруҳлари қўлга олди. Нуристонда «Нуристон ислом fronti» жангарилари ҳукм суришди, хазоралик шиалар истиқомат қиладиган Тоғли Ҳазоражат эса Афғонистон Ислом Уюшмаси Инқилобий Кенгаши назорати остига тушиб қолди.

Форс кўрфазидаги нефть шов-шуви ва Эрон ислом инқилоби ғалабаси билан боғлиқ ҳолда ислом оламида фаолликнинг умумий кучайиши ҳам Афғонистонда экстремизм авж олишида жиддий роль ўйнади. Эрон Ислом Республикаси ўзи ташкил топган дастлабки кунларданоқ «афғон биродарлари»ни қўллаб-қувватлади. Президент Зиё ул-Ҳақ даврида америкапарастлик йўлини тутган Покистон қаршилик ҳаракати кучларини янада қаттиқ қўллаб-қувватлади. 1979 йил баҳоридаёқ

¹ Нарсды Азии и Африки.— 1991, № 2.— С. 48.

афгон қаршилик кучлари АҚШ, Эрон, Покистон ва бошқа мамлакатлар ҳарбий маслаҳатчилари кўмагидан баҳраманд бўла бошлашди. Қаршилик ҳаракати иштиракчиларини ургатиш учун марказлар очилди. 1979 йил июлдан ноябргача Покистонда тайёргарликдан ўтган 30 мингдан зиёд афгон бор эди. Айрим маълумотларга кўра, йил охирига келиб улар 100 минг нафар кишидан ортиб кетди.

1979 йил 16 мартда Ҳиротда кўтарилган исён ислом гуруҳлари билан АХДП туқнашувининг энг фожиали саҳифаларидан бири бўлиб қолди. Ўшанда жума намозида қилинган даъватдан жунбишга келган оломон намоздан сўнг мужоҳидлар бошчилигида шаҳарга ҳужум қилди. Ҳиротнинг ўзида уларни маҳаллий аҳоли ва ҳукумат армияси 17 дивизияси бўлинмалари қўллаб-қувватлади¹. Сўнг АХДП фаоллари, офицерлар, совет ҳарбий мутахассислари ва уларнинг оила аъзолари ўлдирила бошланди. Тараққий ҳукумати бир неча кун ўтгач исённи бостиришга эришди, лекин бу воқеалар Совет ҳукумати назарида Афғонистоннинг янги раҳбарияти мамлакатдаги аҳволни назорат қилишга қодир эмаслигини намойиш этди.

Фарблик тадқиқотчиларнинг кўпчилиги мамлакат ҳудудига совет қўшинлари киритилганидан кейингина АҚШ Афғонистон муҳолифатига молиявий ва ҳарбий ёрдам кўрсата бошлади, деб таъкидлашади. Бироқ эндиликда махфийликдан чиқарилган ҳужжатлар, хотиралардан маълум бўлишича, Афғонистонга совет қўшинлари киритилишидан ярим йил аввал АҚШ Президенти Жимми Картер, миллий хавфсизлик масалалари бўйича маслаҳатчи Збигнев Бжезинский куткуси билан, ўша пайтда Савр инқилобидан сўнг қарор топган сўл йўналишдаги янги афгон режимига муҳолафатда бўлган афгон кучларини қўллаб-қувватлаш учун ёрдам бериш тўғрисидаги директивани имзолади. Бундан келиб чиқадиган мантиқ оддий эди. Кобулда ҳокимият тепасига советпараст марксистлар келдими, демак, уларга ислом ва мусулмонларни қарши қўйиш керак! Збигнев Бжезинскийнинг француз журнали Nouvel Observateurга мақтаниб берган интервьюсида айнан шу жўнгина баҳона намойиш қилинади.

Савол: МРБнинг собиқ директори Роберт Гейтс ўз хотираларида (Robert Gates. «From the Shadows») Америка махсус хизматлари советлар бостириб киришидан олти ой олдин мужоҳидларга ёрдам беришни бошлашганини таъкидлайди... Сиз бунини тасдиқлайсизми?

Збигнев Бжезинский: Ҳа, расмий тарих версияси бўйича МРБнинг мужоҳидларга ёрдами 1980 йилда, яъни совет армияси 1979 йил 24 декабрда Афғонистонга бостириб кирганидан кейин бошланган. Бироқ ҳақиқатда бари аксинча бўлганди ва бу шу пайтгача сир тутиб келин-

¹ Брутенц К. Тридцать лет на старой площади.— М.: Международные отношения, 1998.— С. 463.

ган эди. Аслида 1979 йил 3 июлдаёқ президент Картер Кобулдаги советпараст режим мухолафатига махфий ёрдам тўғрисидаги директива-ни имзолаганди...

Савол: Советлар ўз босқинчиликларини Америка Қўшма Штатларининг Афғонистондаги махфий аралашувига қарши курашиш учун амалга оширганликларини айтиб, ўзларини оқлашганда, ҳеч ким ишонмаганди. Ваҳоланки, бунга ҳақиқий асос бор эди. Бугун ҳеч нарсадан афсусланмаяпсизми?

Збигнев Бжезинский: Нимадан афсусланай? Бу махфий операция ажойиб фикр бўлганди...

Савол: Ислом фундаментализмини рағбатлантирганингизга, бўлажак террорчиларга қурол ва маслаҳат берганингизга ачинмайсизми?

Збигнев Бжезинский: Жаҳон тарихи нуқтаи назаридан нима муҳимроқ?! Толибларми ёки совет империясининг инқирозими? Бир қанча ислом мутаассибларими ёки, ниҳоят, Марказий Европанинг озод этилиши ва «совуқ уруш»нинг тугашими?!»¹.

Шундай қилиб, АҚШнинг Афғонистондаги экстремистик кучларни қўллаб-қувватлаши советлар босқинидан анча олдин бошланган. Устига устак, айнан шу мадад совет раҳбариятини қўшин олиб кириш тўғрисида қарор қабул қилишга мажбур этганди.

Афғонистоннинг яширин экстремист гуруҳлари фаоллашуви СССРнинг ўзида мусулмон аҳолининг нисбатан тез кўпайиб бораётгани ва анъанавий мусулмон жамоаларининг ички ижтимоий уюшқоқлиги, уларнинг совет ҳокимияти институтлари таъсиридан ташқаридалиги билан қўшилиб, Москвага мамлакат ички хавфсизлигига таҳдиддек туюлди. Ушбу вазиятда СССР раҳбарияти олдида икки йўлдан бирини танлаш муаммоси кўндаланг бўлди. Бир томондан, Совет Марказий Осиёсини ажратиб қўйишдан иборат амалдаги сиёсатни давом эттириш, бинобарин, Афғонистоннинг ички ишларига аралашмаслик позициясини сақлаб туриш мумкин эди. Бошқа томондан эса, юзага келган имкониятдан фойдаланиб, жамиятни ташкил қилишнинг совет моделини Афғонистонда жорий этиш бўйича фаол ҳаракат қилиш ва бу билан СССР хавфсизлигининг янги тизимини юзага келтириб, уни Совет Марказий Осиёси республикалари чегараларидан нарига суриб бориш мумкин эди.

Бироқ, ғарб тадқиқотчиларидан айримларининг фикрича, Москва АХДПни қўллаб-қувватлашдан воз кеча олмасди. Бу ҳақда гап ҳам бўлиши мумкин эмасди. Зеро, бундан воз кечиш Афғонистондан чиқиб кетишни билдирарди. Айни маҳалда Москвадагилар янги вазифалардан келиб чиқиб, Кобулда юқори даражада автоном бўлган тўғри сиёсатчи ёки тўғри сиёсий ташкилот мавжуд бўлишига йўл қўя олиш-

¹ Nouvel Observateur. № 1732, 1999 йил 15 январь.

масди. Афғонистон СССРнинг учинчи дунё бошқа мамлакатлари билан муносабатининг классик схемасидан фарқ қилиб туриши лозим эди.

Совет раҳбарияти «ҳозир биз урушга киришадиган вақт эмас» (Л.И. Брежнев) деб, даставвал нисбатан тинч позицияда турди.

Ҳафизулла Аминни ҳокимият тепасига олиб келган 14 сентябрдаги ҳарбий тўнтариш Афғонистонни интервенция қилиш масаласида бурилиш палласи бўлди.

Янги раҳбар ақидапарастларнинг қаршилигини қаттиққўллик билан енгиб, тартиб ўрнатиш истагида руҳонийларни таъқиб қилиш буйича кенг қўламли кампанияни бошлади. Гувоҳлардан бири бундай деб ёзганди: «Ҳукумат ёвузликда мухолафат билан мусобақалашарди: қамоқхоналар лиқ тўлиб бўлганди, одамлар ҳар куни кушхонадагидек ўлдирилларди. Мухолафатчилар эса, Аминга қарши жиҳод эълон қилиб, Кобулнинг ўзида бир қанча террорчилик ҳаракатларини амалга оширишди»¹. Бир сўз билан айтганда, Совет Иттифоқининг жанубий сарҳадларида вазият кундан-кун кескинлашиб борар, Афғонистондан ташқарига чиқиб, совет Марказий Осиёси ҳудудига ёйилиш хавфи туғилмоқда эди.

Ҳ. Амин америка разведкасининг агенти бўлганлиги, бинобарин, Афғонистонни АҚШ ҳимояси остига ўтказишга интилаётганлиги тўғрисидаги исботланмаган тахминлар ҳам Москванинг ташвишини кучайтирмоқда эди. Бундай чалғиш оқибатида совет махсус хизматлари Аминни жисмоний йўқ қилиб, ўрнига Бабрак Кармални қўйишди.

Аминнинг бартараф қилиниши сўнгги бир ярим йил ичидаги учинчи ҳарбий тўнтариш бўлиб, бу мамлакат ичидаги иқтисодий ва сиёсий аҳволга ижобий таъсир кўрсатмаслиги табиий эди. Унча ҳам кўп вақт ўтмай, СССР раҳбарияти Афғонистонга совет қўшинларини олиб киришдек тақдируломон қарор қабул қилди-ки, буни СССРнинг етилган геосиёсий муаммони тубдан ҳал этишга интилиши, деб ҳисобламоқ керак.

1979 йилги бу ҳаракат маълум даражада йигирманчи йилларда советлар Марказий Осиёда олиб борган сиёсатнинг давоми бўлди. Советларнинг Афғонистондаги ҳозирлигидан кўзда тутилган мақсадлар ҳам ўша йиллардагига ўхшаш эди. Босиб киришдек глобал вазифа афғон жамияти устидан тулиқ назорат ўрнатиб, сўнг ижтимоий тузилмага ҳамда анъанавий қадриятларга кенг қўламли таъсир кўрсатишдан иборат эди. 1920 йилда Бухоро амирлиги босиб олинганида шундай бўлганди. Бундай сиёсатнинг пировард мақсади Афғонистонни Совет Иттифоқи таркибига тўғридан-тўғри қўшиб олиш бўлмаганда

¹ Коргун В. Г. История Афганистана: 20 век. — М.: Крафт, 2005.

ҳам, афғон жамиятини сифат жиҳатдан янги даражада глобал қайта куриш эди.

Афғонистондаги ҳарбий ҳаракатлар СССРнинг минтақадаги ҳозирлигини кучайтиришга қаратилганлигига қарамай, унинг заифлашуви-га олиб келди.

Тарқоқ ҳамда мувофиқлаштирилмаган ҳолда қаршилик кўрсатаётган яширин экстремистик гуруҳлар ва фракциялар чет давлат қўшинининг босқини таъсирида бирлашиб, ягона ҳаракатга уюша бош-лашди. Мамлакат аҳолисининг диндор қисми, яъни кўпчилиги «чек-ланган миқдордаги» совет қўшинларининг киритилишини «кофир»ларнинг исломга қарши янги салиб юриши сифатида қабул қилди. Минглаб афғонлар ўз-ўзидан вужудга келган партизанлар тузилмаларига қўшилиш учун уйлари тарк этишди. Шунингдек, кўпчилик «четга» — Покистон ва Эронга чиқиб кетиб, у ерда шу мамлакат ҳудудида иш олиб бораётган афғон мухолафатчи партияла-ри сафига киришди. 1979 йил охирида афғон-покистон чегараси амалда мухолафат ва унга қўшилган маҳаллий қабилалар назорати остида эди. Мужоҳидлар 2060 км ли тоғ ўрмонларидаги ўнлаб карвон йўлла-ри ва сўқмоқлар орқали Афғонистонга қурол-яроғ, ўқ-дори, дори-дармон ва алоқа воситалари ортилган карвонларни олиб ўтишарди. Дарвоқе, фундаменталистлар учун жуда ҳам зарур бўлган бу товар-ларнинг кўпи ўша пайтда ҳали ёш бўлган саудиялик миллионер Усо-ма бин Ладен томонидан сотиб олинар эди-ки, у кейинчалик айнан афғон уруши туфайли жаҳон миқёсидаги террорчи ва терроризм ҳомийсига айланди.

Россиялик тадқиқотчи В. Забродин маълумотларига кўра, Савр инқилобидан кейиноқ аксилинқилобий партиялар сони 70 дан ошиб кетди¹. Вақт ўтиши билан уларнинг 30 таси қўшилиб, қаршиликнинг асосий кучига айланди. Совет қўшинлари бостириб киргач, 1981 йил-да босқинчиликка қаршилик кўрсатиш мақсадида мухолафатчи партия-лар ва гуруҳлар «Афғонистон озодлик ислом fronti» қаноти остида бирлашишди, у кейинчалик «Афғон мужоҳидлари ислом fronti» деб ном олди. Айни шу уюшма совет агрессиясига ҳамда Кобул режимига қаршилик кўрсатувчи асосий куч бўлиб қолди.

1981 йил бошидан, ҳокимият тепасига Р. Рейган келгач, АҚШ Афғонистонда Совет Игтifoқига қарши иш олиб боришга янада кўпроқ киришди. Агар илгари советларга қарши кучларга бери-лаётган кўмак ошкор қилинмаган бўлса, энди Рейган қаршилик кучларини қўллаб-қувватлашаётгани тўғрисида оммавий равишда гапира бошлади. Унинг томонидан олға сурилган ғояларни фақат давлат ташкилотларигина қўллаб-қувватлаб қолмай, балки кенг ра-

¹ Ляховский А., Забродин В. Тайны афганской войны.— М.: Планета, 1991.— С. 138—139.

вишда хусусий ёрдам ҳам кўрсатилди, яъни қаршиликка маънавий кўмак билан бир қаторда, молиявий кўмак ҳам берилди бошланди¹.

Афгон мужоҳидларини молиялаштириш ва уларга ҳарбий ёрдам кўрсатишда Саудия Арабистони алоҳида ўрин тутди. Бу мамлакатнинг шундай қилишининг сабаби бор эди. Асосий сабаб — экстремистларнинг ҳамма жойда радикаллашуви бўлди, уларнинг гуруҳлари 70-йиллар бошида «Сафари-клуб» кўмагида бутун Яқин Шарқда тузилганди. Аввал назорат остида бўлган ташкилотлар молиявий жиҳатдан мустақамланиб, террорчилик фаолиятида тажриба орттиргач мустақилликни орзу қилиб, тез орада қуролиларини ўзларининг собиқ хўжаларига ўқтала бошлашди. Бу жараён даставвал Саудия Арабистонига дахл қилмади. Лекин тез орада — 1979 йил ноябрда Жухайман ал-Утайба раҳбарлигидаги ваҳҳобийлар гуруҳи Маккадаги ал-Масжид ал-Ҳаромни босиб олгани тўғрисида шу пайтгача кўпчиликка маълум бўлмаган хабар келди. Саудия ҳукумати бу ҳодисани бир ҳовуч ақлдан озганларнинг иши деб, унинг аҳамиятини арзимас қилиб кўрсатишга уринди. Лекин маълум фактлар бошқача ҳолатдан далолат берарди. Қўзғолонда ал-Масжид ал-Ҳаромга 3 мингга яқин киши кийим остига яширилган қурол билан кирган. Қамал 22 кун давом этди. Ҳукумат кучларидан 2700 киши ҳалок бўлди, қўзғолончилардан 450 киши ўлдирилди. 63 киши, шу жумладан Жухайман 1980 йил январда қатл қилинди². Саудия ҳуқуқ-тартибот органлари қўзғолонни ўзлари бостиролмагач, Франциядан «Сафари-клуб»нинг яна бир аъзоси, Франция ташқи разведка бошлиғидан ёрдам сифатида алоҳида вазифадор парашютчилар зудлик билан ташлангани ушбу воқеалар кўлаמידан дарак беради.

Ҳукмрон саудлар сулоласининг ўша вақтдаги даҳшатини тасаввур этиш мумкин. Маккадаги қўзғолон монархияга қарши бўлиб, «коррупция домига тушган америкапараст режимни» ағдаришга чақирганди. Устига устак бу диний қўзғолон эди: қўзғолончилар ваҳҳобийлар бўлиб, улар ҳукмрон режимни кофирликда айбладилар. Боз устига, киши кўз олдида дарҳол «домино принципи» келарди — битта дона йиқилса (диний шиорлар остидаги инқилоб натижасида Эронда монархия режими йиқилганди), бошқа «дона» — Саудия Арабистонидаги монархия режими ҳам йиқиларди. Боз устига Саудия Арабистони Шарқий вилоятида Эрон қутқуси билан шиалар қўзғолони ҳам бошланиб қолди. У ерда «доналар» — Форс кўрфазидидаги бошқа араб монархиялари қатор турарди...

¹ Пьер Аллен, Дитер Клей. Афганский капкан.— М.: Международные отношения, 1999.— С. 269.

² Қаранг: Абд аль-Мун'им аль-Хафани. Мавсу'а аль-фирак ва-ль-жама'ат ва-ль-мазохиб ва-ль-ахзаб ва-ль-харакат аль-исламия (Ислом секталари, гуруҳлари, оқимлари, партиялари ва ҳаракатлари энциклопедияси). — Қоҳира, 2-нашр, 1999.— 38—39-бетлар.

Бундай вазиятда совет қўшинларининг Афғонистонга киритилиши Саудия Арабистони учун тарихий имконият бўлди. Бу мамлакат Яқин Шарқда фаоллашиб қолган Ғарбга қарши радикал гуруҳларни у ердан чиқариб юборишга уринди. Уларни совет қўшинларига қарши «жиҳод» учун Афғонистонга жўнатиш ғояси муваффақиятли бўлиб чиқди. Диний радикализм маркази ўнлаб йилларга Ўрта Шарққа кўчди, СССР эса радикалларнинг бош душманига айланиб қолди.

Саудия Арабистонидан Покистон орқали Афғонистонга пул, қурол, даъватчилар, кўнгилли мужоҳидлар оқиб кела бошлади. Афғонистон ҳудудида уруш олиб бориш учун араб экспедиция корпуси тузила бошланди. Корпусни тузишда бу вақтга келиб СССР билан муносабатлари совуқлашиб қолган Миср очиқдан-очиқ иштирок этди. СССРни ташқи сиёсий иттифоқчи ва қурол-яроғ манбаи сифатида сақлаб қолишга интилган Жазоир ҳам, ёшлари Афғонистонга урушга жўнаб кетаётганига кўз юмган ҳолда, бу ишдан четда қолмади.

Саудия Арабистони ёрдам учун одамларни ташлашга Покистоннинг Идоралараро разведкаси ҳамда АҚШнинг МРБ имкониятларидан фойдаланди. Тез орада уларга Пешоварда тузилган, Саудия Арабистони махсус хизматлари билан боғланган Саудия тузилмалари — даставвал Ислом дунёси лигаси ходими, фаластинлик Абдулла Аззам раҳбарлигида иш олиб борган, сўнг Усома бин Ладен қўл остига ўтган мужоҳидларга хизмат кўрсатиш бюроси («Мақтаб хидадат ал-мужаҳидин»), Партизанлар уйи («Байт ал-ансор») келиб қўшилишди. Британия журнали «Джейнз» маълумотига кўра, Афғонистондаги араб мужоҳидлар экспедиция корпуси орқали камида 15 минг киши (3 минг яманлик, 2 минг мисрлик, 3 мингга яқин жазоирлик, тахминан 400 тунислик, тахминан 400 ироқлик, тахминан 200 ливиялик, иорданиялик, сурияликлар ва бошқалар) ўтган. Энг кўпи саудияликлар бўлиб, камида 5 минг нафарни ташкил этган; айрим маълумотларга кўра, Мадинанинг ўзидан 4 минг ёш мусулмон Афғонистонга урушга жўнаган.

Афғонистон мужоҳидларига Эрон ҳам ёрдам кўрсатган. Бунинг учун мамлакатнинг марказий ва ғарбий вилоятларида эронликлар билан умумий диний ва этник илдизлар ила боғланган шиалар истиқомат қиладигани асос бўлган. Бориш қийин бўлган, асосан ҳазоралар яшаган тоғли Ҳазоражатда уларнинг кўплаб қишлоқлари мавжуд. Ҳазоражатдан ташқари, Ҳиротда ҳам эронийлар таъсири кучли бўлган. Эрон ҳудудининг ўзида 1980—1981 йилларда афғон мужоҳидлари учун 25 тага яқин ўқув-тайёрлов лагери ишлаб турган. Мужоҳидлар тайёрлов курсини тугатгач, Афғонистон билан 850 километрли чегарани кесиб ўтиб, мамлакатнинг ғарбий ва марказий районларида ҳаракат қиладиган партизанлар отрядларига қўшилишган.

Шундай қилиб, совет раҳбариятининг қўшин олиб кириш туғри-сидаги қарори аввал тарқоқ бўлган қаршилик ҳаракатининг ягона фронт

бўлиб бирлашишига, шунингдек афғон мужоҳидларига чег эл, энг аввало, АҚШ, Покистон ва Саудия Арабистони кўрсатаётган ҳарбий ва молиявий ёрдам кучайишига олиб келди.

Масалан, россиялик тарқиқотчилар фикрича, Афғонистонга бос-тириб киришнинг биринчи босқичида мужоҳидларнинг қуролли кураши уч тоифага бўлинган. Биринчидан, унча жиддий бўлмаган уюшган жанговар ҳаракатлар; иккинчидан, террорчилик ва қўпурувчилик хусусиятига эга жанговар ҳаракатлар; учинчидан, жанг олиб боришнинг классик қоидаларидан фойдаланган ҳолда душманни қириш¹.

Покистон ва Эронда жойлашган ҳамда аскарлар билан тўлдириш ва тарғибот органлари фаолияти учун ўқув марказларига эга бўлган қаршилик ташкилотлари жуда жадал кураш олиб боришди. Ушбу икки мамлакат ҳудудида жами 100 дан зиёд ўқув марказлари бўлиб, уларда ҳар йили 50 мингдан ортиқ қаршилик жангчилари таълим олган².

Агар афғон урушининг дастлабки босқичида, 1978 йилдан 1981 йил уртасигача бўлган даврда партизанларнинг кўпчилиги эски рус, инглиз, немис винтовкалари ҳамда ов милтиғи билан қуролланишган бўлса, кейинчалик мухолафат етарли даражада кўп миқдорда энг замонавий қурол-яроғ ола бошлади. Бу эса, табиийки, чет элдан мадад кўрсатилаётганидан далолат эди. Инглиз тадқиқотчиси Галеотти мужоҳидлар олган ёрдамни баҳолаб, 4400 млн. доллардан иборат маблағни тилга олади. Бу — 1984 йилгача олингани. Кейинчалик, 1985 йилда 250 млн. доллар, 1986 йилда — 470 млн. доллар, 1987 йилда — 630 млн. доллар, 1988 йилда эса 40 млн. доллар мадад олинган³.

Мужоҳидларга турли мамлакатларда тайёрланган қурол-яроғ ва амуниция етказиб берилганидан ташқари, бутун афғон уруши давомида ҳар хил халқаро савдо ташкилотлари ниқоби остида яширинган мафия билан боғлиқ хилма-хил ҳамжамиятлардан ва синдикатлардан ҳам қурол-аслаҳа олинган. Бу борада Покистон жиноятчи гуруҳлари алоҳида ажралиб турди. Асосан гиёҳванд моддалар савдосига ихтисослашган, Европа, Америка, Жанубий ва Жануби-Шарқий Осиёдаги жиноятчи ташкилотлар билан мустаҳкам алоқа боғлаган Покистон мафияси афғон мужоҳидларидан олинган гиёҳванд моддаларнинг катта партияси эвазига уларни турли хил замонавий қурол-аслаҳа билан

---

¹ Лагутина И. Две политики Москвы: и нашим и вашим. Российско-афганским отношениям последних двух с половиной лет что-то мешало//Новое время, 1992, № 17; Пиков И.И. Опыт применения советских войск в Республике Афганистан. Сборник материалов научно-практической конференции.— М.: 1990; Руа О. Борьба за Афганистан: фундаментализм и региональные стратегии власти// International Politic, 1997, № 8; Проханов А.А., Гращенков А.И., Платонов Ю.В., Алексеев С.Д. Афганская война: как это было.— М.: 1991.

² Азия и Африка сегодня.— 1986, № 4.— С. 17.

³ Galeotti Mark/ The Soviet Union's Last Wor— London, 1995/-p. 18.

таъминлаб турди. Бундан ташқари, 80-йилларнинг иккинчи ярмида мужоҳидларнинг айрим вакиллари Ясар Авни Мусуллулуниг (Ёсир Карадурмус ҳам унинг ўзи) қудратли жиноий тўдаси билан жипс ҳамкорликни йўлга қўйишди. Халқаро миқёсдаги бу жиноятчи арбоб, ўз навбатида, итальян мафияси, хитой триадлари ва Таиланд ҳамда Бирманинг наркосиндикатлари билан алоқа ўрнатган эди.

Мужоҳидлар совет ҳарбий қисмлари ва Афғон ҳукумати кўраётган жазо чораларига оммавий террор билан жавоб беришди. 1981 йилда бутун мамлакат бўйлаб кетма-кет портлашлар содир этилди. Портловчи қурилмалар кинотеатрларга, бозорларга ўрнатиладди. 80-йиллар бошида айнан оккупация қилинган Афғонистонда юзага келган оммавий террорчилик операциялари тактикаси 10—15 йилдан кейин Россия, Исроил, Жазоирда ва «кофирларга» қарши жиҳод эълон қилинган бошқа ҳамма жойда қўлланганини айтиб ўтиш мумкин. Портловчи модда жойлаштирилган автомашиналар одамлар гавжум жойда қолдирилди. Бундан ташқари, совет фуқаролик объектларига ҳужум қилиш ҳолатлари кўпайди. 1981 йилнинг дастлабки ойларидаёқ Кобул, Қандаҳор, Мозори Шариф, Ҳирот, Қундуз ва бошқа йирик шаҳарларда, шунингдек коммуникация йўлларида мингдан зиёд террорчилик ҳаракати ва кўпуровчилик содир этилди. Шунингдек, жангарилар Тожикистон ва Ўзбекистон чегараларидаги совет заставаларига бир неча бор шиддатли ҳужумлар қилишди.

Баъзан сони 120 минг кишини ташкил қилган чекланган миқдордаги совет қўшинлари, ўз томонидан, британияликларнинг тарихий хатосини такрорлади. Ўшанда ҳам, бунда ҳам кўзғолончи мужоҳидлар тоғли ва қадам қўйиб бўлмас қишлоқларни назорат қилишганди. Айни маҳалда шартли чизикдангина иборат бўлган бутун чегарани назорат остига олиб бўлмасди. Шу боис қаршилик кучлари уруш давомида Покистоннинг пуштун қабилаларининг ёрдамидан ва Фарб мамлакатлари, биринчи навбатда, АҚШнинг тобора ортиб борувчи молиявий кўмагидан баҳраманд бўлиб келди.

Шундай қилиб, афғон можароси «совуқ уруш» даври маҳсули ва икки сиёсий тизимнинг бир-бири билан кураши оқибати бўлди. Бунда бир буюк давлат ўз геосиёсий таъсири зонасини кенгайтиришга интилган бўлса, иккинчиси АҚШ сиймосида бунга йўл қўймасликка ҳаракат қилиб, ўз мақсадига эришиш учун мусулмон мамлакатлардан чиққанлардан фойдаланди. Амалда АҚШ ва бошқа Фарб давлатлари Афғонистонда СССРга қарши кураш олиб борар эканлар, диний экстремизмни ривожлантириш ҳамда ёйишни рағбатлантириб келишди.

Фарб ва унинг Шарқдаги иттифоқчилари «совуқ уруш» жараёнида коммунизмга қарши курашда экстремизмдан фойдалангани самара келтирдими? Албатта, келтирди. СССРнинг ушбу урушдаги мағлубияти бунинг далилидир.

Лекин бу ғалаба қимматга тушганини айтмай ўтиб бўлмайди. Гап Қўшма Штатларнинг ҳам, Саудия Арабистонидаги қироллик режими-нинг ҳам ашаддий ва очикдан-очик душманига айланган Усома бин Ладен қўлдан чиқариб юборилганида эмас. Муаммо шундаки, радикализм дунёнинг турли бурчакларида мусулмонлар муайян қисмининг (лекин ҳаммасининг эмас, асло!) онгига жойлашиб, XXI аср бошида айрим манфаатдор сиёсатчилар томонидан исломнинг яшаш ва ёйи-лиш шаклларида бири сифатида тақдим этила бошланди. Аслида бу исломга асло алоқадор эмас, бироқ тарғибот ишлари туфайли бундай «ислом» оддий европаликлар, америкаликлар онгидан ҳақиқий исломни сиқиб чиқармоқда. Исломизм исломга айланадими? Агар шу ҳодиса содир бўлса, инсоният тақдири нима кечади? Қандай тадбир қўлламоқ даркор? Тугалланган «совуқ уруш» тажрибасидан ҳеч бўлма-са бир нарса ҳақида — нима қилмаслик кераклиги ҳақида сабоқ олмоқ даркор, деб ўйлаймиз. Исломни сиёсийлаштирмаслик, ундан ғаразли ички сиёсий ва ташқи сиёсий мақсадларни рўёбга чиқариш воситаси сифатида фойдаланмаслик керак.

Совет қўшинлари Афғонистонда 1989 йил 15 февралга қадар туришди. Ўн йил уруш давомида совет ҳарбий хизматчиларидан 14433 нафари ҳалок бўлди, 54 минг нафари яраланди ва 298 нафари бедарак йўқолди¹. Совет ҳукумати жанговар ҳаракатларни давом эттириш самарасиз эканлигини англаб, қўшинни олиб чиқиб кетиш зарурлиги тўғрисида қарор қабул қилди.

Бироқ совет қўшинлари олиб чиқиб кетилганидан сўнг икки буюк давлатнинг Афғонистондаги кураши тугамади. Энди у советпарастлик кайфиятидаги президент Муҳаммад Нажибуллонинг 130 мингга яқин қўшини билан АҚШ ва Покистон қўллаб-қувватлаётган 150 минг кишидан иборат 7 мухолафатчи гуруҳлар ўртасидаги жанговар ҳаракатлар тарзида давом этди.

Устига устак, мужоҳидларнинг айрим раҳбарлари муқаддас «жиҳод»ни ўша пайтда советларники бўлган Марказий Осиё ҳудудига кўчириш режаси ҳақида айнан шу даврда гап бошлашди. Мужоҳидлар 80-йилларнинг ўрталариданоқ бор кучларини Тожикистон ва Ўзбекистоннинг яширин мусулмон ташкилотлари билан мустаҳкам алоқа ўрнатишга сарфлашганди. Дарвоқе, СССР ҳудудидаги мусулмон жамоалари билан дастлабки алоқалар 70-йилларнинг иккинчи ярмидаёқ қайд қилинганди. Энди эса Помирнинг унча маълум бўлмаган тоғ сўқмоқлари орқали совет ҳудудига экстремистик адабиётлар келтириш йўлга қўйилди. Тожикистоннинг Тоғли Бадахшон (Вахш водийси) ва Гарм вилоятларидаги яширин мадрасаларда диний экстремизмнинг жуда

---

¹ Шумов С., Андреев А. История Афганистана.— М.: Крафт-Традиция-Евро-линец, 2002.— С. 99.

таниқли назарийётчилари — Мавдудий, Кутб, ал-Баннонинг асарлари, шунингдек афғон фундаменталистик партиялари нашрлари, жумладан, Ҳикматёрнинг машҳур «Худони излаб қаерга бормоқ лозим?» асари тарқатилга бошланди. Диний экстремизм ғоялари Тожикистондан, ўз навбатида, Ўзбекистоннинг Наманган, Фарғона, Бухоро вилоятларига етказиларди. Экспансияни шимолга қаратиш ғоясини Саудия Арабистони, Покистон, халқаро экстремистик гуруҳлар фаол қўллаб-қувватлашди. Марказий Осиёнинг норасмий мусулмон етакчилари адабийётларга қўшимча тарзда, яна Афғонистон орқали, молиявий ёрдам, 80-йиллар охиридан бошлаб эса — қурол ҳам ола бошлашди.

СССР раҳбарияти шундан келиб чиқиб, совет қўшинлари Афғонистондан олиб чиқиб кетилганидан сўнг ўз хавфсизлигини таъминлаш, аввалгидек, Совет Иттифоқининг жанубий ҳудудларини Афғонистондаги воқеалардан иложи борича ажратиб қўйишдан иборат бўлиши керак, деб ҳисоблади. Ушбу мақсадга эришиш учун аслида буфер давлат вазифасини бажариши лозим бўлган Нажибулло ҳукумати режими бутун чоралар билан қўллаб-қувватлаш талаб этиларди¹. Бироқ СССР бу пайтда дуч келган ички муаммолар унга Нажибуллонинг назорат остидаги режимига зарур ҳарбий ва молиявий кўмак кўрсатиш имконини бермади. Шундан бироз кейин рўй берган СССРнинг парчаланиши эса Афғонистоннинг қудратли валинеъмат кўмаги билангина бажариши мумкин бўлган буферлик мақомини бундан буён қўллаб-қувватлашни беҳуда қилиб қўйди.

СССРнинг моддий мададидан маҳрум бўлган Нажибулло режими энди мужоҳидлар иттифоқига қарши тура олмасди, бинобарин, 1990 йилнинг иккинчи ярмида вазият мужоҳидлар фойдасига ўзгара бошлади.

1992 йил март ойида, асосан генерал Абдул Рашид Дўстум қўмондонлиги остидаги этник ўзбеклардан таркиб топган йирик жанговар тузилмалар ҳукмрон режимни бундан буён қўллаб-қувватлашдан воз кечганидан кейин, узил-кесил бурилиш содир бўлди. Асосий кучлари мамлакатнинг шимолида жойлашган ўзбек Дўстум тожик Аҳмад Шоҳ Масъуд билан Нажибуллога қарши биргаликда курашиш ҳақида келишиб олишди.

Натижада 1992 йил баҳорига келиб Кобул пуштун бўлмаган бир нечта қуроли тузилмалар ҳукми остига бир йўла тушиб қолди. Аввалги режимнинг юқори мансабдор шахслари 1992 йил 28 апрелда расмий маросим чоғида давлат ҳокимиятини Афғонистон миллий нажот жабҳаси раҳбари Сибғатуллоҳ Мужаддадий қўлига топширди. У

¹ Туляганова Н.У. Афганский фактор в современных международных отношениях в Центральной Азии.— С. 42.

мужоҳидлар раҳбарлари ўртасида ташқаридан бўлган таъсир остида эришилган келишувга мувофиқ Афғонистон Ислоҳ Давлати бошлиғи вазифини бажарди.

Бироқ мужоҳидларнинг ҳокимият тепасига келиши, АҚШ ва Покистон кутганига зид ўлароқ, қон тўкилишининг тўхташига олиб келмади — энди собиқ иттифоқчилар мамлакат харитасини ўз манфаатларидан келиб чиқиб қайта бича бошлашди. С. Мужаддадий, сўнг Б. Раббоний бошчилигидаги Кобул ҳукуматига қарши ҳарбий жиҳатдан анча кучли бўлган Ҳикматёр бошчилигидаги Афғонистон ислом партияси мухолафат йўлини тутди. Мужоҳидлар гуруҳлари ўртасида манфаатларни мувофиқлаштиришнинг таъсирчан механизми мавжуд бўлмаган шароитда Кобул ҳукумати мамлакатдаги вазиятни амалда назорат қилмай қўйди. Афғонистон сиёсий ҳаётида ҳарбий-зуравонлик белгиловчи омиллигича қолаверди.

Вақт ўтган сайин мужоҳидлар қирғинбаротга чек қўйиб, бутун мамлакат миқёсида фаолият юритишга лаёқатли ҳокимият ўрнатишга қодир эмасликлари аён бўла борди.

Афғонистоннинг ўзида вазият ўзгариши билан бир вақтда ундан шимолда ҳам ўзгаришлар ҳозир берди. Совет Иттифоқи парчаланиши билан минтақадаги геосиёсий шароит тубдан ўзгариб кетди — СССРнинг Осиё қисмидаги собиқ совет социалистик республикалари ўрнига мустақил давлатлар гуруҳи — Қозоғистон, Қирғизистон, Тожикистон, Туркменистон ва Ўзбекистон юзага келди. Афғонистонда ҳукм суриб турган беқарорлик ҳамда кўп сонли қуролли гуруҳлар устидан ягона бошқарувнинг йўқлиги Марказий Осиёдаги бу мамлакат билан чегарадош бўлган советлардан кейинги макондаги республикалар хавфсизлигига жиддий таҳдид солаётганди. Давлат қурилиши билан боғлиқ ишлар жадал олиб борилаётган бу ёш давлатлар учун афғон можароларининг таъсири буткул номақбул эди. Барчанинг кўз ўнгиде фуқаролар уруши авж олаётган Тожикистон турарди, бу ерда ички можароларнинг келиб чиқишида ҳали қувватга кирмаган ёш давлатнинг беқарор афғон зонаси билан чегарадошлиги ҳам жиддий роль ўйнаганди.

Шу боис 90-йиллар бошида янги республикалар раҳбарияти олдида СССРнинг сўнгги пайтларидаги хавфсизлик тизимини янги минтақавий тизимга ўзгартириш масаласи кўндаланг бўлди. Афғон можаролари зонасини Марказий Осиёдаги ёш республикаларнинг жанубий чегараларидан ажратиш бу тизим ишининг асосий қонидаси ва муҳим шарт қилиб қўйилди. Айни маҳалда, Россиянинг янги демократик давлати ўзининг бу минтақадаги ҳозирлиги қимматга тушиши боис унга қизиқмай қўйганини назарда тутиш даркор эди. Юқорида таъкидланганидек, янги Россиянинг ўз тақдирини ўзи белгилаши жараёни ўзини Совет Иттифоқидан қолган сиёсий мероснинг жуда кўп

муҳим жиҳатларидан, шу жумладан Марказий Осиёда, бинобарин, Афғонистонда ҳам ҳозир бўлишдан ажратиб қўйишига олиб келди.

Шунга қарамай, совет Марказий Осиёсининг минтақада совет намунаси бўйича модернизациялаш жараёнлари тақозоси билан юзага келган тизимли бирлиги СССР парчаланганидан кейин ҳам асосан сақланиб қолди. Янги вазиятнинг фарқи шунда эдики, СССР мавжудлиги даврида Афғонистон ягона давлат тузилмасини ташкил этган бўлса, энди у маҳаллий ҳарбий-сиёсий гуруҳлар назорат қилаётган таъсир зоналарига бўлиниб кетганди.

Юзага келган вазиятдан чиқишнинг мантиқан энг тўғри йўли жанубий чегараларнинг хавфсизлигини энг кам мадад билан таъминлаш ҳамда Марказий Осиёдаги янги мустақил давлатларни жанубдан ажратиб туриш тизимини қўллаб-қувватлаган ҳолда, буфер тузилмалар тизимини тиклашдан, яъни Нажибулло режими 1989 йилда совет қўшинлари олиб чиқиб кетилганидан кейин ўзининг кулашигача бўлган даврда бирмунча муваффақиятли бажарган функцияни тиклашдан иборат эди. Ушбу вазиятда бундай ролни генерал Дўстум бошчилигидаги афғон ўзбеклари ҳаракати ва Раббонийнинг этник тожикларга таянувчи «Афғонистон Президенти» партияси ўз зиммасига объектив равишда олиши мумкин эди.

Собиқ совет Марказий Осиёси ва Афғонистонни ўзаро ажратиб қўйилган ҳолда сақлаб туриш, шунингдек ноошкор равишда энг кам даражада қўллаб-қувватлашга асосланган ўзаро муносабатларнинг бундай тизими, аслида, ҳар икки томонни қониқтирарди. Бу тизим Афғонистондаги ички сиёсий курашда Дўстум ва Раббоний-Масъуднинг мазкур гуруҳларига муайян афзалликлар, энг аввало, моддий афзаллик берарди. Бунинг эвазига Дўстум ва Раббоний-Масъуднинг сохта давлат тузилмалари МДХ жанубий чегараларини Афғонистондаги уруш таййиқидан муҳофаза қилувчи буфер ролини ўйнарди¹.

4.3. «Толибон» ҳарбий-сиёсий гуруҳининг тузилиши ва унинг асосий мақсадлари

Россия ва Марказий Осиё давлатлари юқорида тавсифланган хавфсизлик тизимини яратиб, Афғонистондаги султ давом этаётган можаролар сақланиб қолишидан манфаатдор бўлишган, деб айтиш мумкин. Бир томондан, Дўстум ва Раббоний-Масъуд иттифоқчи гуруҳлари бутун Афғонистон устидан назорат ўрнатиш мақсадида жанговар кураш олиб боришига имкон яратадиган ҳал қилувчи устунликни вужудга келтириш учун жиддий ҳарбий-материал ресурслар зарур эди. Ўша пайт-

¹ Туляганова Н.У. Афганский фактор в современных международных отношениях в Центральной Азии.— С. 46.

да иқтисодий инқирозни бошдан кечириб турган Россия ва Марказий Осиёнинг ёш давлатларида бундай ресурслар йўқ эди. Бошқа томондан эса, Дўстум ва Раббоний-Масъуд душманларининг, яъни Афғонистоннинг шимолдаги қўшниларига нисбатан душманларча кайфиятдаги кучларнинг ғалабаси мавжуд вазиятга муқобил бўлиб чиқиши мумкин эди¹. Шу сабабли Афғонистонда дуранг вазиятни сақлаш йўли тutilди: урушаётган томонларнинг биронтаси ҳам жанғовар ҳаракатлар жараёнини ўз фойдасига ўзгартира олмаслиги учун иттифоқчиларга зарур даражада энг кам моддий ёрдам кўрсатиб келинди.

Умуман олганда, 1993 йил бошида Афғонистонда юзага келган геосиёсий вазият Россия ва Марказий Осиё мамлакатлари учунгина манфаатли бўлмай, у можаролашувчи бошқа томонларни ҳам қониқтирарди. Биринчидан, Нажибулло режими қулаган пайтда пуштун дала командирларининг кўпчилиги ўз қабиласи ёки музофоти доирасида ягона афғон давлати учун курашишдан кўра, тўлиқ мустақилликни афзал кўришди. Россиялик муаллиф И.Е. Катков ўз асарида покистонлик тадқиқотчи Аҳмаднинг: «Лашкарни жангга ундовчи омил ҳокимият учун узоқ давом этадиган кураш билан боғлиқ бирон-бир бошқарувни ўрнатиш эмас, балки тўқнашувда иштирок этиб донг таратиш эди. Шу боис шиддатли ҳужумдан кейин лашкар пароканда бўлиши муқаррар», — деган фикрини келтиради². Иккинчидан, 90-йиллар бошида АҚШ афғон можаролари билан қизиқмай қўйди. Бу, совуқ урушда эришилган ғалаба ва СССР парчаланганидан кейин Афғонистондаги можаролар глобал сиёсий ва мафкуравий кураш хусусиятига эга бўлмай қолгани билан боғлиқ эди³.

Афғонистоннинг парчаланган ҳолати Эрон Ислом Республикаси учун ҳам фойдали эди. Чунки бу ҳолат ҳазора шиалари жумласидан бўлган эронпараст ташкилотларнинг мухториятини таъминларди. Бу ҳолат Афғонистондаги вазиятнинг ривожланишига Техроннинг таъсирини сақлаб қолишда тўғридан-тўғри кўмаклашарди. Ушбу дамга келиб Эрон аввал баён қилган «ислом инқилобини» экспорт қилиш ғоясидан Эрон ҳудудидан ташқаридаги маҳаллий шиа ташкилотларини қўллаб-қувватлаш сиёсатига ўтиб бўлганди. Чунончи, Ливанда, Исроил чегараси яқинида эронпараст шиалар партияси «Ҳизбуллоҳ» томонидан назорат қилинадиган, расмий Байрутдан амалда мустақил бўлган анклав ҳозирга қадар мавжуд бўлиб келмоқда. Шу каби, Афғонистонда ҳам эронпараст «Ҳизби Ваҳдат» партиясига мансуб ҳазора шиалари 1992 йилда

¹ *Michel Mamdelboun* (edit). *The New Russian Foreign Policy//The Council on Foreign Relations*, № У., 1998.

² *Катков И.И.* Социальные аспекты племенной структуры пуштунов.//Афганистан: история, экономика, культура. —М.: Наука, 1989. — С. 45.

³ *America and Muslim Middle East*, Queen-Stown, 1998.

тоғли Ҳазоражатда Бомиеън вилоятини ва мамлакат пойтахти Кобул худудининг бир қисмини назорат қилишганди.

Советларнинг Афғонистонда ҳозир бўлишига қарши олиб борилган урушнинг тугаши ва бу мамлакатнинг бир-бирига душман гуруҳлар томонидан назорат қилинадиган худудларга парчаланиши натижа-сида номатлуб аҳволга тушиб қолган ягона томон Покистон бўлиб чиқди.

Биринчидан, бутун уруш давомида Покистон ғарб цивилизация-сининг Афғонистон советлар томонидан босиб олинисига қарши та-янчи сифатида барча афзалликлардан фойдаланиб келди. «Бу, энг ав-вало, Ғарбнинг мамлакат иқтисодиётига жиддий кўмагида, замона-вий ҳарбий техникани етказиб беришда ва умуман Покистон армиясининг қўллаб-қувватланишида, шунингдек мужоҳидларга ва миллионлаб афғон қочоқларига ҳарбий ҳамда моддий ёрдамнинг тақ-симланиши устидан Исломободнинг назоратида ўз ифодасини топди. Афғон уруши кулами ва давомийлиги ҳисобга олинса, Покистон ол-ган моддий ва геосиёсий дивидендлар миқдори анча катта эканлиги маълум бўлади. Покистон кўпроқ Афғонистондаги уруш даврида АҚШнинг стратегик иттифоқчиси сифатидаги мақоми туфайли ўзи-нинг минтақадаги азалий душмани — Ҳиндистон билан кучини тенг-лаштириб келди»¹.

Шундай қилиб, Покистоннинг Афғонистондаги уруш давридаги геосиёсий аҳволининг барча ижобий жиҳатлари туқсонинчи йиллар бошига келиб йўққа чиқди. Бироқ бу ҳам ҳали холва эди Афғонистон-да вазият беқарорлашуви муносабати билан Исломобод олдида ўз мам-лакатининг яхлитлигини сақлаб қолиш масаласи ҳам кўндаланг бўлди. Аввалги саҳифаларда қайд этилганидек, пуштунларнинг этник худу-ди афғон-покистон чегараси — «Дюранд чизиги» билан икки қисмга бўлиб қўйилганди. Натижада Покистонда пуштунлар Афғонистондаги-га қараганда кўпчиликни ташкил этиб қолганди. Пуштунлар яшайди-ган бутун худудга даъвогар Афғонистон ҳукумати «Дюранд чизиги»ни ҳеч қачон тан олмаганди². Шу боис Покистоннинг сиёсати доимо пуш-тунларнинг бирлашувчи ҳаракатига йўл қўймасликдан иборат бўлиб келганди. Бинобарин, Исломобод Афғонистоннинг Покистон билан чегарадош худудларини назорат қилиб келган пуштунларни мамлакат яхлитлигига жиддий таҳдид солувчилар, деб ҳисобларди.

Исломобод Афғонистоннинг бўлиб олинисига чидай олмасли-гининг асосий сабаби эса Совет Иттифоқи парчалангач, Покистон-

¹ *Игнатенко А.* Исламский радикализм как побочный эффект «холодной вой-ны». — http://www.niiss.ru/misc_ignb.shtml

² *Zvyagelskay Irina.* Russia's designs in Central Asia.//The News International, Wednesday. Май 8, 1996.

нинг Марказий Осиёдаги ёш мамлакатлар билан иқтисодий ҳамкорликни йўлга қўйиш имконияти яратилганидадир. Бу ҳамкорлик ҳар икки томон учун жуда манфаатли бўлиши кутилмоқда эди. Мустақил давлатлар ўз ёқилғи-энергетика ресурсларини импорт қилиш учун янги транспорт йўлақларига муҳтож эди, Покистон эса уларга Арабистон денгизи ва Ҳинд океанига чиқиш имконини яратишга шайлигини билдирди. Бунинг учун Исломободда Покистон ва Марказий Осиё темир йўли тармоғини яратиш режаси, шунингдек, Покистонга туркман нефти ҳамда газини етказиб бериш учун қувур ўтказиш лойиҳаси ишлаб чиқилди¹. Бу режалар муваффақиятли амалга оширилса, Исломобод мислсиз иқтисодий ва сиёсий фойда қўрган бўларди, чунки Покистон Марказий Осиёнинг барча асосий транспорт йўлақларининг тулиқ «эгаси»га айланарди. 90-йилларнинг урталарида бўлиб ташланган Афғонистон «Покистон орзуси» йўлидаги ягона жиддий тўсиқ бўлиб турарди. Зотан, Исломобод кўзда тутган транспорт коммуникациялари айнан шу давлат ҳудудидан ўтиши лозим эди.

Қисқаси, шимол томон транспорт йўлагини очиш учун Покистон Афғонистоннинг тарқоқлиги муаммосини ҳал этиши ва мамлакатда ҳокимият тепасига нафақат дўстона, балки кўп жиҳатдан Исломободга қарам бўлган ҳукуматнинг келишини таъминлаши даркор эди. Бунинг учун Афғонистондаги фуқаролар урушини тугатиб, мамлакатнинг парчаланишига чек қўйишга қодир бўлган нуфузли ҳукумат тузилишини таъминлаш талаб қилинарди. Кўп йиллик урушдан сўнг бундай вазифани фақат ҳарбий куч билан бажариш мумкин эди. Лекин, объектив сабабларга кўра, Афғонистонда ўша дамда мавжуд бўлган ҳарбий-сиёсий гуруҳга таяниб бўлмасди. Кобулда 1992 йил баҳорида коммунистпараст режим ағдарилиши аён бўлган пайтда амалга ошириш мумкин бўлган бу ишни 1994 йил ёзига келиб қилиб бўлмасди. Масалан, 1992 йилда Покистон армияси ушбу мақсадга эришиш учун Кобул остоналаридаги Ҳикматёр гуруҳини кучайтириб, ҳақиқий ҳокимият пуштунларнинг Пешовар иттифоқидаги асосий партиялари қўлига ўтишини таъминлаб бериши мумкин эди. Ҳозир эса Афғонистоннинг бўлиб ташлангани ва фуқаролар уруши оқибатида давлат институтлари жуда бузилиб кетгани мавжуд ҳарбий-сиёсий гуруҳлардан бирини шунчаки кучайтириб мамлакат бирлигини тиклаш имконини бермасди².

Қўшни мамлакатда тартиб ўрнатиш учун Покистон армиясининг тўғридан-тўғри ҳарбий аралашувига ҳам йўл қўйиб бўлмасди. Шундай

¹ Banuazizi Ali and Myron Weiner. *The New Geopolitics of Central Asia and its Borderlands*. — Bloomington: Indiana University Press. — London I.B. Tauris, 1994.

² Тураджаяев В., Миронов Л. Нефтью можно и захлебнуться// Азия и Африка сегодня. 1997. № 7. — С. 9.

қилинса, Афғонистон билан ўралашиб қолиб, Марказий Осиёдаги ёш мустақил давлатлар билан муносабатларни номатлуб равишда кескинлаштириб қўйиш мумкин эди, зеро режалаштирилаётган қувурўтказгич Покистонни айнан шу давлатлар билан боғларди.

Шундай қилиб, Афғонистонда шароит Исломбодга фойдали йўналишда ривожланиши учун мамлакатда ҳарбий салоҳияти мавжуд афғон гуруҳлари барчасининг биргаликдаги имкониятидан зиёд бўлган мутлақо янги куч пайдо бўлиши лозим эди. «Толибон» шундай куч бўлиб чиқди. «Толибон» отрядлари 1994 йилда Қандаҳор шаҳрини босиб олганда бу ҳаракат илк бор тилга олинди. Лекин бу пайтда «Толибон» деярли 10 йиллик тарихга эга эди.

Толиблар ҳаракат сифатида 70-йилларнинг бошида юзага келганди. Даставвал толиблар деганда асосан Покистоннинг пуштунлар истиқомат қиладиган ҳудудлари (Покистоннинг Шимоли-Ғарбий вилояти ва унинг Балужистони)да жойлашган мадрасалар талабалари тушуниларди. Афғонистон ва Покистоннинг чегара районларида мадрасалар афғон қочоқларни ва «қаршилиқ» курашчиларини, яъни мужоҳидларни тайёрлаш учун махсус очилган эди.

Анъанавий тахминга кўра, совет-афғон уруши пайтидаёқ Покистон разведкаси тузилмасида афғон ҳудудида, пуштунлар яшайдиган жойларда ота-онасиз қолган ўғил болаларни тўпловчи махсус бўлинма тузилганди. Пешовар яқинидаги лагерларда уларга ҳарбий ишни ва исломнинг асосий ақидаларини ўргатишарди. Бу болалар мадрасада уч йил ичида 30 пора Куръони каримни ёд олишлари даркор эди. Шундан сўнг улар «кофирларга қарши ҳарбий ҳаракатлардан иборат бўлган»¹ жиҳодни олиб боришга ўргатиларди. Экстремистлар Куръони карим амрларининг мутаассиб гуруҳлар томонидан тиқиштирилган талқини билан келишмайдиган мусулмонларни ҳам «кофирлар» қаторига киритишганини яна бир бор эслатиб ўтамыз. Яничарлар қўшинига ўхшаш бўлган шундай кучлар 90-йиллар ўрталарида Афғонистонда юзага келган «Толибон»нинг негизини ташкил қилганди.

1994 йилда Покистон мудофаа вазири лавозимини эгалаб турган Носирулло Бабарнинг гапига қараганда, «Толибон» ҳаракати аслида 1973 йилда марҳум бош вазир Зулфиқор Али Бхутто даврида, Афғонистонда «совет таъсири кучайиши хавфи» туғилган чоқда пайдо бўлган. Ўшанда ёш зобит бўлган Носирулло Бабар ўзи ҳам мадраса толибларини жангарилар отрядларига тўплаганини ҳамда уларни махсус лагерларда ҳарбий ишга ўргатганини айтганди. Покистон қуроли кучлари бош штабининг собиқ бошлиғи генерал Мирзо Аслам Бек этироф этишича, толиблар махсус тайёргарликдан ўтган бундай

¹ *Игнатенко А.А.* Эндogenous радикализм в исламе//Профи, № 2, 2000.— С. 31.

мадрасалар тизими Покистон ва АҚШ томонидан «мужоҳидларнинг жанговар руҳини қўллаб-қувватлаш учун афғон-покистон чегараси бўйлаб диний-мафкуравий камар» сифатида тузилган эди¹. Бу мадрасаларда 90-йиллар бошига келиб 80 мингдан зиёд афғон «муросасизлари» ўқитилганди.

Лекин «Толибон» тузилиши тарихининг бир хусусияти бор. Гарчи «Толибон»нинг бир қанча раҳбарлари АҚШ томонидан СССРга қарши уюштирилган «жиҳод»да иштирок этишган бўлса-да, бу ҳаракат мужоҳидларнинг бошқа фракцияларидан ажралиб чиқмаган ва уларнинг бирлашмаси ҳам бўлмаганди. У асосан 1980-йиллардаги жанговар воқеаларга бевосита аралашмаганларнинг янги авлодига таянган эди. Бунга, энг аввало, Покистоннинг Шимоли-Шарқий вилояти ҳудудида афғон қочоқлари лагерлари мавжуд бўлганлиги имкон яратди.

Афғонистондаги уруш йилларида қочоқлар лагерларида гуманитар ёрдамни тақсимлаш деярли буткул Покистон расмий тузилмалари назорати остида бўлганди. Нажибулло режими ағдарилган пайтда Покистонда 3 млн.га яқин афғон қочоқлари бўлиб, фуқаролар урушининг қайтадан бошланиши уларнинг кўпчилигига Афғонистонга қайтиш имконини бермади. «Толибон» ҳаракати асосан ана шу қочоқлар жумласидан бўлганлардан тузилганди. Бу кишиларнинг ҳаётини уруш барбод қилганди. Уларнинг кўпчилик вакиллари қочоқлар лагерларида шунчаки яшамаган, балки шу ерда туғилиб, вояга етишганди. Кейинчалик Покистондаги турли экстремистик партиялар маблағи ҳисобидан таъминлаб турилган мадрасаларда ибтидоий таълим олган, уларда мафкуравий жиҳатдан ишловдан ўтган бу кишилар Нажибулло ағдарилганидан сўнг, майда мужоҳид мустабидларнинг сотқинлик сифатида тақдим этилган, оддий афғонларга қашшоқликдан булак ҳеч нарса бермаган ҳукмронлигига душманларча муносабатда бўлишди.

«Толибон» муаммоси билан шуғулланган муаллифлардан бири аҳволни қуйидагича тавсифлайди: «Бу йигитлар мен 1980-йилларда билган мужоҳидлар — ўз қабила ва уруғи ҳақида батафсил ҳикоя қилишга қодир, ташлаб келган хўжаликлари ва водийсини қумсаб эслайдиган ҳамда афғонлар тарихидан афсона ва ривоятлар айтиб бера оладиган эркаклардан ўзгача дунё эди. Бу йигитлар ўз ватанини тинчлик вақтида ҳеч қачон кўрмаганлар, Афғонистонни босқинчиларга қарши ёки ўз ичидагиларга қарши уруш ҳолатидан бошқа шароитда кўрмаганлар авлодидан эди... Улар ҳеч қандай илдизга ва ишга эга бўлмаган, беҳаловат, иқтисодий жиҳатдан бенаво, ўзлигини заиф ангайдиган айнан уруш етимлари эди...»².

¹ *Празаускас А.* От Российской империи к Союзу СССР//Вестник Евразии, 1996, № 1(2).— С. 127.

² *Ахмед Рашид.* Талибон: ислам, нефть и новые большие игры в Центральной Азии.— ИВ Tauris, 2000 — С. 30.

Шундай қилиб, «Толибон» шунчаки ҳукуматлар ва сармоя манфаатлари маҳсули эмасди. Бу янги ҳаракат 1994 йилда икки омил натижасида: биринчидан, жангга киришга тайёр аскарларни яратган ижтимоий ва сиёсий иложсизлик оқибати ўлароқ, иккинчидан, Покистон, Саудия Арабистони ва, эҳтимол, АҚШдан берилган ташқи молиявий, қурол-яроғ ёрдамида ва улар юборган маслаҳатчилар хизмати ўлароқ тусатдан пайдо бўлди, жадал ривожланди ҳамда ҳарбий муваффақиятларга эришди.

Шу муносабат билан «Толибон» ҳаракатини бутлаш қондаси қизиқиш уйғотади. Бу ҳаракат сиёсий раҳбариятига асосан афғон жамиятининг анъанавий элитаси тизимига кирмайдиган кишилар тўпланган эди. «Толибон» ҳаракати афғон сиёсий саҳнасида пайдо бўлган дамда, 1994 йил кузида унинг сиёсий ва ҳарбий раҳбарларининг кўпчилиги афғон афкор оммаси учун нотаниш эди. Ҳаракатнинг сиёсий раҳбари Муҳаммад Умар Охунзода 1994 йил кузида 31 ёшда эди. Кобулда коммунистларга хайрихоҳ режимга ҳамда советларнинг у ердаги қўшинларига қарши кураш олиб борилган пайтда у мужоҳидларнинг Пешовар уюшмаси таркибига кирувчи Наби Муҳаммадий партиясига мансуб кичик отряди дала командири эди. Толиблар командирларининг кўпчилиги тўқима номга эга. Ҳаракат асосчиларидан бири, Кобулнинг олинишидан икки кун аввал ҳалок бўлган мулла Боржоннинг ҳақиқий исми турон (капитан) Абдул Раҳмон эди. Кобул ҳарбий университетининг собиқ тингловчиси, Қандаҳор аҳлидан бўлган бу шахс 1979 йил сентябрда Ҳафизулло Амин амалга оширган сарой тўнтаришида иштирок этган, сўнг декабрда, совет қўшинлари Аминни ағдарганда Кобулни тарк этганди. Мулла Боржон Покистонда Наби Муҳаммадийнинг «Ҳаракати инқилоби исломий»сига қўшилиб олди.

«Толибон» раҳбарлари орасида у ерда совет қўшинлари турган пайтда қаршилик ҳаракати томонида бўлмаганлар ҳам борлиги диққатга сазовор. Масалан, Шоҳ Сарвар Сароби яқинида совет қўмондонлиги остидаги разведкачи бўлинманинг масъул ходими бўлганди. Толибларга қўшилгач, у Кобулдан шимолда жойлашган артиллерия батареясига командирлик қилди. Махфий коммунистлар полицияси — ХАД департаментининг собиқ амалдори Муҳаммад Акбар толиблар хизматига киргач, яна ўша вазифани бажарди. Генерал Муҳаммад Жилоний ҳам Қандаҳор олингач, толиблар ҳаракатига қўшилди ва ҲХҚМ қўмондонни этиб тайинланди. Бироқ у 1992 йилгача афғон коммунистик партиясининг аъзоси бўлиб қолаверди¹. «Толибон» раҳбарияти орасида АХДПдан Халқ фракциясининг собиқ тарафдорлари ҳамда ҳаракат раҳбари Муҳаммад Умар сингари афғон сиёсий саҳнасида шу пайтгача маълум

¹ Monde Diplomatique/ 1997, Janvier.

бўлмаган шахслар куп бўлиб, бу Покистоннинг Афғонистондаги сиёсатининг муҳим муаммоларини ҳал этиши лозим бўлган афғон сиёсий ҳаракати тўлиқ назорат остида бўлишини таъминлаш борасида Исломобод олдида турган тактик вазифалар доирасига кирадиган ҳол эди. Халқчилар «Толибон» ҳаракатида деярли партиявий интизомга асосланган ташкилий ишларни бажаришар ва, айна маҳалда, биринчи босқичда 1994 йилда уларга афғон сиёсий саҳнасига қайтиш имконини берган Покистонга боғлиқ эдилар.

Шу нуқтаи назардан қараганда, афғон жамиятида турли сабабларга кўра барқарор алоқаларга эга бўлмаган кишилардан тузилган «Толибон» ҳаракати Покистоннинг қўллаб-қувватлаши билан Афғонистонда тартиб ўрнатиш, унинг парчаланишини бартараф қилиш ва Марказий Осиё минтақасига транспорт йўлагини очиш вазифасини бажара олишини тахмин қилиш мумкин эди. Бунда Покистон сиёсатининг асосий мақсадларига содиқ бўлиб қолиш Исломобод учун муҳим эди¹.

«Толибон»нинг мафқуравий йўналишини тушуниб олиш учун унинг келиб чиқиши тўғрисида ҳаракат раҳбарларининг изоҳларини тинглаш кифоя. Уларнинг гапига қараганда, 1994 йил июлда «Толибон»нинг олий раҳбари, ўша пайтда қишлоқ мулласи бўлган Муҳаммад Умар деҳқонларнинг маҳаллий дала командири томонидан ўғирлаб олиб кетилиб, номусига тегилган икки қизни озод этиш тўғрисидаги илтимосини адо этишга розилик билдирган. Мужоҳидлар ташкилотларидан бирида жанг қилган Умар маҳаллий мадрасанинг диндор талабаларидан тарафдорлар тўплаган. Бир нечта милтиқ билан қуролланган бу гуруҳ қизларни озод этиб, уларни ўғирлаган дала командирини қўлга туширган ва унинг танки стволига осиб ўлдирган.

Бу воқеанинг ҳаққонийлиги шубҳали, албатта. Бироқ, нима бўлганда ҳам, «Толибон» ўзини оддий кишиларга қилинаётган ёвузликни бартараф этишга отланган диний «хушёрлик кўмитаси» сифатида кўрсатган.

«Оддий қишлоқ муллалари томонидан уларнинг мияларига синдирилган, халоскор, порсо исломга бўлган оддий ишонч улар умид боғлаши мумкин бўлган ва ҳаётларига қандайдир маъно бахш этган ягона таянч эди,— деб ёзганди тадқиқотчилардан бири оддий толиблар ҳақида.— Ҳеч нарсага тайёр бўлмаган, ҳатто аждодаларининг қишлоқ хўжалигини юритиш, чорвачилик ёки касб-ҳунар сингари анъанавий машғулотларидан ҳам беҳабар бўлган бу кишилар Афғонистоннинг люмпен-пролетариати эди»². «Толибон»нинг мафқураси ана шу қат-

¹ Monde Diplomatique/1997, Janvier.

² Ахмед Рашид. Талибан: ислам, нефть и новые большие игры в Центральной Азии.— С. 32.

ламни кўзда тутиб ривожлантирилган ғоялар қоришмасидан иборат эди.

«Толибон» раҳбарлари бу ҳаракат, мужоҳидларнинг бошқа ташкилотларидан фарқли улароқ, сиёсий партия эмаслигини ва ҳукуматни шакллантирмаганлигини, ҳақиқий исломий бошқарув учун йўл очаётганликларини доимо уқтиришарди. Лекин аслида улар Каломуллоҳдан ва унинг тафсириларида хабардор бўлган мутакаллимлар эмас, балки чаламуллалар эдилар.

Шундай қилиб, мусулмон жамиятини бошқаришда дунёвий ва диний ибтидо доимий амал қилиб келган Покистон Афғонистонда илк мусулмон жамоаларини ташкил қилиш қоидаларини тиклашга интилувчи «соф ислом» мафқурасига асосланган сиёсий ташкилот тузишга кўмаклашди.

«Толибон» ҳаракати афғон жамиятини мафқуравий ҳамда тизимли қатламларсиз, илк мусулмон жамоасини тузиш модели бўйича қайта қуришни назарда тутувчи «соф ислом» ғояларига амал қилгани учун, ҳаракат ичида уни ташкил қилиш ва бошқаришда диний йўлдан боришга жиддий аҳамият берилганди. «Толибон» ҳаракатининг беистисно барча раҳбарларига, ҳатто дунёвий вазифани бажарадиган, диний рутбага эга бўлиши ноқонуний ҳисобланган кишилар, масалан, фронт қўмондони ёки ташқи ишлар вазири сингариларга ҳам диний унвон берилгани бунга яққол кўрсатиб турибди. Бу иш мусулмон жамиятини бошқаришда диний ибтидо устунлигини таъкидлаш учун қилинганди. «Толибон» ҳаракати раҳбари бу билан жамоа раҳбарияти бир йўла икки — дунёвий ва диний бошқарув вазифасини бажарган илк мусулмон жамоасини ташкил қилиш қоидаларини тиклашга интилганди.

«Толибон»нинг дастури Беназир Бхутто (1994 йилда Покистоннинг бош вазири — *муаллиф изоҳи*) даврида тугал шакллантирилди. У ўз даврида, ҳаракат АҚШ, Британия, Саудия Арабистони ва Покистоннинг кенг қўламдаги ҳарбий ва молиявий мадади билан таъминланиб келганлигини эътироф этганди. Айнан шундан кейин толиблар мужоҳидларнинг дала командирлари ўртасида хомталаш қилинаётган Афғонистонга кириш ва шимол томон зафарли юриш қилишга муваффақ бўлишганди.

«Толибон» ҳаракати афғон сиёсий саҳнасида пайдо бўлишининг расмий сабаби ҳам маълум. «Покистонлик йирик бизнесменлардан бири, Беназир Бхуттонинг эри (Покистоннинг ҳозирги президенти Асиф Али Зардори — *муал.*) Марказий Осиёга Афғонистон орқали биринчи синов қарвонини юборди ва бу қарвон афғон мужоҳидлари томонидан талон-торож қилинди»¹. Шундан кейин тез орада, 1994 йилда «Толибон» ҳаракати отрядлари Афғонистоннинг мужоҳидларнинг асосан эт-

¹ Афганский узел. Национальная служба новостей. 10 октября 1996. — С. 2.

ник пуштунлар жумласидан бўлган кўп сонли мустақил дала командирлари томонидан назорат қилинадиган жанубий минтақаларига хужумни авж олдиришди. Маҳаллий дала командирлари қаршилигини нисбатан тез синдирган толиблар Қандаҳор шаҳрини ва аҳолиси асосан пуштунлардан иборат бўлган жанубий районларнинг катта қисmini эгаллашди.

Бошқа вазиятларда кўпинча «ваҳобийлар» деб номланадиган «соф ислом» тарафдорлари мусулмон жамиятини дунёвий ва диний бошқаришни қўшиб олиб боришга қарши чиқиб, биринчи навбатда одатий мусулмон жамиятининг анъанавий элитасига қарши кураша бошлашди. Шу боис бу ҳаракат жиддий сиёсий кучга айланаётган барча мусулмон жамиятларида биринчи навбатда «соф ислом» тарафдорлари билан анъанавий бошқарув тарафдорлари, шу жумладан классик «уламолар» вакиллари тарафдорлари ўртасида оғир туқнашувлар бўлиши табиий ҳолдир.

Муҳоҷидлар классик партияларининг «Толибон» ҳаракати сиёсий интилишларига дастлабки кескин муҳолафати негизини ана шундай туқнашув ташкил қилганди. Толиблар томонидан анъанавий афғон элитаси вакилларига нисбатан кўрилган ошқора шафқатсиз чоралар ҳам шу билан изоҳланади. Чунончи, 1995 йил 12 мартда толиблар томонидан ҳазора шиалари партияси «Ҳизби Ваҳдат» раҳбари Абдулла Али Мозорий ўлдирилди; Кобул эгаллангач, 1996 йил 26 сентябрда мамлакатнинг собиқ президенти Нажибулло афғонлар учун шармандали суратда қатл қилинди — осиб ўлдирилди.

Бу чоралар ошқора намоёишкорона хусусиятга эга бўлиб, бундан мамлакат афкор оммасини даҳшатга солиш кўзланган эди. Айниқса, собиқ президент Нажибуллонинг халқнинг кўз олдида қатл қилиниши пуштунларнинг классик анъаналарига зид эди. Афғонистонда пуштунлар анъаналари пуштун қабилалар ҳамда жамоаларнинг юқори даражада автономлигини тақозо этарди. Пуштунларнинг ўзига хос «демократия»-си қабила бошлиқлари, қабилалар, жамоалар манфаатлари мувозанатига асосланарди. Бунда муносабатлар биринчи навбатда «жирға» институтини ўз ичига олган «пуштун қабилалари мавжудлигини эгалитар ижтимоий-сиёсий бошқариш» анъанасига мувофиқ бошқариларди¹.

Пуштунлар анъанасига кўра, «қабила бошлиғининг ўз қабиладошларини жазолаш имконияти анча чекланган — бу бадал анъанаси, жирғанинг амал қилиш соҳасидир. Бошлиқнинг қабиладошни жазолашга ҳар қандай интилиши жазога тортилган кишининг уруғи томонидан қабила бошлиғи ва унинг уруғига нисбатан шунга озми-кўпми монанд бўлган муносабатни келтириб чиқаради»².

¹ Катков И.Е. Социальные аспекты племенной структуры пуштунов.— С.43.

² Ўша жойда. — 51-бет.

Нажибулло пуштунларнинг нуфузли аҳмадзои қабиласи анъанавий элитасининг вакили эди, толиблар уни қатл қилиб, пуштунларнинг классик анъанасига нисбатан ҳурматсизлик кўрсатишди.

«Толибон»нинг ҳарбий муваффақияти бу ҳаракатнинг чет эллик валинеъматлари борлигининг ифодаси эди. Кучларнинг кўп йиллик мувозанати ҳукм суриб келаётган ва фуқаролар уруши давом этаётган шароитда барча ҳарбий ресурслар яхши маълум бўлиб, қўшимча имкониятлар мамлакатдан ташқаридангина келиши мумкин эди. Айни маҳалда «Толибон» бир йилдан ҳам оз муддат ичида бир ҳовуч талабалардан яхши уюшган, танклар, артиллерия билан таъминланган, ҳаводан мадад оладиган ва Жанубий ҳамда Ғарбий Афғонистоннинг кўплаб районларини назорат қиладиган 20 мингдан зиёд жангини майдонга чиқариши мумкин бўлган ҳарбийлашган гуруҳга айланди.

Муаллифлардан бири қайд этганидек: «Асосан собиқ партизандардан ҳамда нопрофессионал талабалардан тузилган куч бўлган «Толибон» ўз ҳаракатининг деярли бошидан намоиш этган даражада маҳорат ва уюшқоқлик билан ҳаракат қилиши мумкинлигига ақл бовар қилмайди. Унинг аъзолари орасида, шубҳасиз, афғон қуроли кучларининг собиқ вакиллари бўлса-да, уларнинг ҳужумкор операциялари тезлик ва усталик билан олиб борилганлиги, шунингдек, уларнинг алоқа воситалари, ҳаводан бомба ташлаш ва артиллерия отишмалари сингариларни сифатли бажариши улар Покистон ҳарбийлари олдида, ёки, ҳеч бўлмаса, уларнинг профессионал мадади учун қарздордирлар, деган хулосага муқаррар олиб келади»¹. Кейинчалик, МДҲнинг жанубий чегараларида толиблар томонидан Шимоллий уюшмага қарши олиб борилган жанглarda панжобий тилда сўзлашувчи юзлаб покистонликлар — мунтазам пиёда қўшинлар аскарлари қатнашишган».

«Соф ислом» гояларининг анъанавий афғон жамияти тузилмаларига ҳамда қадриятларига аниқ қарши қўйилиши «Толибон» ҳаракатини афғон жамиятини дунёвий ва диний бошқаришни мурсога келтириш асосида ташкил қилиш принципларининг ўзгармаслиги учун курашувчи анъанавий элитага қарши узоқ давом этадиган тинкани қуритувчи курашга олиб келиши муқаррар эди. Шу боис «Толибон» ҳаракати ташқаридан кўрсатиладиган тўғридан-тўғри ҳарбий ва молиявий мададсиз дарҳол қудратли ҳарбий-сиёсий ташкилот бўлиб шакллана олмасди. Афғонистоннинг яқин қўшниларидан Покистонгина «Толибон» ҳаракатини кўп йиллик урушда чиниққан афғон мужоҳидлари отрядларига қарши жанг қилиб, ҳарбий муваффақиятга нисбатан осон эришадиган даражада кучайтиришдан манфаатдор эди. Покистон гар-

¹ *Мартин Эвенс*. Афганистан: новая история. —Cuzzon, 2001.— С. 182—183.

чи «Толибон»га бирон-бир тўғридан-тўғри ёрдам беришдан ўзини олиб қочган бўлса-да, ушбу муносабатларнинг мавжудлиги аллақачон ҳаммага маълум эди.

Айни маҳалда Покистон мадад берувчи ягона манба эмасди. Саудия Арабистони ҳам «Толибон»ни молиявий ва моддий жиҳатдан жиддий қўллаб-қувватлаб келган. «Толибон» Қандаҳор устидан назорат ўрнатганидан кейин араб разведкаси бошлиғи Мавлоно Фазл ур-Раҳмон Саудия Арабистони ва Форс қўрфази давлатлари қироллар хонадони аъзоларини «овлаш»ни ташкил қила бошлаган. 1996 йил ўрталарига келиб Саудия Арабистони «Толибон» хужумларини қўллаб-қувватлаш учун Кобулга пул, транспорт воситалари ҳамда ёнилғи юбора бошлади. Бунинг иккита сабаби бор эди. «Толибон»нинг фундаменталистик мафқураси сиёсий жиҳатдан саудларнинг ваҳҳобийлиги билан яқин эди. У шиалар мазҳабига, бинобарин, ар-Риёднинг минтақадаги асосий рақиби — Эронга ҳам душман эди. Шунчаки қараганда, Саудиянинг «Delta Oil» нефть компанияси қувур ўтказгичнинг тахминий лойиҳасида «Upocal» компаниясининг шериги бўлиб, унинг қурилиши учун «Толибон»нинг ғалабаси жуда ҳам зарур эди.

Айни маҳалда, айтиш мумкинки, «Толибон» Покистоннинг моддий ва ҳарбий кўмаги ила қўлга киритган ҳарбий ютуқлар охир-оқибат Исломободга наф келтирмади.

«Толибон» ҳаракати, даставвал, кейинчалик пойтахт қилиб олган Қандаҳорни ва Афғонистоннинг аҳолиси кўпроқ пуштунлар бўлган жанубий районларини осонлик билан қўлга киритди. Пуштунлар жамиятини ташкил қилишнинг анъанавий тизими билан унга «Толибон» ҳаракати солаётган таҳдид ўртасидаги объектив зиддият пуштунларнинг деярли барча нуфузли сиёсатчиларини «Толибон» ҳаракатига муҳолафатда бўлишга мажбур этди. Собиқ Пешовар уюшмасининг, Ҳикматёрнинг, Холиснинг, Жилонийнинг, Сайёфнинг, Наби Муҳаммадийнинг, Муҷаддадийнинг барча пуштун партиялари «Толибон» ҳаракатига қарши чиқишди. Лекин пуштун раҳбарлари жойларда толибларга бас кела олишмади. Бунда гап янги ҳаракатнинг ҳарбий имкониятларида ҳам эмасди. Пуштунлар истиқомат қиладиган ҳудудлардаги анъанавий элитанинг ҳукмронлиги Афғонистондаги уруш даврида жиддий заифлашган, ҳокимият юритиш анъаналари бузилган, пуштун жамиятлари ичидаги тизимли алоқалар йўққа чиққанди. Афғонистонда одатий ижтимоий йўналишни йўқотиб, тубанлашган кишилар кўпайган эди. Улар мамлакатнинг жанубий ҳудудларини назорат қилиб турган пуштунларга қарши ҳарбий ҳаракатлар жараёнида Афғонистоннинг ўз ҳудудида «Толибон» ҳаракати сафини тўлдирадиган бирламчи ижтимоий асос бўлишди. Бундан ташқари, тартиб ўрнатиш, урушни тўхтагиш тўғрисида толиблар эълон қилган шиорлар урушдан тинка-мадори қуриган Афғонистонда катта муваффақият қозонди.

Бироқ толиблар кейинчалик Кобулга ҳужум қилиш ўрнига, асосий зарбани шимоли-ғарбий йўналишга, туркман-афғон чегараси томонга қаратишди. Купчилик тадқиқотчилар таъкидлашича, бундай бурилиш мажбурий чора бўлган, чунки толиблар Кобул остоналарида Аҳмад Шоҳ Масъуд армиясининг қаршилигига дуч келишган. «Толибон» раҳбарияти бу ваҳми ҳам ҳисобга олган, албатта, лекин асосий сабаб бошқа эди. Кобулдан кетишар экан, «толиблар Қандаҳор—Ҳирот йўлидан, яъни Покистонни Марказий Осиё билан боғлаши керак бўлган асосий магистрал йўлнинг афғонга қарашли қисмидан ўтишган. Қизилги шундаки, 1994 йил ёзида Туркменистоннинг Кушка шаҳридан Покистоннинг Чаман шаҳригача темир йўл қурилиши лойиҳаси маъқуланганди. Бу шохобча Афғонистоннинг ғарбий районларидан Ҳирот ва Қандаҳор орқали ўтиши даркор эди. Бир мунча вақтдан сўнг бу ерда толиблар пайдо бўлишди»¹.

1995 йилда Ҳирот шаҳри ва вилояти босиб олинди. Бунда Ҳирот губернатори, «Афғонистон ислом жамияти» партияси аъзоси Исмоилхоннинг отрядлари тор-мор қилинди. Исмоилхоннинг ўзи Эрон худудига қочди, толиблар отрядлари эса Афғонистоннинг Туркменистон билан чегарасига чиқиб олишди. Шундай қилиб, 1995 йилдаёқ Марказий Осиё минтақасига транспорт йўлагини очишдан иборат геосийосий вазифанинг биринчи босқичи бажарилди. Ушанда «Толибон» отрядлари Туркменистон чегарасига чиқиши билан бир вақтда бу мамлакат ҳукумати «Unocal» компаниясига туркман-афғон чегарасидан Покистондаги Мўлтон шаҳригача газ қувури қуриш учун консорциум тузиш ҳуқуқини берди.

Туркменистондан Покистонга томон транспорт йўлагини очиш вазифасини ҳал қилишда ўзаро манфаатдорлик бўлганлиги боис, табиийки, радикал ҳаракат отрядларининг туркман-афғон чегарасига чиқиши Ашхобод учун ҳам, Марказий Осиёнинг минтақавий хавфсизлик тизими учун ҳам жиддий оқибатларни келтириб чиқармади. Бунда қўлга киритилган устунликни мустаҳкамлаш учун имкон қадар дипломатик фаоллик кўрсатган Покистоннинг роли кам бўлмади.

«Толибон» ҳарбий отрядлари Туркменистон чегарасига чиққунича воқеалар Исломободда ишлаб чиқилган режа бўйича ривожланиб борди. Кейинчалик эса ҳарбий муваффақиятлардан сармаст бўлган толиблар раҳбарияти билан унинг чет эллик валинеъматлари ўртасида ихтилоф юзага кела бошлади. Покистон — «Толибон» коалицияси дарз кетди ва бу дарз жадаллик билан кенгайиб борди.

Гап шундаки, 1994 йилга келиб Афғонистоннинг «Толибон» ҳаракати эгаллаган жанубий ва жануби-ғарбий минтақаларида пуштун ҳам-

¹ Москаленко В. Пакистан — курс на Центральную Азию// Восток/ Oriens. 1996, №15. — С. 84.

жамиятлари бу ҳаракатга тобёъ бўлиб қолишганди. Бироқ «Толибон» ҳаракати Афғонистондаги оз сонли миллатларнинг этник бирдамлиги асосида ташкил қилинган ҳарбий-сиёсий бирлашмалар билан тўқнаш-гач, аҳвол бутунлай бошқача тус олди. Парчаланиш Афғонистондаги оз сонли миллатларга этник пуштунлар устун бўлган марказлашган афғон давлатида ҳеч қачон эга бўлмаган мустақиллик ва автономлик-ни қўлга киритиш имкониятини берди. Пуштунлар ҳокимиятни яна қўлга олиши мумкинлиги хавфи, оз сонли миллатларнинг бошқа ташкилотлари намоён этаётган рақобат сингари, этник бирдамлик юқори даражада бўлишини белгилаб берди. Устига устак, 1992—1994 йилларда кўплаб мустақил ҳокимият марказларига бўлиниб кетган пуштунлардан фарқли равишда, оз сонли миллатлар сиёсий ташкилотларининг таъсир зонаси билан улар тарқалган ҳудудлар бир-бирига деярли тўлиқ мос келарди. Шунинг учун 1992—1994 йилларда оз сонли миллатларнинг сиёсий ташкилотлари томонидан назорат этиладиган ҳудудлар доирасида зарурий давлат институтлари жуда кам бўлган мустақил сохта миллий давлатлар ихчам тарзда тузилганди. Уларнинг манфаатларини сиёсий ташкилотлар: этник ўзбекларнинг генерал Абдул Рашид Дўстум бошчилигидаги «Жумбиш-Миллий» (Афғонистон миллий ислом ҳаракати, АИМХ), этник тожикларнинг Бурҳониддин Раббоний ва Аҳмад Шоҳ Масъуд бошчилигидаги «Афғонистон ислом жамияти» (АИЖ); ҳазора шиаларининг Муҳаммад Халилий раҳбарлигидаги «Ҳизби Ваҳдат»и (Афғонистон ислом бирлиги партияси, АИБП) ифодалар эди.

Афғон сиёсий саҳнасида «Толибон» ҳаракатининг пайдо бўлиши оз сонли миллатлар ва динларнинг сиёсий ташкилотлари манфаатларига тўғридан-тўғри таҳдид соларди. Айни маҳалда бу хавф иккиёқлама хусусиятга эга эди. Бир томондан, «соф ислом» тарафдорлари ҳаракати оз сонли миллатларнинг аъъанавий жамиятларини ташкил қилиш бўйича тарихан юзага келган принципларга, шу жумладан аъъанавий элита ҳокимиятига таҳдид соларди. Бошқа томондан эса, афғон ўзбеклари, тожиклари ва ҳазоралари элитаси янги сиёсий партиянинг пайдо бўлиши Афғонистонда пуштунларнинг қайта юзага чиқиши жараёнининг бошланишини англатишини, бу уларнинг манфаатларига тўғридан-тўғри таҳдид эканлигини яхши тушунишарди. Шу боис оз сонли миллатлар сиёсий ташкилотлари билан пуштун гуруҳлари «Толибон» ҳаракатига қарши курашда муваққат иттифоқ тузишди, натижада толибларининг Афғонистон ичкарисига кириб бориши вақтинча тўхтатилди.

Бир томондан қараганда, Исломободда қўйилган вазифа табиий ресурслар ва бошқа юкларни Марказий Осиё минтақасидан ташиб кетиш йўлларини кўпайтириш концепциясига мутлақо мос келадигандек кўринарди. Минтақанинг географик жиҳатдан ажралиб қолган-

лигини бартаф этиш Марказий Осиё республикаларининг юк ташиш билан боғлиқ сарф-харажатлари камайишини, янги бозорларнинг ўзлаштирилишини ва уларнинг Россияга географик жиҳатдан қарамлиги камайишини англатарди. Айти маҳалда, Марказий Осиё минтақасидан Покистон ҳамда Ҳиндистонга олиб борадиган тарихий транспорт йўлини тиклаш ғояси геосиёсий жиҳатдан жозибадорлигига қарамай, афгон можаролари зонасини ажратиб қўйиш бош вазифалигича қолди. Содда қилиб айтганда, Марказий Осиё давлатлари чегараларида радикал қайфиятдаги «Толибон» ислом ҳаракати пайдо бўлишидан улар курадиган зиён янги транспорт йўлагини очишдан келадиган фойдадан анча зиёд эди. Шу боис Афғонистонда кейинчалик бошланган ички курашда Марказий Осиёдаги беш давлат ва Россия толибларга қарши коалиция шаклланишининг асоси бўлган этник озчиликнинг иттифоқчиси бўлиб чиқишди.

1995 йилда «Толибон» ҳаракати мамлакатнинг жанубий ҳамда жануби-ғарбий вилоятларини, шу жумладан Қандаҳор ва Ҳирот шаҳарларини, ҳазора шиалари тоғли Ҳазоражатдаги Бомийён вилоятини, генерал Дустум ҳаракати шимолдаги олти вилоятни, Раббонийнинг «Афғонистон ҳукумати» мамлакат пойтахти Кобулни ва Тожикистонга ёндош шимоли-шарқий вилоятларни назорат қилишарди. Бундан ташқари, толибларга муҳолафатда бўлган пуштун дала командирлари Афғонистоннинг жанубидаги йирик Жалолобод шаҳрини эгаллаб туришарди. Шу тариқа Афғонистон парчаланганича қолиб келаётганди. Бунга узил-кесил чек қўйиш ва Афғонистон ҳудудида ягона сиёсий ҳокимият ўрнатиш учун қўшимча ресурслар зарур бўлиб, толиблар бу борада ночор эди. Четдан мадад кўрсатилмаса, «Толибон» отрядлари Масъуд армиясининг Кобул остоналарида шай қилинган мудофаа чизигини ёриб ўтолмас, бинобарин, бутун мамлакат миқёсида ҳокимиятни қўлга киритишга эришолмасди.

Бироқ ўша вақтда Покистонни Афғонистон ишларига қайта аралашишга мажбур этадиган шароит мавжуд эмасди. Исломобод ўз геосиёсий мақсадларини рўёбга чиқаришга амалда эришган эди. Толибларнинг туркман-афгон чегарасига чиқиши Марказий Осиёдан Покистонга газ қувури ва алоқа йўллари қурилишини бошлаш имконини яратиб берганди. Зеро мумкин бўлган йўналишларнинг барчаси энди фақат «Толибон» ҳаракати назорат қилаётган Кушка — Ҳирот — Қандаҳор — Покистон йўналиши бўйичагина ўта оларди. «Толибон» ҳаракатига муҳолафатда бўлган кучлар томонидан назорат қилинаётган ҳудудлар режалаштирилаётган асосий транспорт йўлакларидан четда қоларди, шу боис уларни қўлга киритиш ғояси Покистон раҳбариятини асло маҳдиё қилмасди. Устига устак, Афғонистоннинг парчаланганлиги Марказий Осиё давлатлари хавфсизлик тизими учун фавқуллодда муҳим ва ўша пайтдаги мавжуд даражада сақланиб қолиши ло-

зим эди. «Толибон» ҳаракатининг янгидан кучайиши ёш республикалар учун номатлуб бўлиб, Исломобод ўзининг Марказий Осиёлик ҳамкорлари фикрини ҳурмат қилишига умид боғлаш мантиқан тўғри эди.

Яна бир муҳим вазият пуштунлар миллатчилиги ғоясининг «Толибон»ча талқини Покистон манфаатларига зидлиги билан боғлиқ эди. Пуштунлар миллатчилиги Исломобод учун объектив равишда реал хавф туғдирарди, чунки бу нарса истиқболда Покистоннинг этник пуштунлар истиқомат қиладиган Шимоли-ғарбий вилояти ҳудудини ҳам ўз таркибига қўшиб олиши мумкин бўлган Пуштунистонни тузиш ғоясига олиб келиши мумкин эди.

«Толибон» шимолга янада силжиб бориш учун моддий мададга муҳтож бўлиб қолди, бироқ энди ҳаракатга бундай мадад кўрсатишдан бош тортилди. Бўлган сари бўлгиси келганидек, «Толибон» отрядлари туркман-афғон чегарасига муваффақиятли чиқиб олишгач, ҳаракат раҳбарлари ўз режалари «Оллоҳ ҳукмини» фақат Афғонистон ҳудудида ўтказиш билан чекланмаслигини баён қилишди. Афтидан, ҳарбий ютуқлардан бир муддат сармаст бўлган толиблар ўз манфаатлари Покистон маъмуриятининг кенг овоза қилинмайдиган мақсадлари билан қисман мос келганидан фойдаланиб, валинеъматлар «изн берган» доирадан ва АҚШ стратегиясида улар учун кўзда тутилган режадан ташқари чиқишга уриниб кўришди. Толиблар Бухорогача бориш, Фарғонада ислом давлати (халифалик) барпо этиш ҳақида жар сола бошлашди, пуштун экстремистларининг қуролли гуруҳларини Кашмирга ва Хитойнинг Шингжон вилоятига юборишга кўмаклашишди.

Шундай қилиб, 1996 йил ёзида юзага келган вазият «Толибон» ҳаракати қай даражагача мустақил бўлиши мумкинлигини белгилаб қўйишни талаб қилди. «Толибон» ҳаракати Афғонистоннинг катта қисми устидан назорат ўрнатганлиги унинг ҳам мамлакат ичидаги, ҳам Покистон билан муносабатларидаги мақомига таъсир этмай қолмади. «Толибон» ҳаракат сифатида Покистон ҳудудида юзага келган пайтда у Покистон раҳбариятининг тўлиқ назорати остида бўлганди. Афғонистон ҳудудида ўз маъмуриятини шакллантириши ва кундалик сиёсий масалаларни ҳал этиш зарурати «Толибон» ҳаракати сиёсий раҳбариятининг мустақиллик даражасини табиий равишда ошириб юборди. Покистон «Толибон»ни қай даражада назорат қилаётгани, толибларнинг Покистон кўмагида босиб олинган ҳудудларда мустаҳкамланиб олиш ва мамлакат ичида мустақил равишда устун куч бўлиб қолиш бўйича ички имкониятлари қандай эканлиги тўғрисидаги масалалар ўта долзарб бўлиб қолди.

Толиблар сафи тарафдорлар билан аввалгидек мунтазам бўлиб борарди. «1995 йил февраль ойи охири — март ойи бошида «Толибон» ҳаракати отрядларидагилар сони 25 мингга етди ва уларнинг қўлида

ўқотар қуролгина эмас, балки оғир қурол-аслаҳа, шу жумладан 150 бирлик бронетехника, 10 та самолёт бор эди»¹. 1996 йил сентябрда Кобул босиб олингач, «Толибон» ҳаракати тузилмаларида «30—40 минг киши, 200 бирлик бронетехника, артиллерия, 15 та МиГ-21 самолёти ҳамда 10 га яқин Ми-8 вертолётлари бор эди»². Бироқ, Афғонистоннинг учдан икки қисмини, аҳолиси анъанавий жанговар бўлган, асосан пуштунлар истиқомат қиладиган минтақаларни назорат қилувчи ҳарбий-сиёсий ташкилот учун бу камлик қилиши аниқ эди. Иккинчидан, толиблар ихтиёридаги кучлар Масъуд армиясининг Кобулдан жанубдаги мудофаа позицияларини ёриб ўтиш учун етишмасди. Коммунистпараст режим пайтида совет мутахассислари ёрдамида барпо этилган, советларга қарши уруш қаҳрамони Аҳмад Шоҳ Масъуд қўмондонлигидаги энг яхши афғон армияларидан бири ҳимоя қилиб турган мудофаа иншоотлари тизими мужоҳидлар барча ҳарбий-сиёсий кучларининг номунтазам тузилмалари, шу жумладан «Толибон» ҳаракати учун ҳам қўл етмас нарса эди. Афғонистонда яна геосиёсий мувозанат юзага келди: толиблар бутун Афғонистон ҳудудини назоратга олиши учун қўшимча ресурслар талаб қилинарди. Покистон эса, Марказий Осиё давлатлари билан муносабатни бузмаслик учун, толибларга ҳал қилувчи устунликка эришишда кўмаклашмоқчи эмасди.

Бироқ Покистон келажакда «Толибон» билан толибларга қарши коалиция ўртасида мувозанат ҳолатини тутиб туриш учун зарур бўлган энг кам миқдорда қўллаб-қувватлашни тушунган толиблар раҳбарлари бошқа молиялаштириш манбаини излай бошлашди. Афғонистоннинг иқтисодий ривожланиши СССР раҳбарияти режаларига зид бўлгани боис Довуд ҳам 70-йилларнинг ўрталарида ўз ислохотларини қўллаб-қувватлаш учун Совет Иттифоқидан молиявий кўмак ололмагани, бу ҳол Довудни қарама-қарши лагерь — АҚШ ва унинг иттифоқчиларидан ёрдам ишташга мажбур этгани ҳақида аввалги саҳифаларда қайд этиб ўтилганди. 90-йилларнинг ўрталарида эса Покистоннинг мададидан маҳрум бўлган «Толибон» янги валинеъматларни ва янги даромад манбаи — наркобизнесни топди.

Афғонистон ҳудудида гиёҳванд моддалар 80-йилларнинг ўрталарида — Совет Иттифоқи билан уруш олиб борилаётган даврда ҳам тайёрланарди. Лекин у вақтда АҚШ, Хитой, Покистон ва халқаро ташкилотлар афғон мужоҳидларига кўрсатган ёрдам йилига 300 млн. доллардан зиёд бўлгани ҳолда, гиёҳванд моддалар савдосидан келадиган даромад 20 млн. доллардан ошмасди. Кобул режимининг ҳамда совет қўшинларининг душманлари етарли миқдорда қурол-яроғ ва бош-

¹ Ганковский Ю. В бой вступают талибы// Азия и Африка сегодня. 1995, № 7 — С. 33.

² Давыдов Л. Афганистан. Талибы стремятся к власти// Азия и Африка сегодня. 1997, № 7 — С. 46.

қа Ғрдм олишар, бинобарин, афюндан келадиган даромадга муҳтож эмасдилар. Кейинчалик, Афғонистондаги уруш фуқаролар урушига айланиб кетиб, аввалги ҳомийлар урушаётган томонларни қўллаб-қувватлашга бўлган қизиқишни йўқотгач, майда партиялар раҳбарлари ҳамда пароканда отрядларнинг дала командирлари гиёҳванд молдалар савдосини асосий даромад манбаи қилиб олишди.

Чунончи, 90-йиллар бошида Афғонистон кўкнори етиштирувчи ва жаҳон бозорига қорадори (афюн) ва героин етказиб берувчи асосий минтақа бўлиб қолди. Ушанда кўкноризорлар майдони кескин кенгайиб, 80—100 минг гектарга етиб қолганди.

Покистон ҳукумати «Толибон»ни аввалги ҳажмда қўллаб-қувватлашдан воз кечгач, наркобизнесдан олинадиган солиқ толиблар режимининг ҳарбий ва маъмурий ҳаражатларини молиялаштирувчи асосий манба бўлиб қолди. Афюн гуруҳига кирувчи гиёҳванд молдаларни (биринчи навбатда, героинни) ишлаб чиқарувчилар ва ташувчилар даромадининг 30—35 фоизи «Толибон» ҳаракати бюджетига кетиши ҳисобга олинса, айнан шу маблағ Афғонистон ичидаги муҳолафат билан курашни молиялаштиришнинг ҳамда халқаро террорчилик ҳаракатини кенгайтиришнинг асосий даромад манбаи бўлганлигига ҳайрон қолмаса ҳам бўлади.

Героин тайёрлаш ва ишлаб чиқарилган героин учун ҳисоб-китоб қилиш схемаси қуйидагича эди. Қандаҳорда деҳқонлар йиғилажак кўкнори ҳосили юзасидан бунак олишарди. Молия тузилмалари кўкнори етиштирувчиларга бажону дил кредит беришарди, чунки бир гектар ердан олинадиган кўкнори 40 гектар ердан олинадиган пахтага тенг даромад келтирарди. Кўкнорикорлар қарзни узишгач, кўкнорининг 10 фоизини солиқ сифатида ҳукуматга, яъни толибларга беришарди. Одатда, солиқ натурада — кўкнорининг ўзи билан туланарди. Қолган кўкнори нарколабораториялар эгаларига сотилар, улар эса, ўз навбатида, 20 фоизини ҳукуматга тулашар ва Қандаҳор банки кредитидан бирдай фойдаланишарди.

Шу билан бирга, халқаро алоқаларнинг йўқлиги «Толибон»га наркобизнес соҳасида яқкаҳоким бўлиб қолиш имконини бермади. Аксинча бўлганда, ҳаракат ҳам асосий ҳомий кўрган зиённи қоплаган, ҳам ўзининг молиявий имкониятларини жиддий кенгайтирган бўларди.

Ана шунда афғон саҳнасининг асосий иштирокчиларидан бири сифатида Усома бин Ладен пайдо бўлди. У яратган жаҳон террорчилик ташкилотлари тармоғи бу пайтга келиб барча ривожланган мамлакатлардаги жиноий, террорчи ва сепаратчи гуруҳлар билан соз алоқа ўрнатганди. Натижада «ал-Қоида» героин тайёрлайдиган ва уни истеъмол қиладиган географик жиҳатдан тарқоқ районларни туташтирувчи кўприк бўлиш имконига эга бўлди. «Толибон» гиёҳванд молдалар сав-

досини ўзини молиялаштиришнинг ишончли манбаига айлантириши учун айнан шу нарса етишмай турганди.

«Толибон» раҳбарияти Усома бин Ладеннинг «Салафийа глобал жиҳоди» тармоғи вакиллари, биринчи навбатда, «ал-Қоида» («ал-Қоида ас-Сулбаҳ») билан шу асосда яқинлашди. БМТнинг Гиёҳванд моддалар назорати дастури маълумотларига кўра, уларнинг биргаликдаги фаолияти натижасида 1996 йилда толиблар назорат қилиб турган зонада 3100 тонна кўкнори етиштирилган, бу эса жаҳон бозорига келиб тушган жами кўкнорининг 40 фоизини ташкил қилган.

«Толибон» билан «ал-Қоида»нинг ҳамкорлиги наркобизнес масалалари билангина чекланмади. Усома бин Ладен кишилари совет қўшинларига қарши кураш йилларида Афғонистон ҳудудида ҳамда Покистоннинг шимоли-ғарбий вилоятларида барпо этилган базалар ва машқ лагерларидан ҳам фойдаланишди. «Ал-Қоида»нинг Афғонистон ҳудудида таълим олган кишилари, табиийки, толибларнинг жанговар операцияларида иштирок этишган. Бин Ладен ўз иттифоқчиларини молиявий қўллаб-қувватлашни ҳам унутмаган. Масалан, у Кобулга ҳужумдан биров олдин «Толибон» ҳаракати эҳтиёжлари учун уч миллион доллар эҳсон қилгани маълум. Бу пуллар ҳукумат амалдорларидан ва шаҳар мудофаасини ташкил қилишда иштирок этган дала командирларидан айримларини сотиб олиш учун ишлатилган.

Афғонистонга ўрнашиб олиб, «Толибон» ҳаракатини бутун чоралар билан қўллаб-қувватлаган Бин Ладен героинни сотишда фаол кўмаклашди. У героин ва афюнни Европага, АҚШга, Осиё мамлакатларига мақсадли жўнатган ҳолда, гиёҳванд молдани ўзининг ғоявий душманлари учун «ялпи қирғин қуроли»га айлантирди.

Шундай вазиятда Афғонистон ҳар хил халқаро жинойи тузилмалар: ислом радикаллари ва, биринчи навбатда, улар билан жипс ҳамкорлик қилаётган наркогуруҳлар учун кўнимгоҳ ҳудудга айланиб қолди¹.

Толиблар билан Усома бин Ладеннинг халқаро террорчилик тармоғи ўртасида алоқа ўрнатилиши «Толибон» ҳаракатининг ҳарбий қудрати бир неча бор ортишига кўмаклашди. 1997 йил май ойидаги воқеалар бунинг ёрқин мисолидир. Ўшанда ўзбек генерали Малик икки бор кўтарган исён оқибатида толиблар мағлубиятга учрашди ва жиддий талафот кўришди. Мозори Шариф шаҳри учун бўлган жангларда 3 мингдан зиёд жангари ўлдирилди. Масъуд тожиклари Саланг доvonини эгаллагач, толибларнинг 3 мингга яқин кишидан иборат яна бир гуруҳи шимолдаги Пули Хумри шаҳрида қамалда қолди². Жуда яхши тайёргарлик кўрган 6 мингга яқин аскардан турли сабабларга кўра ажралиш

¹ Қаранг: *Требин М.Н.* Терроризм в XXI веке. — Минск.: Харвест, 2003.

² *Агаев С.Л.* Иран: между прошлым и будущим. — М.: Политиздат, 1987. — С. 79.

Ўша пайтдаги Афғонистон шароитида ҳар қандай ҳарбий-сиёсий гуруҳ учун ҳалокатли ҳодиса бўлур эди. Бироқ толиблар учун бундай бўлмади. Қисқа вақт ичида бир қатор ислом экстремистик ташкилотларидан мадрасалар талабалари ва жангарилар жумласидан бўлган 10 минг нафардан зиёд «қўнгиллилар», шунингдек айрим араб давлатларидан Афғонистонда ўрнашиб олган Усома бин Ладенга бўйсунувчи 500 дан зиёд жангарилар толиблар ихтиёрига етиб келди.

Бу курашнинг якуни ўлароқ, 1998 йилга бориб толиблар мамлакатнинг марказий ва шимолий вилоятлари кўпчилигининг устидан назорат ўрнатишди. 1999 йил бошига келиб «Толибон» ҳаракати Афғонистон ҳудудининг 80 фоизга яқинини, шу жумладан аҳолисининг кўпчилиги ўзбеклар ва ҳазоралар бўлган районларни ҳам назорат остига олганди. Толибларнинг раҳбари мулла М. Умар мамлакатни «Афғонистон Ислам Амирлиги», деб эълон қилди. «Толибон» ҳаракати Покистон, Саудия Арабистони ва БАА томонидан Афғонистоннинг қонуний ҳукумати сифатида дарҳол тан олинди. АҚШ ҳам воқеанинг бундай ривожланишидан манфаатдорлигини яширмади.

Ўзбекистон Президенти И.А. Каримов Афғонистонда юзага келган вазиятни баҳолаб, бундай деганди: «Афғонистон бугунги кунда жиноий ҳаракатлар майдониغا, халқаро террорчилик ва экстремизм ўчоғига, гиёҳванд моддалар етиштириладиган асосий ўлкага айланиб қолди. Вазият борган сари кескинлашмоқда, ҳарбий ҳаракатларнинг минтақадаги бошқа мамлакатларга ҳам ёйилиши хавфи тобора кучаймоқда.

Бугунги кунда афғон можаросини фақат маҳаллий ва минтақавий миқёсдаги танглик деб ўйлаган одам мутлақо хато қилади. Бу масала Афғонистондан олисда жойлашган бошқа ҳудудлар ва халқларнинг ҳам тинчлиги, осойишталигига таҳдид соладиган улкан миқёсдаги муаммога айланиб бормоқда.

Бугун ҳаммамизга бир ҳақиқат тобора аён бўлмоқда. Яъни Афғонистонда 20 йилдан ортиқ давом этиб келаётган урушнинг охири қуринмаётганига, жафокаш афғон заминида тинчлик ўрнатилмаётганига бу ерда дунёдаги кучли ва катта имкониятларга эга бўлган давлатларнинг стратегик ва геополитик манфаатлари туқнашаётгани сабаб экани тобора аниқ бўлмоқда.

Эҳтимол, шунинг учун ҳам, афғон муаммосини ечиш билан боғлиқ ишлар кўплаб муҳокамалару турли санкциялар эълон қилишдан нарига ўтмаяпти»¹.

Шундай қилиб, Марказий Осиё муаммоларининг кўплаб мамлакатлар манфаатлари бир-бири билан йўғрилиб кетган қаттиқ тугунига

---

¹ Каримов И.А. Биз келажагимизни ўз қўлимиз билан курашимиз. 7-том.— Т.: Ўзбекистон, 1999.— 93—94-бетлар.

айланган Афғонистон бора-бора халқаро терроризм ва экстремизм қўллаб-қувватланадиган яна бир марказ бўлиб қолди. Бироқ янги минг йиллик бошига келиб, Афғонистон ва унинг атрофидаги минтақада сўнги йигирма йил ичидаги воқеалар қувғиндаги саудиялик миллионер Усома бин Ладен ёки иорданиялик террорчи Хаттоб сингариларнинг мутаассибларча жидду жаҳдидан-да глобалроқ сабаблар тақозоси ила содир этилганлиги аён бўлди. Америка ва Россиянинг тарғиботи ушбу «мужоҳидлар»ни ҳозирги замоннинг даҳшатли махлуқига айлантириб қўйганига қарамай, улар, аслида, жаҳонни қайта тақсимлаш учун курашда «жиҳод» ёки «ғазавот» номи билан машҳур бўлган эски дастакни ўзлари истаган тарзда фаол ишга солаётган анча жиддий кучларнинг вакиллари дир, холос.

Аввалги бобда 70-йилларнинг ўрталарида Яқин Шарқнинг СССР ва АҚШ томонидан ўз манфаатлари йўлида фойдаланилган турли террорчилар гуруҳлари ўз «валинеъматларининг» назоратидан чиқиб, мустақил сиёсий кучга айлангани ҳақида гапириб ўтгандик. Покистон разведка тузилмалари томонидан вужудга келтирилган ва молиялаштирилган «Толибон» ҳаракати ХХ аср охирида қатор сабабларга кўра катта ўйинда ўзи учун ажратилган кичкина ролни «ижро этиш»дан бош тортганда Афғонистонда ҳам шу каби ҳол рўй берди. Покистон раҳбариятининг фуқаролар урушини тугатиш, Афғонистоннинг парчаланганлигини бартараф этиш, ҳамма учун манфаатли бўладиган янги транспорт йўлакларини очиш сингари бир қарашда олижаноб ниятлари охир-оқибатда фақат афғон халқи ва Марказий Осиё минтақаси учун эмас, балки бутун жаҳон учун кенг кўламли фожиага айланди.

Мужоҳидларга ҳам моддий, ҳам мафкуравий мадад кўрсатган Вашингтон ва ар-Риёднинг Афғонистонда ислом фундаментализмини ривожлантириш ҳамда мустаҳкамлашдаги роли ҳақида юқорида гапириб ўтилганди. Бошқа мамлакатлар — Эрон, Покистон, Форс кўрфази давлатлари, Миср, ХХР ва, ҳатто, Европадаги айрим давлатлар ҳам бундан четда қолишмади. Ислом фундаментализмининг «афғонча» вариантини шакллантириш ва ёйишда Совет Иттифоқи зиммасида ҳам катта масъулият ётганди. Зеро айнан совет раҳбариятининг Кобулга «биродарлик ёрдамани» кўрсатиш тўғрисидаги қарори афғон ички низоларини бутун ислом оламининг «муқаллас урушига» айлантириб юборди ва «жаҳон жиҳоди»нинг Абдулла Аззам сингари идеологлари пайдо бўлиши учун қулай муҳит яратиб берди. Ҳатто 1989 йилда совет қўшинларининг Афғонистон ҳудудидан олиб чиқиб кетилиши ҳам ушбу жараёнда қабих роль ўйнади. Афғон ақидапарастлари ва бутун ислом оламидан келиб уларга кумаклашган кўнгиллилар советларни енгган ғолиблар бўлиб чиқишдики, бу уларнинг ўзи ва мафкураси кескин оммалашиб кетишига олиб келди. Хуллас, «қош қўяман деб, кўз чиқарилди».

Дарвоқе, тақдир бўлиб ўтган воқеаларнинг барча иштирокчиларидан қаттиқ ўч олди. Афғон қаршилигининг ислом экстремизмига эркинлик берган собиқ ҳомийлари, юнон асотирларидаги қонга ташна ғазабнок қасос маъбудалари сингари, 90-йиллардаёқ ўзлари унинг зарбаларини татиб кўришди.

Ушбу ўринда Ўзбекистон Республикаси Президенти яна бир бор ҳақ бўлиб чиқди. Зеро у ўз вақтида жаҳон жамоатчилигини огоҳлантириб: «Мақсадлари, вазифалари ҳамда дастурий йўналиши буйича «Толибон» ҳаракати жангари, ўта радикал диний ташкилотдир. «Толиблар» Афғонистонда ҳокимиятни қўлга киритиш билан чекланмасдан, ўз мафкураларини қўшни мамлакатларга, энг аввало Марказий Осиё минтақасига ёйиш учун барча чора-тадбирларни кўришлари эҳтимолдан холи эмас.

Мана шундай интилишлар Марказий Осиёда барқарорликнинг издан чиқишига, Афғонистон ҳудудида бу минтақага ҳар хил ақидапарастлар, экстремистлар, террорчиларнинг суқулиб киришига сабаб бўлиши мумкин. Тинч ҳаётимизга, барқарорлик, хавфсизликка путур етказиши мумкин бўлган шундай хавф борлигини унутишга ҳаққимиз йўқ»,— деб таъкидлаганди¹.

---

¹ Каримов И.А. Биз келажакимизни ўз қўлимиз билан қураимиз. Т. 7.— Т.: Ўзбекистон, 1999.— 163—167-бетлар.

ДИНИЙ ЭКСТРЕМИЗМ ВА ТЕРРОРЧИЛИКНИНГ МАРКАЗИЙ ОСИЁ БАҲАРАҚЛИГИГА ТАҲДИДИ

5.1. Марказий Осие республикаларида дин ва давлат муносабатлари

XX асрнинг 90-йиллари бошида Марказий Осие харитасида янги давлатлар — аввалги ягона совет Марказий Осиеси ўрнида юзага келган беш мустақил республика пайдо бўлди. Суверенитет қўлга киритилиши биланоқ бу мамлакатлар ҳар бирининг раҳбарияти олдида ислом ва давлатнинг ўзаро муносабати муаммоси кўндаланг бўлди.

Кўпчилик тадқиқотчилар Марказий Осие минтақасидаги ислом диний-сиёсий экстремизми муаммосини таҳлил қилишар экан, ушбу масаланинг тарихий жиҳатига мутлақо эътибор беришмайди. Асосий аҳамият советлардан кейинги даврни ўрганишга ва энг кўп эътибор СССРдаги қайта қуриш ҳамда унинг парчаланиши даврига қаратилади. Ваҳоланки, диний-сиёсий экстремизмнинг мазкур даврлардаги фаоллашуви юзага келган вазиятларнинг стихияли ҳосиласи эмас, балки Марказий Осиенинг совет республикаларида истиқомат қилган мусулмонлар дунёқарашига модернизация жараёнларининг таъсири натижаси бўлганди.

Диний экстремизмнинг пайдо бўлишига ҳамда авж олишига олиб келган сабаблар ва омилларни англаш учун узоқ ўтмишга мурожаат этиш даркор. Зотан, ислом ўн уч аср мобайнида ҳозирги Марказий Осие ҳудудидаги давлат тузилмаларининг сиёсий негизи, ижтимоий муносабатларни бошқарувчи асосий восита, ушбу ҳудудлардаги аҳолининг дунёни идрок этиши, дунёқараши ва турмуш тарзининг ўзаги бўлиб келди. Соҳибқирон Амир Темур «Тузуқлар» ида:

«Тажрибамда кўрдимки, давлат агар дину тартиб асосида қурилмас экан, тура-тузуққа боғланмас экан, ундай салтанатнинг шуқуҳи, қудрати ва тартиби йўқолади... Ислом динини ёйиб, Муҳаммад, унга Тенгрининг марҳаматлари ва саломлари бўлсин, шариатини қувватладим. Жаҳоннинг турли мамлакатлари, катта ва кичик шаҳарларида ислом динини ва одамларнинг энг хайрлиси (ҳазрати Муҳаммад)нинг тўғри йўлларини тарғиб этдим... Мусулмонларга диний масалалардан таълим бериб, шариат ақидалари ва ислом дини илмларидан тафсир, ҳадис, фикҳдан дарс берсинлар деб, ҳар бир шаҳарга олимлар ва мударрислар тайин қилдим...»¹, — деб ёзганди.

¹ Темур тузуқлари.— Т.: Ф. Гулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи, 2005.— 64—65-бетлар.

Собик совет ҳокимияти ўзи барпо бўлган, ислом Шарқ халқларининг ўзига хослиги белгиси сифатида қабул қилиниши эълон қилинган дастлабки йилларда ҳам шунга ўхшаш позицияда турганди. Чунончи, РСФСР Халқ комиссарлари Советининг «Россия ва Шарқнинг барча мусулмон меҳнаткашларига» мурожаатида (1917 йил ноябрь): «Бундан буён сизнинг динингиз ҳамда урф-одатларингиз, сизнинг миллий ва маданий муассасаларингиз эркин ҳамда дахлсиз, деб эълон қилинади. Ўз миллий турмушингизни эркин ва тўсқинликсиз барпо этаверинг», — деб таъкидланганди¹. 1920 йил сентябрда Бокуда Шарқ халқлари съезди бўлиб ўтди. Съезд делегатлар томонидан «Шариат лойиҳаси» номи билан ҳужжат тайёрланди. Бу ҳужжатда шариатнинг коммунистик доктринага мос келувчи қоидаларига 15 та изоҳ берилган. Ҳужжат муаллифлари шариатга ҳавола қилган ҳолда янги ҳокимиятга қонуний тус бермоқчи ҳамда шариатни янги шароитга мослаштирамоқчи бўлишганди. Коммунизм билан шариат бир-бирига зид эмас, деб уқтирган «совет шариатчиларини» 1921 йилда миллатлар ишлари бўйича халқ комиссари И. Сталин қўллаб-қувватлаганди.

Марказий Осиёда ҳам шу каби уринишлар бўлиб ўтди. Чунончи, 1922 йил 17 июлда Туркистон мусулмонлари Марказий диний бошқармаси вакили М. Норхўжаев РСФСР Миллатлар ишлари бўйича халқ комиссарлигига Туркистонда қозилик судлари сиқувга олинаётгани тўғрисида ариза билан мурожаат этди. У, жумладан, бундай деб ёзганди: «(Туркистон АССР) Адлия халқ комиссарлиги томонидан 1922 йилда қозилар ва муфтийлар қурултойи чақирилиб, унда «тулиқ шариат кодекси»ни тузишга қарор қилинганди, лекин айрим номаълум сабабларга кўра бу иш тугалланмай қолди; шу сабабли Сиздан Туркистон маҳаллий ҳукуматини фаол кўмаклашишга даъват этишингизни илтимос қиламиз, шундай кодекс тузилгунча эса шу пайтгача дастуриламал бўлиб келган шариат китобларига амал қилишга рухсат беришингизни сўраймиз».

ТАССР ҳукумати аҳолининг қозилик судларини тиклаш ва уларда ишларни фақат шариат асосида ҳал этиш тўғрисидаги талабини қондириб, 1922 йил 25 июлда аҳолининг кўпчилиги тавсия этган жойларда қозилик судларини тузиш тўғрисида қарор қабул қилди. 1922 йил 4 августда Туркесепублика ҳукумати қозилик ва бийлик судлари тузиш тўғрисида Низом қабул қилди. 1922 йил 23 декабрда қозилик судлари тўғрисида янги Низом қабул қилинди².

---

¹ Жусупов С. Ислам в Казахстане: прошлое, настоящее, будущее во взаимоотношениях государства и религии. — <http://www.carnegie.ru/ru/pubs/books/volume/36593.htm>

² Қаранг: *Ғойибназаров Ш.* Ижтимоий ривожланиш сабоқлари (20-йиллар таҳлили). — Т.: Ўзбекистон, 1994. — 129-бет.

Бироқ мусулмонлар яшайдиган минтақаларда режимни мустаҳкамлаш мақсадида шариатга таянишга интилиш совет ҳокимиятининг дастлабки йилларидагина кузатилди. Бу, қисман, совет ҳокимиятининг барча уринишларига қарамай мусулмон жамоаларининг СССРдаги қандайдир «идеал» совет жамиятига тўлиқ қўшилиб кетишига эришиб бўлмагани туфайли ҳам содир бўлганди. Улар ўша-ўша бирмунча автономлигича қолди, бу эса мусулмон жамоалари ички ҳаётини Совет Иттифоқининг қолган жойларини назорат қилгандек назорат қилиш имконини бермасди.

Ислом руҳонийлари билан совет ҳокимияти ўртасидаги муносабатларнинг совиши ислом руҳонийлари — имомлар, эшонлар, ҳазратлар, муфтийлар ва мусулмонлар диний бошқармалари аъзоларининг сайловларда иштирок этишдан четлаштирилишидан бошланди. Бунинг кетидан эса мамлакатда ялпи атеизм бошланиб кетди. 1926 йилдан расмий ҳужжатларда мусулмонликнинг «советларга қарши характери» тўғрисидаги тезислар пайдо бўлди. 1927 йилдан эса «динга қарши тарғибот ва ташвиқот» тўғрисидагидан-да кўпроқ «меҳнаткашларнинг синфий душмани» мақоми берилган «исломга қарши кураш чоралари» ҳақида гапирила бошланди¹. Муътабар диний арбобларга қарши кураш, айниқса, шиддатли тус олди, бунинг оқибатида институционал руҳонийлар тўлиқ қириб юборилди.

Шунга қарамай, исломни йўқ қилишнинг уддасидан чиқилмади. Тадқиқотлар диндорлар ва хайрихоҳларнинг сони, минтақага қараб, 20 фоиздан 7 фоизгача ўзгариб турганини кўрсатди. Шу билан бирга, институционал руҳонийларнинг қириб юборилиши исломни яширин иш олиб боришга мажбур этди ва у архаик шакл касб этди. Кўпинча давлат атеизми назари тушмаган суфийликнинг таъсирини шу билан изоҳлаш мумкин. У ижтимоий ҳаётда томир ёйди ҳамда ўзи анъанавий тарқалган минтақаларда жамиятнинг бутун ҳаётига сингиб кетган жуда муҳим институтлар ва тузилмалардан бири бўлиб қолди. Халқона ислом турмуш тарзи ва атеистик режимга мослашиш усули сифатида ҳам, модернизацияга қарши ҳодиса сифатида ҳам номутаносиб равишда кучайди.

Совет ҳокимияти динга қарши курашда қатағон чоралари самара бермаслигини англагач, вазиятни ўзгача усулда назорат остига олишга уринди. Ҳокимият «халқона» исломнинг қаттиқ мафкуравий назорат остида иш олиб борадиган, давлатга ҳисоботдор бўлган конформистик руҳоният билан мавжуд бўлишига руҳсат этди. Айрим тадқиқотчиларнинг фикрича, совет ҳокимияти қўйган бундай қадамни диннинг халқ ҳаётидаги ролининг эътирофи деб эмас, балки «кўп асрлик сарқит-

¹ Жусупов С. Ислам и государство в советский период. — <http://www.carnegi.ru/ru/pubs/books/volume/36593.htm>

ларга қарши курашда» дин хизматчиларининг ўзидан фойдаланишга интилиш, деб қараш даркор.

Айнан шундай сиёсат оқибати ўлароқ Иккинчи жаҳон уруши йилларида Марказий Осиёда Ўрта Осиё мусулмонлари диний бошқармаси (ЎОМДБ) тузилди. Бу бошқарма муфтийлари «эскилик сарқитларини таг-томири билан йўқотиш»да давлат органларининг сафдошига истар-истамас айланишди. Бу, айниқса, Ўрта Осиё мусулмонлари диний бошқармаси Марказий Осиё республикаларининг Министрлар Совети ҳузурида тузиладиган дин ишлари бўйича кенгашлар (оддий қилиб айтганда, дин ишлари кўмитаси)га тўлиқ боғлиқ бўлиб қолганлигида яққол кўринди. Диний бошқарма Кўмитанинг кўпинча ўша пайтдаги «КПСС (ёки республика компартияси) МК ... пленуми... қарорларини бажариш юзасидан» деган қовушмаган бир қолипдаги ибора билан бошланадиган фармойишини оғишмай бажаришга мажбур эди.

Ўрта Осиё мусулмонлари диний бошқармаси ўз зиммасидаги вазифаларни бажаришда биринчи навбатда диндорларга таъсир кўрсатишнинг анъанавий усули — *фатво*ни ишга солган. Шу билан бирга, бюрократик тузум маҳсули бўлган бу бошқарма ўзи тузилган дастлабки кунларданоқ деярли ҳар ҳафтада чиқарилган фармойишлар, циркулярлар, буйруқлар воситасида бошқариш қоидаларидан тўлиқ фойдаланган. Натижада Ўрта Осиё мусулмонлари диний бошқармаси ва унинг шафелигида рўйхатга олинган расмий диний ташкилотлар Марказий Осиё аҳолиси орасида оммалашмай қолиб кетди. Айни маҳалда мусулмонларнинг яширин иш олиб борадиган норасмий жамоалари сони оғишмай кўпайиб борди.

Масалан, Қозоғистон ССР Министрлар Совети ҳузуридаги Дин ишлари бўйича Кенгаш вакили Б. Жумашевнинг маърузасидан келиб чиқишича, 1961 йилда Қозоғистонда ўз масжиди биносига эга бўлган 25 та жамоа рўйхатга олинган. Шу билан бирга ушбу масжидлар намозхонларининг умумий сони 40 минг кишидан ошмаган, бу Қозоғистон аҳолисининг умумий сонига нисбатан арзимас рақам эди. Айни маҳалда мазкур маърузада таъкидланишича, 1961 йилнинг ўзида мусулмонларнинг рўйхатга олинмаган 72 жамоаси аниқланиб, тақиқлаб қўйилган. Бундан ташқари, расмий статистикага кўра, мамлакатда хонадонларга бориб маросимларни ўтказадиган 521 «сайёр мулла» бўлган¹. Тожикистонда эса 17 та расмий ва мингга яқин норасмий масжид бўлган.

Худди шу «сайёр муллалар» ва нолегал жамоалар диний раҳбарлари расмий диний муассасаларга азалдан муҳолафатда бўлишган. Айни маҳалда ижтимоий-иқтисодий хусусиятга эга муаммолар, ошиб бора-

¹ Султанғалиева А.К. Ислам в Казахстане. Этничность, общество.— Алматы.: 1998.— С. 148—154.

ётган мафкуравий, маънавий инқироз тазйиқи остида дин муҳитида икки лагерга ажралиш руй берди. Бир томонда динни анъанавий, маҳаллий ислом доирасида аста-секин тиклашни ёқлаб чиққан, диний ҳаётда мавжуд статус-квони сақлаб қолиш тарафдорлари бўлса, иккинчи томонда мусулмон жамиятини «соф ислом» деб аталмиш доирада қайта исломлаштиришни талаб қилган ислоҳчи уламолар уларга қарши чиқишди.

Бу даврга келиб етилган ўткир ижтимоий-иқтисодий муаммоларни ва, энг аввало, маънавий инқирозни ислом давлатини қуриш орқали ҳал этиш ғояси тобора кўпроқ оммалашиб бораётгани «соф ислом» тарафдорлари авж олаётган қайта исломлаштириш ҳаракати авангардидан тез ва ортиқча қийинчиликсиз жой олишига олиб келди.

«Ҳақиқий ислом»ни тиклаш, VIII асрлардаги бугун фақат номигина қолган халифаликни ўрнатишни даъво қилиб юрган, ҳақиқатда эса мамлакатимизни ўн-юз йиллар орқага суриб ташлашга олиб келиши мумкин бўлган турли ҳаракат ва марказларнинг кучайиб бораётган интилишлари бизнинг юртимизда охириги йилларда, айниқса, сезилиб қолди, — деганди ўз даврида Президент И.А. Каримов.— Бу хатарни бизнинг бугунги кунимиз ва эртанги истиқболимиз учун нақадар хавфли эканини сезишга, англаб етишга, унга қарши чоралар қуришга ҳаётнинг ўзи ҳар бир онгли инсонни даъват этмоқда.

Бу экстремистик кучлар ўз ҳаракатини собиқ совет империяси пароканда бўлиб, талвасага тушиб қолган йиллардаёқ бошлаган эди.

Катта молиявий манбаларга эга бўлган марказлар, уларнинг «диндош», «миллатдош» ниқоби остида юртимизга кириб келган вакиллари бир қарашда таъсирчан бўлиб қўринадиган сохта ғоялар, шиорлар, даъватларни ишга солиб, ҳатто мачит-мадрасалар қуриб беришга ҳам тайёр эканликларини кўрсатиб, айрим иродаси заиф одамларни мўмай пул эвазига сотиб олишга, тўғри йўлдан оғдиришга қаратилган ҳаракатларнинг оқибати бугунги кунда ҳам ҳаётимизда сезилмоқда.

Улар ўз фаолиятини, айниқса, 1991—93 йилларда кучайтириб юборди»¹.

Ўзбекистонда, асосан дин негизи кучли бўлган Фарғона водийсида дин тарғиботчилари ролини бир қатор масжидлар имомлари ўйнашди. Бу ерда 80-йиллар бошидаёқ айрим уламолар ўз маърузалари ва хутбаларида анъанавий уламолар кўрсатмаларидан чекинувчи ғояларни билдира бошладилар.

Марказий Осиёдаги қайта исломлаштиришни янада давом эттириш жараёнларига ҳамда «ноанъанавий ислом» деб аталмиш ҳодисани, шу

¹ Каримов И.А. Ватан равнақи учун ҳар биримиз масъулмиз. Т. 9.— Т.: «Ўзбекистон», 2001.— 74—75-бетлар.

жумладан радикал йўналишни ривожлантириш жараёнларига СССРда 80-йилларнинг ўрталаридан бошланган ижтимоий-сиёсий ва иқтисодий муносабатларни эркинлаштириш ҳал қилувчи даражада таъсир кўрсатди. Радикал ислом ташкилотлари ривожланишининг янги босқичи, улар фаолиятининг авж палласи, аслида, шу пайтдан бошланди.

5.2. Чет эллик миссионерлар ҳамда волонтерларнинг Марказий Осиёнинг ёш мустақил республикаларида бузғунчилик фаолияти

Шундай қилиб, совет давлатининг сўнгги йилларида ва мустақил мамлакатлар тузила бошлаган даврда муайян диний-интеллектуал муҳит пишиб етилди. Марказий Осиёда бу илгари кўп сонли бўлишига қарамай, шаклан уюшмаган «соф ислом» тарафдорлари ҳаракати ташкилий жиҳатдан қарор топган давр бўлди. Асосан салафийлар¹ ғояларига таянган ислоҳчи уламоларнинг издошлари бу жараённинг раҳбарлари бўлишди. Айти маҳалда салафийа ислом оламидаги деярли барча диний-сиёсий партиялар (шу жумладан радикал партияларнинг ҳам) мафкурасининг асоси эди ва шундай бўлиб қолди, шу боис исломнинг қайта қуриш давридаги ва қайта қуришдан кейинги даврдаги тикланиши шароитида у осон қабул қилинди. Бунинг учун, умуман, бир қанча қулай жиҳатлар мавжуд эди.

Биринчидан, қайта қуриш доирасида амалга оширилган ижтимоий-сиёсий ва иқтисодий муносабатларнинг эркинлаштирилиши натижасида расмий ҳокимиятнинг мамлакатда, шу жумладан диний соҳада содир бўлаётган жараёнлар устидан назорати жиддий равишда пасайиши Марказий Осиё республикаларида радикал ислом ҳаракатининг яширинликдан чиқиши ҳамда ташкилий жиҳатдан шаклланишига кўмаклашган етакчи омил бўлди.

Бу даврда қатор араб мамлакатларидан турли исломий сиёсий партияларнинг кўплаб вакиллари Марказий Осиёнинг янги давлатларига интилишди. Чунончи, 1987 йилда Саудия Арабистони, Афғонистон ва Покистондан эмиссарлар Наманган шаҳрига нолегал равишда келишди. Уларнинг Наманган маҳаллий руҳонийлари билан шаҳардаги «Гумбаз» масжидида бўлиб ўтган махфий учрашувида бутун Фарғона водийси ҳудудида ислом республикасини тузишни мақсад қилиб олган «Ислом тикланиш партияси»ни тузиш масаласи муҳокама қилин-

---

¹ Салафийлар (*ас-салафийа, салаф-аждод* суздан) — кишиларни ўз хатти-ҳаракатлари, туриш-турмушларида Расулulloҳ ва солиҳ аждодлар (*салаф ас-солиҳийн*) турмуш тарзидан ўрганиб иш тутишга даъват этувчи мутакаллимлар. Тадқиқотчилар ислом салафийасини фундаментализм (ақидапарастлик) деб, унга унчалик аниқ таъриф беришмаган. Батафсил қаранг: Ислам: Энциклопедический словарь. —М.: 1991. —С. 204; *Игнатенко А.А.* Арабский язык — без метафор: Ибн Таймийя о принципах экспликации Богоданного Текста. —М.: 1999; *шу муаллиф:* Эндогенный радикализм в исламе// Профи, 2000, №2. —С. 29—30.

ди. Кейинчалик бу фаразий давлат минтақадаги Фарғона, Андижон, Наманган, Уш шаҳарлари номининг бошланғич ҳарфларидан тузилган ФАНУ қисқартмаси билан аталадиган бўлди.

Чет эл диний-сиёсий экстремистик партиялари вакиллари ғайриодатий шароитда қолган кишиларга инқироздан чиқишнинг — фарбона ва бошқа ноисломий сиёсий ва иқтисодий моделлардан воз кечган ҳамда «ҳоқимиятнинг Оллоҳ ато этган шакли» — халифаликни тиклашга интилган ҳолда илк кўринишдаги исломга қайтишдан иборат буткул амалга ошириб бўлмайдиган, бироқ (айниқса, иқтисодий ва ижтимоий муаммолар кескинлашган дамларда) жозибадор бўлган идеалларга асосланган ўз вариантларини таклиф қилишди. Бу ғоялар Куръони карим ва суннани маълум даражада эркин (баъзан бузиб ҳам) талқин қилиш воситасида илоҳиёт нуқтаи назаридан асосланган шаклда тақдим этиларди. Саудия Арабистони ва унинг давлат қурилиши модели бундай ёндашувнинг амалга оширилиши мумкинлигига асосий мисол сифатида келтирилади. Лекин саудия модели қанчалик жозибадор бўлмасин, жаҳондаги куплаб мусулмонлар онгида Саудия Арабистони фаровонлиги Оллоҳнинг инояти сифатида қабул қилинса-да, уни бошқа жойга мутлақо кўчириб бўлмасди. Бунинг биринчи ва асосий сабаби Саудия қиролигининг фаровонлиги манбаи ислом нормалари ҳамда кўрсатмаларининг тўғри ижро этилишида эмас, балки нефть қазиб олиш ва экспорт қилишдан кўриладиган бағоят катта фойдадир. Шу боис, саудия модели Саудия Арабистонидан ташқарида ишлаши учун бу моделни, биринчидан, қиролик нефть экспортидан олган ҳамда олаётган улкан маблағ билан бирга кўчириш зарур бўлади.

Шу билан бир вақтда Ўзбекистонда пухта тайёрлаб, нашр этилган диний адабиётлар пайдо бўла бошлади. Уларнинг муайян қисми, биринчи навбатда, ёшларнинг радикаллашувига замин тайёрлади. Ислом фундаментализми идеологлари (Муҳаммад ибн Абдул Ваҳҳоб, Абу Аъло Мавдудий ва бошқалар)нинг кенг тарқалган ғараз мақсадли асарлари ёшларни исломнинг маҳаллий мусулмонлар учун анъанавий бўлган шаклларини сингдирмаслик руҳида тарбиялай бошлади. Дин ниқоби остида Марказий Осиёга, шу жумладан Ўзбекистонга ҳам кириб келишга уринган радикал ваҳҳобийлик ҳаракати вакилларининг бундай жидду жаҳллари юзлаб ёш йигит-қизларни иродасидан, онг-шууридан маҳрум қилиб, манқуртга айлантиришга қаратилганди¹.

Бир томондан, сиёсий ва ижтимоий-иқтисодий соҳаларда инқирозли вазиятнинг кучайиши, ягона иттифоқ давлатида марказдан қочувчи тенденциянинг жадал ривожланиши, бошқа томондан эса, диний

¹ Қаранг: Каримов И.А. Биз келажакимизни ўз қўлимиз билан қураимиз. 7-том.— Т.: Ўзбекистон, 1999.—86-бет.

уйғонишнинг рўй бериши Марказий Осиё аҳолиси орасида турли экстремистик тенденцияларнинг ёйилишига жуда қулай шароит яратди.

«Биз дастлаб бу одамларни дин йўлида юрган, Худо йўлида бизга холисона ёрдам бераётган кишилар, деб қабул қилдик. Аксарият одамларимиз уларга нафақат дастурхонини, балки бағрини ҳам кенг очди»¹, — деган эди Ўзбекистон Президенти И.А. Каримов шу ҳодисалар ҳақида фикр юритар экан.

Қулай ташқи шароит юзага келгани «ноанъанавий ислом», шу жумладан радикал йўналишдаги ноанъанавий ислом ривожланишининг иккинчи асосий жиҳати бўлди. Бунда ташқи ислом омили таъсирини фақат афғон можаролари билан боғлаб қўйиш, гарчи бу ҳодисанинг Марказий Осиёда ёйилишида унинг роли юқори бўлгани шакшубҳасиз эса-да, тўғри бўлмайди. Чет эл мусулмон диний-сиёсий партияларининг Марказий Осиёдаги янги мустақил давлатларда фаоллашувини умуман ислом ҳаракатининг жаҳон сиёсатидаги юксалиши маъносида қараб чиқиш зарур. Айнан XX асрнинг 90-йиллари халқаро муносабатларда ислом омилининг кескин фаоллашуви босқичи бўлди. Асосан салафийа ғояларини шиор қилиб олган ислоҳчи уламолар издошларидан таркиб топган тегишли диний-интеллектуал муҳит эса, ўз навбатида, ташқаридан турли экстремистик ташкилотларнинг кириб келиши учун жуда мос шароит бўлди. Маҳаллий ислоҳчи илоҳиётчилар томонидан қабул қилинган салафийа ислом оламидаги деярли барча замонавий диний-сиёсий партиялар (шу жумладан радикал партиялар) мафкурасининг асоси бўлди ва шундай бўлиб қолади², шу боис ҳам у исломнинг қайта қуриш давридаги ва қайта қуришдан кейинги даврдаги тикланиши шароитида осон қабул қилинди.

Араб давлатлари ислом сиёсий партияларининг аҳволи маҳаллий диний гуруҳларникига қараганда анча дурустлигининг яна бир омили тавсифланаётган дамда улар қудратли халқаро тармоққа, тарғибот ишини легал ва нолегал олиб бориш борасида катта тажрибага эга бўлганликлари эди. Уларнинг назариётчилари «ҳақиқий адолатли исломий бошқарувга эга бўлажак» мусулмон давлати эҳтимолий тузилишининг қандайдир диний-сиёсий ва иқтисодий схемасини ишлаб чиқишга улгуришганди, мухолафатчилик сиёсий кураши стратегияси ва тактикасининг яхши маълум бўлган методларини ишлаб чиқишга мажбур этган ўз идеалларини рўёбга чиқариш учун теологик далил-исботларни излаб топишганди. Ушбу назарий изланишлар ҳамда амалий тажриба

¹ Каримов И.А. Ватан равнақи учун ҳар биримиз масъулмиз. 9-том.— Т.: Ўзбекистон, 2001.— 75-бет.

² Игнатенко А.А. Исламский радикализм как подобный эффект «холодной войны». — <http://www/niiss/ru/miscignd/shtml>

қўп тилларда нашр этилган катта миқдордаги адабиётларда ўз ифодасини топди.

Тарғибот соҳасида Эрон исломий ҳаракатига қарши биринчилик учун анчадан бери эълон қилинмаган уруш олиб бораётган Саудия Арабистони диний тузилмалари ҳам эронлик ҳамкасбларидан орқада қолмасликка ҳаракат қилишди. Ар-Риёд Марказий Осиёда ваҳҳобийлик ғояларини жадал ёйиш мақсадида минтақа аҳолиси учун ҳаж сафари харажатларини қоплади, улар учун миллионлаб нусхада (шу жумладан қозоқ, ўзбек ва рус тилларида) Куръони каримни нашр этди, минглаб янги мактаблар, масжидлар ва даъватчиларни маблағ билан таъминлади. Бу мақсадларга пул турли қўшма корхоналар орқали ўтказилди, уларнинг энг машҳури «Al-Baraka-Kazakhstan Bank» бўлди. Қозоғистон, Ўзбекистон ва Қирғизистонга ваҳҳобийликни ғоят фаоллик билан тарғиб қилган кўрсатувларни узатган «Asia TV» телевизион компаниясига айнан шу банк томонидан асос солинганди.

«Собиқ Совет Иттифоқининг барча республикаларидан ёшларни ислом ўқув юртларида ўқиш учун чет элга назоратсиз юбориш жараёни бошланди. Бу ёшлар ўзларига буткул ёт бўлган даврага кириш учун психологик, ахлоқий, маънавий ва ёш жиҳатдан тайёрми ёки йўқлигини ҳеч ким кузатмасди. Хорижликлар келиб, 12 дан 18 ёшгача бўлган болалар ҳамда ёшларни танлаб олишар, ота-оналарига қоп-қоп ваъдалар бериб, уларни ўзлари билан, истаганча тарбиялаш мақсадида, чет элдаги «жаннат»га олиб кетишарди. Оқибатда минглаб ёшлар жамиятимизда турли халқлар ва турли динларнинг тинч-тотув яшаши бўйича тарихий анъаналарга мос келмайдиган муайян йўналишда мафкуравий қувват олишарди»¹.

Айрим араб диний ташкилотлари талабаларнинг чиқиб кетиши билан чекланмай, Марказий Осиё мамлакатлари ҳудудида болалар учун ислом ўқув юртларини очишга ҳам уриниб кўришди. Авваллари бундай «таълим муассасалари» собиқ СССРнинг айрим мамлакатларида очилган эди. Масалан, Жаҳон Ислом ёшлари ассамблеяси шафелигида Озарбайжонда «ваҳҳобийлар» ўқув маркази очилди. У ерда дарс берган саудиялик Муҳаммад Салим Абдул Ҳамид, сомалилик Муҳаммад Али Хороко, яманлик Ориф Абдулло ва Хаврузи Қоид Абдурахмон ислом кадрларини тайёрлашар, Шимолий Кавказ, шу жумладан Чеченистонда диний адабиётларни ҳамда видеокассеталарни тарқатишарди². Бундай фаолиятнинг оқибатини тез орада бутун жаҳон кўрди.

Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А. Каримов кейинчалик бундай ташкилотлар ҳамда алоҳида шахсларнинг фаолияти натижалала-

¹ Пластун В.Н. Эволюция экстремистских движений в странах Востока (конец XX века). — <http://www.plastun.ru/articlig/php?=17>

² Независимое военное обозрение. — 15–21 октября, 1999.

рини баҳолар экан: «Бу ёвуз кучларнинг бизга, халқимизга етказган энг катта зиёни шу бўлдики, улар гур ёшларимизни йўлдан уришга ҳаракат қилди ва ҳаракат қилмоқда.

Турли мачит ва хужраларда уларнинг онгини, миясини заҳарлаб, муқаддас динимизнинг моҳиятини, маъно-мазмунини бузиб, бошқача талқин қилиб, фарзандларимизни йўлдан тойдиришга, уларни ўз халқига, ўз юртига, ўз ота-онасига қарши қилиб қўйишга уринди», — деганди¹.

5.3. Халқаро террорчилик ташкилотлари ва оқимларининг Ўзбекистон Республикасига хуружлари — конституциявий тузумга таҳдид

Шундай қилиб, Марказий Осиё мамлакатларида ислом руҳонийларининг анъанавий равишда кучли бўлган таъсири СССР парчалангач, янада кучайди. Бошқа томондан эса, нафақат хавфли ғоялар, балки советлардан кейинги Марказий Осиё аҳолиси орасида исломнинг ёйилиши билан боғлиқ бирон-бир масалани ҳал этишда янада муҳимроқ роль ўйнайдиган молйявий маблағлар билан ҳам қуролланган минглаб даъватчилар ҳамда мураббийлар биз томон оқиб кела бошлашди. Чет эллик бу даъватчилар мусулмонлар асосий қисмининг диний таълимотлардан беҳабарлигидан ҳамда руҳонийлар муносиб зарба бермаганидан фойдаланиб, шу ерда, мамлакат ичида, доимо максимализмга мойил ёшлар орасида «соф» ислом ғоясини тарқата бошлашди. Уларнинг фаолияти турли хил исломий гуруҳларнинг тузилишини тезлаштирди ва бу гуруҳлар маҳаллий руҳонийларнинг обрўсидан фойдаланиб, диний ташкилотларни ҳокимият тузилмаларига параллель тузилмаларга айлантиришга уриниб кўришди. Мавжуд ташкилотларнинг айримлари жиноятчиликка қарши кураш шиори остида ҳуқуқ-тартибот органлари функциясининг бир қисмини ўз зиммаларига олишди, мустақил таълимни йўлга қўйишди, ўз маҳаллаларида ислом ахлоқи нормаларига риоя этилишини назоратга олишди, кўчаларда соқчилик қила бошлашди.

Масалан, Наманган шаҳрида бир қатор мусулмон мамлакатларнинг молиявий кўмаги билан «Адолат», «Тавба», «Ислом лашкарлари» ва бошқа экстремистик ташкилотлар тузилди. СССР парчалангач ва 90-йиллар воқеаларидан кейин одатий турмуш тарзи бузилгач, вазият, истиқбол, айниқса, ёшлар учун ноаниқ бўлиб қолгач, кишиларнинг бир қисми диний ташкилотлар фаоллари таъсирига тушиб қолди. Бу ташкилотлар эса, ўз навбатида, ислом давлати барпо этилмас экан,

¹ Каримов И.А. Ватан равнақи учун ҳар биримиз масъулмиз. 9-том.— Т.: Ўзбекистон, 2001.—75—76-бетлар.

«оддий кишилар» ҳаёти фаровон бўлмаслигини уқтиришарди. Бундай давлатда, дейишарди улар, уруғ-аймоқчилик бўлмайди, ҳар ким ўз қобилиятини тўлиқ намойиш этиш имкониятига эга бўлади.

Диний ташкилотлар фаоллари даставвал ўзларини порахўрлик ва коррупциянинг бошқа турларига қарши курашаётгандай кўрсатишди. Аслида эса баъзи каллакасарлар тузилмаларида чет эллик айрим «давлатчилар» бевосита иштирок этган ҳолатлар қайд қилинди. Улар жангарилар сафида туриб, аёлларнинг ўғирланишига, диндошларнинг ўлдирилишига, қийноққа солинишига ва ҳ.к. га «оқ фотиҳа» бериб, муфтий ролини бажаришган¹. «Энг ачинарли томони шундаки, ўз орамиздан чиққан бу кимсаларнинг орқасида катта маблағга эга бўлган, бизнинг юртимизни ўз таъсирига тобе этмоқчи бўлган сиёсий кучлар турибди»².

Наманганда 1991 йил январда дастурий мақсадлари «Мусулмон биродарлар»нинг кўрсатмаларига ўхшаш ва ҳокимият тепасига келиш, мавжуд тузумни ағдариш ҳамда ислом давлатини барпо этишдан иборат бўлган «Адолат» гуруҳи юзага келди. Сони 500 кишига етадиган ташкилотни Ҳақимжон Сотимов деган кимса бошқарди. Бу гуруҳ жамоат тартибини сақлаш ва куча жиноятларига қарши кураш ниқоби остида ҳар хил рейдлар уюштирди, текширувлар ўтказди, кишиларни қўлга олди. «Дружиначилар» нуқтаи назаридан айбдор бўлган шахслар шариат аҳкомларига мувофиқ халқ олдида жазоланарди. Аслида бундай хатти-ҳаракат ортида «Адолат» раҳбарларининг маҳаллий ҳокимият ва ҳуқуқни муҳофаза қилиш органларини зарур хавфсизлик ҳамда тартибни таъминлашга қодир эмасдек қилиб кўрсатиб, уларни обрўсизлантириш нияти турарди. Бунинг учун «Адолат» фаоллари 1990—1992 йилларда йиғилишлар, митинглар, юришлар уюштиришди. Наманганда 1991 йил охирида бўлиб ўтган кўп сонли норозилик акцияси энг сезиларли воқеа бўлди.

Шу вақтнинг ўзида Наманганда тузилган бошқа бир гуруҳ — «Ислом лашкарлари»нинг мафкуравий қоидалари ўзининг руҳига ва дастурига кўра «Адолат»никига анча яқин эди. Бу гуруҳга Наманган вилоятида туғилиб-ўсган, нақшбандия суфийларининг «Мужаддадия — Ҳусайния» минтақавий диний мактабида таълим олган ашаддий экстремист Тоҳир Йўлдош раҳбарлик қиларди. Кейинчалик Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислом Каримов бундай деб элаганди: «1991 йил 8 декабрда мен Наманганга бориб ақлини йўқотган, ўзига «Оллоҳ лашкарлари» деб ном қўйиб олганлар билан, ўша Йўлдошев Тоҳир билан юзма-юз бўлганман. Унинг қўлидан микрофонни олиб гапирга-

¹ Макаров Д. Дневник террориста//Аргументы и факты.— 2000, № 38.

² Каримов И.А. Биз келажагимизни ўз қўлимиз билан қураимиз. 7-том.— Т.: Ўзбекистон, 1999.—363-бет.

нимни ким эслайди? Ўшанда мендан улар ислом давлатини, ислом республикасини ҳозир эълон қиласиз, деб талаб қилишган. Соқоли тиззасига тушадиган кимсалар одамларнинг бошини айлантириб, шу масалаларни кўтарганлари ҳали ҳам эсимда, овозлари ҳали ҳам қулоғимда турибди.

Улар «ислом лашкарлари» ва бошқа ташкилотларни тузиб, одамларга тажовуз қилиб, милициянинг ўрнини олиб, ҳукмдор бўлмоқчи эдилар. «Қўқон хонлигини ташкил қиламиз», деган мақсадда юрганлар»¹.

«Ислом лашкарлари» фаолиятининг асосий шакли оммавий митинглар, юришлар, кўча тартибсизликларини уюштириш ҳамда маъмурий биноларни эгаллашдан иборат бўлди. Бироқ бу акцияларнинг оммавийлиги кишиларнинг «Ислом лашкарлари»нинг мафқуравий кўрсатмаларига ишончи билан эмас, балки шу ташкилот уюштирган тадбирларда иштирок этганлик учун сахийларча ҳақ тўланиши билан изоҳланарди. Масалан, варақаларни ёпиштирганлик учун 50—100 доллар тўланарди ва ҳоказо.

90-йиллар бошида тузилган «Тавба» гуруҳида 95 киши бор эди. Маҳаллий дин арбобларининг Озарбайжондан келган даъватчилар билан «Гумбаз» масжиди ёнида бўлиб ўтган учрашувини бу гуруҳ тузилган он деб ҳисоблаш мумкин. Наманганлик экстремистларнинг меҳмонлари орасида Қирғизистоннинг Жалолобод вилояти Бозоркўрғон тумани имоми Турсунбоев деган кимса ҳам бор эди. Турсунбоев жанговар гуруҳни ташкил қилиш учун тайёр устав билан келганди. Бу устав «кофирларга қарши чин Ислом учун муқаддас уруш»ни тарғиб қилувчи «Ояту Жиход»нинг жангариларча мавқеига асосланган эди. Жумладан, энг аввало ваҳҳобийларнинг эҳтиёжлари учун маблағ тўплашда «Ислом йўлида» куч ишлатиш «Тавба» гуруҳининг мақсади сифатида эълон қилинганди. Пул ёки бошқа мулк ихтиёрий равишда берилмаган ҳолларда «Тавба» гуруҳи устави талон-торож қилишни, ўлдиришни тавсия этарди².

Айрим чет эллик арбоблар ҳозир «Тавба»нинг тарихини қайта яратиб, уни жиноятчилик ва коррупцияга қарши, маҳаллий амалдорларнинг ўзбошимчалиги ҳамда ҳеч нарсадан ҳайиқмаслигига қарши коллектив курашчи сифатида кўрсатишга уринишмоқда. Бунда гуруҳнинг дастлабки ишларидан бири — «кофирлар»га қарши уруш эълон қилинганлиги унутилмоқда.

«Тавба»нинг ҳақиқий мақсади тез орада кўпчиликка аён бўлди. У ўз фаолиятини Наманган шаҳрида Ленинга қўйилган ҳайкални йўқо-

¹ Каримов И.А. Биз келажакимизни ўз қўлимиз билан қурамиз. 7-том.— Т.: Ўзбекистон, 1999.— 55-бет.

² Зеличенко А. История афганской наркоэкспансии 1990-х. — http://www.audibook.ru/go_book_106560.html

тишдан бошлади. Кейинчалик бу ташкилот фаоллари қонуний ҳокимият органларини алмаштиришга, уларга параллель бўлган ва «Тавба» томонидан назорат қилинадиган тузилмаларни шакллантиришга уринишди.

Ҳуқуқни муҳофаза қилиш органлари маълумотига кўра, шу даврнинг ўзида Ўзбекистон ҳудудида бошқа диний-экстремистик партиялар ҳам иш олиб борган. Масалан, диний исломий оқим — «Акромийлар», шунингдек кенг оммага камроқ маълум бўлган «Акромия» ҳаракати (тузувчиси Фарғона водийсида туғилиб-ўсган мулла Ақром), «Узун соқол» (асосчиси мулла Фахритдин, 1997 йилда 92—93 ёшида вафот этган), «Таблиц», «Нурчилар» шулар жумласидан. Улар асосан Фарғона водийсида — Наманган, Андижон ва Фарғона вилоятларида иш олиб боришган, Ўзбекистоннинг бошқа минтақалари — Тошкентда, Жиззах ва Сурхондарё вилоятларида ҳам кўзга ташланишган.

Ўшанда кўпчиликда, бузғунчи кучлар нима учун айнан Ўзбекистонни асосий нишон сифатида танлашди, деган савол пайдо бўлганди. Мамлакатимиз Президенти И.А. Каримов ушбу саволга жавоб берар экан, бундай деганди: «Аввало, шуни айтиш керакки, Ўзбекистон давлатининг обрўси, унинг таъсири, салоҳияти ҳаммага маълум. Бизнинг мамлакатимиз нафақат Ўрта Осиё, балки бутун Марказий Осиёнинг энг қулай геополитик нуқтасида жойлашган. Қолаверса, юртимиз аҳолиси бутун минтақа аҳолисининг эллик фоизини ташкил қилади.

Ҳаммага аёнки, Ўзбекистон қандай йўлни танласа, ўз тараққиёти учун қайси йўлни маъқул деб белгиласа, албатта, бу йўл ён-атрофдаги бошқа давлатларга ҳам таъсир кўрсатиши — бу ҳам муқаррар ҳақиқат»¹.

Бундай ташкилотлар Ўзбекистонга қўшни давлатларда ҳам пайдо бўлганди. Асосан Марказий Қозоғистонда иш олиб борган «Алаш» туркий-фундаменталистик партияси ва 1993 йилда тузилган, республиканинг шимоли ҳамда ғарбида автономизм ва, ҳатто, сепаратизм ғояларини тарғиб этган «Парасат» ҳаракати Қозоғистонда диний муҳолафат ҳаракатининг етакчилари бўлиб қолди. Қирғизистонда тузилган С. Камолов ислом марказини, Тожикистонда «Тожикистон ислом уйғониш партияси» ва бошқа экстремистик ҳаракатлар ва оқимларни ҳам шу қаторга қўшиш мумкин. Бу барча ташкилотларни Марказий Осиё ҳудудида улар учун умумий бўлган халифаликни барпо этиш ғояси нуқтаи назаридангина эмас, балки бу мақсадга эришиш учун танланган радикал усулларга кўра ҳам шартли равишда бирлаштириш мумкин.

90-йилларнинг бошида Марказий Осиё минтақасида иш олиб борган бузғунчи кучлардан яна бири «Ҳизб ут-Таҳрир ал-Исломий» ташки-

¹ Каримов И.А. Ватан равнақи учун ҳар биримиз масъулмиз. 9-том.— Т.: Ўзбекистон, 2001.— 77—78-бетлар.

лоти бўлди. **Марказий Осиё** худудида аҳолиси мусулмон бўлган бешта янги давлат тузилиши биланоқ «Ҳизб ут-Таҳрир» амири Абдул Қадим Зуллум **партия ўз ишини** фаоллаштириши даркорлигини эълон қилди. Бу пайтга келиб араб мамлакатларининг кўпчилигида «Ҳизб ут-Таҳрир» **фаолияти** ноқонуний деб эълон қилингани боис раҳбарияти ва аҳолиси **ҳизбуттаҳрирчиларнинг** мафкуравий кўрсатмалари билан таъниш бўлмаган «ўзлаштирилмаган» худудларнинг пайдо бўлиши **партия раҳбарлари** томонидан, табиийки, арши аълодан ато этилган яна бир **имконият** сифатида қабул қилинди.

Собиқ Совет Иттифоқи Марказий Осиёси республикаларида улар **мустақиллигининг** дастлабки йилларида юзага келган вазият, яъни мафкуравий бўшлиқ «Ҳизб ут-Таҳрир» таъсири нисбатан тез ёйилиши учун қулай шароит яратди. «Диний экстремизм ғоялари диндорларнинг маълум қисми ўртасида оммалашди, чунки бу шиор ва чақириқлар ижтимоий ва иқтисодий тенгликка ундовчи даъватлар ва ҳоказо эди»¹.

Бу ташкилот миссионерлари Ўзбекистонда пайдо бўлишидан олдин мамлакатда амал қилган диний-экстремистик ташкилотлар қонунан йўқ қилинганлиги «Ҳизб ут-Таҳрир» таълимотининг мамлакат худудида амалда жадал ёйилишига кўмаклашган бошқа бир омил бўлди.

«Ҳизб ут-Таҳрир»нинг ўзагини 90-йиллар бошида Наманганда тузилган, «Адолат уюшмаси», «Ислом лашкарлари», «Тавба» сингари экстремистик ташкилотларнинг собиқ аъзолари ташкил қилди. 1992 йилда диний экстремистик гуруҳлар бошлиқлари Ўзбекистондан қочиб кетгач, уларнинг ўрнини «Ҳизб ут-Таҳрир» эгаллади.

«Ҳизб ут-Таҳрир» партиясининг 1999 йил 14 майда Тошкент шаҳар суди томонидан судланган 12 фаолидан 8 нафари унинг фаолиятида 1995 йилдан иштирок этишган. Ушбу гуруҳ бўйича суднинг айблов хулосасида «Ҳизб ут-Таҳрир» мафкураси Ўзбекистонга 1995 йилда Иордания фуқароси Салоҳиддин томонидан келтирилгани таъкидланади. Қидирувда бўлган Х. Носиров ва Н. Сайдаминов шу йилнинг ўзида «Ҳизб ут-Таҳрир»нинг ўзбек филиалини тузишган, кейинчалик эса Андижон, Самарқанд, Тошкент ва Фарғона вилоятларида унинг минтақавий бўлимларини очишган.

Иордания фуқаролари Исом Голиб ва ал-Оран Билол Фуатлар Ўзбекистонда даставвал кўзга ташланиб қолган чопарлар бўлишди. Улар Тошкент олий ўқув юртларида таълим олишганди. Республика ҳуқуқни муҳофаза қилиш органлари уларнинг фаолияти ила қизиқа бошлаши биланоқ бу чопарлар изсиз гойиб бўлишди. Уларнинг таржимаи ҳоли уйдирма, паспортлари — сифатли тайёрланган қалбаки паспорт, талабалар орасида олиб борилган яширин тарғибот эса «Ҳизб ут-Таҳрир»нинг махсус вазифаси эди.

¹ Алимов Р.А. Центральная Азия: общность интересов. — Т.: «Шарк», 2005. С. 130.

Мазкур икки чопар араб тилини ўзлаштирган А. Қосимовни Набахоний мафкураси билан маҳлиё қилишди, кейинчалик у «Ҳизб ут-Таҳрир»нинг Ўзбекистон бўйича биринчи мўтамади бўлди.

Сўнг, 90-йиллар бошида Тошкент политехника институтида «Ҳизб ут-Таҳрир»нинг фаоли ва унга киши ёлловчи иорданиялик Исмоил Абу Баро пайдо бўлди. У талаба ёшлар орасида ташкилот гојларини яширин ёйишни бошлади.

Қирғизистоннинг жанубида ҳам «Ҳизб ут-Таҳрир» эмиссарлари тахминан шу даврда пайдо бўлишди. Марказий Осиё давлатлари ўрта-сидаги чегара очиклиги ва уларнинг халқлари миллий жиҳатдан муайян ўхшашликка эга бўлганликлари учун ҳар қандай диний «янгилик» Фарғона водийсининг ўзбек, қирғиз ва тожик аҳоли жойлашган ҳудудлари бўйлаб бир хилда ёйиларди.

«Ҳизб ут-Таҳрир» ўз тарғибот фаолиятида асосан ҳали етарлича маълумотга эга бўлмаган ёшлар (баъзан аёллар)ни нишонга оларди. Ислон динига қаттиқ қизиққан ва араб тилини ўрганишга интилганлар танлаб олинарди. «Ҳизб ут-Таҳрир» идеологлари ўз тарғиботчилик фаолиятини кучайтиришга уриниб, партиянинг янги аъзоларидан муслмон анъаналарини чуқур ўрганишни талаб қилмай, диний тартибот ва маросимларни юзаки ўзлаштиришлари билан чекланишди. Масалан, Ўзбекистондаги «Ҳизб ут-Таҳрир» аъзолари ҳозир шариятни чуқур ўзлаштириш шарт эмас, балки бутун куч-ғайратни ўз гојларини тарғиб қилиш ва халифаликни тиклаш учун шароит яратиш борасидаги асосий мақсадни рўёбга чиқаришга қаратиш зарур, деб ҳисобладилар. Қизиғи шундаки, нолегал фаолият юритилаётган шароитда партиянинг ёш аъзолари фаоллигини рағбатлантириш учун махсус диний-ҳуқуқий хулоса — «Ҳизб ут-Таҳрир» фатвоси ишлаб чиқилди. Унда партия аъзолари тарғибот фаолиятининг барча турлари (адабиёт ва варақа тарқатиш, ошкора мунозаралар олиб бориш, янги аъзоларни жалб этиш ва ҳ.к.) жиҳоднинг биринчи зарурий босқичи, деб эътироф этилди. Бинобарин, «Ҳизб ут-Таҳрир»нинг шундай фаолият учун ҳукумат томонидан ҳибсга олинган ҳар қандай аъзоси, мазкур фатвога мувофиқ, ўз-ўзидан *шаҳид* ҳисобланарди. Партиявий адабиётни тарқатишдай анча муваффақиятли ишда моддий рағбат ҳам яхшигина ўрин эгаллаганди: шу иш билан шуғулланганларни «ислом йўлида хизмат қилганлиги» учун рағбатлантирибгина қолмай, балки уларга дурустгина ҳақ ҳам тулашарди.

1992 йилда «Ҳизб ут-Таҳрир»нинг дастлабки ячейкаларида ўқитиш шу қадар фаол бордики, маҳаллий фаолларни «Ҳизб ут-Таҳрир»нинг МДХ мамлакатлари бўйича мутасаддиси ливанлик Абу Маҳмуднинг ўзи келиб кўриб кетди. Андижонда Қосимов у билан учрашиб, янада жиддийроқ вазифани — «Ҳизб ут-Таҳрир»нинг Ўзбекистондаги би-

ринчи тузилмасига раҳбарлик қилишни ўз зиммасига олди. Янги издошларни жалб этишни янада фаоллаштиришни талаб қилиб турган Абу Маҳмуд бу тузилмани шакллантириш жараёнини бир лаҳза бўлсада ўз назоратидан четда қолдирмасди.

«Ҳизб ут-Таҳрир» маркази республикада Конституцияга қарши варақалар тарқатиб, унинг ички ишига аралаштиришни ҳам талаб қилди. Муаммони ҳал этиш учун 1995 йилда Тошкент ва Андижонда яширин босмаҳоналар очишга қарор қилинди.

Савдогар бизнесменлар жумласидан бўлган ҳизбуттаҳрирчилар марказдаги «ҳомийлар» маблағига Россия, Қозоғистон ва Хитойдан ташкилий техника сотиб олиб кела бошладилар. Ўша йили Қосимов ўрнига диний экстремизмнинг ашаддий тарафдори, ота-бобоси руҳоний ўтган Ҳ. Носиров мўътамад этиб тайинланди.

Айни маҳалда республикага профессионал маслаҳатчиларни маҳфий киритиш давом этди. Улар орасида «Жаҳон ислом лигасининг Шарқий Туркистон ва Марказий Осиё бўйича масъули» деган юқори диний лавозимини овоза қилмай, камтарин мусулмон қиёфасида Ўзбекистонга келган Яқин Шарқ мамлакатларидан бирининг контрразведкаси полковниги ҳам бор эди.

«Ҳизб ут-Таҳрир»нинг ҳужжатлари, адабиётлари ҳамда варақалари билан танишиш бу ташкилотнинг Ўзбекистон ва унинг қўшнилари ҳудудидаги фаолияти динийдан кўра кўпроқ сиёсий хусусиятга эга бўлгани ҳақида хулосага олиб келади. Ташкилот назариётчилари ҳимоя қилаётган ғояларнинг диний жиҳати гўёки мусулмонларни «илк исломга» қайтаришга қодир бўлган сиёсий тузилмага эга халифаликни тиклаш тўғрисидаги қоида билангина чекланган эди.

«Ҳизб ут-Таҳрир ал-Исломий» фаоллари томонидан Тошкентдаги айрим масжидларда 1993 йил бошидан тарқатила бошланган варақаларнинг дастлабкиларидаёқ маҳаллий мусулмонларнинг кўпчилиги амал қилган диний қарашларга бу ташкилотнинг муносабати таърифлаб берилганди. Аввало, минтақа мусулмонларининг миллий интеграциялашув йўналишига амал қилишга ва ҳ.к. интилишлари тўғридан-тўғри қораланганди.

«Ҳизб ут-Таҳрир» раҳбарлари курашнинг зўравонлик шакллари-дан воз кечиш ташкилотнинг туб позицияси эканлигини ҳадеб такрорлайверишлари унинг хатти-ҳаракати айрим ҳуқуқ ҳимоячилари томонидан қўллаб-қувватланиши ва ҳимоя қилиниши учун асос бўлди. «Ҳизб ут-Таҳрир» ўзини «фикрларни, эътиқодларни ва ҳужжатларни ёйиш йўли билан ислом даъватларини амалга оширадиган интеллектуал сиёсий партия», деб ҳисобларди. Бироқ партиянинг дастурида «Ҳизб ут-Таҳрир» мамлакатларимизни жиҳод ёрдамида «Дор ул-Куфр»дан «Дор ул-Ислом»га айлантириш истаги баён қилинган. Жаҳонни исломлаштириш, агар кофирлар мусулмонликни қабул қилишмаса ёки

жизя¹ тулашдан бош тортишса, қуролли курашдан ҳам фойдаланиши мумкинлиги таъкидланган.

«Ҳизб ут-Таҳрир» ўз фаолиятининг сулҳпарварлиги тўғрисидаги фикрни сақлаб қолиш учун варақаларда «жиҳод», «фидойи», «мужоҳид» ва «шаҳид» сингари атамаларни ишлатишдан тийилган. Лекин бир варақада қуйидагилар битилган: «Азизлик либоси»ни кийиб, хўрлик кишанини парчалаймиз. Халифалик давлатини тиклашга даъват этамиз. Жонингизни ҳам, молингизни ҳам аяманг. Ислому ғалабаси бўсағасида турганлар, Аллоҳ ихтиёр этган нарсани бажариш арафасидаги ишлар қатнашчиси бўлишга шошилинг». «Азизлик либоси» деганда, «шаҳидлик либоси», яъни худкуш террорчи либоси тушунилади.

«Ҳизб ут-Таҳрир» мафкурасининг «сулҳпарварлик» йўналиши ҳақида гапирганда, 1999 йил декабрдан 2000 йил январгача Ливаннинг шимолида бўлиб ўтган воқеаларни мисол келтириш мумкин. Ушанда «Ҳизб ут-Таҳрир» жангарилари билан Ливан хавфсизлик махсус хизматлари ҳамда Сурия қўшинлари ўртасида қуролли тўқнашувлар бўлиб ўтганди. Жанговар тўқнашувлар натижасида иккала томон ҳам талафот кўрганига қарамай, ҳар ҳолда, ҳукуматга қарши акциялар туркумини ўтказишнинг, шу жумладан зўравонлик ва террорчилик хусусиятига эга акцияларнинг олди олинган, «Ҳизб ут-Таҳрир»нинг 800 нафар жангариси ҳибс қилинганди. 2000 йилда Миср махсус хизматлари «Ҳизб ут-Таҳрир»нинг яна 26 фаолини ҳибсга олиб, навбатдаги ҳарбий тўнтаришни бартараф этди. «Ҳизб ут-Таҳрир» фаолиятининг «сулҳпарварлик» хусусияти яна 2002 йилда Филиппинда ҳам намоён бўлди, у ерда партиянинг келиб чиқиши индонезиялик бўлган жангарилари қўлга олинди. Ҳибсга олиш вақтида улардан портловчи модда ва қуроллар тортиб олинди.

Шунга қарамай, «Ҳизб ут-Таҳрир» раҳбарияти, бошқа халқаро террорчилик ва радикал гуруҳлардан фарқли равишда, ҳар гал: «Булар — партиянинг ажралиб чиққан қисми», — деб, ўз тарафдорларининг иши учун жавобгарликни ўз зиммасига олишдан бош тортиб келган ва мудом шундай қилимоқда.

А. Игнатенко таъкидлаганидек, ислом радикаллари ислом борасидаги ўз талқинларини ягона тўғри талқин, деб ҳисоблайдилар. Унда тизимни таркиб топтирувчи икки муқаррар қоида бор. Булар: такфир ва жиҳод ҳақидаги қоидалардир. Такфир — ўзларига қўшилмаган барчани *куфрда* айблаш. Бу ўринда шуни таъкидлаш жоизки, номусулмонлар шундай ҳам «кофир» бўлганликлари учун, такфирда айбланишмайди. Такфирга айнан мусулмонлар нишон бўлишади. Бошқача айтганда, улар ўзларининг исломни ўзига хос талқин қилишларига

---

¹ *Жизя* — дастлаб араб халифалигида, кейинчалик бошқа мусулмон давлат (жумладан, Ўрта Осиё)да мусулмон бўлмаган фуқаролардан олинган жон солиғи.

қўшилмайдиган барча мусулмонларни кофир деб эълон қилишади. Бинобарин, бу мусулмонлар диндан қайтганлар мақомини олиб, ўлимга мустаҳиқ ҳисобланишади.

«Ҳизб ут-Таҳрир», энг аввало, ислом давлатларидаги ҳокимият вакиллари, жумладан, Миср президенти Ҳ. Муборакни, Жазоир раҳбарларини, шунингдек ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар ва куч ишлатувчи тузилмаларни такфирда айблади. Марказий Осиёдаги Ислонми эътироф этмайдиган кофирларга, «диндан қайтган режимларга» қарши жиҳод қилиш ҳар бир мўмин мусулмоннинг вазифаси, деб ҳисоблайди.

«Ҳизб ут-Таҳрир» айрим вакиллари омма олдидаги нутқларида кўпинча аёллар, яҳудийлар ҳуқуқларига ҳужум сезилиб турарди. Уларнинг дабдабали нутқлари кишиларни титроққа солар, тоқатсизлиги эса умумий хусусиятга айланиб борарди¹. Айни маҳалда «Ҳизб ут-Таҳрир» идеологлари Қуръони каримдаги мусулмонларнинг қолган дунё билан ўзаро муносабатлари тўғрисида гап борадиган оятлар ҳақида индамасликни маъқул кўришарди. Бу тушунарли, албатта, зеро ислом уйғониш партияси етакчиларининг тарғибот шиорлари ҳамда кўрсатмалари барча мусулмонлар учун муқаддас Каломуллоҳнинг мазмунига тўғридан-тўғри зид эди. «Бас, (эй Муҳаммад), сиз улардан юз ўтиринг ва «Тинчлик-омонлик бўлсин», денг!» (Қуръони карим, 43-сура, 89-оят). Яна қуйидагича амр ҳам бор: «Эй мўминлар, қачон Оллоҳ йўлида жиҳод учун сафарга чиқсангиз (душманларингизни) аниқ таниб олинглар ва бу ҳаёти дунёнинг нарсасини истаб сизларга салом берган кишига: «Сен мўмин эмассан!» деманглар!» (Қуръони карим, 4-сура, 94-оят). «Қачон сизларга бирон ибора билан салом берилса, сизлар ундан чиройлироқ қилиб алик олинглар ёки (ҳеч бўлмаса) ўша иборани қайтаринглар» (Қуръони карим, 4-сура, 86-оят). Ислон аслида дунё масалаларини мана шундай талқин қилади. Бу мисолдан биргина нарса аён бўлади, яъни «Ҳизб ут-Таҳрир» бошлиқлари учун исломнинг роли асосий ҳам, муҳим ҳам эмас. Улар диндан камдан-кам ҳолларда, шунда ҳам фақат тарғибот омили сифатида фойдаланишади, холос.

Дарвоқе, «Ҳизб ут-Таҳрир» аъзоларининг ўзлари ҳам партия Ўзбекистон ва қўшни мамлакатлар ҳудудида ёйилган дастлабки пайтларда легаллашишга уринишади, чунки у пайтда улар яширин ва нолегал фаолият юритиш тўғрисида кўрсатма олишганди. Конституциявий тузумни ағдаришга очиқдан-очиқ даъват қилиниши тегишли ҳукумат органларига «Ҳизб ут-Таҳрир»ни «Виждон эркинлиги ва диний ташкилотлар тўғрисида»ги Қонунда нолегал, аксилконституциявий ва,

¹ *Ариэль Коэн*. «Ҳизб ут-Таҳрир» — подземный резервуар для исламских экстремистов. — Сайт: «Ислам и политика». <http://i.-r.-p./пазд./stream-event/index-1930.html>.

бинобарин, Жиноят кодекси бўйича баҳоланувчи ташкилот сифатида белгилаш учун асос бўлди¹.

«Ҳизб ут-Таҳрир»нинг маҳаллий амирлари давлат қабул қилмас-лигига қўзлари етиб, партиянинг фаолияти аллақачон ноқонституциявий деб топилган араб ва бошқа давлатлардаги кўп йиллик иш тажрибала-ридан тўлиқ фойдаланиб, фаолиятларини аввал бошдан оқ пухталиқ билан махфий юриштишга уринишди. «Ҳизб ут-Таҳрир»нинг асосий иш методи адабиётларни, варақаларни, аудиокассеталарни нолегал тарқатиш, ўз босма маҳсулотининг электрон версияларини, шу жумладан Интернет орқали жўнатишдангина иборат бўлиб қолмади. «Шу факт-ни таъкидлаш жоизки, «Ҳизб ут-Таҳрир» аъзолари Ўзбекистонда ва бошқа мамлакатларда бир неча марта ҳибсга олинганда нафақат экстремистик адабиётлар, балки ноқонуний сақланаётган қурооллар ҳам мавжудлиги аниқланди. 2003 йил 6 июнь куни Москвада Россия Фе-дерал хавфсизлиги хизмати ҳамда ИИВ қўшма операция ўтказишиб, «Ҳизб ут-Таҳрир»нинг Москва бўлимидеи фoш этдилар. Қўлга олинган 55 нафар партия аъзолари орасида Қирғизистон фуқароси Алишер Му-саев ҳамда Тожикистон фуқароси Ақром Жалоловлар бор эди. Мусаев автомобилидан 100 граммга яқин пластина, 3 та қўл гранатаси, 15 та «Ҳизб ут-Таҳрир» варақаси, Жалоловнинг шахсий буюмлари оператив ходимлар томонидан тинтув қилинганда варақалар, рисоалар, 400 грамм тротил моддаси ва қурооллар топилди»².

Германиянинг Бавария, Гамбург, Гуссен, Шимолий Рейн-Вест-фален федерал ерларидаги 25 та аҳоли пунктларида ҳамда Мюнстер, Гамбург ва Франкфурт Майн шаҳарларида полиция томонидан «Ҳизб ут-Таҳрир» фаоллари ўртасида ўтказилган махсус операцияларда ҳам зўравонликка ундовчи адабиётлар билан бирга соғлиққа хавф солувчи химикатлар, кўплаб миқдорда пул маблағлари борлиги аниқланди. Бун-дай ҳолатлар «Ҳизб ут-Таҳрир» партиясининг жаҳон бўйлаб томир отган барча бўлимлари фаолиятига хосдир.

Нолегал тарғибот «Ҳизб ут-Таҳрир»нинг тузилмасини белгилаб берди: у ўта автономлаштирилган, бу ҳол барбод бўлиш хавфини энг кам даражага олиб келади. Қуйи тузилма тўғарак (дарс) бўлиб, унга беш-етти киши киради. *Дарс* иштирокчиси фақат ўз раҳбари (*муш-риф*)ни ва тўғаракнинг бошқа аъзоларини билади. Бу ерда у партия адабиёти ва даврий матбуотини ўқиб, тайёргарликдан ўтади. Сўнг «Ҳизб

¹ Масалан, Қаранг: «Ўзбекистон Республикасида диний ташкилотларни Дав-лат руйхатидан ўтказиш тўғрисида» (Вазирлар Маҳкамасининг 1998 йил 20 июнда қабул қилинган 263-сонли қарори, 5-банди), «Виждон эркинлиги ва диний таш-килотлар тўғрисида»ги қонунга қўшимчалар» (Вазирлар Маҳкамасининг 1998 йил 1 майда қабул қилинган 618-1-сонли қарори).

² *Алимов Р.М.* Центральная Азия: общность интересов.— Т.: «Шарк».— 2005. — С. 37.

ут-Таҳрир» аъзолигига қабул қилинади, қабул маросимида у Каломуллоҳ билан қасамёд қилади. Қасамёдда «Ҳизб ут-Таҳрир»га садоқатли бўлиш мажбуриятидан ташқари, жиҳод эълон қилиниши билан унда қатнашишга ваъда ҳам бўлиб¹, бу ҳолат «Ҳизб ут-Таҳрир»ни террорчилик ташкилоти, деб ҳисоблашда ҳуқуқ-тартибот органлари учун қўшимча асос бўлади.

Юқорида айтилганларга «Ҳизб ут-Таҳрир» фаолиятининг Ўзбекистон шароитидаги бошқа хусусиятларини қўшимча қилиш мумкин. Масалан, партиянинг маҳаллий раҳбарлари ўз зиммаларига мухолафат функцияларини олишга ва шу негизда республикадаги ва ундан ташқаридаги бошқа ҳар қандай мухолиф кучлар билан бирлашишга интилишди. «Ҳизб ут-Таҳрир»нинг «янгича» исломий иқтисодий модели ҳам давлат капитализмининг ҳозирги моделига қарама-қарши кўйилди. Бироқ иқтисодий ва ижтимоий муаммоларни ҳал этиш узоқ вақт талаб қиладиган вазифа бўлгани учун унинг ечимини «Ҳизб ут-Таҳрир» ва у каби партиялар «иқтисодчилари» тавсия этаётган, амалга ошиши шубҳали популистик чоралар билан тезлаштириш амри маҳол².

Мамлакат Президенти И.А. Каримов Ўзбекистон ҳудудидаги «Ҳизб ут-Таҳрир» ва бошқа диний-экстремистик партияларнинг фаолияти ҳақида гапириб, куйидагиларни айтганди: «... такрор айтаманки, биз ўз муқаддас динимиз ва эътиқодимиздан ҳеч қачон воз кечмаймиз. Айни пайтда муқаддас динимиз шаънига доғ туширмақчи бўлган, ундан ғаразли сиёсий мақсадларда фойдаланишни истайдиган кимсалар ва кучлар билан ҳеч қачон муроса қилолмаймиз»³.

«Ҳизб ут-Таҳрир»га қарши курашда фақат репрессив хатти-ҳаракат билан голиб чиқиб бўлмаслигини амалиёт кўрсатди. Шу боис сўнгги пайтларда «Ҳизб ут-Таҳрир» ва бошқа шу каби гуруҳларга аъзо бўлганларга қарши курашнинг фақат куч ишлатиш методига зўр бермаслик йўли тутилмоқда. Ўзбекистонда руҳонийлар иштирокида кенг қўламда тарғибот ишлари олиб борилмоқда. Масжидлар имомлари халифалик даври ўтиб кетганлигини тушунтиришмоқда, расмий шахслар эса отоналарни ўз фарзандларини турли диний оқимларнинг салбий таъсиридан асрашга даъват этишмоқда. Таркибида ҳанафий уламолари, исломшунослар ва шарқшунослар бўлган махсус комиссиялар иш олиб боришмоқда. Бу комиссиялар турли шаҳар ва қишлоқлардаги маҳалла-ларга бориб, мунозаралар уюштириб, «Ҳизб ут-Таҳрир»га адашиб ки-

¹ Қудратов Б. Кўрнинг ҳассаси (ёхуд бир махфий фирқанинг сир-синаотлари хусусида)//Маҳалла.— 2000 йил 12 июль.

² Агентство ИСАП. О тактике работы «Хизб ут-Тахрир». — <http://www.carnegie.ru>.

³ Каримов И.А. Озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт — пировард мақсадимиз. 8-том.— Т.: Ўзбекистон, 2000.— 342-бет.

риб қолганларни мунозара ва даъватлар эмин-эркин олиб борилаётган ҳанафия масжидлари бағрига қайтаришга уринишмоқда. Бундай мунозараларнинг уюштирилиши «Ҳизб ут-Таҳрир» фаолиятини зарарсизлантиришда самарали восита бўлмоқда.

Ўзбекистон ҳудудида халифаликни ўрнатиш учун кураш воситалари ҳамда методларини танлаш борасида «Ҳизб ут-Таҳрир» раҳбарлари орасида кейинчалик чиққан ихтилоф партия ичида ажралиш рўй беришига олиб келди. Даставвал (1996—1997 йил бошида) И. Ақромов бошчилигидаги (номи ҳам шундан) «Ақромийлар» гуруҳи ажралиб чиқди. «Ҳизб ут-Таҳрир» аъзоси бўлган Й. Ақромов партиянинг ишини Фарғона водийси шароитига энг кўп даражада мослаштиришни талаб қилиб туриб олди. Маҳаллий амирлар унинг таклифини ноўрин, деб баҳолашгач, Й. Ақромов ўз гуруҳини тузди. Иккинчи ажралиш 1999 йилда содир бўлди. «Ҳизб ут-Таҳрир»нинг Тошкент амирлигидан каттагина гуруҳ ажралиб чиқиб, ўзига «Ҳизб ан-нусра» («Ғалаба партияси») номини олди ва ўз Интернет-сайтини очиш билан ажрашувни нишонлади. «Ҳизб ан-нусра»да сиёсий ғоялар, халифаликни тузишнинг тахмин қилинаётган иқтисодий моделлари ва концепцияси сақланиб қолди. Бироқ «Ҳизб ут-Таҳрир»нинг нолегал адабиётни тарқатган аъзолари ҳибсга олинishi ажралиш ташаббускорларини варақалар ҳамда адабиётларни партиянинг ёш аъзолари деярли очиқ тарқатишидан воз кечишга мажбур қилди. Янги гуруҳ аъзолари тарғибот усулларига муносабатларини ўзгартиришди.

Шундай тушунмовчилик ҳам мавжудки, Марказий Осиёда «Ҳизб ут-Таҳрир» — «соф Ўзбекистон» ҳодисаси эмиш. Бироқ унинг Ўзбекистондаги ва минтақадаги фаоллигини ушбу экстремистик ташкилотга қўшни Қирғизистонда бўлган муносабат белгилайди. «Демократик мамлакатлар» имиджини сақлаш мақсадида, ушбу мамлакатда, хавфсизлик кучлари тузилмалари ташвишларига қарамасдан, уларга нисбатан кескин чоралар кўрилмаётир. Масалан, Ўшдаги Ислом маданияти маркази маълумотига кўра, Қирғизистондаги «Ҳизб ут-Таҳрир» сафида 5,8 мингга яқин аъзо мавжуд¹.

Айни маҳалда «Ҳизб ут-Таҳрир» диний-сиёсий партиясининг фаолияти минтақа доирасида байналмилаллашиб ҳам борди. Унинг кўплаб аъзолари ўз фаолиятларини қонунларида бундай диний-сиёсий бирлашмалар борасида муайянлик бўлмаган қўшни мамлакатлар, айниқса, Қозоғистон ва Қирғизистонга кўчиришга ҳам интилишди.

Махсус хизматлар маълумотларига кўра, «Ҳизб ут-Таҳрир» Қирғизистонда ўз фаолиятини даставвал кўплаб ўзбек ақидапарастлари таъқибдан қочиб бориб тургун бўлиб қолган Ўш минтақасида олиб

¹ Ботобеков У. Внедрение идей партии «Хизб-ат-Тахрир ал-ислами» на юге Киргизии. <http://www.carnegie.ru/ru/print/36594-print/htm>

борди. Бу ернинг танланиши тасодифий эмасди, чунки ислом жамият ҳаётида янада муҳимроқ роль ўйнаши тўғрисидаги ғоя тарафдорлари илгари ҳам кўпроқ шу районларда учраганди. Мустақиллик даврида Ўш вилоятида 677 та масжид ва 4 мадраса қурилди. Жалолобод вилоятида 127 диний ташкилот рўйхатга олинган бўлиб, шундан 123таси масжид, биттаси мадрасадир. Бундан ташқари, вилоятда рўйхатдан ўтмаган 200 та масжид, 2 та мадраса ишлаб турибди. Бу масжидларнинг кўпи чет эллик ҳомийлар маблағига қурилган.

Ўш, Жалолободда ва Қорасув, Аравон, Новкат, Ўзган районларининг марказларида Йорданияда кўп миқдорда нашр этилган, экстремистик мазмундаги турли адабиётлар, ўзбек, қирғиз, араб тилларидаги кўплаб бошқа китоблар олиб қўйилди. Маҳаллий шароитга мўлжалланган бу китобларда кишиларни оғдириб олиш методлари буйича тавсиялар, халифаликни тиклаш зарурлиги тўғрисидаги ғоялар таърифланган, шунингдек фуқароларни бўйсунмасликка чақириш ҳамда жиҳодга даъватлар бор эди.

«Ҳизб ут-Таҳрир» кейинчалик Қирғизистоннинг доимо диндорлар кам ва аҳолиси кўпроқ «руслашган» деб ҳисоблаб келинган шимолий минтақасида ҳам ўз таъсирини кенгайтирди. Қирғизистон ИИВ хабарига кўра, сўнгги икки йилнинг ўзида республика жанубида «Ҳизб ут-Таҳрир ал-Исломи»нинг 200 га яқин эмиссари қўлга олинган, жиҳодга ва Марказий Осиё давлатларидаги қонуний ҳокимиятни ағдаришга даъват этувчи кўплаб варақалар ҳамда адабиётлар тортиб олинган.

1992 йилда Ўзбекистонда маҳаллий ақидапараст ташкилотлар қонундан ташқари, деб эълон қилинган, уларнинг фаолларидан кўпчилиги Тожикистонга қочиб ўтишди. Қочқинлар орасида Жумабой Ҳожиев деган кимса ҳам бор эди. Наманган вилоятида туғилган Ж. Ҳожиев ақидапарастлик ҳаракати етакчиларидан бири сифатидаги йўлини 1987 йил ноябрда, ҳарбий-десант қўшинларига армия хизматида чақирилганда бошлаганди. 1988 йилда Ҳожиев Афғонистонга бориб қолди. 1989 йилда ҳарбий хизматдан ватанига қайтган, мусулмон руҳонийлар билан алоқа боғлади. Ҳожиев тез орада Марказий Осиё минтақасидаги энг нуфузли ақидапараст руҳонийлардан бўлган Абдували Мирзаевга шогирд бўлиб тушди. 1992 йилда Афғонистонга ўтиб, тожик мухолафатининг машқ лагерига тушиб қолди. Сўнг ўз «профессионал» тайёргарлигини «Жамоати исломий» ташкилотининг машқ базасида давом эттирди. Шу ерда у Покистон идоралараро разведкаси ИСИ йўриқчилари назарига тушди. Ж. Ҳожиев шу йўриқчилар ташаббуси билан 1993 йил бошида Афғонистоннинг шарқига, «Бадер-2» махсус лагерига сафарбар қилинди. Бу ерда ИСИ махсус хизматининг Марказий Осиё йўналишида иш олиб бораётган икки бўлими офицерлари у билан

бевосита шуғулланишди. Шундан сўнг Ж. Ҳожиев Покистоннинг Пешовар шаҳрига жўнатилиди. Айнан шу ерда 1993 йил май ойида Саудия Арабистони Умумий разведкаси хизмати раҳбари Туркий ал-Фейсалнинг ўринбосарларидан бири ИСИ ходимлари воситачилигида у билан учрашди.

Шундан сўнг Ж. Ҳожиев фуқаролар уруши алангасида қолган Тожикистонга қайтиб келди. Бу пайтга келиб у ерда Тожикистон ислом мухолафати тарафида туриб жангларда иштирок этиш учун асосан Наманган шаҳри фуқароларидан иборат бўлган Наманган батальони шитоб билан тузилаётган эди. Ж. Ҳожиев ана шу ҳарбийлашган тузилма командири этиб тайинланди.

Наманган батальонининг марказий штаби Тожикистон шимолидаги Тожиқобод районидаги Хоит қишлоғида жойлашганди. Тожикистоннинг Жирғатол, Хоит, Тавилдара, Қоратегин, Тоғли Мастчоҳ сингари зоналарида кўплаб базалар жойлашганди. Наманган батальонининг негизини турли даврларда 200 дан 300 нафаргача кишилар ташкил қилди. Янги диний-экстремистик ташкилот жанговар бўғинининг ўзаги ана шу кишилардан таркиб топди.

1995 йилда Тожикистон ислом тикланиш партиясига монанд равишда Ўзбекистон ислом тикланиш партияси тузилди.

Бу ҳаракатнинг қароргоҳи даставвал Пешовар (Покистон)да жойлашганди. Сўнг унинг ваколатхонаси аслида «Толибон» ҳаракатининг «пойтахти» бўлган Қандаҳорга (Афғонистон жанубидаги шу номли вилоят маркази) кўчирилди.

Ж. Ҳожиев ҳаракатнинг ҳарбий қаноти раҳбари этиб тайинланди. Наманган батальони асосий жанговар бўлинма бўлиб, унинг атрофида нисбатан кичик гуруҳлар шаклланди.

1991 йилда «Адолат», «Ислом лашкарлари» ва «Тавба» диний-экстремистик гуруҳларини тузишда фаол иштирок этган Т. Йўлдошев ҳаракатнинг сиёсий раҳбари эди. Т. Йўлдошев кўплаб экстремистик ташкилотлар билан ҳар томонлама алоқа ўрнатди, шунингдек жангарилар учун маблағ тўплаш билан шуғулланди. Бунинг учун бир неча бор Покистон, Саудия Арабистони ва Бирлашган Араб Амирликларига бориб келди.

Экстремистик марказ шартли равишда икки асосий гуруҳга — ўзини ўзи маблағ билан таъминлайдиган ва ташқаридан «ҳомийлик қилинадиган» бир нечта молиялаштирувчи манбага эга эди. Ўзини ўзи маблағ билан таъминлаган ҳолларда жиноий даромадлар маблағ топишнинг асосий воситаси ҳисобланади. Бунда «амалиёт»га ҳавола қилиб оқланадиган оддий жиноятлар (рэкет, талончилик ва босқинчилик) ҳам, жиноий фаолиятнинг мураккаброқ шакллари (гиёҳванд моддалар контрабандасининг бир қисми бўлмиш Марказий Осиё орқали наркотрафик) ҳам бор.

Халқаро экстремистлар томонидан ҳар хил савдо фирмаларининг легал тижорат фаолияти имкониятлари фаол ишга солиниб, жиноий йўл билан топилган пул «қонунийлаштирилгани» ёки даромадининг бир қисми экстремистлар эҳтиёжлари учун йўналтирилгани тажрибадан маълум. Т. Йўлдошнинг гунаҳталари ҳам молиялаштиришнинг ушбу манбаидан фойдаланишга уриниб кўришди — Алмати ва Бишкекда бизнес-марказлар очишга қарор қилинди. 1994—1995 йилларда Ҳаракат аъзолари Афғонистон ҳудудида туриб, этник ўзбеклардан маблағ тўплашгани ҳақида маълумотлар бор. Тўпланган маблағ 1996 йилда Саудия Арабистонига юборилди ва тижорий муомалага киритилди.

Лекин янги экстремистик марказ юзага келиши ва Марказий Осиё мамлакатлари ҳудудида фаолият кўрсатишига имкон яратган асосий манба, барибир, ташқаридан туриб молиялаштириш бўлди.

Чунончи, турк партияси «Рефаҳ»нинг таниқли раҳбари, бир вақтлар ҳатто Туркия бошбоқони бўлган Н. Эрбақон 1997 йилда экстремистик марказ раҳбарлари тасарруфига 100 минг доллар берган. Турк муҳожирларининг Германиянинг Кёльн шаҳрида Н. Эрбақон ҳомийлигида иш олиб борувчи «Миллий гуруш» тижорат ташкилотининг котиби* Муҳаммад Кучак 1997 йилда «Рефаҳ» партияси етакчисининг рухсати ила бир неча юз минг долларлик қурол сотиб олиш ва уни экстремистик марказга беғараз топшириш тўғрисидаги шартномани имзолади.

Бундан ташқари, экстремистик марказ айрим махсус хизматлардан, биринчи навбатда, Покистон идоралараро разведкаси ИСИдан вақти-вақти билан моддий ёрдам олиб турган. Ушбу бақувват разведка ташкилоти таркибида Марказий Осиё минтақасидаги ақидапарастлар гуруҳлари билан фаол шуғулланган, жумладан экстремистик марказ билан иш олиб борган икки бўлим бор эди.

Вақти келиб, ислом шиори остида иш олиб бораётган халқаро экстремистик гуруҳлар экстремистик марказнинг ҳомийсига айланди. Усома бин Ладен томонидан тузилган «Жаҳон жиҳод жабҳаси» шундай ташкилотлардан биридир. Ҳуқуқни муҳофаза қилиш органлари маълумотига кўра, Ж. Ҳожиёв ҳар йили Усома бин Ладендан 3 млн. доллар миқдорида молиявий ёрдам олиб келган.

Экстремистик марказ раҳбарлари дастлабки кунлардан бошлабқо чет элдан олинган маблағларга экстремистларнинг қудратли ҳарбий-сиёсий тузилмасини яратиш бўйича фаол ҳаракатларни бошлаб юборишди. Бу фаолиятни кейинчалик Ўзбекистон Президенти И.А. Каримов қуйидагича баҳолаганди: «... бу экстремистик марказларнинг пировард мақсади — бизни танлаган йўлимиздан ортга қайтаришдир.

Яъни, бутун дунё интилаётган, фаровон яшаётган давлатлар қаторига қўшилишдек мақсадимиздан, униб-ўсиб келаётган янги авлод-

нинг олдида энди-энди очилаётган эркин ва озод ҳаёт йулидан юртимизни яна орқага — ўрта аср тузуми ва жаҳолатига қайтариш, бизни боши берк кўчага киритиб қўйишдан иборат.

Ўрта Осиёда ҳам Афғонистондагига ўхшаган — унинг номини амирлик дейдими, халифалик дейдими ёки ислом давлати дейдими, ишқилиб, шундай тузум ўрнатиш ва бизни ана шундай ҳолатга тушириш. Мана шундай вазиятни вужудга келтириб, бизнинг юртимизда ўз ҳукмронлигини ўрнатиш.

Булар ўз мудҳиш режаларини амалга оширишда ҳеч нарсадан тоймайдиган разил кучлар эканини ҳаммамиз яна бир бор яхши англаб олишимиз даркор»¹.

Кейинчалик Тожикистон республикаси ҳудудида ҳарбий базалар ва машқ лагерларининг кенг тармоғи яратилди. Уларнинг кўпчилиги Тожикистоннинг шимолидаги Жиргатол ва Гарм ноҳияларида жойлашганди.

Террорчилик маркази раҳбарлари 1996—1999 йилларда асосан Афғонистон ва Покистонда бўлиб ўтган қатор учрашувларда қатнашишди. Бу учрашувларда бошқа муаммолар билан бирга Ўзбекистон ҳудудида кўпуровчилик ҳаракатини уюштириш ва олиб бориш режалари ҳам куриб чиқилди. Шундай пинҳона учрашувлардан бири Туркиянинг Стамбул шаҳрида бўлиб ўтди.

Биринчи босқичда тарафдорлар сонини кўпайтириш ва уларни қатъий ҳаракат қилишга тайёрлашга зур берилди. 1999 йилгача экстремистик марказ раҳбарлари кадр тайёрлаш ҳамда ўз ташкилотининг ҳарбийлашган тузилмаларини шакллантириш билан шуғулланишди. Асосий эътибор партизанлар уруши кўникмаларини ва кўпуровчилик-террорчилик фаолиятини ўргатишга қаратилди. Тожикистондаги базаларда Афғонистон, Покистон, Кашмир, баъзан Яқин Шарқдаги айрим мамлакатлар экстремистик ташкилотларининг йўриқчилари ҳам «ишлади».

Ж. Ҳожиев террорчи тўдаси аъзоларининг айримлари кейинчалик судда гувоҳлик беришича, унинг отрядларида бир қатор ўзига хос чеклашлар мавжуд, масалан, улар ҳатто ўз исмидан воз кечишган ва муомалада унинг ўрнига аввал берилган шахсий рақамлар ёки лақаблардан фойдаланишган, қабул қилинган қоидаларни озгина булса-да, бузганларга ўлим хавф солганлиги ҳақида мисоллар бор.

БМТнинг Қочоқлар ишлари бўйича Олий комиссарининг Тожикистондаги вакили гапларига қараганда, 1999 йил бошида бу республика районларининг Гарм гуруҳида Ўзбекистон ақидапарастларининг 1500 га яқин жангариси бўлган. Улар Тожикистон ҳудудидаги лагер-

¹ Каримов И.А. Ватан равнақи учун ҳар биримиз масъулмиз. 9-том.— Т.: Ўзбекистон, 2001.— 76—77-бетлар.

лардагина эмас, ундан ташқаридаги лагерларда ҳам машқ қилишган. Афғонистон, Покистон ва 1999 йил охиригача Чеченистон террорчи гуруҳлар чет элда махсус тайёргарлик курсини ўтган уч асосий минтақа бўлганди.

Дастлабки икки мамлакат ҳудудида ақидапарастлар жанговар тайёргарликдан ўтган машқ лагерлари тармоғи ҳали ҳам ишлаб турибди. Бу лагерлар расман «ал-Қоида», «Ҳаракат ул-Ансор», «Ҳизби исломий», «Ҳаракат ул-Мужоҳиддин», «Жамоат ат-Таблиғ ва-д-Даво» сингари экстремистик ташкилотларга, «Толибон» ҳаракати ва бошқаларга тегишли. Бироқ кўп ҳолларда йўриқчилар Усома бин Ладеннинг кишилари, шунингдек покистонлик мутахассислар эди.

Жангарилар Афғонистон ҳудудида кўпинча Балх (шимолда, Мозори Шариф райониди), Ҳирот (ғарбда, Зиёраж шаҳри райониди), Нангархар (шарқда, Жалолобод ва Жабал ус-Сарож шаҳарлари райониди), Вардак (Кобулдан шимоли-ғарбда, Жалрез шаҳри райониди), Пактия (шарқда, Хост шаҳри райониди) ва Тохар (шимоли-шарқда, Варсаж шаҳри райониди) вилоятларида жойлашган машқ лагерларига бориб тушишарди.

Бу икки мамлакатдаги машқ лагерларида 90-йилларда умумий ҳисобда мингдан зиёд жангарилар жанговар тайёргарликдан ўтишган. Улар Покистон ва Афғонистондан ташқари, Шимолий Кавказда, Чеченистон машқ лагерларида террорчи гуруҳлардан «бой» жанговар тажрибани ўрганишган.

Ақидапарастларнинг Чеченистон билан алоқаси 90-йилларнинг бошидаёқ Марказий Осиёдаги чечен диаспораси орқали, шунингдек Кавказдан келиб чиққанларнинг Туркияда нуфузли ҳисобланган исломпараст ташкилотлари кўмагида ўрнатилганди.

Террорчилар Ўзбекистонга кўшни бўлган ёш мустақил республикаларни ҳам эътибордан четда қолдиришмади. Жумладан, 2006 йилда ҳибсга олинган террорчилардан бири Ж. Бурҳонов 12 кишидан иборат гуруҳ таркибиди қирғизларнинг Теке қишлоғида Мамед исми чечен жангариси раҳбарлигида кўпоровчилик бўйича тайёргарликдан ўтганини судда айтиб берган. Бу қишлоқда совет давридан мерос бўлиб қолган ҳарбий полигон бор. Жангарилар гуруҳи айнан ўша ерда Калашников автоматидан отишни, портлатишни ўрганишган, террорчиликнинг бошқа кўплаб «сирларини» ўзлаштиришган.

Сафдор жангарининг тахминий йўлини 1999 йил кузи — 2000 йилларда Тожиқобод, Хоит, Девонасу аҳоли пунктларида жойлашган лагерларда жанговар тайёргарликдан ўтган А.Г. Искандаровнинг жиноят иши материалларидан кузатиш мумкин. Жангари Искандаровнинг гапига қараганда, бир гуруҳ террорчиларни 2000 йил бошида номи юқорида зикр этилган лагерлардан Тожиқистон Республикасининг Тавилдара ноҳиясига ташлашган. Мақсад кейинчалик

уларни Афғонистонга қўчириш бўлган. Ушбу лагерда 40 нафарга яқин жангари бор эди. 2000 йил охирида жангариларни тўртта вертолётда Афғонистон ҳудудига олиб ўтишди. Афғонистонда жангари Искандаров Қундуз, Кобул, Мозори Шариф шаҳарларида бўлди. Мозори Шариф атрофида Искандаров қўшимча ҳарбий ва диний тайёргарликдан ўтган лагерь жойлашганди.

Искандаров терговчилар ва журналистлар билан суҳбатларда ўзининг машқ лагерларидаги ҳаётини куйидагича тавсифлаганди: одатда, уйқудан туриб, намоз ўқиб нонушта қилгач, жангарилар ҳарбий тайёргарлик бўйича машғулотларга кетишарди. Машғулотларда ўқотар қурол тузилишини ҳамда автомат ва гранатомётдан отиш кўникмаларини ўргатишарди. Диний таълимга катта эътибор бериларди. Диний китоблардан бўлакча китоблар йўқ эди.

Тингловчиларнинг миллий таркиби хилма-хил эди. Лагерда Марказий Осиёдан ва Шимолий Кавказдаги айрим халқлардан келиб чиққанлар тайёргарликдан ўтишарди. Араблар ҳам кўп эди. «Талабалар»нинг ўртача ёши 18 дан 25 гача бўлиб, кўпчилиги қишлоқ аҳолиси жумласидан эди.

Озуқа ҳаминқадар, маънавий-психологик вазият — мураккаб эди. Лагерларда мактаблар тингловчилари муҳитидаги вазиятни назорат қилиш учун чақимчилик рағбатлантирилди. Шу боис ҳамма бири-бири билан шубҳаланиб муносабатда бўларди. Тақдирлаш камдан-кам ҳолларда рўй берарди. Тиришқоқ тингловчилар асосан саф олдида мақталарди. Жазо эса хилма-хил эди: турли хўжалик ишларига жалб қилишдан тортиб, зиндонга ташлашгача жазо бериларди.

Иш материалидан Искандаров ва бошқа бир неча жангари қалбаки ҳужжат билан Покистон, Қозоғистон, Эрон, Бирлашган Араб Амирликларига борганликлари маълум бўлди. Сўнг у яна Афғонистонга қайтиб келган. Маълум вақт ўтгач, Эронга кетиб, у ердан 2003 йил 10 июлда Алматига учган ва ўша ерда қўлга олинган.

Пухталиқ билан олиб борилган гаразли ишлар натижасида ҳамда турли террорчилик ва экстремистик ташкилотларнинг ташкилий ҳамда молиявий мадади туфайли 1999 йилга келиб ўқотар қуролнинг деярли барча турлари билан қуролланган қудратли ҳарбий тузилма юзага келди. Оғир қуроллардан бир неча бирлик БМП ва БТР, шунингдек орқага тепмайдиган тўплар, бир неча «Град» ракета қурилмаси ва ХХҚМ тизими бор эди. Айрим маълумотларга кўра, бу даврда ҳарбийлашган отрядларда яхши қуролланган 1000 га яқин жангари бўлган. Ёрданга шай турган ёлланган араб жангарилари, тожик муҳолафати ва «Толибон» ҳаракати жангарилари бу ҳисобга кирмайди. Айни шу пайтда Тоҳир Йўлдошев Ўзбекистоннинг қонуний ҳукуматига қарши турувчи кучларни бирлаштириш мақсадида, экстремистик марказ раҳбарлари билан учрашувлар ўтказди.

Шундай қилиб, 1991 йилдан 1999 йилгача бўлган даврда нолегал диний-экстремистик ташкилотлар қатъий ҳаракатларга тайёргарлик кўришди. Бу пайт ичида «Ҳизб ут-Таҳрир» ва экстремистик марказ раҳбарлари ҳамда фаоллари бир қатор халқаро террорчилик ташкилотларининг молиявий ҳамда ташкилий кўмагидан фойдаланиб, Марказий Осиё мамлакатларида вазиятни беқарор қилиб қўйишга қаратилган бир қатор террорчилик ҳаракатларини режалаштиришди ҳамда тайёрлашди.

1998 йил сентябрдан декабргача Кобулда фитна иштирокчиларининг яна бир неча учрашуви бўлиб ўтди. Аввал мавҳум бўлган қўпоровчилик режаси учрашувлар натижасида аниқлаштирилди. Жиходга даъватни асосий мафкуравий шиор этиб олишга қарор қилинди. Аввалдан тайёрланган махфий жангарилар Ўзбекистоннинг турли бурчакларида қўпоровчиликлар содир этишлари, саросима туғдиришлари, барқарорликни бузишлари режалаштирилганди. Юзага келган вазиятдан фойдаланиб, Т. Йўлдошев толиблар билан Термиз томондан мамлакатга бостириб кириб, ҳукуматнинг асосий кучларини чалғитиши кўзда тутилганди. Айни маҳалда Ж. Ҳожиев отрядлари бирлашган тожик мухолафати жангарилари билан Ўш вилояти ва Фарғона водийси орқали Ўзбекистонга кирган бўларди.

Жангарилар, ишлаб чиқилган режага мувофиқ, дастлабки ҳужумларни 1997—1998 йиллардаёқ амалга оширишганди. Ўшанда террорчилар Андижон вилоятида бир неча қабиҳ қотилликларни содир этишди. У пайтларда бу воқеалар бошланиши бўлиб, террорчилик ҳаракатлари ташкилотчиси, «Полвон» лақабли муртад Козим Зокиров ҳал қилувчи ҳужумдан олдин сўнгги кенгашларни ўтказга бошлаганди. Жанговар ҳаракатларни мувофиқлаштирувчи кимса Болтаев 1999 йил 6 февралда Дубайда (БАА) сўнгги ҳисоботни бериш ва охириги йўл-йўриқни олиш учун ашаддий экстремист ва ватан хоини Т. Йўлдошев билан учрашди. Бир неча кундан кейин Тошкентда бир йўла 25 «гул очилиши» — 25 портлаш содир этилиши даркор эди. Сўнг портлашлар Андижонда давом этиши режалаштирилганди — у ерда умумий қуввати ярим тонналик портловчи модда кучига тенг бир неча портлатиш қурилмаси тайёрлаб қўйилганди.

1999 йил 16 февраль эрталаб соат 11 га яқин бир қатор қаттиқ портлашлар рўй берди. Тошкент шаҳрининг турли жойларига: «Нодирабегим» кинотеатри, Ташқи иқтисодий фаолият миллий банки, Ички ишлар вазирлиги каби ижтимоий муҳим бинолар яқинига қўйилган автомашиналарга ўрнатилган портлатиш қурилмалари ишга тушди. Лекин «асосий портлатиш» Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси биноси ёнида содир этилди.

Нима сабабдан айнан шуниси асосий ҳисобланди? Чунки шу куни соат 11 да Вазирлар Маҳкамасида мамлакат ҳукуматининг 1998 йил

яқунларига ҳамда жорий йил иш режаларига бағишланган мажлиси бошланиши, унда Президент Ислом Каримов иштирок этиши мўлжалланганди.

Портлатишлар натижасида 13 киши ҳалок бўлди, юздан зиёд одам турли даражадаги оғирликда ярадор бўлди. 50 дан зиёд маъмурий ва уй-жой бинолари зарарланди¹. Лекин террорчилик ҳаракатларининг ташкилотчилари асосий мақсадларига эриша олмадилар — бахтли тасодиф туфайли йўлда ушланиб қолган Ўзбекистон Республикаси Президенти омон қолди.

1999 йил 28 июнь куни Ўзбекистон Республикаси Олий судида террорчилар устидан бўлиб ўтган суд жараёнида судланувчилар кўрсатмалари, жабрланувчилар ва гувоҳлар, дастлабки тергов жараёнида йиғилган ашёвий далиллар, томонларнинг фикрлари, айбланувчиларнинг сўнгги сўзлари тингланди. Халқаро террорчи гуруҳнинг қабих фаолиятига хотима қўйилди. «Ўзбекистон Республикаси мустақилликка эришгач, кенг қуламли ислохотлар бошланди, бироқ айрим жиний элементлар ўзларининг ғаразли мақсадларида ислом дини ниқоби остида аҳоли ўртасида миллий, диний адоват уйғотишга ҳаракат қилдилар, «Жиҳод» йўли билан Ўзбекистон Республикасида конституциявий тузумни ағдаришга ва ҳокимиятни босиб олишга уринишда айбланган 20 нафардан зиёд террорчи экстремист устидан суд ҳукми ўқилди ва улар ўз қилмишларига яраша қонуний жазоландилар»². Ўзбекистон аҳли, кенг жамоатчилик ушбу хабарни зўр қониқиш билан кутиб олдилар. Суд жараёни бошдан охиригача ОАВ, шу жумладан хорижий журналистлар томонидан батафсил ёритиб борилди.

Президент И.А. Каримов содир этилган террорчилик ҳаракатларига баҳо берар экан: «Қўпуровчилик қилганларнинг мақсади — халқимизнинг тинчлигини бузиш, кўрқитиш, юрагига ваҳима солиш, юртаётган сиёсатимизга ишончини сўндириш, амалга ошираётган улкан ишларимизга зарба беришдан иборат. Шу орқали Ўзбекистон халқини ўзи танлаган йўлдан тойдириш, чекинтириш. Аммо, яна таъкидлаб айтаман, бизни ҳеч ким кўрқитолмайди, танлаганимиз — Ватанимизнинг мустақиллиги йўлидан қайтаролмайди»³.

Президент И.А. Каримов мустақиллигимизга, тинчлик ва барқарорликка таҳдид солаётган ҳар қандай кучни тағ-томири билан қўприб ташлаш лозимлигини алоҳида қайд этиб, бунинг учун куч ва имкониятларимиз етарли эканлигини таъкидлади.

¹ Каримов И.А. Биз келажагимизни ўз қўлимиз билан қураимиз. 7-том.— Тошкент: Ўзбекистон, 1999.— 335-бет.

² Якубов О. Волчья стая. — М.: Вече, 1999. — С. 164.

³ Биз келажагимизни ўз қўлимиз билан қураимиз. 7-том.— Тошкент: Ўзбекистон, 1999.— 335—336-бетлар.

Экстремистларнинг Марказий Осиё, шу жумладан Ўзбекистонга қилаётган хуружларига чек қўйиш мақсадида республикамиз Президенти И.А. Каримов халқаро анжуман минбаридан туриб жаҳоннинг етакчи мамлакатларини халқаро терроризмга қарши курашда кучларни бирлаштиришга даъват этди. И.А. Каримов 1999 йил ноябрда Туркиянинг Стамбул шаҳрида бўлиб ўтган ЕХХТ саммитида қуйидаги таклиф ва ташаббус билан чиқди: «Халқаро терроризмга қарши кураш марказини ташкил этиш масаласини кескин қўйиш мақсадга мувофиқ, деб ҳисоблаймиз.

Марказнинг асосий вазифаси терроризм курилишлари билангина эмас, энг аввало, халқаро терроризмни маблағ билан таъминлаётган, қўллаб-қувватлаётган, қурол-яроғ билан таъминлаб, жойларга жўнатаётган манбаларга қарши кураш бўйича қабул қилинган қарорларнинг сўзсиз бажарилиши бўйича фаолиятларни мувофиқлаштиришдан иборат бўлиши лозим»¹.

Тошкентдаги февраль воқеалари қабиҳ ниятли террорчиларнинг навбатдаги ҳужумигина эмасди. Минтақа учун кўз кўриб, қулоқ эшитмаган бу террорчилик ҳаракати бутун Марказий Осиёни қонга ботиришни кўзлаган даҳшатли урушнинг бошланишига ишора бўлиши даркор эди. Террорчиларнинг етакчиларидан бири Абдулла Мавлавий Марказий Осиёда «жиҳод» ҳақида гапираркан, «халифаликни барпо этиш тарафдорлари» ҳеч қандай қурбонлар беришдан тап тортишмайди, агар зарур бўлса, янги давлат кофирлар қони устига қурилади», деди. Марказий Осиё тоғларида содир бўлган воқеаларда бу гаплар ўз исботини топди.

1999 йил августда диний экстремистларининг қуролланган йирик тўдалари Тожикистондан суверен Қирғизистон ҳудудига бостириб киришди, чегара яқинидаги бир неча қишлоқни эгаллаб, 12 нафар кишини гаровга олишди, улар орасида тўрт нафар Япония фуқароси ва Қирғизистоннинг бир неча юқори мартабали шахслари бор эди.

Бу ҳаракатга тайёрланиш асносида жангариларни «кучайтириш» учун ҳамда «оталиқ ёрдами» сифатида жанговар ҳаракатлар бораётган районга бин Ладеннинг энг яқин сафдошлари — Абу Суҳайб ал-Ансорий (Иорданиянинг собиқ фуқароси) ва Абу Жандал («шайх Абулхусайн», «шайх Абдуволид») етиб келишгани ҳақида маълумотлар мавжуд. 26 августда, жангарилар режада белгиланган позицияларни эгаллашгач, Абу Жандал қўмондонлиги остида Қандаҳорга шошилинич равишда етиб келган 40 нафар жангаридан иборат гуруҳ олдига Тожикистон чегарасини кесиб ўтиб, уларга ёрдамга бориш вазифаси қўйилди. Устига устак, собиқ Жазоир фуқароси Абу Жандал Фарғона водийси-

¹ Каримов И.А. Озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт — пировард мақсадимиз. 8-том.— Т.: Ўзбекистон, 2000.— 85-бет.

да «жиҳод кучларини» мувофиқлаштиришга вакил қилинган эди. Бироз кейинроқ Боткен жангарилари орасида 2 нафар хорижлик генерал — Ахтар ва Асар Бобур деган кимсалар бўлганлиги аниқланди. Августда эса бин Ладеннинг мулозимларидан бўлган 4 нафар араб 20 чоғлиқ шахсий кўриқчилари билан Боткенга келишди. Улардан иккитасининг исми маълум — Абу Ҳамза Торик ва Абу ал-Ҳамир. Бу вақтда у ерда улардан ташқари 45 нафар афғонлар ҳам бор эди.

Жангарилар иккита йирик отряд бўлиб ҳаракат қилишарди. Биринчи гуруҳда 65—70 нафар киши бор эди. Бу гуруҳ чегарадан ўтиб, қирғизларнинг баланд тоғ биқинидаги Зардоли қишлоғида жойлашди. Оқопларга ўрнашиб олган жангарилар дарҳол қишлоққа кираверишга блокпостлар қўйишди. Туда нафақат автомат ва гранатомётлар билан, балки «Стингер-9», «Стингер-6» типидagi қурилмалар билан ҳам қуролланганди.

Таркибида 120 нафаргача жангари бўлган иккинчи йирик гуруҳ Шибеге яйловидаги тепаликларни босиб олди.

Жангарилар 20 сентябрда бу ерга уч оёқли зенит қурилмасини отларга ортиб келтиришди. Кейинчалик маълум бўлишича, зенит қурилмаси жангарилар томонидан Қирғизистон ҳудудига бу ерга киришдан анча олдин яшириб қўйилган экан. Бу ишга пухта гайёрланган жангарилар баланд тоғлар бағридаги Кожо-Ашкан қишлоғида қурол-аслаҳа ва озиқ-овқат сақланадиган база ташкил қилишган эди. Бундан ташқари, жангарилар назорати остидаги қишлоқларга қурол-аслаҳа, кийим-кечак, озиқ-овқат Тожикистоннинг Жирғатол ноҳиясидан ҳам Телба довони орқали келтирилди.

Жангарилар мазкур зенит қурилмасини қишлоқ чеккасига, масжид яқинига ўрнатишди. Маҳаллий аҳоли айтишича, бироз аввалроқ бу масжидга оқ кукунли пакетлар келтирилган экан.

Жангарилар босиб олган ҳудудлар аҳолиси билан муносабат бутунлай бошқа мавзу. Тўсатдан қилинган босқинчилик олти минг нафардан зиёд маҳаллий аҳолини жонажон маконини ташлаб кетишга мажбур этди. Тарк этилган уйларга жойлашиб олган жангарилар аҳолининг мол-мулкани, қишга ғамлаб қўйилган озиқ-овқатни, ёқилгини, ҳосилни тасарруф эта бошлашди. Бирон-бир сабаб билан қишлоқда қолганларни жангарилар ошқора таламай, улар билан ўйин қилишди — қорамолини олиб, буни талаш эмас, «қурбонлик қилиш» дейишарди.

Бундай тактика, шубҳасиз, олдиндан ўйлаб қўйилганди. Жангарилар маҳаллий аҳолида янги ҳокимиятнинг куч-қудрати, «адолатлилиги», «қонунийлиги» тўғрисида таассурот уйғотишга уринишганди.

Жангарилар ҳокимият ваколатларини амалга оширишнинг маҳаллий аҳоли томонидан кўникилган усул ва шаклларида фойдаланиб,

зоҳирӣ одобга одат доирасида риоя этиб, маҳаллий аҳоли орасидан кўпроқ тарафдорлар орттиришга, улар орқали ўз куч-қудрати, мақсадлари ҳақида гап-сўз тарқатишга, атрофдаги жойлар, инфратузилма, тоғ сўқмоқлари, армия ва милиция бўлинмаларининг жойлашуви ҳамда сони ҳақида қўшимча маълумот тўплашга умид боғлашарди. Босиб олинган қишлоқлар аҳолисидан айримларига Боткенда, Қадамжода мол, дондун сотишни ман этишмасди. Уларни маҳаллий масжидда бериладиган, «Қўмондон Холид» томонидан имзоланган рухсатномалар билангина қишлоқдан чиқаришарди. Бунда жангарилар босиб олинган ҳудудни вақтинча тарк этаётган ҳар бир кишини пухталиқ билан текширишарди, берилган рухсат эвазига қишлоқ кишиларига «қўшимча вазифа» топширишарди. Бу вазифа район марказларидаги кишиларнинг кайфияти, атрофдаги вазият, ҳукумат қўшинларининг ҳаракати ҳақида батафсил маълумот тўплашдан иборат эди. Босиб олинган қишлоқдан чиқаётган киши бундай вазифаларнинг бажарилишига кафолат сифатида у ерда оиласини қолдирарди.

Тўғри, жангарилар вазиятни ўзлари назорат қилиб турган пайтларидагина зоҳирӣ одобга риоя қилишди. Лекин ҳукумат қўшинлари жангариларни Қирғизистон ҳудудидан суриб чиқара бошлагач ва улар талафотлар бериб, довон ортига, Тожикистондаги қишки базаларига, сўнгра толиблар назорат қилиб турган қўшни Афғонистон ҳудудига кетишга мажбур бўлишгач, каллақесарлар ошқора талончиликка ўтишди: кўтосларни, қўйларни, йилқини ҳайдаб кета бошлашди. Улар 30 июлда Зардоли қишлоғида асир олинган, Чўн-Олай РИИБ милиционери Т. Шодибековни шафқатсизлик билан ўлдиришди, шу аҳоли пунктидаги масжидни таҳқирлашди. Бу қилмишлар экстремистларнинг чинакам моҳиятини очиб берди, «ислом йўлида беғараз курашчи» ниқобини юлиб олди.

Каллақесарлар тузилмалари Ўш вилоятининг Боткен, Қадамжо, Чўн-Олай районлари ҳудудига қуролли босиб кирган дастлабки соатларданоқ у ердаги оператив вазият ИИБ ходимларининг доимий назорати остида бўлди. Улар жанговар ҳаракатлар зонасига август ойи охирида сафарбар этилиб, 15 октябрғача, сўнги жангарилар Қирғизистон ҳудудидан чиқариб юборилгунича доимий равишда ўша ерда туришди. Изма-из тўпланган разведка маълумотлари каллақесарлар тузилмаларининг суверен Қирғизистон ҳудудига бостириб кириш мақсади борасидаги расмий исломий версиянинг уйдирмалиги тўғрисида хулоса чиқариш имконини берди.

Чуқурроқ таҳлил қилинса, жангариларнинг хатти-ҳаракатида уларнинг баёноти билан қовушмайдиган жиҳатлар кўплиги маълум бўлади. Биринчидан, Тожикистонда жойлашган каллақесарлар тузилмалари Ўзбекистон билан чегарага яқинлашиши ва уни кесиб ўтиши учун

қирғиз қишлоқларига кирмай, кимсасиз Помир-Олай тоғ даралари орқали юриши тезроқ ва хавфсизроқ бўларди.

Иккинчидан, террорчилар тактикаси доимо террорчилик ҳаракатига нишон бўлган, ҳозирлик кўрмаган эҳтимолий объектга тўсатдан, қутилмаганда ҳужум қилишга асосланади. Қоидага кўра, барча тайёргарлик махфий сақланади. Боткен воқеалари эса бўлакча сценарий бўйича ривожланди. Жангарилар гуё ўзларига эътибор қаратишга, қуроли босқинчиликларини кенг кўламда олиб боришга, ҳудуднинг бир қисмининг босиб олинишига бўлган уринишларга Тошкент, Бишкек, Душанбадаги юқори давлат органларининг, район ва вилоят кўламидаги ҳокимиятнинг, маҳаллий аҳолининг муносабатини пухта текшириб кўришга интилишган. Жангарилар айна маҳалда чегара яқинидаги қишлоқлар аҳолисининг кайфиятинигина эмас, балки чегараларни кўриқлаш тизимини ҳам текшириб кўрмоқчи бўлишган.

Жангариларни энг муҳим масала — 1992 йилда коллектив хавфсизлик ҳақида тузилган шартнома ҳамда Қозоғистон, Қирғизистон, Ўзбекистон ўртасида дўстлик ва ўзаро ёрдам тўғрисидаги минтақавий битим доирасида МДХ мамлакатларига қарши қуроли агрессияга биргаликда қаршилик кўрсатилиши қанчалик аниқлиги қизиқтирган эди.

Юқорида келтирилган фактларни таҳлил қилиб, 1999 йилги Боткен ҳаракатларидан кўзланган бош мақсад жанг қилиб, наркотик моддаларни ўтиш қийин бўлган Помир-Олай тоғ сўқмоқлари орқали контрабанда йўли билан кўплаб ташиш мумкин бўлган янги йўللарни аниқлаш, оралиқ базаларни, йўлбошловчилар тармоғини яратиш, хабаргирларни, ташувчиларни ҳозирлаш ва ҳ.к.дан иборат бўлганлиги тўғрисида хулосага келиш мумкин. Афғидан, улар бу мақсадларига эришишган кўринади. Тавилдара, Жирғатолдаги ўтиш қийин бўлган даралардаги хавфсиз йўллар пухта разведка қилинганлигинигина эмас, балки шу йўллардан асосан афғон афюнини ва героинини олиб ўтаётган наркокурьерларнинг тез-тез кўлга туширилаётгани бунинг исботи бўлиши мумкин. Бу борадаги операцияларни Қирғизистон Республикаси ИИВнинг наркобизнесга қарши кураш бошқармаси тезкор ходимлари Ўш, Боткен, Жалолобод вилоятлари ИИБдаги ҳамкасблари билан бирга ўтказишган. Зеро наркотрафик йўли асосан яқинда жанглар бўлиб ўтган жойлар орқали ўтарди. Чунончи, 2000 йил 21 мартда Ўшда гиёҳванд моддалар билан иш олиб борувчи гуруҳ кўлга олинган. Улардан 200 кг афюн хом ашёси (кўкнори) тортиб олинган. Жалолобод вилоятида 2000 йилнинг биринчи чорагида афғон героинини ташиб кетаётган наркотрафикчиларнинг уч гуруҳи зарарсизлантирилган.

Қозоғистон, Ўзбекистон, Тожикистондан олинган оператив хабарларга кўра, у ерларда ҳам Афғонистонда тайёрланган наркотикларни ташиб ўтишга уриниш ҳолатлари сезиларли равишда кўпайган.

Дастлабки нуқта эса Қирғизистоннинг Боткен минтақасидаги тоғ тизмалари бўлган.

1999 йилги авантюра барбод бўлгач, жангарилар Афғонистоннинг Балх вилоятида, афғон-ўзбек чегараси яқинидаги Мармол ва Хайратон қишлоқлари ёнида иккита йирик база қуришга киришишди. Қурилган базаларнинг ҳар бирида 2 минг нафардан жангари жойлашди. Шу ернинг ўзида толибларнинг героин чиқарадиган жуда йирик лабораторияси ўрин олган эдики, бу халқаро терроризм билан наркотрафикнинг чамбарчас алоқасини исботлайди.

Айни маҳалда жангарилар Ўзбекистоннинг марказий қисмидаги тоғ сўқмоқларини разведка қила бошлашди. Жангарилар 1999 йил ёзидаёқ ўзбек-афғон чегарасини кесиб ўтишга уринишганди. Лекин у пайтда пароканда майда гуруҳларнинг ҳаракати разведка характерида бўлганлиги аён. Жангарилар ИИБ махсус мунтазам қисмлари билан очикдан-очик жангга киришишдан ўзларини олиб қочишарди, қуриниб қолганларида эса яна Афғонистон ҳудудига яширинишга уринишарди.

Ноябрь ойида Тошкентдан 80 километр масофадаги тоғлиқ жойда ўрмончилар отряди жангарилар гуруҳига дуч келди. Даставвал оддий каллакесарларга ўхшатилган жангарилар тўрт нафар ўрмончини ва Ўзбекистон ИИБ ходимларидан уч нафарини ўлдиришди. ИИБ кучлари томонидан «Топилсин ва йўқотилсин!» шиори остида ўтказилган кенг қўламли операция натижасида 15 нафар террорчи ўлдирилди. Операцияни ўтказган ИИБ махсус бўлинмалари ҳам, афсуски, талафот кўрди. Кейинчалик Ўзбекистон Ички ишлар вазирлиги, ўлдирилган террорчиларнинг айримлари август ойида Қирғизистонда кишиларни гаровга олган террорчилар бўлганлиги ҳақида хабар берди.

Жангарилар Ўзбекистонга жиддий ҳужум қилишга 2000 йилдагина жазм этишди. Террорчилар шу йил август ойи бошида чегарани кесиб ўтишга уринишди. Бу гал улар ўтиш қийин бўлган Сариосиё ва Узун туманларида пароканда гуруҳлар билан бир вақтда ҳужум қилишди. 2000 йил 11 августда Ўзбекистон ҳудудида жанговар ҳаракатлар бошланиши билан бир вақтда жангариларнинг 150 нафар кишигача бўлган қуролли гуруҳи Тожикистон ҳудудидан Ворух анклави орқали Қирғизистоннинг Боткен вилояти баланд тоғли Лайлак туманига бостириб кирди.

Ўзбекистон ва Қирғизистонга бостириб кирган террорчилар бу гал 1999 йилдагига нисбатан анча яхши қуролланишганди ҳамда янги-ча тактикани қўллашганди: чегара заставаларининг яқинидан унча катта бўлмаган отрядлар тарзида ҳукумат қўшинлари жойлашган ерларга писиб ўтиб, сўнг блокпостларга ҳужум қилишарди. Қаршилиқка учраб чекинган террорчилар таъқиб қилувчиларни пана жойлардан дараларга алдаб жалб этишга уринишарди.

Шу тариқа ҳаракат қилган террорчилар суверен Қирғизистон ҳудуди ичига 12 километр кириб боришга муваффақ бўлишди. Туро дово-

ни ёнидаги жангда 40 нафардан зиёд кишисидан ажралган террорчилар чегарага томон улоқтириб ташланди.

Партизанлар тузилмаларига қарши баланд тоғли жойларда ҳарбий ҳаракатлар олиб бориш хусусиятлари билан боғлиқ бўлган жуда ўзига хос бу фронтлардан ташқари яна бир, кўринмас фронт ҳам борлиги, у амалда республиканинг деярли бутун ҳудудини қамраб олгани ҳам Ўзбекистонда дарҳол ҳис қилинди. Республиканинг кўплаб шаҳарларида, ҳатто олис қишлоқларида ҳам кўплаб варақалар пайдо бўлдики, уларнинг муаллифлари «Ҳизб ут-таҳрир ал-Исломиё» яширин экстремистик ташкилотининг аъзолари эди.

«Яна бир бор айтаман,— деганди Ўзбекистон Президенти И.А. Каримов,— бу қуролланган жангари тўдаларнинг бир пайтнинг ўзида ҳам Ўзбекистон, ҳам Қирғизистон ҳудудига бостириб киргани яхлит стратегиянинг бир қисми, занжирнинг бир халқаси эканини биз яхши тасаввур қилишимиз керак»¹.

Ушбу ҳарбий операцияларни амалга оширишдан, жуда аниқ стратегик мақсад, яъни Фарғона водийсига ёриб кириш кўзланганди. Водийда халифалик давлати барпо қилишнинг маҳаллий тарафдорлари уларни қўллаб-қувватлашига умид боғланганди. Бир-икки район устидан назорат ўрнатиб, уларнинг ҳудудида халифалик давлатини эълон қилиш мўлжалланганди. Водийда кўздан пана жойларда қурол-яроғ ва ўқ-дори омборлари олдиндан тайёрлаб қўйилган эди.

Маълумот учун айтиб ўтиш керакки, Ўзбекистон ҳудудининг 4,5 фоизини эгаллаган Фарғона водийсида республика аҳолисининг учдан бир қисми истиқомат қилади. Айни маҳалда тавсифланаётган пайтда бу ерда «Ҳизб ут-Таҳрир» тарафдорлари ячейкаларининг тубдан мафийлаштирилган тармоғи ишлаб турганди.

Жанговар ҳаракатлар жараёнида ноқонуний каллақесарлар тўдасининг юзга яқин аъзоси тугатилди. Ҳарбийлар ҳам талафот кўришди.

Барча ҳарбий экспертлар 2000 йил ёзи-кузида бўлиб ўтган воқеалар жараёнида диний экстремистлар яхши қуролланган ҳамда тунлари тоғ шароитида жанг олиб боришга мўлжалланган замонавий махсус воситалар билан жиҳозланган, нисбатан автоном бўлган ҳаракатчан кичик гуруҳ тарзида ҳарбий ҳаракатлар олиб бориш усулини қўллаганликлари ҳақида фикр билдиришди. Буларнинг бари террорчиларнинг қуролли ҳужуми, кўпчилик тасаввур этаётганидек, Ўзбекистонга қарши кенг кўламли уруш олиб бориш учун режалаштирилмагани, балки асосий мақсад барқарорликни бузувчи, кўпоровчилик ҳамда бандитларча ҳужумлар билан «ҳокимиятни эгаллаш стратегияси»ни амалга ошириш бўлганлиги ҳақидаги фикрни тасдиқлайди. 2000 йил

¹ Каримов И.А. Ватан равнақи учун ҳар биримиз масъулмиз. 9-том. Тошкент: Ўзбекистон, 2001.— 81-бет.

августида Ўзбекистоннинг Сариосиё, Узун, Бўстонлик туманларида, Қирғизистоннинг Лайлак, Боткен районларида бўлиб ўтган воқеалар буни тасдиқлади.

Ўзбекистон раҳбари И.А. Каримов ушбу воқеалар билан боғлиқ маълумотларни таҳлил қилиб, жангари тўдаларнинг Ўзбекистон ва Қирғизистонга тажовузи муайян марказ томонидан пухта ишлаб чиқилиб, мувофиқлаштирилган ҳолда амалга оширилаётган ҳаракат эканлиги; мамлакат хавфсизлигини таъминлашда аҳолининг, аввало, чегара ҳудудларда яшайдиган фуқароларнинг хушёрлигини ошириш улкан аҳамиятга эгаллиги; ташқи ва ички хавф-хатарларнинг ёйилишига йўл қўймаслик, уларнинг олдини олиш учун Марказий Осиё мамлакатларининг саъй-ҳаракатлари, салоҳият ва имкониятларини мувофиқлаштириш ва бирлаштириш, ўзаро ҳамжиҳатликни мустаҳкамлаш ўта муҳим аҳамият касб этиши ҳақида хулосага келган¹.

1999—2000 йиллар воқеалари Марказий Осиёнинг ёш давлатларига анча хавfli ва тажрибали душман қарши турганини аниқ кўрсатди. 2001 йилда Афғонистонда толиблар генерал Дўстум гуруҳини тор-мор қилиб, Ўзбекистон чегарасига чиқишгач, вазият янада мураккаблашди. Афғонистондаги лагерлари толиблар ҳомийлигида иш олиб бораётган террорчи тўдалар раҳбарлари жангариларча баёнотлар билан бот-бот чиқа бошлашди. Жангариларнинг Ўзбекистонга қарши кенг кўламли партизанлик ҳаракати авж олиши таҳдиди юзага келди.

2001 йил ёзи охирига келиб, халқаро террорчилар, 1999 ва 2000 йиллардаги каби, яна Марказий Осиё давлатлари ҳудудига бостириб киради, деб қутилган эди. Чунончи, 2001 йил ёзида 350 нафар жангари толиблар назорати остида бўлган Қундуз вилояти ҳудудига ўтишди. У ерда улар вакиллари толибларнинг 70-дивизияси қўмондони Ҳафиз Нурулло билан музокаралар олиб боришди. Нурулло «Толибон» ҳаракати раҳбарияти номидан йил давомида Ўзбекистонда вазиятни ҳар қандай йўллар билан беқарорлаштириш вазифасини қўйди. Музокараларда, стратегик масалалардан ташқари, ҳўжалик масалалари ҳам, масалан, жангарилар Ўзбекистондан суриб чиқарилса, уларни Афғонистондаги базаларга жойлаштириш масаласи ҳал қилинди. Улар покистонлик ва араб инструкторлари раҳбарлиги остида тайёргарликдан ўтишни давом эттиришлари кўзда тутилганди.

Лекин режалаштирилган ҳўжум бўлмади. Бу пайтда террорчи тўдалар Аҳмад Шоҳ Масъуд бошчилигидаги Шимолий альянс отрядларига қарши жангларда банд эдилар. Ўшанда Кобулда ва Афғонистоннинг катта қисмида ҳўкмрон бўлган толибларнинг шимолликларга тазйиқи

¹ Қаранг: Каримов И.А. Ватан равнақи учун хар биримиз масъулмиз. 9-том.— Тошкент: Ўзбекистон, 2001.— 84—93-бетлар.

ҳал қилувчи паллага кирди. Шунда «Толибон»нинг иттифоқчиси бўлган бу тўдалар Шимолга ҳужумда кўмаклашишга даъват этилди. Бироқ тез орада Афғонистонда АҚШ қуролли кучларининг аксилтеррор операцияси бошланди.

Кенг авж олган жанговар ҳаракатлар жараёнида мазкур тўдалар «Толибон» тарафида туриб фаол қатнашди.

2001 йил ноябрининг иккинчи ярмида толиблар раҳбарияти очиқдан-очиқ қаршилик кўрсатиш бефойдалигини англаб, тактикани ўзгартирди. Жаҳон ОАВда «Толибон» ҳаракати «узил-кесил тор-мор этилди» деб аталган нарса, аслида, душманнинг устун кучлари билан очиқдан-очиқ тўқнашишдан қочиб, пусиб олиш, ноқулай онлар ўтиб кетишини кутиш, энг қимматли ва жанговар қобилиятга эга кучларни сақлаб қолишга уринишга кўпроқ ўхшарди.

Афғонистонда АҚШ бошчилигида олиб борилган жанговар ҳаракатлар жараёнида террорчи тўдалар катта талафот кўрди. Афғонистон шимолидаги базаларнинг кўпчилиги тугатилди. Аввалги молиявий имкониятлардан ҳам маҳрум бўлинди. Шу сабабларга кўра 2002—2004 йилларда жиддий фаоллик кўрсатилмади. Бу давр Ўзбекистон ва Марказий Осиёдаги бошқа давлатлар учун вақтинчалик сукунат даври бўлди. Лекин бу алдамчи сукунат эди. Шу йилларда Ўзбекистонда ва Марказий Осиёдаги бошқа республикаларда мамлакатнинг оддий аҳолиси пайқамайдиган кескин кураш борди.

2002 йил баҳорининг ўзидагина Ўзбекистон ҳуқуқни муҳофаза қилиш органлари томонидан 15 та яширин босмаҳона аниқланди, мамлакатга диний-қўпоровчилик адабиёти келадиган асосий каналларни тугатишнинг уддасидан чиқилди. Кейинроқ «Ҳизб ут-Таҳрир» партиясининг Ўзбекистондаги асосий раҳбари (амири) қўлга туширилди.

2004 йил баҳорида Ўзбекистон бўйлаб террорчилик ҳаракатининг янги тўлқини ёйилди. 29 мартга ўтар кечаси Тошкентда ИИВнинг бир қатор ходимларига ҳужумлар уюштирилди, натижада уч милиционер ўлдирилди, биттаси ярадор қилинди. Шу куни эрталаб Тошкентда, Чорсу бозори ҳудудида, «Болалар дунёси» дўконига кираверишда ҳудудда террорчи аёл портловчи қурилмани ишга солди. Икки киши ҳалок бўлди, тўрт киши яраланди. Кейинроқ Кўкалдош мадрасаси яқинида шаҳид томонидан иккинчи портлатиш амалга оширилди. Натижада 9 милиционер ҳалок бўлди.

Шу куннинг ўзида Бухоро вилояти Ромитан туманидаги Қаҳрамон аҳоли пунктида хусусий уйда 9 кишининг, шу жумладан бир гўдакнинг ҳаётига зомин бўлган яна бир портлатиш содир этилди. Расмий маълумотларга кўра, портлатиш ускунаси террорчиларга бомба тайёрладиган устаҳона бўлиб хизмат қилган уйда ишга тушган. Милиционерлар уйда портлатиш моддаси солинган 50 та идиш, Калашников автомати, иккита пистолет ва патронлар топишди. Бундан

ташқари, уйда портловчи модда тайёрлаш бўйича йуриқнома, шунингдек экстремистик адабиёт ҳам топилди.

30 март куни террорчилар Тошкент вилояти Қибрай туманидаги ДАН пости яқинида портловчи қурилмани ишга солишди. Отишмалар натижасида 8 нафар террорчи ўлдирилди. Тошкентнинг чеккасидаги тураржой ҳудудида яна бир портлатиш бўлди. 20 нафар террорчи, қўлга тушиш хавфи туғилганида, ўзини ўзи портлатишди. Бунда милиция ходимларидан уч нафари ҳалок бўлди, беш нафари яраланди. Тошкентнинг Чимбой тураржой маҳалласида ҳам 31 мартда шу каби ҳодиса рўй берди — шаҳид қўлга олинаётган пайтда портловчи қурилмани ишга солди.

1 апрелда эса Бухоро вилоятининг Ромитан туманида ўзини ўзи портлатган шаҳид аёл тасодифий ўткинчининг ҳаётига зомин бўлди.

2004 йил 30 июлда Тошкентда қурбонлар келтириб чиқарган террорчилик ҳаракатлари юз берди. Уч нафар худкуш террорчи АҚШ ва Исроил элчихоналари яқинида, шунингдек Ўзбекистон Бош прокуратураси биноси фойесида портлатиш содир этишди.

Тахминан соат 16 дан 42 минут ўтганда Абдулла Қаҳҳор кўчасида жойлашган Исроил элчихонасининг қабулхонасига кираверишда нотаниш эркак портловчи қурилмани ишга туширди. Портлаш оқибатида элчихона биносини қуриқлаётган хавфсизлик хизмати ходими ва элчихона қоровули ҳалок бўлишди. Яна 7 киши яраланди.

Соат 16 дан 45 минут ўтганда Бош прокуратура биносига киришга ҳаракат қилган эркак киши милиция ходими томонидан тўхтатилди. Бино ичига кира олмаслигини англаган террорчи ёнида мавжуд бўлган ясама портловчи қурилмани ишга туширди. Портлаш натижасида ички ишлар органларининг икки ходими ва прокуратура органларининг беш нафар ходими турли даражада оғирликдаги тан жароҳати олишди.

16 дан 50 минут ўтганда Америка Қўшма Штатларининг Ўзбекистон Республикасидаги Элчихонаси қабулхонасига кираверишда ҳам ясама портловчи қурилма портлатилди. Натижада элчихона биносини қуриқлаётган икки нафар милиция ходими оғир яраланган ҳолда касалхонага келтирилди. Кўрсатилган тиббий ёрдамга қарамай, иккаласи ҳам вафот этишди. Учала террорчи ўзлари портлатиш содир этган жойда ҳалок бўлишди.

Тергов жараёнида аниқланган фактлар барча террорчилик ҳаракатлари ягона занжирнинг ҳалқалари эканлигига, Ўзбекистондан ташқарида жойлашган ягона марказ томонидан ташкил этилгани ҳамда мувофиқлаштирилганига шубҳа қолдирмади. Кейинчалик тергов рад этиб бўлмайдиган маълумотлар асосида уларнинг ортида радикал-экстремистик ташкилотлар, шу жумладан «Ҳизб ут-Таҳрир» ҳам туриши ҳақида баёнот берди. Жиноий иш материаллари ҳамда жиноятчиларнинг кўрсатмалари портлашларга алоқадор тер-

рорчиларнинг барчаси ушбу ташкилот аъзолари эканлигидан далолат бериб турибди.

Президент И.А. Каримов ушбу қонли воқеаларни содир этган террорчиларнинг мақсади ҳақида гапира туриб, қуйидагиларни айтди:

«... Дастлабки маълумотларга таянган ҳолда, портлашлар натижа-сида қуйидаги учта мақсадга эришиш кўзда тутилган, деб айта оламан.

Биринчи мақсад — халқимизни қўрқув ва ваҳимага солиш, содда одамларда, ҳали-бери бизда куч бор, ҳали-бери биз кураш майдони-дан тушганимиз йўқ, деган хомхаёлдан иборат тасаввурларни уйғо-тишдан иборат...

Террорчиларнинг учинчи мақсади ҳақида гапирганда, 30 июль во-қеалари содир бўлиши биланоқ жаҳондаги айрим ахборот воситалари-нинг дарров дунёга жар солиб, бу жиноятларнинг орқасида «Ўзбекис-тон Ислом ҳаракати» деб аталадиган ташкилот турибди, у масъулиятни ўз бўйнига олди, деган гапларни тарқата бошлаганига алоҳида эътибор қаратиш зарур. Нега деганда, бундай ахборот хуружлари ҳам бежиз эмас... Ҳозир Ўзбекистон Олий судида март-апрель ойларида содир этилган жиноятларга алоқадорликда гумон қилиниб қўлга олинган 15 нафар шахс устидан суд бўляпти. Суд мажлисларида уларни ким йўлдан урга-ни, ким қўлига қурол бергани, қаерда тайёргарлик кўргани, ким мод-дий ёрдам бериб тургани, кимнинг тарғибот-ташвиқоти уларни шу жиноят йўлига бошлагани ҳақида айбланувчилар очиқ гапирмоқда...

«Ҳизбут-таҳрир»чилар ўз гоёларини зуравонлик билан амалга оши-риш учун террорчиларни ўз сафига жалб қилиш, уларга гоёвий замин яратиш, ёшларнинг миясини заҳарлаш, ўз халқига, мавжуд конститу-циявий тузумга қарши курашга чорлаётгани ҳам ана шу суд жараёнида ўз исботини топмоқда»¹.

Бироқ тавсифланган воқеаларнинг барчаси асосий воқеага — Ўзбе-кистонда конституциявий тузумни ағдаришга тайёргарлик кўриш, яъни шу йўлдаги асосий машқ эканлиги кейинчалик маълум бўлди. 2005 йил май ойида Андижонда содир этилган воқеалар шу ҳаракатнинг авж нуқтаси бўлди.

2005 йил 13 май куни автомат ва тўппонча билан қуролланган ўттиз нафарга яқин кишидан иборат гуруҳ энгил автомашиналарда Андижонга бостириб кирди. Жангарилар дастлаб патруль-пост хизмати навбатчи қисмига ҳужум қилишди. Ҳуқуқ-тартибот органлари ходим-лари ҳужумчиларга муносиб зарба беришганига қарамай, террорчилар асосий мақсадларига эришишди — навбатчи қисмдаги қуролларни эгал-

---

¹ Каримов И.А. Тинчлик ва хавфсизлигимиз ўз куч-қудратимизга, ҳамжиҳат-лигимиз ва қатъий иродамизга боғлиқ. 12-том.— Т.: Ўзбекистон, 2004.— 388—392-бетлар.

лаб олишди. Каллакесарлар ҳаммаси бўлиб 264 бирлик қурол, 40 та қўл гранатаси, 8 минг патронни олишди.

Тиш-тирноғигача қуролланган террорчилар гуруҳи шундан сўнг ҳарбий қисм томон йўл олди. Жанг бошланиб, икки ҳарбий хизматчи ҳалок бўлди, туққиз киши оғир яраланди. Жиноятчилар қўлига яна яхшигина қурол-аслаҳа: 53 автомат, 4 тўппонча ва 2 мингта патрон тушди.

Мисли йўқ бундай даҳшатли ҳужумлардан сўнг каллакесарлар ЗИЛ-130 ҳарбий автомобилини эгаллаб олишди ва ҳарбий хизматчини, шунингдек икки фуқаро шахсни гаровга олиб, ноқонуний фаолиятда айбланиб ҳибсга олиниб, ўзига ҳукм ўқилишини кутиб ётган бир неча ҳамтовоқлари сақланаётган шаҳар қамоқхонаси томон йўл олишди.

Жиноятчилар тун соат бирга яқин қамоқхона дарвозасини эгаллаб олинган юк машинаси билан уриб очиб, ахлоқ тузатиш муассасаси ходимларига қаратиб ўқ ёғдиришди. Оқибатда уч киши ўлдирилди, беш киши оғир яраланди. Бу пайтда қамоқхонада тергов қилинаётган ва жазо ўтаётган 734 киши бор эди. Қамоқхона қўлга олингач, 526 киши чиқариб юборилди. Террорчилар ўз сафларини тўлдириш ниятида дабдабали сўзлар айтиб, «оташин» нутқ ирод этиб, маҳбусларни ўзлари бошлаган ишда қатнашишга даъват қилиб, қурол тарқата бошлашди. Бироқ улар қанчалик уринишмасин, чиқариб юборилган маҳбуслар кейинчалик қамоқхонага ихтиёрий қайтишди.

Шундан сўнг террорчилар шаҳар маркази томон йўлга тушиб, амалда қўриқланмайдиган вилоят маъмурий биносини босиб олишди. Айни маҳалда 200 га яқин террорчи ИИБ ва МХХ биносига ҳужум қилишди, бироқ қаттиқ қаршиликка дуч келиб, чекинишди. Бу ҳақда эса ўша вақтда бирон-бир хорижий ОАВ хабар бермади.

Ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар масала тинч ҳал этилишини умид боғлаган ҳолда, жиноятчиларни таслим бўлишга кўндириш учун олиб борилган узоқ музокаралардан сўнг, қуролланган каллакесарларни тўлиқ ўраб олиб, йўлини тўсиш ҳақида қарор қабул қилишга мажбур бўлишди. Жиноятчилар аҳвол чигаллашганини англаб, оқшом кириши билан уч гуруҳга бўлиниб, ҳуқуқни муҳофаза қилиш органлари тўсигини уч йўналишда ёриб ўтиб, шаҳар четига чиқиб олишга уриниб кўришди. Кейинчалик расмий идоралар мутасаддилари томонидан Андижонга келган хорижий журналистлар ҳамда дипломатларга ушбу онни дақиқама-дақиқа тавсифлаб, қуйидагилар айтилганди:

«13 май куни вилоят ҳокимияти биносини босиб олган экстремистлар устига бензин сепилган аёллар ва болалар панасида ҳуқуқни

муҳофаза қилувчи органлар қуршовини ёриб ўтиш пайига тушишди. Террорчилар ўнлаб тинч аҳолини, шу жумладан «тез ёрдам»нинг уч врачини ҳам отиб ташлашди»¹.

Бугунги кунда айрим чет эл оммавий ахборот воситалари Андижон воқеаларини бузиб кўрсатишга уринишмоқда. Ваҳоланки, ҳукумат улар учун махсус самолёт ажратиб, Андижонга ташрифларини уюштирган-ди, Олий Мажлис депутатларидан иборат таркибда тузилган мустақил парламент комиссияси ҳам ўз хулосаларини баён этганди. Хорижий журналистлар ва экспертлар Ўзбекистоннинг амалдаги ҳукуматини айблаганга ҳаракат қилиб, кўпинча миш-мишларни исботланган факт сифатида тақдим қилишмоқда, бироқ мутлақо исботланган маълумотларга эътибор беришмаяпти.

Айни маҳалда, мавжуд маълумотлар пухта ва объектив таҳлил қилинса, Андижонда бўлиб ўтган воқеалар — мамлакатимизда конституциявий тузумни афдаришга қаратилган пухта режалаштирилган ўта қабиҳ ва маккорона иш эканлиги мутлақо аён бўлади. Мутахассислар баҳолашича, уни тайёрлашга уч ойдан олти ойгача вақт кетган. Бу ҳодиса тўсатдан ва ўз-ўзидан бўлган, деб юрганлар бир нарса ни билиб олишса, зиён қилмасди: Андижон воқеаларидан бир неча кун олдин қатор мамлакатлар махсус хизматлари Қирғизистон, Тожикистон ва Ўзбекистон чегаралари туташган жойда радикал экстремистлар, шу жумладан Афғонистонда толиблар тарафида туриб жанг қилганлардан иборат кўплаб жангарилар тўпланганини қайд этишган. 13 май куни ҳарбий қисмга ҳужум қилганлардан бири қўлга олинганида унинг ёнидан ушбу жойлашувнинг батафсил чизмаси чиқди. «Акромийлар» экстремистик ташкилотининг Тошкент вилоятида яшовчи аъзолари гуруҳи эса бу воқеада фаол иштирок этиш учун 7 май куниёқ Андижон вилоятига жўнаб кетган. Бошқа минтақалардан ҳам экстремистлар Андижон томон оқиб кела бошлаган. Андижонга ҳужум қилганлар орасида турли миллат вакиллари ва ҳар хил давлатлар фуқаролари бўлганлиги эндиликда аниқ маълум бўлди. Жангарилар ҳокимият биносини тутиб турган пайтда у ердан қўшни давлатлар ҳудудига, шу жумладан Афғонистонга қўнғироқлар бўлгани қайд этилган².

9, 10, 11 май кунлари Қирғизистоннинг Боткен районидан «Ҳизб ут-Таҳрир» партиясига ва унга яқин фирқаларга мансуб жангарилар Андижонга тинч аҳоли суратида кириб кела бошлашди. Уларнинг ҳаммаси хонадонларда ижарага жойлашишди.

¹ Пресс-служба Президента Узбекистана рассказывает о поездке журналистов в Андижан. — http://www.eurasia-media.ru/news/readnews_ru.php?pid=1&newsid=2443

² «Халқ сўзи», 2005 йил, 17 май.

Андижон ички ишлар идораларининг дастлабки ходимлари ўшанда ҳалок бўлишди. 11 ва 12 май кунлари милиция наряди ҳушёр аҳоли чақируви бўйича ижарага олинган хонадонлардан бирига «меҳмонлар» шахсини ҳамда ниятини аниқлаш учун келишганди. Маҳаллий ҳуқуқни муҳофаза қилиш органлари қандайдир нохушлик бўлаётганини сездию, бироқ ҳужумнинг олдини олиш бўйича жиддий чора кўришга улгура олишмади. Бу ҳолат кейинчалик улар устидан бўлиб ўтган суд жараёнида аниқланди.

Андижон воқеаларида қатнашганлиги учун ҳибсга олинган жиноятчи Жаҳонгир Бурҳонов кейинчалик 2005 йил 5 май куни 12 кишидан иборат жанговар гуруҳ таркибида қирғиз-ўзбек чегарасини бузиб ўтганини судга билдирган. Л. Имонқулов ва В. Эргашев ҳам шу каби кўрсатма беришган. Улар 13 майга ўтар кечаси қуролланган гуруҳ таркибида давлат чегарасини қандай бузиб ўтишгани тўғрисида батафсил гапириб беришган. Зотан, чегара бузиб ўтиладиган жой олдиндан белгилаб қўйилган¹.

Юз берган воқеалар якунига қараб, террорчилар Ўзбекистонда ҳокимият асосларини заифлаштиришга қаратилган операцияни ўтказмоқчи бўлишганини қайд этиш мумкин. Шу мақсадда улар йирик вилоят марказида қонли тартибсизликлар содир этишди. Бироқ улар ўзларининг разил мақсадларига эриша олмадилар ва халқнинг ҳақли нафратига учрадилар. Ўзбекистон халқи ўз Президенти, ўз ҳукумати-нинг тинчликсевар сиёсатини бирдамлик билан қўллаб-қувватлади.

---

¹ «Халқ сўзи» газетаси сайти. — <http://www.narodnoeslovo.uz>

ХАЛҚАРО ТЕРРОРИЗМНИНГ МОЛИЯВИЙ ВА ИҚТИСОДИЙ МАНБАЛАРИ

6.1. Курол-яроғ савдоси ва наркобизнес — халқаро терроризмнинг муҳим молиявий манбаи

Террорчилик гуруҳлари, ҳатто, олис ўтмишда тузилган ва ташкилий жиҳатдан мураккаб бўлмаган террорчилик гуруҳлари ҳам ўз жиноий фаолиятининг молиявий таъминланишига муҳтож бўлишган. Зарур маблағлар даставвал секта, гуруҳ, жамиятнинг ҳар бир аъзоси даромадидан маълум ҳиссани ажратиш, бадавлат шахслардан кўпинча ўч олиш таҳдиди остида олинадиган ионалар ҳисобига тўпланган. Терроризм тарихининг биринчи босқичида шунинг ўзи етарли бўлганди. Бироқ вақт ўтган сайин уюшган террорчи гуруҳларнинг мақсад ва вазифалари кўлами кенгайди, бинобарин, уларнинг молиявий эҳтиёжлари ҳам ортиб борди. «Адолат учун курашчилар» банкларни, заргарлик дўконларини талай бошлашди, жиноий фаолиятнинг бошқа турларидан ҳам қайтишмади. Шу тариқа терроризм уюшган жиноятчилик билан яқинлашиб борди, бу эса, ўз навбатида, XX аср охирига келиб уюшган жиноятчилик муаммоси глобал кўлам касб этишига олиб келди.

Наркобизнес терроризмни молиялаштирувчи шундай касблардан бўлиб қолди. «Гиёҳванд моддалар даври» 1968 йилда бошланиб, ҳозирги кунга қадар давом этмоқда — жиноий ташкилотлар даромадининг асосий қисмини айнан наркобизнес таъминлаб беради. Бироқ вақт ўтиши билан халқаро жиноий касбларнинг наркобизнесдан бошқа турлари, антиқий буюмлар ва маданий бойликларни контрабанда қилиш, халқаро порнобизнес («жонли товар» савдоси), пулни жиноий йўл билан қонунийлаштириш, фарзандликка олиш учун болалар савдоси, автомобиль контрабандаси ва ҳ.к. пайдо бўлди. Нолегал курол-яроғ савдоси ҳам шулар жумласидандир.

Халқаро жиноий касбларнинг юзага келиши ва ривожланиши дунёнинг «бадавлат Шимол» ва «ночор Жануб»га бўлиниши натижаси бўлди. Зеро Фарбнинг ривожланган мамлакатлари (Шимолий Америка, Фарбий Европа, Япония) «олтин миллиард» кишилари, гарчи расмий ахлоққа тўғри келмаса-да, ўзларининг энг нозик истеъмолчилик талабларини қондира олиш даражасида бойдирлар.

Ушбу нолегал жаҳон бозори ҳажмини ўлчаш қийин, бироқ у легал жаҳон бозори ҳажмидан анчагина катта бўлиб, кенгайиб бормоқда. Жаҳон наркобозори аллақачон энг йирик бозорлардан бирига айланган бўлиб, кўлами бўйича уни жаҳон нефть бозоригагина қиёслаш мумкин. Қора яширин иқтисодиётнинг бошқа трансмилий турлари

ҳам ундан қолишмаяпти. Масалан, америкалик аналитикларнинг фикрича, 1990- йилларда яширин қурол бозори ҳажми 1—2 млрд. долларликдан ноқулай йилларда — собиқ Югославияда уруш чиққан, эмбаргога қарамасдан ёки, тўғрироғи, шунинг туфайли Боснияга эҳтимол тутилган қиймати 2 млрд. долларлик қурол-аслаҳа юборилган пайтга тўғри келган йилларда 5—10 млрд. долларгача ўзгариб турган¹. Қиёслаш учун айтиш мумкинки, бу жаҳон қурол-аслаҳа бозорида етакчи бўлган АҚШ қурол-яроғининг оддий турлари бўйича ҳар йили амалга оширадиган расмий экспорт кўламига яқинлашиб қолади (тахминан 10 млрд. доллардан).

Нолегал қурол-яроғ савдоси — бу гиёҳванд моддалардан фарқли равишда асосан «бадавлат Шимолдан» «ночор Жанубга» қараб борувчи товарлар оқими. Зотан, СССР билан АҚШнинг қарама-қарши туриши тугаши ҳарбий тўқнашувлар тўхташига олиб келмади.

Ноқонуний қурол-яроғ савдосида афғон гуруҳлари алоҳида урин тутади. «Крисчен сайенс монитор» газетаси хабарига кўра, Ландикоталда Хайбер довоғида (СЗПП) маҳаллий пуштун дилерлар Хитойда ишлаб чиқарилган АҚ-47 автоматларининг бир донасини 5000 рупийдан (100 долларга яқин) эркин сотишмоқда. Покистон ички ишлар вазири қурол-яроғ сотиш тақиқланиши тўғрисида буйруқ ҳам чиқарди, бироқ афғон қабилаларига бу буйруқ аксинча таъсир кўрсатди. Қурол-яроғ контрабанда йўли билан Қашмирга ва, ҳатто, сепаратчи «Тамил Илам Фронти»нинг «йўлбарс»лари бажону дил сотиб оладиган Шри-Ланкага ҳам олиб кирилади.

Нолегал қурол-яроғ савдоси нолегаллик пардаси ортида кўпинча мутлақо расмий давлат инстанцияларининг қўли борлиги билан бошқа халқаро жиной қасблардан фарқ қилади. Масалан, Америка ҳукумати 1980- йилларда Колумбия ва Перу партизанларига қурол-аслаҳа сотишни тақиқлаб қўйганди, бироқ Никарагуа контрастарига ва афғон мужоҳидларига хусусий йўл билан қурол-аслаҳа етказиб берилишини маъқулаганди. 1990- йилларда ҳам собиқ Югославиядаги воқеалар атрофида шундай вазият юзага келди: Сербияга қурол-аслаҳа сотиш тақиқланди, бироқ хорват, босния ва албан жангариларининг қурол-аслаҳа билан таъминланишига ҳеч ким тўсқинлик қилмади. Шундай қилиб, нолегал қурол-аслаҳа аслида икки секторга бўлинади. Булар — жиной, мафияга тегишли («қора») ва квази-жиной («кулранг») секторлар. Дастлабки бозор асосан енгил қуролларни кичик-кичик партиядо етказиб беради; қудратли қурол-аслаҳа турлари (ракеталар, тўплар, снарядлар, вертолётлар)нинг улгуржи етказиб берили-

¹ *Pearson F. S. The Global Spread of Arms. Political Economy of International Security.* Boulder, San Francisco, Oxford, 1994, p. 60; «Серый рынок оружия и военной техники в государствах СНГ: тенденции и перспективы развития//Экспорт вооружений. 1997. Октябрь — декабрь.

шида кўпинча ҳукумат махсус хизматлари ёки легал катта бизнес махфий тарзда аралашган бўлади.

Дарвоқе, ушбу икки бозор ўзаро боғланган идишдек бир-бири билан алоқада бўлиб, америкаликлар кўмагида Афғонистонга нолегал етказиб берилган қурол-аслаҳа кейинчалик араб террорчиларига сотиб юборилиши мумкин. Қудратли ҳарбий захирага эга бўлган СССРнинг парчаланиши натижасида ҳарбий техниканинг жуда ҳам замонавий намуналари жиноятчи унсурулар қўлига тега бошлади. Ниҳоят, шахсий бойлик орттириш йўлидаги хусусий контрабанда билан «миллий манфаатлар йўлида»ги контрабандани аниқ чегаралаш қийин: ҳукуматдорларнинг миллий манфаатларни ўз ҳамёни эҳтиёжидан келиб чиқиб талқин қилишга иштиёқи зўр.

Қурол-аслаҳани яширин тарзда етказиб беришнинг илк манбаи деярли ҳар доим легал иқтисодиётда бўлади. Гиёҳванд моддаларни нолегал экинзорларда етиштириш, ўтган асрлар раритетини «қора» археологлар излаб топиши мумкин, лекин қурол-аслаҳани ҳозирча нолегал ишлаб чиқариш имкони йўқ. Хусусий шахсларга қурол сотиш ҳам АҚШдан ташқари ҳамма жойда амалда тақиқланган. Шу боис нолегал бозорга чет давлатлар куч ишлатувчи тузилмалари яширин сотган қурол-аслаҳа кириб келмаса, ҳарбий омборлардан ўғирланган, ҳарбий заводлардан ўмарилган қисмлардан йиғилган ёки олибсотарлар қўлидан ўтиб келган қурол-аслаҳа кириб келади.

Нолегал қурол-яроғ савдосининг яна бир муҳим хусусияти унинг потенциал хавфи контрабанданинг бошқа турларига қараганда анча юқорилигида, шунингдек, ялпи қирғин қуроли нолегал савдоси имконияти ортиб бораётганидадир. Собиқ СССРдан ядровий материаллар олиб чиқиб кетилиши билан боғлиқ можаролар сони аллақачон юздан ошиб кетган. Масалан, 1994 йилда Германиянинг ўзида ядро контрабандаси билан бўлиб ўтган 267 ҳодиса қайд этилган. Улар орасида газеталарнинг уйдирмалари ва сиёсий ифвогарлик ҳолатлари ҳам кўп бўлса-да, гангстерлар ёки террорчилар қўлида «хусусий» атом бомбасининг бўлиши мумкинлиги ўн йил аввалгига қараганда ҳозир ишонарлироқдир. Зеро яна кимёвий ва бактериологик қуроллар борки, уларнинг нолегал қурол-аслаҳа бозорига келиб тушиши ҳам улкан хавф-хатар туғдиради. 1995 йилда Токио метросида «Аум Сенрикё» сектантлари томонидан заҳарли модда қўллангани билан боғлиқ воқеа бунинг далилидир.

Террорчи гуруҳлар жинойий бизнесининг бошқа жуда муҳим таркибий қисми гиёҳванд моддалар савдосидир. Наркобизнес жиноятчилар оламининг бошқача ихтисослашувидан тубдан фарқ қилади. Шу боис наркобизнес байналмилаллашувга, глобаллашувга азалдан мубтаłodир. Наркомафия «учинчи дунё» деҳқонларидан илк хом ашёни сотиб олгач, уни пировард маҳсулотга айлантиришигина эмас, балки

товарни кўпинча бошқа қитъада бўлган истеъмолчиларга етказиб бериши ҳам лозим.

«Ҳозир жиноий ташкилотлар наркобизнес соҳасида фақат ўзлари фойдаланадиган бозорлар бўйичагина миллий ҳисобланиши мумкин,— деб ёзади россиялик криминолог А.С. Никифоров.— Умуман олганда эса улар халқаро кўламда иш юритишади. Энг аввало, халқаро иқтисодий конъюнктура шартлари бўйича амалга ошириладиган наркобизнеснинг тузилиши халқаро ҳисобланади»¹.

Ялпи гиёҳвандлик йўлига биринчи бўлиб АҚШ ўтди: агар 1936 йилда АҚШда гиёҳвандлар сони 60 мингдан ошмаган, 1964 йилга келиб, ҳатто, 48 минггача камайган бўлса, 1969—1971 йилларда бу рақам сакраб, 69 мингдан 560 минггача чиқди². Кейинроқ ялпи гиёҳвандлик тўлқини Фарбий Европагача ва қисман Япониягача бориб етди.

Янги жиноий касб янги жиноий ташкилотларни (масалан, Колумбияда наркокартелларни) юзага келтирди. Улар ривожланаётган мамлакатларда ўрнашиб, аввал бошданок халқаро миқёсда иш олиб боришди. Мафия билан боғлиқ эски ташкилотлар ҳам етакчи касбларини ўзгартиришди.

Ҳозирги наркобизнес — рақобатлашувчи бир неча олигополистик «фирмалар» (Сицилия ва Корсика мафияси, «Коза Ностра», триадалар, Колумбиядаги Медельин ва Кали картеллари, ақидапараст террорчи гуруҳлар) кучи билан икки асосий минтақавий бозор (АҚШ, Фарбий Европа) истеъмолчилари учун уч асосий маҳсулотни (героин, кокаин, нашадан тайёрланган маҳсулотлар) ишлаб чиқариш ва ташшишди. Дастлабки ишлаб чиқаришнинг асосий ҳудудлари кўп эмас, булар — Бирма, Лаос, Таиланд, Жанубий Хитой, Афғонистон, Покистон, Эрон, Перу, Боливия, Колумбиядир.

6.2. Афғонистонда кўкнори етиштириш — терроризмнинг молиявий манбаларидан бири

Афғонистоннинг жаҳон бозорига афюн ва героинни энг йирик етказиб берувчига айланиши тарихи жаҳонда ҳукмрон бўлиб олиш ва таъсир соҳасини тақсимлашга интилаётган ташқи кучлар чиқараётган ички узлуксиз қуролли тўқнашувлар билан боғлиқ.

Бу мамлакатда гиёҳванд модда қадимдан етиштирилган ва тайёрланган. Бироқ кўкнори ва героин ҳамда бошқа синтетик гиёҳванд моддаларни етиштириб, тайёрлаш хўжалиги вайрон қилинган бу ярим

¹ Никифоров А.С. Контроль над преступностью в России//Государство и право 1994. № 5.— С. 64—73.

² Ўша жойда.

феодал, қолоқ мамлакатда XX асрнинг 90-йилларидагина саноат асосига қўйилди. Турли халқаро ташкилотлар маълумотларига кўра, бугунги кунда жаҳонда ишлаб чиқарилаётган гиёҳванд моддалар умумий ҳажмининг 50 фоизидан 75 фоизигача қисми Афғонистон ҳиссасига тўғри келади.

Собиқ совет қўшинларига қарши жанг қилаётган гуруҳлар учун гиёҳванд моддалар контрабандаси 80-йиллардаёқ қурол-аслаҳа олиш, жангариларни тайёрлаш манбаларидан бирига айланди. Бироқ у пайтларда, мужоҳидлар чет элдан, шу жумладан Европанинг ривожланган мамлакатлари ҳамда АҚШ сахийлик билан беришаётган молиявий ёрдам олиб турилган пайтда гиёҳванд моддалар савдоси қўшимча даромад манбаигина эди, холос. Асосий маблағ «коммунизмнинг бутун ер курашига тарқалиши»га қарши курашчилар томонидан кўрсатиладиган «ҳомийлик» ёрдами ҳисобидан олинади. Шу сабабли гиёҳванд моддаларни тайёрлаш ҳозиргичалик кишини ҳайратга соладиган даражада кенг кўламда бўлмаган.

Афғонистон Ислом партияси раҳбари Гулбиддин Ҳикматёр ҳам, Афғонистон Ислом жамияти раҳбари, 1993 йилда мамлакат президенти бўлган Бурҳониддин Раббоний ҳам, муҳолафатнинг бошқа кўплаб раҳбарлари, шунингдек дала командирлари ҳам гиёҳванд моддалар тайёрлаш билан бевосита боғлиқ эдилар.

Масалан, ашаддий экстремист Ҳикматёр 1992 йилда афғонни қайта ишлаб героин тайёрлайдиган камида 11 лабораторияга эга эди, улардан тўрттаси Покистонда жойлашганди. Бурҳониддин Раббоний Афғонистоннинг шимоли-шарқий минтақасига ва асосан тожиклар яшайдиган Пандшир водийсига ўз таъсирини ўтказган эди. Кенг кўкноризор ва ҳинд нашаси далалари айнан шу ерда, айниқса, Бадахшонда жойлашганди. Умуман олганда, кўкнори ва наша етиштириладиган етита йирик зона Раббоний дала командирлари назорати остида эди.

1992 йилда Кобулда ҳокимият тепасига мужоҳидлар режими келди, шундан сўнг тез орада яқиндагина иттифоқчи бўлганлар бир-бирига душман бўлиб қолди.

Ўзаро уруш қилаётган мужоҳидларга қурол-аслаҳа сотиб олиш ҳамда турли уруғ-аймоқларнинг нуфузли бошлиқларини, диний, сиёсий гуруҳлар раҳбарларини оғдириб олиш учун пул зарур эди. Барча эҳтиёжларни қондиришнинг энг қисқа йўли кўкноризорлар орқали, сермеҳнат донли экинларни, пахтани, мой олинадиган экинларни ушбу кўп меҳнат талаб қилмайдиган ўсимлик билан сиқиб чиқариш орқали ўтарди. Гиёҳванд моддалар билан иш қилувчилар учун озиқ-овқатни Покистондан, Эрондан нарқодолларга сотиб олиб, сўнг Афғонистонда сотиш ва шусиз ҳам юқори даромадли бўлган гиёҳванд моддалар етиштиришдан келадиган даромадни ошириш фойдалироқ эди.

1994 йилда афғон саҳнасида «Толибон» ҳаракати пайдо бўлди. Ҳокимият учун курашни бошлаган толиблар 1996 йил охирида Афғонистон ҳудудининг 90 фоизи устидан назорат ўрнатишди. «Толибон» раҳбарлари бунда гиёҳванд моддалар етиштиришга нисбатан ғалати позицияни тутишди. Толиблар режими, бир томондан, гиёҳванд моддалар савдосини «оламшумул офат» деб, ислом ақидаларига зид бўлган гиёҳвандликка қарши кураш ғоясини ҳаётга қатъий татбиқ этишини эълон қилди. Толиблар героин ишлаб чиқаришга салбий муносабатда эканликларига жаҳон жамоатчилигини ишонтирмақчи бўлишди. Аслида эса, кўкнорини кенг куламда етиштиришни, афюнни қайта ишлаб, героин тайёрлашни ҳамда гиёҳванд моддаларни контрабанда йўли билан сотишни рағбатлантиришди ҳамда қонунийлаштиришди. Бу билан гиёҳванд моддани «кофирларга» сиёсий таъсир курсатиш воситасига айлантириб, қуроли террорни наркотеррор билан қўшиб юборишди.

Толиблар гиёҳванд моддаларни етиштириш ва тайёрлашни амалда давлат сиёсати даражасига кўтаришди. Толиблар ҳокимияти бир килограмм афюн хом ашёсини топширган кишига 5000 покистон рупияси тўлаб, ерга, мулкка эгалик қилиш, афюн сотиш ва ташишга рухсат этувчи ҳужжат беришарди. Деҳқонлар Қандаҳорда етиштирилажак кўкнори ҳосили учун бўнак олишарди, сотилган афюндан эса солиқ тўлашарди. Қайта ишлаш лабораториялари эгалари ҳам шундай солиқ тўлашарди. Наркобизнесдан олинадиган солиқ азалдан «Толибон» ҳаракатини молиялаштиришнинг асосий манбаи эди. Оқибатда, агар 80-йилларда кичик кўкноризорлар Афғонистон экин майдонлари тузилмасида 0,15 фоизни ташкил этган бўлса, 90-йиллар бошига келиб кўкноризор майдонлар 10 баравар кенгайди. 1997 йилда эса сақланиб қолган барча экин майдонларининг 3,5 фоизини ташкил қилди. Шундан 96 фоизи толиблар эгаллаб олган ҳудудларда, 4 фоизи узоқ вақт Аҳмад Шоҳ Масъуд назорати остида бўлган афғон Бадахшонда эди.

Толибларнинг мақсадли сиёсатлари тез орада натижа бера бошлади. БМТ маълумотига кўра, 1996 йилдаёқ Афғонистон гиёҳванд моддалар ишлаб чиқарувчи мамлакатлар орасида биринчи ўринга чиққани ҳолда, бу мамлакатда тайёрланадиган афюн ҳажми жаҳон бозорига бориб тушадиган афюн умумий миқдорининг 40 фоизини ташкил қилди.

БМТ гиёҳванд моддалар назорати дастури маълумотига кўра, 1999 йилда Афғонистонда 4580 тонна афюн (жаҳондаги умумий ҳажмнинг тўртдан уч қисми) тайёрланган, бу 460 тонна героин демакдир. «Толибон» ҳаракати раҳбарлари Европадаги айрим наркотузилмалар билан алоқа ўрнатишган. Сўнгги (1999—2001) йилларда итальян ва турк жинойий тўдаларни анча сиқиб чиқарган албан наркоркорчалонлари ги-

ёҳванд моддаларни Европага ташиб бориш бўйича уларнинг шериги бўлиб қолишди.

Юзага келган манзара Афғонистон ҳудудида турли мамлакатларнинг халқаро наркобизнес билан умумий манфаатлар негизда яқинлашган экстремистлари агрессив ҳамжамияти шаклланганидан далолат беради. Ҳозир Афғонистон героин тайёрлаш бўйича дунёда биринчи ўринга чиқди ва жаҳонда тайёрланаётган героиннинг 75 фоизидан зиёдини беради.

6.3. Марказий Осиёда наркотрафикнинг шаклланиши ва ривожланиши

Шундай қилиб, Афғонистон XX аср охирида гиёҳванд моддалар тайёрлаш бўйича жаҳонда етакчи мамлакат бўлиб қолди. Бироқ кўкнори етиштириш ва кўкнори пояси (похоли)дан героинни синтез қилиб олиш билан иш битмайди. Тайёр маҳсулотни истеъмолчига, яъни Европа ва АҚШга етказиб бериш зарур. Статистика маълумотларига кўра, Фарбий Европада истеъмол қилинадиган героиннинг 85 фоизи, АҚШда истеъмол қилинадиганининг 70 фоизи Афғонистон ва Покистондан боради¹.

Афғонистон ва Покистонда тайёрланган гиёҳванд модда даставвал юбориб ўрганилган авиайўллар, контрабанда автойўллар, Эрон даштлари орқали қарвон йўллари билан Туркияга, у ердан эса Фарбий Европага ёки Карочи порти орқали АҚШга йўл оларди.

XX асрнинг 80-йиллари ўрталарида вазият тубдан ўзгарди. Гиёҳвандлик миллат генофондига чинакам таҳдид сола бошлагач, Эрон Ислом Республикаси наркобизнесга қарши кураш борасидаги ўз мажбуриятини тубдан ўзгартирди. Бу ерда наркотикларга нисбатан давлат даражасида жиҳод эълон қилинди. Жиҳодни олиб бориш учун Ислом Миллий Гвардияси тузилди. Кучлар ва воситалар ҳаракат қилиши учун бориш қийин бўлган тоғли районларга шоссе йўллар қурилди; наркотрафикчилар илгари кўп миқдорда гиёҳванд моддаларни нисбатан тусиқсиз ташиб ўтган тоғ даралари фортификация иншоотлари билан тусилди. Ушбу ва бошқа кўплаб чоралар қурилиши натижасида бир йилнинг ўзида (1998 йил 21 март — 1999 йил 21 март) Эрон махсус бўлинмалари 130 тонна 415 килограмм гиёҳванд моддани мусодара қилишди. Шариат суди ҳукми билан олти наркоркорчалон қатл қилинди.

Покистон ҳам наркотрафикка қарши уруш эълон қилди. Гиёҳванд моддалар тайёрловчиларнинг асосий қўналға базаси бўлиб қолган бу

---

¹ Меморандум Глав государств Республики Казахстан, Кыргызской Республики, Российской Федерации, Республики Таджикистан, Республики Узбекистан от 4 сентября 1996 года. Пункт 5://Сборник документов по международному сотрудничеству (1992—2000) — Бишкек: МВД, 2001.— С. 400—401.

мамлакатда совет-афгон уруши йилларида гиёҳванд моддалар истеъмолчилари 2,53 миллион кишигача кўпайди, наркобизнесга жалб этилган маблағлар камида 200 миллиард долларни ташкил қилди.

Юқори даражадаги даромаддан маҳрум бўлишдан қўрққан (БМТ халқаро экспертлари ва Интерпол маълумотларига кўра, наркобизнесга сарфланган бир доллар 12240 доллар фойда келтирар экан) ва анъанавий «Эрон йўналиши» гиёҳванд моддалар ташиш учун тобора кўпроқ хавфли бўлиб бораётганига ишонч ҳосил қилган наркомафиячилар гиёҳванд моддаларни ташиш учун янги йўлларни зўр бериб излай бошлашди. Уларнинг назари собиқ СССРнинг яқиндагина мустақилликни қўлга киритган Марказий Осиё республикаларига тушди.

Мужоҳидлар 1500 километрга чўзилган совет-афгон чегараси орқали «шимолий йўналиш»ни ўзлаштиришга 80-йилларнинг бошидаёқ уриниб қўришганди. Бироқ бу вақтда гиёҳванд моддаларни Совет Иттифоқига ўтказиш йўлида икки жиддий тўсиқ бор эди.

Биринчидан, СССРнинг жанубий чегаралари чегарачилар томонидан ишончли даражада қўриқланарди, иккинчидан эса, Совет Иттифоқи худудига нарқобозор йўлга қўйилмаганди.

СССР парчалангач, ягона чегара хизмати ҳам парчаланиб кетди. Натижада 1991—1992 йилларда собиқ Иттифоқнинг ёш суверен давлатлари ташқи давлат чегараларининг қўриқланиши сезиларли даражада заифлашди, собиқ иттифоқдош республикалар ўртасидаги ички чегаралар эса, аслида, очиқлигича қолаверди.

Тажрибали мафиячилар янги вазиятни диққат билан ўрганишар, афюн, героинни Ўзбекистон, Қозоғистон, Тожикистон, Қирғизистон орқали Россияга, Фарбий ва Шарқий Европага катта партияларда хавфсиз ўтказиш йўлларини зўр бериб қидиришарди, оммавий ишсизлик кишиларни тирикчилик воситаларини излашга мажбур этишидан фойдаланиб, ташувчиларни, йўлбошловчиларни ёллашарди.

1991—1992 йилларда Тожикистон Республикасининг Тоғли Бадахшон Автоном области (ТБАО) билан Афғонистон ўртасидаги чегарадаги вазият амалда назорат қилинмасди. Афғонистон, Покистондан бу ерга афюн катта партияларда келтириларди, кейин баланд тоғлар узра ўтган, амалда назорат қилинмайдиган ягона Хорог — Ўш трассасидан Фарғона водийсига келтириларди. Сўнг Қирғизистон, Ўзбекистон, Қозоғистон орқали Россияга, Балтия мамлакатларига жўнагиларди, зеро бу пайтга келиб у ерларда барқарор нарқобозор шаклланганди.

Ўша пайтда юзага келган вазиятни яхшироқ тушуниб олиш учун Тожикистон Республикаси Тоғли Бадахшон Автоном областининг ижтимоий-иқтисодий аҳволини тасаввур этиш зарур. Саноати (нон заводи, кам қувватли тикувчилик корхоналари, маҳаллий яримқимматбаҳо тошларга ишлов берувчи яримкустар фабрика) ва қишлоқ хўжа-

лиги заиф ривожланган ТБАО аҳолиси — 200 минг нафардан зиёд киши — совет йилларида тўғридан-тўғри марказдан таъминланарди. Бу ерда марказлашган ёки «Москва» таъминоти тизими амал қиларди. СССР Иттифоқи парчаланиши биланоқ марказлаштирилган таъминотнинг тухтаб қолиши ТБАО аҳолисининг кўпчилиги олдига ҳаёт-мамонт масаласини кундаланг қўйди.

Бир томондан, тожик-афғон чегарасининг амалда очиклиги, иккинчи томондан эса, турмуш даражасининг ялпи кескин пасайиши минтақада жинойий вазиятни кескин мураккаблаштирган, маҳаллий аҳолини наркобизнесга жалб этишга кумаклашган омиллардан бўлди.

Афғонистоннинг Зебака районида (афғон Бадахшони) истиқомат қилувчи этник тожиклар ва қирғизлар ҳам шу каби аҳволга тушиб қолишди. Бу ерда турмуш шароити шафқатсиз, ҳар қандай мол айирбошланарди. На поликлиника, на мактаб бор, кўчманчиларнинг барчаси саводсиз эди. «Толибон» исёнчилари ўз курашларини афғон сотишдан келадиган даромад билан молиялаштиришарди, ғалаба қозонишлари муқаррарлигини таъкидлашгани—таъкидлашганди... Ушбу ҳаракат иштирокчиларининг кўпчилиги бир неча йил давомида гиёҳванд модда истеъмол қилиб келганлигини кўрганлар бор. Халқаро экспертлар баҳолашича, Афғонистондаги кўчманчи қирғизларнинг 90 фоизга яқини, 10—12 ёшдан бошлаб, афғон истеъмол қилишади¹.

Полковник А. Зеличенко Тоғли Бадахшон Автоном области аҳолиси билан ёзиб олган кўп ҳикояларга кўра, 1991—1994 йилларда тожик — афғон чегарасида афғон, ҳашиш айирбошланадиган товарга айланган. Афғонистонга уй-рузғор буюмлари, кенг истеъмол моллари, пойабзал, кийим-кечак, кейинчалик эса — маиший техника ўтказиларди. У ердан жуда паст баҳоларда контрабанда йўли билан афғон келтириларди. Кейин у Хорог — Уш трассаси бўйлаб Қирғизистонга жунатилар, у ерда яна сотиларди ёки озиқ-овқат моллари ва зарур буюмларга алмаштириларди. Шу сабабли 1991—1994 йилларда чет элдан оқиб келган, тез орада наркоекспансия тусини олган афғон афғони ҳали куч тўпламаган, пароканда ҳолдаги миллий ҳуқуқни муҳофаза қилиш органларининг ҳам, Марказий Осиёнинг янги суверен давлатлари аҳолисининг ҳам қатъий қаршилигига учрамади.

1994 йил ўртасига келиб вазият ўзгарди. Уюшган жиноятчи гуруҳлар «ёввойи мувоза»ни аста-секин сиқиб чиқаришди. Бироз кейинроқ улар орасида таъсир соҳаси учун рақибларни жисмоний йўқотишгача борган шафқатсиз кураш авж олиб кетди.

Тожикистондаги фуқаролар уруши даврида урушаётган қуроли тузилмалар афғон эвазига қурол-аслаҳа, озиқ-овқат, ўқ-дори сотиб

¹ Александр Зеличенко. История афганской наркоекспансии 1990-х. — www.netlib.info/8/1/30.php

олишган. Гиёҳванд модда «асосан Тоҷикистоннинг Тоғли Бадахшон Автоном области орқали ўтиб келади. ТБАОнинг Афғонистон билан чегарасининг узунлиги йўлни тўсиш жуда қийин бўлган тоғлар, даралар, дарёлар орқали 370 километрни ташкил қилади. ТБАОни давлат чегарасидан 21 йўл кесиб ўтади. Уларни назорат қилиш ва айна маҳалда Покистон, бин Ладен сингари халқаро террорчилар куруллантириб турган толибларга қарши уруш олиб бориш жуда мураккаб ишдир»¹.

Гиёҳванд моддалар МДХ чегаралари томон толиблар назорати остидаги шимоли-ғарбий вилоятлар орқали жунатиларди. Покистоннинг шимолини ҳам қамраб олган шимоли-шарқий йўл мазкур йўналишдан унчалик қолишмасди. Агар толиблар шимоли-ғарбий йўналишда гиёҳванд моддаларнинг катта партиясини асосан танитувчи белгилар қўйилмаган вертолётлар орқали ташишган бўлса, шимоли-шарқий йўналишда контрабандистлар наркоюкларни Тоҷикистонга чегарадаги Панж дарёси орқали меъшларда оқизиб жунатишар, айна маҳалда ўтиш қийин бўлган сўқмоқлардан ҳам фойдаланишарди.

Наркобизнесни ўз назорати остига олишни истаган уюшган жиний гуруҳлар бойлик орттиришнинг жуда нозик йўлларида тобора кўпроқ фойдалана бошлашди.

Тоҷикистондан Европага етиб боргунича героиннинг нархи 63 барабар ошади: Тоҷикистон Бадахшониди 1 кг героин 4 мингдан 8 минг долларгача, Душанбада 12—17 минг доллар, Тошкентда 30—40 минг доллар, Москвада 150—200 минг, Европада 250—300 минг доллар туради. Гиёҳванд моддалар нархининг йўл бўйлаб бу қадар ошиб бориши, айниқса, турмуш даражаси паст бўлган Марказий Осиё ва бошқа давлатларнинг айрим фуқаролари учун бу моддани ташишда юзага келиши мумкин бўлган хавф-хатарни оқлайдиган рағбат бўлиб, уларни гиёҳванд моддани контрабанда йўли билан ташиб боришга ундади. Бу бозорда ҳукмрон бўлиш учун уюшган наркогуруҳлар ўртасида, шу жумладан Марказий Осиёдаги наркогуруҳлар ўртасида ҳам шиддатли кураш кетмоқда. Этник жиноятчи гуруҳлар бу моддани ташишда аёллар ҳамда болалардан фойдаланишмоқда. Курьерлар орасида даромади кам ва жиний дунё билан боғланмаган, бир марта ёлланган шахслар кўпчиликини ташкил қилади.

Ҳар қандай шаклдаги наркоэкспансия, қоидага кўра, «эркин савдони ҳимоялаш» ёки эркин диний эътиқодни таъминлаш каби эзгу баҳона билан амалга оширилиши эътиборни тортади. 1999—2000 йилларда Боткенда бўлиб ўтган воқеаларни бунга мисол қилиб келтириш мумкин. Ўшанда Қирғизистоннинг Ўш вилояти Боткен ва Чўн-Олай районлари ҳудудига бостириб кирган жангариларнинг тактика-

---

¹ Сборник документов по международному сотрудничеству. (1992—2000 гг.) — Бишкек, 2000, МВД, 2001.— 400—402-бетлар.

сини таҳлил қилган кўпгина мутахассислар халифаликни барпо этиш, ислом софлиги учун кураш тўғрисидаги баландпарвоз шиорлар ва бошқа сафсатабозликлар ортида яна бир мақсад — гиёҳванд моддаларни Афғонистондан Марказий Осиёга ва ундан нари — Россияга ташиш учун янги йўллари аниқлаш ҳам бўлганлиги тўғрисида хулосага келишди.

Кейинчалик гадоё топмас дараларда қурол-аслаҳа ва гиёҳванд моддалар яширилган жойларнинг аниқланиши, шунингдек ИИБ тезкор гуруҳлари томонидан аниқланган бошқа нарсалар бундай хулосаларнинг тўғрилигини бевосита исботлади. Масалан, Боткен воқеалари жараёнида Қирғизистон ҳудудига қилинган биринчи қуролли ҳужумда фаол иштирок этган ака-ука Шерали ва Қурсан Ақбўтаевлар фош этилди. Боткендаги Раут-Каут қишлоғида туғилиб ўсган бу шахслар жанговар ҳаракатларда бевосита иштирок этишмаган ва, ҳатто, аввал ҳам экстремистик мазмундаги адабиётларни тарқатишда жалб этилишмаган. Уларнинг асосий вазифаси гиёҳванд моддаларни ташиш мумкин бўлган сўқмоқларни аниқлашдан иборат бўлган.

Фош этилган бу шахсларнинг тақдири жангарилар раҳбарларини ташвишга солди. Бунинг сабабини, бир қарашда, тушуниб бўлмасди. Ака-ука Ақбўтаевлар ҳибсга олинishi биланоқ жангарилар раҳбарлари ҳуқуқни муҳофаза қилиш органларига уларни гаровга олинган япон геологларига айирбошлашни таклиф қилишди. Бунгача улар гаровга олинганларни катта миқдордаги пул эвазига қайтаришни қатъиян рад этганлигини таъкидлаб ўтиш лозим. Бу гал эса Ақбўтаевларга нафақат японларни, балки таржимонни, Қирғизистон Республикасининг бошқа юқори мартабали шахсларини ҳам айирбошлашга розилик беришди.

Бу, табиийки, шунчаки эзгу иш эмасди. Ушанда экстремистларни бунга мажбур этган ягона сабаб гиёҳванд моддаларни ташиш мумкин бўлган сўқмоқларни аниқлаган ҳамда қирғиз тупроғида узоқ вақт қолишни мўлжаллаётган каллакесарлар тузилмаларига бундан буён ҳам разведка хизмати кўрсатиши шарт бўлган ўз хабаргирларидан айрилиб қолмаслик истаги эди. Узоқ давом этган оғир музокара-лардан сўнг айирбошлаш амалга оширилди, Шерали Ақбўтаев шу ондаёқ Тожикистондаги жангарилар лагерларида кўздан йўқолди, Афғонистонга ўтиб, экстремистик марказ раҳбарий кенгаши таркибига кирди ва у ерда катта ҳажмдаги ахборотга эга, биринчи навбатда, Қирғизистон ҳудуди, Боткендаги наркосўқмоқлар, наркотрафикни давом эттиришга шай турган агентлар ҳақидаги маълумотларни билладиган муҳим шахсга айланиб қолди. У экстремистик марказ раҳбарияти учун шуниси билан жуда қадрли эди.

Бугунги кунга келиб, экстремист жангариларнинг Фарғона во-дийси ҳудудида халифалик барпо этишдан ташқари яна бир мақса-

ди — гиёҳванд моддаларни ташиш мумкин бўлган сўқмоқларни аниқлаш ҳам бўлганлиги шубҳасиз. Бу — исботланган факт. Фақат бир нарса — улар учун қай бири: халифалик йўлида жиҳод қилиш муҳим бўлганми ёки гиёҳванд моддаларни ташиш мумкин бўлган йўллари аниқлашми — шуниси тушунарсизлигича қолмоқда. Тадқиқотчиларнинг кўпчилиги исломни тиклаш учун ҳозир кураш олиб бораётганлар фақат ўзлари ишлаб чиқараётган гиёҳванд моддаларни шимолга тўсиқсиз ташиб кетиш имкониятига эга бўлиш учунгина халифаликни, яъни ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар назорат қилмайдиган ҳудудни барпо этишга уринишмоқда, деган фикрда иттифоқдирлар.

ХУЛОСА

Қадим замонларда пайдо бўлган ва узоқ даврлар мобайнида глобаллашув томон эволюцияда бўлган терроризм учинчи минг йиллик бошига келиб башарият тамаддунининг мавжуд бўлишига хавф-хатар туғдираётган даҳшатли вайронкор кучга айланиб бормоқда. Бутун жаҳонда террорчилик ҳаракатлари сони, қўлами ва шафқатсизлиги ошиб бораётгани ушбу фикрнинг тўғрилигини тасдиқламоқда. Бинобарин, террорчилар раҳбарларининг ялпи қирғин қуролини ўз қўлларига олишга интилаётганликлари тўғрисидаги баёнотлари алоҳида ташвиш туғдиради.

Жаҳондаги аввал тарқоқ бўлган террорчилик гуруҳлари ХХ асрнинг 60—80-йилларида фаол алоқа ўрнатишга киришишди, ягона ташкилот бўлиб бирлаша бошлашди, яъни террорчилик халқаро тус касб этди. Бу жараёнда ОАВ катта роль ўйнади. Манфаатдор хорижий кучлар эътиборини тортиш йўли билан ўзининг ёки ўзгаларнинг ҳукуматига таъсир кўрсатиш имконияти пайдо бўлган чоғда, бошқача айтганда, террорчилик ҳаракатлари тўғрисидаги фактни жаҳон ОАВ орқали халқаро жамоатчиликка етказиш мумкин бўлган пайтда «анъанавий» терроризм халқаро терроризмга айлана бошлади. Ҳозирги халқаро терроризмни жаҳон ОАВсиз тасаввур этиб бўлмайди, улар туфайли терроризм сайёраамизнинг истаган нуқтасидаги вазиятнинг ривожланишига таъсир кўрсатиш имконига эга бўлди.

Халқаро терроризм сингари феноменнинг ривожланиши жаҳон иқтисодиётининг байналмилаллашув жараёни тугаланган вақтга, яъни чет элдаги иқтисодий манфаатлар Яқин Шарқдаги халқаро террорчилик гуруҳларини, энг аввало, ўзларининг иқтисодий манфаатларини қондириш ва шу манфаатлар тақозо этувчи сиёсий вазифаларни ҳал этиш воситаси сифатида махфий қўллаб-қувватлаётган айрим давлатлар учун жуда муҳим бўлган даврга тўғри келиб қолди.

Ақидапарастлик ХХ аср бошида Яқин Шарқ ислом жамиятининг европача намунада модернизация қилинишига муносабат тариқасида

юзага келди, натижада минтақа мамлакатларида мутлақо дунёвий сиёсатчилар олдинги маррага чиқиб, илгари дунёвий ва диний ҳоқимият-ни ўз қўлларида бирлаштирган руҳонийлар вакиллари орқага сурилиб қолишди. Кейинчалик, асосан икки буюк давлат — АҚШ ва СССРнинг «совуқ уруш» руҳида қарама-қарши туриши билан боғлиқ сиёсий воқеалар, табиийки, экстремистлар мафкурасига муайян таъсир кўрсатди. Натижада бош мақсади исломий давлат — халифаликни барпо этишдан иборат бўлган купсонли террорчилик гуруҳлари юзага келди.

Диний-экстремистик ташкилотларнинг етакчилари жамиятнинг ўзига тўқ қатламлари вакиллари, юқори даражада билимга ва ижтимоий мақомга эга шахслар эканлигини таъкидлаб ўтиш жоиз. Бироқ террорчилик ҳаракатлари ижрочиларининг асосий қисми мусулмон мамлакатлардаги аҳолининг тубан қатламларидан чиққан кишилардир. Замонавий халқаро террорчилик билан боғлиқ кишиларнинг асосий захирасини айнан ана шу тоифа ташкил этади, чунки улар экстремистларнинг «ижтимоий адолат»га, «хулафои рошидин» даврига, яъни умумий тенглик даврига қайтиш борасидаги даъватларига маҳлиё бўладилар. Бу ғояларнинг хаёлийлигини тарихий жараён аллақачон исботлагани билан ақидапарастларнинг ишлари йўқ. Улар мисол тариқасида Яқин Шарқдаги Кувейт, Саудия Арабистони сингари фаровон воҳдаларни кўрсатишади. Айни маҳалда ушбу мамлакатларнинг фаровонлиги халифаликнинг идеал иқтисодий қонунларига эмас, балки нефтдан келадиган долларларнинг туганмас оқимига асосланиши ҳақида улар лом-мим дейишмайди.

Ҳозирга қадар чўзилиб келаётган, купчилик тадқиқотчилар «барча жиҳодларнинг онаси» деб атаётган афғон уруши жиҳоддан ақидапарастлар мафкурасини ривожлантириш ҳамда сиёсий мақсадларда фойдаланишда катта аҳамият касб этди. Афғонистондаги уруш муайян ғолиб ҳам, мағлуб ҳам бўлмаган замонавий оғир можаролар намунаси бўлиб қолди. Собиқ Югославиядаги, Шимолий Кавказдаги можароларни ҳисобга олганда, бу концепция янгича маъно касб этади.

НАТО/СЕАПнинг Бухарестдаги саммитида сўзлаган нутқида: «НАТОнинг тобора сиёсий тузилма шаклини олаётгани бугунги кунда ҳақиқатга айланмоқда ва бу, ўз навбатида, Евроатлантика ҳамкорлик кенгаши — СЕАПни янада ривожлантириш ва мустаҳкамлашнинг яхши омилидир»¹, — деб таъкидлаган Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А. Каримов саммит иштирокчиларини кенг қўламли халқаро ҳамкорликка, Афғонистондаги вазиятни барқарор йўлга қўйиш бўйича аниқ амалий чора-тадбирлар кўришга даъват этди. Ҳозирги пайтда халқаро ташкилотлар ва алоҳида давлатлар бу йўналишда муҳим ишларни

¹ Каримов И.А. Мамлакатни модернизация қилиш ва иқтисодиётимизни барқарор ривожлантириш йўлида. 16-том.— Т.: Ўзбекистон, 2008.— 313-бет.

амалга оширишмоқда. Бироқ бугининг ўзи етарли эмас. Афғонистон ҳали ҳам жаҳон ҳамжамиятига солинаётган таҳдид манбаи бўлиб қолмоқда. Ваҳоланки, биронта ҳам алоҳида минтақа ёки мамлакат ўзини терроризм таҳдиди ва хавфидан тўлиқ ҳимояланган, деб ҳисоблай олмайди, бу офат кимни бўлса-да, четлаб ўтади, деб кафолат бера олмайди.

Бу соҳадаги вазиятнинг кейинги ривожини олдиндан айтиб, яқин истиқболда халқаро терроризм хавфи кучайиб боради, деб тахмин қилиш мумкин. Халқаро терроризмнинг минтақавий ўчоқлари ва манбалари беқарорлик ҳукм сураётган ҳамда террорчилик хавфи юқори бўлган зоналарда «интеграциялашуви» мумкин. Маҳаллий можаролар эса террорчилик йўналишидаги янги ҳаракатларни юзага келтиради ҳамда террорчилик тузилмалари сафи тўлдириб борилишини таъминлайди. Бундан ташқари, жаҳон ҳамжамиятининг кутбларга ажралиши кучаяди. Бу ҳолат мавжуд муаммоларни куч ишлатиш йўли билан ҳал этишга уриниш учун қўшимча қулай шароит яратади. Айни маҳалда, аксил-глобаллашув ҳаракатининг ижтимоий ва диний сабаблар ила асосланган, террор методини ишқа соладиган экстремистик ҳаракатлар билан қовушиб кетиши имконияти ҳам мавжуд бўлади. Шаклланаётган янги дунё тартиботини ўзгартириш талабларининг умумийлиги бундай яқинлашувга асос бўлиши мумкин.

Халқаро терроризмнинг келиб чиқиши тарихи, омиллари ҳамда манбалари жаҳон ҳамжамияти XXI асрда ядровий, оммавий қирғин қуроллари тарқалиши майдони кенгайиши, уларнинг халқаро террорчилар қўлига тушиб қолиши; нефть, газ захиралари, углеводород ресурслари мавжуд минтақалар атрофида етакчи мамлакатлар стратегик манфаатлари тўқнашуви; минтақавий можаролар ечими топилмаётгани халқаро терроризмнинг кучайиши ва кенгайиши учун қулай замин яратиши; диний экстремизмнинг халқаро терроризм билан бирлашиб кетиши ва бунинг оқибатида айрим давлатларда сепаратизм авж олиши; нодавлат халқаро ташкилотларнинг йўлланмалари билан турли диний конфессиялар ва мазҳаблар ниқоби остида Марказий Осиё давлатларига келиб, бузғунчилик ишларини олиб боровчи миссионерлар ва волонтерларнинг назоратсиз фаолияти вазиятни янада кескинлаштириши; халқаро терроризм фаолиятини молиялаштиришнинг асосий манбаи бўлган наркобизнес, қурол-яроғ савдоси тобора кучайиб бораётганлиги, ўз навбатида, вазиятни кескинлаштириши ва янада оғирроқ оқибатларга олиб келиши сингари таҳдидлар билан тўқнашиши, бу эса халқаро терроризм хавфини янада кучайтириши мумкинлигини кўрсатмоқда.

Халқаро терроризмга қарши кураш, умуман олганда, халқаро хавфсизликни таъминлашнинг универсал воситаси бўлган БМТ ҳуж-

жатлари асосида олиб борилиши даркор. Шуни қайд этиш зарурки, БМТ, Интерпол, Европа Кенгаши ва Европа Иттифоқи, МДХ қатнашчилари-ички ишлар вазирлари Кенгаши, «Саккизлик» мамлакатлари, Шанхай ҳамкорлик ташкилоти ва бошқа минтақавий ташкилотлар халқаро терроризмга қарши кураш бўйича қатор ҳужжатлар қабул қилишган ва ана шу ҳужжатларга биноан фаолият олиб боришмоқда.

Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Бош Ассамблеяси 2006 йил 8 сентябрда «Глобал контртеррористик стратегияси» Резолюциясини қабул қилди. Ушбу стратегия қуйидаги беш асосий принципларга асосланган:

1. Одамларни терроризмдан ёки уни қўлашдан воз кечишлари зарурлигига ишонтириш;

2. Террорчиларни ҳужум воситаларига эгалик қилишларидан маҳрум этиш;

3. Давлатлар терроризмни қўллаб-қувватлашининг олдини олиш;

4. Давлатларнинг терроризмни бартараф этиш бўйича имкониятларини мустаҳкамлаш;

5. Инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилиш халқаро терроризмга қарши курашнинг муҳим тамойиллари бўлиб, терроризм таҳдидига қарши ҳаракат қилишни кучайтириш доирасида миллий ва халқаро доираларда ҳуқуқ устуворлигини таъминлашга қаратилган¹.

Шунингдек, терроризмга қарши курашда иқтисодий соҳа катта аҳамият касб этади, чунки халқаро терроризмни унинг иқтисодий негизидан маҳрум қилиш ушбу ҳодисага қарши курашда жиддий қурол ҳисобланади. Халқаро терроризмга қарши курашиш, шу жумладан куч ишлатиш воситасида кураш олиб бориш икки энг муҳим шартни бажаргандагина — террорчилик гуруҳлари наркобизнес ва нолегал қурол-яроғ савдосига асосланувчи молиявий негизидан маҳрум қилингандагина ҳамда турмуш даражаси жаҳон миқёсида тенглаштирилгандагина самарали бўлиши мумкин.

XX аср охири — XXI аср боши — экстремизм Марказий Осиё ҳудудига тарқалган давр. Бунинг бир қатор объектив сабаблари бор. Бироқ, барибир, асосий сабаб нефть, газ, бошқа кўплаб табиий бойликлар захирасига эга бўлган ҳамда Евроосиёнинг асосий савдо йўллари чорраҳасида жойлашган минтақанинг геосиёсий ва иқтисодий жиҳатдан жозибadorлигидир. Террорчилар Марказий Осиёни назорат остига олиш мақсадида собиқ Совет Иттифоқининг ёш мустақил давлатларида вазиятни издан чиқаришга, жамиятни ажратиб юборишга уринишди. Ҳатто конституциявий тузумни ағдаришга ҳам интилишлар бўлди. Бироқ Ўзбекистон Республикасининг кўп миллатли хал-

¹ Қаранг: Интерпол против терроризма//Сборник международных документов.— М.: ИНФРА — М, 2008.— С. 3.

қини танлаган истиқлол ва тараққиёт йўлидан қайтариб бўлмаслигини тарих кўрсатди. Зеро, Президент Ислам Каримов ҳар қайси давлат ҳудуди чегараларини дахлсиз сақлашда ҳарбий куч-қудрат, қуроли кучлар сув билан ҳаводек зарурлигини таъкидлаб, халқимиз, авваламбор, ёш авлодимиз маънавий оламининг дахлсизлигини асраш учун биз нималарга таяниб-суяниб иш олиб боришимиз керак, деган саволни ўртага ташладилар ва жавобига: «Мен, ҳаётда кўп бора ўз тасдиғини топган ҳақиқатдан келиб чиққан ҳолда, бу масалада шундай деган бўлардим: тобора кучайиб бораётган бундай хатарларга қарши доимо сергак, огоҳ ва ҳушёр бўлиб яшашимиз зарур. Бундай таҳдидларга қарши ҳар томонлама чуқур ўйланган, пухта илмий асосда ташкил этилган, мунтазам ва узлуксиз равишда олиб бориладиган маънавий тарбия билан жавоб бериш мумкин»¹,— дедилар.

---

¹ *Каримов И.А.* Юксак маънавият — енгилмас куч. Т.: Маънавият, 2008.— 115—116-бетлар.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислом Каримовнинг халқаро терроризмга қарши кураш соҳасидаги фаолияти хроникаси

1993 йил

28 сентябрь. Президент Ислом Каримов Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Бош Ассамблеясининг 48-сессияси минбаридан нутқ сўзлаб, Ўзбекистон экстремизми, террорчиликни, ҳар қандай қўринишдаги диний фанатизм ва ақидапарастликни қатъиян қоралайди деб таъкидлади.

1994 йил

2 август. Республика Президенти Ислом Каримов БМТнинг Афғонистондаги махсус миссияси раҳбари, БМТ Бош котибининг махсус вакили Маҳмуд Мистирий ва БМТнинг Афғонистонга инсонпарварлик ёрдами кўрсатишни мувофиқлаштирувчи бюроси директори Миссурис Сотирисни уларнинг илтимосига биноан қабул қилди. Сўхбат чоғида БМТнинг минтақавий можароларни, жумладан, Афғонистондаги ҳамда Тожикистон — Афғонистон чегарасидаги вазиятни тинч йўл билан ҳал этиш борасидаги саъй-ҳаракатларини фаоллаштириш масалалари муҳокама қилинди.

1995 йил

11 ноябрь. Президент Ислом Каримов ва Покистон Бош вазири Беназир Бхуттонинг учрашуви бўлиб ўтди. Унда минтақада тинчлик ва хавфсизликни таъминлаш, Афғонистондаги вазиятни барқарорлаштириш билан боғлиқ масалалар юзасидан фикр алмашилди.

1996 йил

1 октябрь. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислом Каримов раслигида Миллий хавфсизлик кенгашининг навбатдан ташқари мажлиси бўлди. Кенгашда қўшни Афғонистон Ислом давлатида «Толибон» ҳаракати мамлакат пойтахти Кобулда ҳокимиятни эгаллаб олгани натижасида вужудга келган ташвишли ҳарбий-сиёсий вазият кўриб чиқилди.

24 январь. Ўзбекистон раҳбари Ислом Каримов тинчликни сақлаш, ҳозирги мураккаб сиёсий шароитда Ўзбекистонда миллий зиддиятларнинг олдини олиш борасидаги улкан хизматлари учун Фан, таълим, индустрия ва санъат халқаро академиясининг фахрий аъзоси этиб сайлангани тўғрисида Америка Қўшма Штатларидан хабар келди. Академия Президенти Михаил Бахмутский Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислом Каримов Марказий Осиёда биринчи бўлиб бу халқаро академиянинг фахрий аъзоси этиб сайланганини таъкидлади.

28 январь. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислом Каримов Россия Федерацияси ташқи ишлар вазири Е. Примаков, мудофаа вазири П. Грачёв ҳамда Мустақил Давлатлар Ҳамдустлигига аъзо мамлакатлар билан ҳамкорлик вазири В. Серовни қабул қилди. Учрашувда икки мамлакат ўртасидаги ўзаро алоқаларни ривожлантириш билан боғлиқ масалалар ҳақида суз борди. Шунингдек, қўшни Тожикистон Республикасида юзага келган вазият, Тожикистон – Афғонистон чегарасидаги воқеаларга доир масалалар муҳокама қилинди.

24 апрель. Президент Ислом Каримов Европада Хавфсизлик ва ҳамкорлик ташкилотининг «Марказий Осиё: Европада Хавфсизлик ва ҳамкорлик ташкилоти доирасида кенг қамровли хавфсизлик ва минтақавий можаролар» симпозиуми қатнашчиларига табрик йўллади.

3 май. Президент Ислом Каримов мамлакатимизда меҳмон бўлиб турган БМТ Бош котиби уринбосари, БМТнинг наркотик моддалар устидан назорат қилиш бўйича дастури ижрочи директори Жиоржио Жиакомеллини қабул қилди. Учрашувда Марказий Осиёнинг қорадори маҳсулотлари олиб утиладиган ҳудудга айланишига йўл қўймаслик чоралари муҳокама этилиб, минтақада наркобизнес кучайишининг олдини олишда БМТнинг наркотик моддалар устидан назорат қилиш бўйича дастури билан ўзаро куч-ғайратни бирлаштириш зарурлиги қайд этилди.

7 май. Президент Ислом Каримов гиёҳванд моддалар устидан назорат қилиш соҳасида ҳамкорлик бўйича халқаро семинар-конференция қатнашчиларига табрик йўллади.

30 май. Республикамиз Президенти Ислом Каримов Европада Хавфсизлик ва ҳамкорлик ташкилоти парламент ассамблеяси президенти Франк Свален раҳбарлигидаги делегация аъзоларини қабул қилди. Суҳбат чоғида мамлакатимиз раҳбари Марказий Осиё минтақасида хавфсизлик ва ҳамкорлик юзасидан биргаликда ўтказилаётган тадбирлар муҳим аҳамиятга эга эканини айтди.

25 июнь. Президент Ислом Каримов Оқ уйда АҚШ Президенти Билл Клинтон билан учрашди. Суҳбат чоғида мамлакатларимиз ўртасидаги алоқаларни ривожлантириш, ҳамкорликнинг ҳуқуқий асосларини кенгайтириш, Марказий Осиёда барқарорлик ва хавфсизлик масалалари хусусида фикр алмашилди.

2—3 декабрь. Лиссабонда ўтган ЕХХТга аъзо 54 мамлакатнинг давлат ва ҳукумат бошлиқлари қатнашган ушбу учрашувда мазкур ташкилот фаолиятининг устувор йўналишлари белгилаб олинди. Унда Европада хавфсизлик архитектурасини барпо этиш масалалари муҳокама қилинди. Анжуманда Президент Ислом Каримов нутқ сўзлади.

1997 йил

22 январь. Мамлакатимиз раҳбари Ислом Каримов БМТнинг Афғонистондаги махсус миссияси раҳбари Норберт Холлни қабул қилди. Суҳбат чоғида Афғонистонда тинчлик ўрнатиш, қарама-қарши томонлар ўртасида ўзаро тинч музокараларни бошлаш жараёни билан боғлиқ масалалар муҳокама этилди.

5 февраль. Президент Ислом Каримов давлат котиби ўринбосари Робин Линн Рафаэлни қабул қилди. Учрашувда икки мамлакат ўртасидаги алоқаларни ривожлантириш, жумладан, иқтисодий ва маданий соҳалардаги ҳамкорликни кенгайтириш билан боғлиқ масалалар муҳокама этилди. Шунингдек, сўнги пайтларда Афғонистонда вужудга келган сиёсий вазият ҳамда бошқа минтақавий муаммолар юзасидан фикр алмашилди.

28 май. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислом Каримовнинг «Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари» номли китобини «Ўзбекистон» нашриёти ўзбек ва рус тилларида босмадан чиқарди.

21 август. Президент Ислом Каримов БМТ Бош котибининг Афғонистондаги махсус вакили Ладхар Браҳими бошчилигидаги делегация аъзоларини қабул қилди. Суҳбат чоғида БМТнинг Афғонистондаги фаолияти ҳамда минтақавий хавфсизлик билан боғлиқ масалалар юзасидан атрофлича фикр алмашилди.

15 сентябрь. Тошкентда «Марказий Осиё – ядро қуролидан холи зона» мавзuidaги халқаро конференция иш бошлади. Унда 56 давлат ва 16 халқаро ташкилотдан вакиллар иштирок этди. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислом Каримов конференцияда қатнашди ва нутқ сўзлади.

23 сентябрь. Ўзбекистон Президенти Ислом Каримов Тошкентда ўтатган ЕХХТ парламент ассамблеяси кенгайтирилган бюросининг мажлиси ва «Марказий Осиё ва Кавказда минтақавий хавфсизлик ҳамда сиёсий, иқтисодий, ижтимоий ва гуманитар масалалар» семинари қатнашчиларига табрик йўллади.

1998 йил

31 март. Ўзбекистон Президенти Ислом Каримов Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Бош котибининг Афғонистондаги махсус вакили Ладхар Браҳимини қабул қилди. Суҳбат чоғида минтақада хавфсизлик ва барқарорликни сақлаш, Афғонистондаги қуроли моҳароларни тинч йўл билан ҳал этиш ва бошқа масалалар бўйича Ўзбекистон билан БМТ ҳамкорлигини янада кенгайтириш хусусида фикр алмашилди.

22 сентябрь. Ўзбекистон Президенти Ислом Каримов Европада хавфсизлик ва ҳамкорлик ташкилоти Бош котиби Жанкарло Арогонани қабул қилди.

22 октябрь. Ўзбекистон Президенти Ислом Каримов Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Бош котибининг Афғонистондаги махсус вакили Лаҳдар Браҳимини қабул қилди. Учрашувда фожиавий кўлами ва хавфи ғоят катта бўлган Афғонистон муаммосини тинч йўл билан ҳал этиш ва минтақавий хавфсизликни мустақамлаш билан боғлиқ масалалар мулоқотнинг бош мавзуси булди.

17 февраль. 16 февраль куни мамлакатимиз пойтахти Тошкентда содир этилган террорчилик ҳаракатлари оқибатида ҳалок бўлган юртдошларимизни хотирлаш мақсадида Президент Ислом Каримов «Тошкент шаҳридаги фожиали ҳодисалар муносабати билан мотам куни эълон қилиш тўғрисида» ги фармонга имзо чекди.

23 февраль. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислом Каримов 16 февралда Тошкент шаҳрида руй берган террорчилик ҳаракатлари муносабати билан ҳамдардлик билдирган хорижий давлатлар бошлиқлари, халқаро ташкилотлар раҳбарлари, жамоат арбоблари, таниқли фан ва маданият намояндалари, чет эл фирма ва компаниялари вакиллари, минглаб ватандошларимизга матбуот орқали миннатдорлигини билдирди.

25 апрель. Президент Ислом Каримов Вашингтонда жойлашган «Рейган Билдинг» саройида НАТОнинг 50 йиллигига бағишлаб ўтказилган саммитнинг ялпи мажлисида иштирок этди ва нутқ сўзлади.

19 июль. Президент Ислом Каримов Тошкентда иш бошлаган Афғонистон муаммолари буйича «6 + 2» гуруҳининг навбатдаги учрашувида иштирок этди ва нутқ сўзлади.

17 ноябрь. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислом Каримов Европада Хавфсизлик ва ҳамкорлик ташкилоти (ЕХХТ) нинг навбатдаги саммитида иштирок этди. Президент Ислом Каримов саммитда иштирок этаётган давлатлар раҳбарлари орасида биринчиларидан бўлиб сўзга чиқди. У ўз нутқида ЕХХТ нинг бугунги фаолияти, келажакдаги вазифаларига тўхталиб, унинг минтақавий можароларни бартараф этиш, террорчилик ва экстремизмга қарши курашдаги ўрни ва иштирокини кучайтириш лозимлигига эътибор қаратди. Президент Ислом Каримов **терроризмга қарши кураш халқаро марказини** ташкил этиш таклифини илгари сурди.

21 июнь. Президент Ислом Каримов МДХ мамлакатлари давлат раҳбарлари кенгаши мажлисида иштирок этди. Мажлисида кенгашнинг эркин савдо зонасини яратишга қаратилган қарорларининг бажарилиши, Ҳамдўстликни 2005 йилгача ривожлантириш борасида амалга ошириладиган ишлар дастури, МДХнинг террорчиликка қарши кураш марказини ташкил этиш, шунингдек, ушбу тузилма таркибидаги давлатларнинг 2003 йилгача халқаро террорчилик ва экстремизмга қарши кураш дастури тўғрисидаги масалалар муҳокама қилинди.

20 август. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислом Каримов Марказий Осиёнинг тўрт мамлакати – Ўзбекистон, Қозоғистон, Қирғизистон ва Тожикистон давлат раҳбарларининг Бишкек шаҳрида бўлиб ўтган учрашувида қатнашди. Йиғилишда асосий эътибор минтақадаги барқарор ҳаётни муҳофаза қилиш масаласига қаратилди. Шу муносабат билан халқаро террорчилик, диний ва сиёсий экстремизм каби иллатларга қарши курашда қўшма чора-тадбирлар қўллаш ҳақида ўзаро келишиб олинди.

22 август. Ўзбекистон Республикаси Президенти, Қуролли Кучлар Олий Бош қўмондони Ислом Каримов Сурхондарё вилоятининг тоғли ҳудудлари орқали юртимизга суқилиб киришга интилган халқаро террорчиларни тутатиш операцияси давом этаётган Сариосиё ва Узун туманларида бўлди.

Президент Ислом Каримов бирлашган қуролли кучларнинг Сариосиё аэропортидаги штабида бўлиб, жанговар ҳаракатларда иштирок этаётган аскар ва офицерлар билан суҳбатлашди. Юртбошимиз, аввало, босқинчиларга қарши курашаётган ҳарбийларнинг кайфияти, қурол-яроғи, яшаш шароити билан қизиқди. Асосий мақсад мазкур операцияни тезроқ тутатишга эмас, балки иложи борича қурбон бермасдан яқунлашга қаратилиши лозимлигини таъкидлади.

6 сентябрь. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислом Каримов «Террорчи гуруҳлар таркибига адашиб кириб қолган Ўзбекистон фуқароларини жиноий жавобгарликдан озод этиш тўғрисида» ги Фармонга имзо чекди.

15 декабрь. Президент Ислом Каримов «Терроризмга қарши кураш тўғрисида» ги Ўзбекистон Республикаси қонунини тасдиқлади.

2001 йил

5 октябрь. Президент Ислом Каримов оммавий ахборот воситалари вакиллари учун матбуот анжумани ўтказди. Анжуман аввалида Президент оммавий ахборот воситалари учун баёнот берди.

Давлатимиз раҳбари АҚШда амалга оширилган ваҳшиёна террорчилик хуружларидан сўнг Афғонистон ва унинг атрофида бўлаётган воқеалар тўғрисида хориж оммавий ахборот воситалари орқали турли хабарлар тарқатилаётганини таъкидлаб, уларнинг баъзиларида Ўзбекистонга нисбатан туҳмат гаплар ҳам борлигини айтиб ўтди. Давлатимиз раҳбари дунёнинг аксарият мамлакатлари бугунги кунда террорчиларга қарши бошланган курашга қўшилганини ва Ўзбекистон ҳам бу курашдан четда турмаслигини яна бир бор таъкидлади.

10 октябрь. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислом Каримовнинг ЎЗА мухбири билан суҳбати «Тинчлик учун курашмоқ керак» сарлавҳаси остида оммавий ахборот воситаларида эълон қилинди.

30 октябрь. Президент Ислом Каримов Оқсаройда АҚШ Қуролли Кучлари Марказий қўмондонлиги бош қўмондони Томми Фрэнксни қабул қилди. Учрашувда халқаро террорчиликка қарши кураш масаласи, минтақадаги ҳарбий-сиёсий ҳолат, жумладан, Афғонистондаги вазият муҳокама қилинди. Томонлар Ўзбекистон Республикаси билан АҚШ ўртасидаги ҳарбий-техникавий ҳамкорликни ривожлантириш масаласи юзасидан фикр алмашди.

4 ноябрь. Президент Ислом Каримов Оқсаройда Америка Қўшма Штатлари мудофаа вазири Дональд Рамсфельдни қабул қилди. Учрашувда минтақадаги ҳарбий-сиёсий ҳолат, хусусан, Афғонистондаги вазият, у ерда амалга оширилаётган антитеррор операцияси, шунингдек, Ўзбекистон ва АҚШ ўртасидаги ҳарбий-техникавий ҳамкорлик билан боғлиқ масалалар муҳокама қилинди.

2002 йил

4 март. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислом Каримов Оқсарой қароргоҳида Афғонистон Муваққат Ҳукумати Раиси Ҳамид Карзайни қабул қилди.

12 март. Ислом Каримов Оқ уйда АҚШ Президенти Жорж Буш билан учрашди. Суҳбат чоғида икки мамлакат ўртасида стратегик ҳамкорликни кенгайтириш, аксилтеррор операцияси доирасидаги ҳамжиҳатликни янада мустаҳкамлаш, шунингдек, Марказий Осиёдаги вазият, хавфсизлик ва мамлакатларимиз ўртасидаги муносабатлар билан боғлиқ масалалар муҳокама қилинди.

22 август. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислом Каримов Оқсарой қароргоҳида АҚШ Қуролли Кучлари Марказий кўмондонлиги бош кўмондони Томми Фрэнксни қабул қилди.

Учрашувда Афғонистондаги вазият, халқаро терроризм ва диний экстремизмга қарши кураш, икки мамлакат ўртасида ҳарбий ва ҳарбий-техникавий ҳамкорликни янада мустаҳкамлашга доир масалалар муҳокама қилинди.

18 октябрь. Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Бош котиби Кофи Аннан расмий ташриф билан Ўзбекистонга келди. Дўрмон қароргоҳида Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислом Каримов билан БМТ Бош котиби Кофи Аннан ўртасида учрашув бўлиб ўтди.

«Мулоқотимиз давомида эътибор қаратилмаган масала қолмади ҳисоб, — деди Президент. — Террорчиликка қарши кураш, минтақавий хавфсизлик, Орол муаммоси, тараққиёт масалалари, Ўзбекистон — БМТ муносабатлари теран таҳлил этилди».

29 октябрь. Ўзбекистон Президенти Ислом Каримов Тошкентда ўз ишини бошлаган наркотик моддалар тарқатилишига қарши кураш масалаларига бағишланган халқаро конференция қатнашчиларига табрик йўллади.

2003 йил

25 сентябрь. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислом Каримов Оқсаройда НАТО бош котиби Жорж Робертсонни қабул қилди.

Учрашувда Ўзбекистон билан НАТО ўртасидаги муносабатларни янада ривожлантириш, ташкилот доирасида кўп томонлама ҳамкорликни кенгайтириш, минтақавий хавфсизликни мустаҳкамлашга оид масалалар юзасидан фикр алмашилди.

2004 йил

24 февраль. Президент Ислом Каримов Оқсаройда Америка Қўшма Штатлари мудофаа вазири Дональд Рамсфельдни қабул қилди.

Суҳбат чоғида икки томонлама алоқалар, минтақа хавфсизлигини мустаҳкамлашга оид масалалар, Афғонистондаги вазият юзасидан фикр алмашилди.

3 март. Шанхай Ҳамкорлик Ташкилотининг 2003 йил май ойида Москвада ўтган саммитида унинг **Минтақавий аксилтеррор тузилмаси** ижроия

қўмитасини Тошкентда жойлаштиришга келишиб олинган эди. Шунга биноан 2004 йилнинг 1 январидан ана шу қўмита ўз фаолиятини бошлади.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислон Каримов 3 март куни мазкур муассаса билан танишди.

29 март. 28—29 март кунлари Тошкент шаҳрида қатор террорчилик ҳаракатлари содир этилди. Бу воқеалар натижасида ҳуқуқ-тартибот идоралари ходимларидан бир нечтаси ҳамда тинч аҳоли вакиллари қурбон бўлди ва турли даражада тан жароҳати олди.

Шу воқеалар муносабати билан Президент Ислон Каримов Ўзбекистон телевидениеси учун махсус интервью берди.

Шу интервью «Ўвуз кучлар халқимизни ўз танлаган йулидан қайтара олмайди» сарлавҳаси остида матбуотда чоп этилди.

2 апрель. Президент Ислон Каримов Америка Қўшма Штатлари Президенти Жорж Буш билан телефон орқали суҳбатлашди.

Жорж Буш Ўзбекистондаги террорчилик хуружлари халқаро террорчилик жиноятларининг узвий қисми, яъни бир кўриниши эканини қайд этди ва террорчилик ҳаракатлари қурбонларининг оила аъзоларига ҳамдардлик билдирди.

12 май. Президент Ислон Каримов Оқсаройда Россия Федерацияси мудофаа вазири Сергей Ивановни қабул қилди.

Учрашувда Ўзбекистон билан Россия ўртасида ҳарбий ва ҳарбий-техникавий ҳамкорлик, минтақада хавфсизликни таъминлаш ва Афғонистондаги вазиятга оид масалалар юзасидан фикр алмашилди.

31 июль. Президент Ислон Каримов Оқсаройда Тошкент шаҳрида рўй берган террорчилик ҳаракатлари бўйича ташкил этилган ҳукумат комиссиясининг навбатдаги мажлисини бошқарди.

12 август. Президент Ислон Каримов Оқсаройда АҚШ Куролли Кучлари штаб бошлиқлари бирлашган қўмитаси раиси Ричард Майерсни қабул қилди. Учрашувда ўзаро ҳарбий ва ҳарбий-техникавий ҳамкорлик, минтақавий хавфсизликка доир масалалар юзасидан фикр алмашилди.

6 сентябрь. Шимолий Осетиянинг Беслан шаҳрида юз берган террорчилик фожиаси жаҳон аҳлини ларзага солди. Бу мудҳиш воқеа террор балосининг мамлакат, миллат, ёш танламаслигини яна бир бор кўрсатди. Юзлаб гўдақлар, ўн гулидан бир гули очилмаган йигит-қизлар, ота-оналар террор қурбони бўлди. Шу муносабат билан Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислон Каримов Россия Федерациясининг мамлакатимиздаги элчихонасига ташриф буюрди.

20 октябрь. Президент Ислон Каримов Оқсаройда НАТО бош котиби Яап де Хооп Схефферни қабул қилди.

Мамлакатимизда ҳарбий ислоҳотларни амалга оширишда, ўқув марказлари ташкил этишда, халқаро террорчиликка қарши курашда Ўзбекистон НАТО билан яқиндан ҳамкорлик қилмоқда. Учрашувда ана шу масалалар ҳамда томонларни қизиқтирган халқаро муаммолар юзасидан фикр алмашилди.

26 август. Президент Ислон Каримов «Жиний фаолиятдан олинган даромадларни легаллаштиришга ва терроризмни молиялаштиришга қарши курашиш тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси қонунини тасдиқлади.

13 май. Президент Ислом Каримов Андижон шаҳрида руй берган воқеалар муносабати билан эрта тонгда Андижонга етиб борди. Давлатимиз раҳбари аҳволни атрофлича урганиб, тегишли ташкилот ва идораларга содир бўлган вазиятни бартараф этиш юзасидан аниқ курсатма ва топшириқлар берди.

14 май. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислом Каримов Андижон шаҳрида содир бўлган воқеалар муносабати билан Тошкентда мамлакатимиз ва хорижий оммавий ахборот воситалари вакиллари учун матбуот анжумани ўтказди.

17 май. Ўзбекистон Республикаси Бош прокуратурасида мамлакатимиз ва чет эл журналистлари ҳамда дипломатик корпус вакиллари учун матбуот анжумани ўтказилди. У Андижонда одамлар ўлимига сабаб бўлган фожиали воқеаларга, улар юзасидан бошланган тергов ишларининг боришига бағишланди.

Ўзбекистон Бош прокурори Р. Қодиров матбуот анжумани қатнашчиларига 13 май куни Андижонда руй берган воқеалар ва улар юзасидан олиб борилаётган тергов ишлари ҳақида сўзлаб берди.

Матбуот анжуманида Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислом Каримов иштирок этди. Давлатимиз раҳбари анжуман иштирокчилари эътиборини баъзи оммавий ахборот воситалари томонидан Андижон воқеалари ноҳолис талқин этилаётганига, бир ёқлама баҳоланаётганига қаратди.

19 май. Ўзбекистон Республикаси Президенти билан БМТ Бош қотиби Кофи Аннан ўртасида телефон мулоқоти бўлиб ўтди.

Сўхбат чоғида Ислом Каримов БМТ Бош қотибини шу йил 13 май куни Андижон шаҳрида содир бўлган воқеалар ҳақида батафсил хабардор қилди.

25 май. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислом Каримов Хитой Халқ Республикасига давлат ташрифи билан жунаб кетиши олдидан Тошкент аэропортида оммавий ахборот воситаларига интервью берди. Унда 13 май куни Андижон шаҳрида руй берган фожиали воқеаларга яна бир бор тухталди.

17 июнь. Президент Ислом Каримов Осиёда ҳамкорлик ва ишонч чоралари буйича кенгашга аъзо давлатлар раҳбарларининг саммитида сўзга чиқиб, айрим сиёсатчилар, давлат арбоблари ва коллектив нашрларнинг мусулмонларнинг муқаддас дини бўлмиш ислом динини халқаро терроризм билан боғлашга уринишлари, Фарб матбуотида ислом динини таҳқирлашга қаратилган ҳаракатлар содир этилаётганлиги, бирёқлама, асоссиз баҳо ва хулосалар баён қилинаётганлигига жиддий эътироз билдирди, «икки ёқлама стандарт» қўллаш ҳолларига барҳам беришга, шунингдек умумий гаплардан муайян можароли вазиятларни олдини олишга, уларни келтириб чиқарадиган омилларни аниқлаб, бартараф этишга ўтиш зарурлиги ҳақида ўз фикрларини баён этди.

14 ноябрь. Президент Ислом Каримов расмий ташриф билан Россия Федерациясига жунаб кетиш олдидан оммавий ахборот воситаларининг мухбирлари саволларига жавоб бериб, мустақил сиёсатимизни, осойишта ва барқарор ҳаётимизни барбод қилиш мақсадида уюштирилган мудҳиш ва

ёвуз ҳаракатлар, қўпоровчилик ҳаракатлари сезгир ва ҳушёр булишимизни талаб этади деди.

7 декабрь. Президент Ислом Каримов Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 13 йиллигига бағишланган тантанали маросимдаги маърузаси ва Андижон воқеалари ҳақида, бу жиноятларнинг ортида турган кучлар ва уларнинг мақсадлари ҳақида айрим хорижий ОАВларнинг бўҳтон ва уйдирмаларни овоза қилаётганлигини таъкидлади.

28 декабрь. Президент Ислом Каримов «Ёшлик» талабалар шаҳарчаси «Маънавият ва маърифат» марказида талабалар билан мулоқотда бўлиб, энергетика, нефть-газ захиралари мавжуд ҳудудларга демократия моделини киритишга ҳаракатлар ва бу масала муҳим геополитик муаммога айланаётганлигига, «универсал демократия модели» миллий манфаатимизга, ҳаёт тарзимизга қанчалик тўғри келиши ҳақида, ёшларни фалсафий тафаккур билан қуроллантириш аҳамияти каби долзарб муаммолар хусусида тўхталди.

2006 йил

14 январь. Президент Ислом Каримов Ватан ҳимоячиларига байрам табригида халқаро террорчилик, экстремизм ва тобора кўлами кенгайиб бораётган наркоагрессиянинг мамлакатнинг ҳозирги куни ва келажагига жиддий таҳдид бўлаётганлигини ва бу борадаги муҳим вазифаларни белгилаб берди.

14 июнь. Президент Ислом Каримов Шанхай Ҳамкорлик Ташкилотига аъзо давлатлар раҳбарларининг навбатдаги саммитида иштирок этиш учун сафари олдидан олий даражадаги бу учрашувда, жумладан, халқаро информацион хавфсизлик тўғрисида баёнот, халқаро терроризмга қарши биргаликда ўтказиладиган тадбирларни ташкил этиш тартиби ҳақидаги битим сингари ва бошқа 15 та ҳужжат имзоланиши кўзда тутилаётганини билдирди. Шунингдек, ёвуз кучлар фаолиятини тўғри баҳолаш, уларга қарши биргаликда курашиш, ташкилотга аъзо бўлган давлатда қўпоровчилик ҳаракатларига йўл қўймаслик, барча куч ва имкониятларни шу мақсадда бирлаштиришга даъват этди.

15 июнь. Президент Ислом Каримов Хитой Халқ Республикаси оммавий ахборот воситалари вакиллари билан учрашиб, уларга берган интервьюсида террорчилик, айирмачилик ва экстремизм каби хавф-хатарларнинг ҳар қандай кўринишларига қарши курашиш буйича Ўзбекистон ташаббуслари, жорий йилнинг март ойида Ўзбекистон ҳудудида ШХТ доирасидаги илк қўшма аксилтеррор машқлар ҳақида гапирди, **2004 йил июнда Тошкентда очилган ШХТнинг Минтақавий аксилтеррор тузилмаси** фаолияти ўзаро ҳамкорликнинг амалий ва самарадор механизмига айланиб бораётганлигига эътиборни қаратди.

13 октябрь. Президент Ислом Каримов халқ депутатлари Андижон вилояти кенгашининг навбатдан ташқари сессиясида нутқ сўзлаб, унда бугунги кунда ҳам минтақамизда, ён-атрофимизда сақланиб қолаётган мураккаб вазият, турли таҳдид ва хавф-хатарлар Андижон воқеаларини ҳар томонлама таҳлил қилишга, улардан зарур сабоқ ва хулосалар чиқаришга, заминимизда яшайдиган барча инсонларни доимий огоҳликка даъват эта-

ётганини унутмаслигимиз лозимлигини таъкидлади. Бу воқеаларга сабаб бўлган ҳолатлар ҳақида, масъулият ҳақида гапирганда, албатта, турли хулосаларга келишимиз мумкинлиги, авваламбор, шу масалага мутасадди, масъул ва жавобгар бўлган тегишли вазирлик ва идоралар — хавфсизлик хизмати, ҳуқуқ-тартибот ва милиция органлари ўз сезгирлигини йўқотгани, бундай ёвуз хуружларга тайёргарлик ҳаракатларининг олдини ўз вақтида олиш ва бартараф этишда куч ва имкониятларини курсата олмаганини афсус билан қайд этди.

2007 йил

14 январь. Президент Ислом Каримов Ватан ҳимоячиларига байрам табригида мамлакатимизда қабул қилинган Миллий хавфсизлик концепциясига асосланиб, Марказий Осиё минтақасида тез суръатлар билан ўзгариб бораётган ижтимоий-сиёсий вазиятни ҳисобга олган ҳолда, юзага келаётган таҳдид ва хатарларнинг ҳар томонлама чуқур таҳлили ва Қуролли Кучларни барпо этишнинг мутлақо янги принциплари негизда армиямизни ислоҳ қилиш бўйича узоқ муддатга мўлжалланган Дастур яратилгани, ўта муҳим жанговар топшириқларни бажаришга йўналтирилган Махсус операциялар бўйича кучлар қисмлари ташкил этилгани, ўзига хос алоҳида тайёргарлик тизимига эга бўлган, замонавий қурол-аслаҳалар билан таъминланган ушбу бўлинмалар эҳтимол тугилаётган душманнинг ҳар қандай тажовузкорона хатти-ҳаракатларига муносиб зарба беришга қодир қудратли куч сифатида шакллангани ҳақида айтиб ўтди.

Ҳозирги мураккаб ва таҳликали даврда ҳар томонлама яхши тайёрланган, етарли даражада таъминланган ва ижтимоий ҳимояланган, қудратли Қуролли Кучларгина хавфсизлик ва барқарорликнинг, чегараларимиз дахлсизлиги ва мамлакатимиз ҳудудий яхлитлигининг, халқимизнинг тинч ва осойишта ҳаётининг мустаҳкам таянчи ва ишончли кафолати бўла олишини баён этди.

14 август. Президент Ислом Каримов «Ўзбекистоннинг ислом цивилизацияси ривожига қўшган ҳиссаси» мавзусидаги халқаро илмий-амалий конференция иштирокчилари билан Оқсаройда бўлиб ўтган учрашувда нутқ сузлаб, унда, бугун айрим мамлакатларда мусулмон оламига таъйиқ ва таъна, бўҳтон ва тўхматлар уюштирилаётганини ва бундай уйдирмалар остида қандай мақсадлар ётганини англаш қийин эмаслигини айтди.

Айни мана шундай кескин бир вазиятда ушбу конференцияда ўртага қўйилаётган мавзулар, муҳокама қилинаётган масалалар динимизнинг тарихини, унинг дунё цивилизациясига қўшган муносиб ҳиссаси ва асл маъно-моҳиятини кенг жаҳон оммасига етказишда ҳақиқатан ҳам катта ўрин тутишини яхши тушунишимизни таъкидлади.

Ислом таълимотининг моҳиятини, унинг инсонпарварлик, муътадиллик ва маърифатпарварлик хусусиятлари ва аломатларини дунё миқёсида кенг тарғиб этиш ҳақида тўхталиб ўтди.

16 август. Президент Ислом Каримов Шанхай Ҳамкорлик Ташкилоти давлат раҳбарлари кенгашининг кенгайтирилган таркибдаги мажлисидаги нутқида айрим долзарб муаммолар хусусида тўхталиб ўтди.

Бугунги кунда «Толибон» ҳаракатининг ҳарбий фаоллашуви боис вазият тобора кескинлашиб бораётгани, наркотик моддалар ишлаб чиқариш ва наркотрафикнинг назорат қилиб бўлмас даражада кенгайиб бораётгани оқибатида ушбу мамлакатда юзага келаётган вазият бизни, Афғонистоннинг яқин қўшнилари жиддий ташвиш ва хавотирга солмай иложи йўқлигини таъкидлади.

Президент Ислом Каримовнинг фикрича, гарчи гайритабиийроқ тулса-да, Афғонистонда тинчлик ва барқарорликка эришиш йўлини ҳарбийлаштириш ва куч ишлатиш қўламини янада кенгайтиришдан эмас, балки қуролсизланиш ва жаҳон ҳамжамияти ёрдамида лойиҳаларни, биринчи навбатда, ижтимоий йўналтирилган лойиҳаларни амалга ошириш, кескин ижтимоий-иқтисодий муаммоларни ҳал этиш, мамлакат аҳолисини қўллаб-қувватлашдан излашни таклиф қилди.

30 август. Ислом Каримов Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси, Вазирлар Маҳкамаси ва Президент Девонининг Ўзбекистон мустақиллигининг 16 йиллигига бағишланган қўшма мажлисида маъруза қилди. Унда, Республикада вужудга келган бундай ўта мураккаб шароитда ўзини йўқотмасдан, босиқлик, чидам ва бардош билан иш тутиш, қатъий сиёсий иродани намоён этиш, мамлакатни таназзулдан олиб чиқишга қаратилган, ҳар томонлама пухта ўйланган стратегияни ишлаб чиқиш ва уни амалга ошириш учун жамиятдаги барча соғлом кучларни сафарбар этиш ғоят муҳим аҳамият касб этишини таъкидлади.

31 август. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислом Каримов Мустақилликнинг 16 йиллигига бағишланган тантанали маросимда табрик сўзи билан халққа мурожаат қилиб, ҳозирги мураккаб ва таҳликали замонда инсоният ҳаётига таҳдид солаётган турли бало-қазолар мавжуд эканини ҳеч қачон унутмаслик, юртимизда тинчлик ва осойишталик, барқарорликни мустаҳкамлаш, сезгирлик, ҳушёрлик ва огоҳликни йўқотмасдан, ҳар қандай хавф-хатарга қарши муносиб жавоб бера оладиган куч-қудратимизни ошириш, сарҳадларимиз дахлсизлигини таъминлаш йўлида доимо ҳаракатда бўлиш зарурлигига эътибор қаратди.

6 ноябрь. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислом Каримов тадбиркорлар ва ишбилармонлар ҳаракати — Ўзбекистон Либерал-демократик партияси IV қурултойида маъруза қилди. Бугунги кунда дунёдаги ва минтақамиздаги хавфсизлик ва барқарорликка нисбатан таҳдид ва хатарлар кучайиб бораётганини ҳисобга олган ҳолда, Қуролли Кучларимиз қудратини ошириш, миллий армиямизни модернизация қилиш жараёнларини янада чуқурлаштириш, мамлакатимизнинг муҳофаа қобилиятини мустаҳкамлаш, Ватанимиз сарҳадлари дахлсизлигини кўз қорачиғидай асраш бундан буён ҳам устувор вазифамиз бўлиб қолишини таъкидлади.

2008 йил

11 январь. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислом Каримов Ватан ҳимоячиларини байрам билан табриклади. Табрикда миллий армияни босқичма-босқич ва тизимли равишда шакллантиришда, аввало, Ўзбекистоннинг минтақада ва ҳозирги дунёда тугган геостратегик ва геосиёсий ўрнини, мамлакатимиз хавфсизлигига қарши қаратилган жиддий ички ва

ташқи таҳдид ҳамда хатарларни, айниқса, кучайиб ва фаоллашиб бораётган халқаро террорчилик, экстремизм, тобора кўлами кенгайиб бораётган наркоагрессия, оммавий қирғин қуроламининг тарқалиши каби балоқазоларни ҳисобга олган ҳолда иш тутилганини баён қилди. Шу ўринда қарийб 30 йилдан буён биродарқушлик уруши давом этаётган ва тинч аҳоли қурбон бўлаётган Афғонистондаги ҳарбий-сиёсий вазият мураккаб бўлиб тургани ҳам минтақамиздаги хавфсизликка катта таҳдид туғдираётганини қайд этди.

2 апрель. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислом Каримов НАТО/СЕАП Саммитида нутқ сўзлаб, унда Ўзбекистоннинг НАТО билан «Тинчлик йулида ҳамкорлик» дастури доирасидаги ҳамкорлик истиқболлари, шунингдек, Афғонистондаги вазиятни барқарорлаштириш борасида, НАТОнинг тобора сиёсий тузилма шаклини олаётгани бугунги кунда ҳақиқатга айланаётганлиги ва бу, ўз навбатида, Евроатлантика ҳамкорлик кенгаши – СЕАПни янада ривожлантириш ва мустақкамлашнинг яхши омили эканлигини таъкидлаб ўтди. Ядро ва бошқа турдаги оммавий қирғин қуроламининг тарқатмаслик, халқаро терроризмга, наркотикларнинг ноқонуний айланишига қарши курашда ҳамжиҳатликни мустақкамлаш масалалари, шубҳасиз, ҳамкорликнинг устувор йўналиши бўлиб қолиши даркорлигини яна бир бор эслатиб ўтди. 2001 йилгача фаолият кўрсатган «6+2» мулоқот гуруҳини ҳозирги воқеликни инобатга олган ҳолда ва музокаралар жараёнида НАТО ваколатхонаси ҳам албатта иштирок этишини назарда тутиб, «6+3» гуруҳига айлантириш зарур эканлигини таъкидлади.

2009 йил

14 январь. Президент Ислом Каримов Ўзбекистон Қуроли Кучларининг 17 йиллик байрамига бағишланган мурожаатида Марказий Осиё минтақасидаги ҳарбий-сиёсий вазият, Афғонистонда 30 йилдан буён давом этиб келаётган уруш, террорчилик ва экстремистик ҳаракатларнинг сўнгги пайтда фаоллашгани, наркоагрессиянинг кўлами тобора кенгайиб борганлиги сабабли ҳамон кескинлигича қолаётгани, дунёнинг турли минтақаларида давом этаётган маҳаллий урушлар, ҳарбий қарама-қаршилиқ ва можаролар, террорчилик хуружлари халқаро хавфсизликка таҳдид солаётганини таъкидлади.

Буларнинг барчаси армиямизни ислоҳ қилишни изчил давом эттиришни, уни замонавий қурол-яроғ ва техника билан таъминлашни, кўшинларнинг жанговар ва сиёсий тайёргарлиги самарадорлигини ошириш, Қуроли кучларимизнинг салоҳияти ва куч қудратини юксалтиришга эътиборни кучайтиришни тақозо этишини ҳамда шу борадаги энг муҳим вазифаларни белгилаб берди.

23 январь. Президент Ислом Каримов Дурмон қароргоҳида давлат ташрифи билан мамлакатимизга келган Россия Федерацияси Президенти Д.А. Медведев билан учрашди. Учрашув чоғида Афғонистонда тинчлик ўрнатиш муаммоси долзарблиги қайд этилиб, икки давлат уртасида хавфсизликни мустақкамлаш, турли хил таҳдидларга қарши биргаликда курашиш, Россиянинг жанубий ҳудудлари хавфсизлигини таъминлашда Ўзбекистоннинг аҳамияти ўта муҳимлиги, бунинг учун икки томонлама ҳарбий ва ҳар-

бий-техникавий ҳамкорликни ривожлантириш каби муҳим масалалар муҳокама қилинди.

17 февраль. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислом Каримов Оқсаройда АҚШ Қурулли кучлари Марказий кўмондонлиги кўмондони Дэвид Петреусни қабул қилди.

Учрашувда минтақавий хавфсизликни таъминлаш, қўшни Афғонистонда вазиятни барқарорлаштириш, шунингдек халқаро терроризмга, наркотрафика, оммавий қирғин қуруллари тарқалиши ва бошқа замонавий таҳдидларга қарши курашиш борасида томонларни қизиқтирган масалалар юзасидан фикр алмашилди.

2-илова

Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Бош Ассамблеяси ва Хавфсизлик Кенгашининг халқаро терроризм бўйича қабул қилган резолуциялари ва конвенциялари

- Халқаро терроризмни йўқотиш чоралари тўғрисида Декларация. Бош Ассамблеянинг 1994 йил 9 декабрдаги 49/60 Резолуцияси билан тасдиқланган.
- Халқаро терроризмни йўқотиш чоралари тўғрисидаги 1994 йилги Декларацияни тўлдирувчи Декларация. Бош Ассамблеянинг 1996 йил 17 декабрдаги 51/210 Резолуцияси билан тасдиқланган.
- Хавфсизлик Кенгашининг 1999 йил 19 октябридаги 4053-йиғилишида қабул қилинган 1269 (1996) Резолуцияси.
- Хавфсизлик Кенгашининг 2001 йил 28 сентябридаги 4385-йиғилишида қабул қилинган 1373 (2001) Резолуцияси.
- Терроризмга қарши кураш чоралари. Жинойтчилик ва одил суд тўғрисидаги Вена конвенциясини амалга ошириш бўйича ҳаракатлар режаси: XXI аср чақириқларига жавоблар. БМТ Бош Ассамблеясининг 2002 йил 15 апрелдаги 56/261 Резолуцияси билан тасдиқланган.
- Глобал таҳдидлар ва чақириқларга муносабат. БМТ Бош Ассамблеясининг 2002 йил 16 декабрдаги 57/145 Резолуцияси.
- Хавфсизлик Кенгашининг 2003 йил 2 январдаги 4688-йиғилишида қабул қилинган 1456 (2003) Резолуцияси.
- БМТ Хавфсизлик Кенгашининг 2004 йил 8 октябрдаги 5053-йиғилишида қабул қилинган 1566 (2004) Резолуцияси.
- БМТ Хавфсизлик Кенгашининг 2005 йил 29 июлдаги 5244-йиғилишида қабул қилинган 1617 (2005) Резолуцияси.
- БМТ Хавфсизлик Кенгашининг 2006 йил 8 августдаги 5507-йиғилишида қабул қилинган 1699 (2006) Резолуцияси.
- БМТ Хавфсизлик Кенгашининг 2006 йил 2 декабрдаги 5609-йиғилишида қабул қилинган 1735 (2006) Резолуцияси.
- Хавфсизлик Кенгашининг 2008 йил 30 июндаги 5928-йиғилишида қабул қилинган 1822 (2008) Резолуцияси.

Конвенциялар

- Халқаро ҳимоядан фойдаланувчи шахслар ҳамда дипломатик агентларга қарши уюштирилган жиноятларни олдини олиш ва жазолаш тўғрисида Конвенция (1973 йил 14 декабрь).
- Гаровга олишга қарши кураш тўғрисида халқаро Конвенция (1779 йил 17 декабрь).
- Ёлланувчилардан фойдаланиш, уларни молиялаштириш ва ўқитишга қарши кураш тўғрисида Конвенция (1989 йил 4 декабрь).
- Бирлашган Миллатлар Ташкилоти персонали ва у билан алоқадор персоналнинг хавфсизлиги тўғрисида Конвенция (1994 йил 9 декабрь).
- Бомбавий терроризмга қарши кураш тўғрисида халқаро Конвенция (1997 йил 16 декабрь).
- Трансмиллий уюшган жиноятчиликка қарши Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Конвенцияси (2000 йил 16 декабрь).
- Терроризмни молиялаштиришга қарши кураш тўғрисида Халқаро конвенция (1999 йил 9 декабрь).
- Ҳаво кемалари бортида содир этиладиган жиноятлар ва баъзи бошқа ҳаракатлар содир этиш ҳақида Конвенция (1963 йил 14 сентябрь).
- Ҳаво кемаларини ноқонуний тарзда гаровга олишга қарши кураш тўғрисида Конвенция (1970 йил 16 декабрь).
- Фуқаролик авиацияси хавфсизлигига қарши йўналтирилган ноқонуний ҳаракатларга қарши кураш тўғрисида Конвенция (1971 йил 23 сентябрь).
- Денгиз ҳуқуқи бўйича БМТ Конвенцияси (1982 йил 10 декабрь).
- Денгиз кемалари хавфсизлигига қарши йўналтирилган ноқонуний ҳаракатларга қарши кураш тўғрисида Конвенция (1988 йил 10 декабрь).
- Бактериологик (биологик) ва токсик қуролларни ишлаб чиқишни ва уларнинг захираларини жамлашни тақиқлаш ва уларни йуқ қилиш тўғрисида (БМТ) Конвенцияси (1971 йил 16 декабрь).
- Ядровий материалнинг жисмоний ҳимояси тўғрисида (БМТ) Конвенцияси (1980 йил 3 март).
- Кимёвий қурол тайёрлаш, ишлаб чиқариш, жамлаш ва қўллашни тақиқлаш ва уни йуқ қилиш тўғрисида (БМТ) Конвенцияси (1993 йил 13 январь).
- Ядровий терроризм ҳаракатларига қарши кураш тўғрисида Халқаро конвенция (2005 йил 13 апрель).

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

- Ислом Каримов. Ўзбекистон: миллий истиқлол, иқтисод, сиёсат, мафкура. 1-жилд. — Т.: Ўзбекистон, 1996.
- Ислом Каримов. Биздан озод ва обод Ватан қолсин. 2-жилд.— Т.: Ўзбекистон, 1996.
- Ислом Каримов. Ватан саждагоҳ каби муқаддасдир. 3-жилд.— Т.: Ўзбекистон, 1996.
- Ислом Каримов. Бунёдкорлик йўлидан. 4-жилд.— Т.: Ўзбекистон, 1996.
- Ислом Каримов. Янгича фикрлаш ва ишлаш — давр талаби. 5-жилд.— Т.: Ўзбекистон, 1997.
- Ислом Каримов. Хавфсизлик ва барқарор тараққиёт йўлида. 6-жилд.— Т.: Ўзбекистон, 1998.
- Ислом Каримов. Биз келажакимизни ўз қўлимиз билан қураимиз. 7-жилд.— Т.: Ўзбекистон, 1999.
- Ислом Каримов. Озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт — пировард мақсадимиз. 8-жилд.— Т.: Ўзбекистон, 2000.
- Ислом Каримов. Ватан равнақи учун ҳар биримиз масъулмиз. 9-жилд.— Т.: Ўзбекистон, 2001.
- Ислом Каримов. Хавфсизлик ва тинчлик учун курашмоқ керак. 10-жилд.— Т.: Ўзбекистон, 2002.
- Ислом Каримов. Биз танлаган йўл — демократик тараққиёт ва маърифий дунё билан ҳамкорлик йўли. 11-жилд.— Т.: Ўзбекистон, 2003.
- Ислом Каримов. Тинчлик ва хавфсизлигимиз ўз куч-қудратимизга, ҳамжиҳатлигимиз ва қатъий иродамизга боғлиқ. 12-жилд.— Т.: Ўзбекистон, 2004.
- Ислом Каримов. Ўзбек халқи ҳеч қачон, ҳеч кимга қарам бўлмайди. 13-жилд.— Т.: Ўзбекистон, 2005.
- Ислом Каримов. Инсон, унинг ҳуқуқ ва эркинликлари — олий қадрият. 14-жилд.— Т.: Ўзбекистон, 2006.
- Ислом Каримов. Жамиятимизни эркинлаштириш, ислоҳотларни чуқурлаштириш, маънавиятимизни юксалтириш ва халқимизнинг ҳаёт даражасини ошириш — барча ишларимизнинг мезони ва мақсадидир. 15-жилд.— Т.: Ўзбекистон, 2007.
- Ислом Каримов. Мамлакатни модернизация қилиш ва иқтисодийтимизни барқарор ривожлантириш йўлида. 16-жилд.— Т.: Ўзбекистон, 2008.
- Ислом Каримов. Юксак маънавият — енгилмас куч.— Т.: Маънавият, 2008.
- Ислом Каримов. Ватанимизнинг босқичма-босқич ва барқарор ривожланишини таъминлаш — олий мақсадимиз.— Т.: Ўзбекистон, 2008.
- Ислом Каримов. Энг асосий мезон — ҳаёт ҳақиқатини ақс эттириш.— Т.: Ўзбекистон, 2009.
- Ислом Каримов. Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози, Ўзбекистон шароитида уни бартараф этишнинг йўллари ва чоралари.— Т.: Ўзбекистон, 2009.
- Ислом Каримов. Терроризм хавфи тўғрисида.— Т.: Шарқ, 2002.

Ўзбекистон Республикасининг Қонуни. Терроризмга қарши кураш туғри-
сида//Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси. 2001,
№ 1—2; 2004, № 5.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислон Каримов фаолияти хро-
никаси. 1-жилд.— Т.: Ўзбекистон, 2006.

Anthony Arnold. Afghanistan: The Soviet Invasion in Perspective. // Stanford:
Hoover Institution Press, 1981.

Banuazizi Ali and Myron Weiner. The New Geopolitics of Central Asia and its
Borderlands. — Bloomington: Indiana University Press. — London I.B. Tauris,
1994.

Ervand Abrahamian. The Guerrilla Movement in Iran (1963-1977). — MERIP
Reports, Wash., March-Apr., N 86.

Hastings M. Barricades in Belfast. — New York: Taplinger, 1970.

Herrmann Richard K. Soviet Behavior in Regional Conflicts. Old Questions,
New Strategies and Important Lessons. // World Policy, vol 44, № 1, 1992.

Jonah Blank. Kashmir: Fundamentalism Takes Root. — Foreign Affairs. Nov.-
Dec. 1999, vol. 78, N6,

Kissinger, Henry A. «Moderation Is No Virtue Against Terrorism» Los
Angeles Times, 14/09/2001.

Lee A. Terrorism in Northern Ireland. — New York: General Hall, 1983

Michael Mamelbaum (edit). The New Russian Foreign Policy/ The Council
on Foreign Relations, N.Y., 1998

Mohammad Haykal. Iran, the Untold Story. New-York: Pantheon Books, 1982.
C. 112—115.

P.Mirel.L'Egip te des ruptures.L'Ere Sadat, de Nasser aMoubarak.P., 1982.C.
109.

Pearson F. S. The Global Spread of Arms. Political Economy of International
Security. Boulder, San Francisco, Oxford, 1994. P. 60

Poulladan I., Afghanistan end the U.S.: The Critical Years. «The Middle East
Journal», vol. 5, № 2, p.187:

The Department of State Bulletin, 1957, Jan. 21, p. 83-87.

The New York Times, 1971, June 5.

United States Foreign Policy 1969 1970: A Report of the Secretary of State.
Wash., 1971, p. 79.

Zvyagelskaya Irina. Russia's designs in Central Asia. // The News International,
Wednesday, May 8, 1996.

Абд-аль-Мун'им аль-Хафани. Мавсу'а аль-фирак ва-ль-джама'ат ва-ль-
мазахиб ва-ль-ахзаб ва-ль-харакат аль-исламия (Энциклопедия ислам-
ских сект, группировок, толков, партий и движений). Каир, 2-е изд., 1999.

Абдусатторов А.А. Форс кўрфази араб давлатлари ташқи сиёсатида «ис-
лом омили»нинг сиёсий таҳлили.— Номзодлик дисс. автореф... — Т.: 2005.

Агаев С.Л. Иран в прошлом и настоящем. — М.: Наука, 1981.

Агаев С.Л. Иран: между прошлым и будущим. — М.: Политиздат, 1987.

Азия и Африка сегодня. — 1986. — № 4.

Аллан Пьер Дитер. Афганский капкан: Правда о советском вторжении.
Пер. с нем., Клей Дитер.— М.: Международные отношения, 1999.

Алиев С.М. История Ирана 20 век. Издательство Крафт, 2004.

Алиев С.М. Нефть и общественно-политическое развитие Ирана в XX в.— М.: Наука, 1985.

Алимов Р.Н. Центральная Азия: общность интересов. — Т.: Шарк, 2005.

Арунова М.Р. Афганистан: правда против лжи // Международная жизнь, 1985, № 12.— С. 135

Афганский узел. Национальная служба новостей. 10 октября 1996 года. Ахмед Рашид. Талибан: ислам, нефть и новые большие игры в Центральной Азии. // Библион — Русская книга, 2003.

Ашрафян К.З. Шариат и власть в мусульманских государствах средневековой Индии // Восток/Oriens. 1995, № 1.

Бжезинский Збигнев. Великая шахматная доска.— М.: Международные отношения, 2002.

Богословский В.В. Политика США в Африке. — М.: 1964.

Будницкий О.В. Терроризм в российском освободительном движении: идеология, этика, психология.— М.: РОССПЭН, 2000.

Васильев Л. История Востока. —Т. 1: Учеб. по спец. «История»— М.: Высш. шк., 1998.

Витюк В.В., Эфиоров С.А. «Левый» терроризм на западе. История и современность.— М.: Наука, 1987.

Возжеников А.В. Международный терроризм: борьба за геополитическое господство.— М.: 2005.

Ганковский Ю. В бой вступают талибы // Азия и Африка сегодня. 1995, №...

Грачев А.С. Тупики политического насилия: экстремизм и терроризм на службе международной реакции. — М.: Международные отношения, 1982.

Грачев А.С. Политический экстремизм.— М.: Мысль, 1986.

Гударзи А. Хизб ут-Тахрир аль-Исломи: мифы и реальность.—Т.: ФАН, 2005.

Гушер А. Проблемы терроризма и борьбы с ним: лицо современного терроризма. — <http://www.terrogunet.ru/archive/2005/6/6/>

Давыдов А. Афганистан. Талибы стремятся к власти// Азия и Африка сегодня. 1997, №...

Джемаль Гейдар. Иран идет гибельным путем СССР.— <http://www.islamcom.ru/material.php?id=332>

Диний экстремизм ва фундаментализм: тарихи, мохияти ва бугунги хавфи.— Т.: Ф. Фулом номидаги Адабиёт ва саъноат нашр. 1999.

Дмитриев А.В., Залысин И.Ю. Насилие: социально-политический анализ. — М.: РОССПЭН, 2000.

Ергин Дэниел. Добыча. Всемирная история борьбы за нефть, деньги и власть.— М.: ДеНово, 1999.

Евкачев Ш.А. Политизация ислама и проблема религиозного экстремизма в современном Египте: дисс. канд. наук.—Т.: Таш ГИВ, 2000.

Жаринов. В. Терроризм и террористы. — Минск: Харвест, 1999.

Жусупов С. Ислам в Казахстане: прошлое, настоящее, будущее во взаимоотношениях государства и религии».— <http://www.carnegie.ru/ru/pubs/books/volume/36593.htm>

Жусупов С. Ислам и государство в советский период.— <http://www.carnegie.ru/ru/pubs/books/volume/36593.htm>

Зарипов Ш. Кочевники и полукочевники Афганистана. — В сб. Афганистан: история, экономика, культура.— М.: 1989.

Зарубежный Восток и современность. В 3-х томах.— М.: 1981, т.1.

Зеличенко Александр. История афганской наркоэкспансии 1990-х.— http://www.audibook.ru/go_book_106560.html

Ибрагимова С.Ш. Международный терроризм как фактор угрозы безопасности Республики Узбекистан. Автореф. канд. дисс.— Т.: 2005.

Игнатенко А.А. Арабский — язык без метафор: Ибн Таймийя о принципах экспликации Богоданного Текста. — М.: 1999.

Игнатенко А. Исламский радикализм как побочный эффект «холодной войны». [http.— www.niiss.ru/misc_ignb.shtml](http://www.niiss.ru/misc_ignb.shtml)

Игнатенко А. Правоверность, доказываемая ненавистью//«Независимая газета», №171 (2481) 14 сентября 2001 г.

Игнатенко. А. А. Эндогенный радикализм в исламе// Профи, 2000, № 2.

Игнатенко. А.А.Халифы без халифата. Исламские неправительственные религиозно-политические организации на Ближнем Востоке. История, идеология, деятельность.— М.: Наука, 1988.

Интерпол против терроризма//Сб. Международных документов.— М.: ИНФРА — М, 2008.

Иордан М.В., Кузеев Р.Г., Червонная С.М. Ислам в Евразии. — М.: Прогресс-Традиция, 2001.

Иорданов М. Дело № 666. Террор. — Махачкала: Юпитер, 2002.

Ислам в современной политике стран Востока.— М.: 1986.

Ислам: проблемы идеологии, права, политики и экономики// Сборник статей—М.: Наука, 1985.

Ислам: Энциклопедический словарь.— М.: 1991.

Ислом. Энциклопедия. — Т.: Ўзбекистон миллий энциклопедияси. 2003.

«Ислом ҳадари» концепцияси.— Т.: Ўзбекистон, 2005.

Катков И.Е. Социальные аспекты племенной структуры пуштунов// Афганистан: история, экономика, культура. — М.: 1989.

Коргун В. Г. Афганистан: политика и политики.— М.: ИВ, 1999.

Коргун В. Г. История Афганистана XX век. — Издательство Русское За рубежом, 2005.

Коэн Ариэль: «Хизб ут-Тахрир» — подземный резервуар для исламских экстремистов». Сайт «Ислам и политика».— <http://i-r-p.ru/page/stream-event/index-1930.html>

Кременюк В.А. Борьба Вашингтона против революции в Иране.— М.: Международные отношения, 1984.

Крылов А.Б. Сепаратизм: истоки и тенденции развития.— М.: Знание, 1990.

Кудратов Б. Курнинг ҳассаси (ёхуд бир махфий фирқанинг сир-саноатлари хусусида)//Махалла. — 2000 йил 12 июль.

Куликов А.С. Как не попасть в криминальный капкан.//Международная жизнь, 2001, № 12.— С. 54—55.

Лагунина И. Две политики Москвы: и нашим и вашим. Российско-афганским отношениям последних двух с половиной лет что-то мешало // Новое время, 1992, № 17.

Левин З.И. Общественная мысль на Востоке. Постколониальный период. — М.: 1999.

Лутовинов В., Морозов Ю. Терроризм — угроза обществу и каждому человеку // ОБЖ. 2000, № 9.

Ляховский. А. Забродин. В. Тайны афганской войны. — М.: Планета, 1991.

Макаров Д. Дневник террориста // Аргументы и факты. — 2000, № 38.

Малафеев К.А. Луи Барту политик и дипломат. — М.: Международные отношения, 1988.

Мамиров М.З. Книга исламских сект и вероучений [http.— www.islamcom.ru/material.php?id=560](http://www.islamcom.ru/material.php?id=560)

Мартин Эвенс. Афганистан: новая история. — Curzon, 2001.

Меморандум Глав государств Республики Казахстан, Кыргызской Республики, Российской Федерации, Республики Таджикистан, Республики Узбекистан от 4 сентября 1996 года. Пункт 5.

Мирский Г. Дракон встаёт на дыбы (О международном терроризме) // Мировая экономика и международные отношения. — 2002, № 3.

Мирский. Г. И. Третий мир: общество, власть, армия // Латинская Америка. 1996. № 4.

Моджорян Л.А. Терроризм и национально-освободительные движения // Государство и право. 1998, № 3.

Москаленко В. Пакистан — курс на Центральную Азию // Восток/Oriens. 1996, № 5.

Нагайчук В. И. Политика США в отношении Египта (50—60е). — Киев: 1982.

Народы Азии и Африки, — 1991, № 2.

Никифоров А.С. Контроль над преступностью в России // Государство и право, 1994, № 5. — С. 64—73.

Нюрнбергский процесс. Сборник материалов в 8 томах. — М.: Юридическая литература, 1988. Том 2.

Нюрнбергский процесс. Сборник материалов в 8 томах. — М.: Юридическая литература, 1988. Том 3.

Овчинникова Г.В. Терроризм. СПб., Юридический институт Генеральной прокуратуры РФ, 1998.

Ольшанский Д.В. Психология терроризма — СПб.: Питер, 2002.

Осипов И. Экономическая экспансия США в арабских странах. — М.: 1980.

Миллий ғоя: тарғибот технологиялари ва атамалар луғати. — Т.: Akademiya, 2007.

Пахрутдинов Ш. Таҳдид — ҳалокатли куч. (Мақола ва маърузалар тўплами). — Т.: Академия, 2001.

Пахрутдинов Ш. Тараққиётга таҳдид: назария ва амалиёт. — Т.: Академия, 2006.

Пиков И.И. Опыт применения советских войск в Республике Афганистан. Сборник материалов научно-практической конференции. — М.: 1990.

Пластун. В.Н. Эволюция экстремистских движений в странах Востока (конец XX века). — Новосибирск: 2001.

Плешов О. «Исламизация» по Зия уль-Хаку / Восток и современность. Научно-информационный бюллетень. — М.: 1986, № 2.

Политика США на Арабском Востоке.— М.: 1961.

Пресс-служба Президента Узбекистана рассказывает о поездке журналистов в Андижан.— http://www.eurasia-media.ru/news/readnews_ru.php?pid=1&newsid=2443

Примаков Е.М. Анатомия ближневосточного конфликта. — М.: 1978.

Примаков Е.М. История одного сговора: Ближневосточная политика США в 70-е — начале 80-х гг.— М.: 1985.

Примаков Е.М. Мир без России? К чему ведет политическая близорукость.— М.: ИИК «Российская газета», 2009.

Проханов А.А., Гращенков., А.И., Платонов Ю.В., Алексеев С.Д. Афганская война: как это было. — М.: 1991.

Пуляркин. В. А. Кашмир.— М.: Государственное издательство географической литературы, 1956.

Пьер Аллен, Дитер Клей. Афганский капкан.— М.: 1999.

Ражабова М. Диний экстремизм ва терроризмга қарши кураш муаммолари. — Т.: Ўзбекистон, 2003.

Рахимов Д.Ф. Современные конструкции определения терроризма: международно-правовые аспекты.— Т.: «QONUN HIMOYASIDA», 2004.

Рахматов А. Бдительность — священный долг. — Т.: Узбекистан, 2000.

Реза Г. Иран в XX веке. Политическая история.— М.: 1994.

Сайт газеты «Народное слово» <http://www.narodnoeslovo.uz/>

Сборник документов по международному сотрудничеству. 1992—2000 гг.

Современная Азия. Справочник.—М.: 1977.

Соцков Л.Ф. Неизвестный сепаратизм: на службе СД и Абвера.— М.: Рипол классик, 2003.

Стенли Уолперт. Джинна — творец Пакистана /Пер. с англ. — М.: «Рудомино», 1997.

Степанов Е.А. Современный терроризм: состояние и перспективы. — М.: Эдиториал УРСС, 2000.

Султангалиева А. К. Ислам в Казахстане. История. Этничность. Общество. — Алматы: КИСИ, 1998.

Сундиев И. Мутации современного терроризма: от отдельных актов к террористическому вторжению.— <http://www.religare.ru/article19615.htm>

Суэцкий канал. Сб.к док.— Л.: Изд. ИМО, 1957.

Таджиханов Б. Терроризмнинг ҳуқуқий тавсифи: ўқув қўлланмаси.— Т.: Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси, 2006.

Таджиханов Б. Уголовные правовые меры борьбы с терроризмом.— Т.: Академия МВД Республики Узбекистан, 2003.

Темирханов Л. Восточные пуштуны. Основные проблемы новой истории. — М.: Наука, 1987.

Темирханов Л. Хазарейцы: Очерки новой и новейшей истории. — Душанбе, 1978.

Темур тузуклари.— Т.: Ф. Фулом номидаги НМИУ, 2005.

Тимоти Ж. Уинтер (Абдулҳаким Мурод). XXI асрда ислом (Постмодерн дунёда қиблани топиш). — Т.: Шарқ, 2005.

Тинчлик ва бағрикенглик атамалари изоҳли луғати.— Т.: ЖИДУ, 2005.

- Требин М. Н. Терроризм в XXI веке. — Минск: Харвест, 2003.
- Туляганова Н. У. Афганский фактор в современных международных отношениях в Центральной Азии. — Т.: ФАН, 2004.
- Тураджаев В., Мионов Л. Нефтью можно и захлебнуться // Азия и Африка сегодня. 1997.
- Успенский Н. Н., Вдовиченко Л. Н. Угроза каждой стране, всему мировому сообществу // Международная жизнь, 2001, № 12.
- Ўзбекистон Республикаси суд-ҳуқуқ тизимини либераллаштиришнинг асосий йўналишлари: халқаро илмий-амалий конференция материаллари (2007 йил 12 декабрь). — Т.: Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси, 2007.
- Фалк Р. Суверенитет и права человека: поиски компромисса / Ричард Фалк. — // Вопросы демократии: электронный журнал Госдепартамента США. — 2000, том 5, № 1.
- Фалсафа. Қомусий луғат. — Т.: Шарқ, 2004.
- Февраль воқеалари. — Т.: Ўзбекистон, 1999.
- Хайдаров А. А. Центральная Азия во внешней политике Исламской Республики Иран. — Автореф. дисс. док. полит. наук. — Т.: 1997.
- Хамид Ансари. Имам Хомейни. Политическая борьба от рождения до кончины. — М.: Палея, 1999.
- Шаумян Т. Л. Кто и почему воюет в Кашмире? — М.: 1999.
- Шебаршин Леонид. Ситуация вокруг Ирана: истоки и перспективы. Лекция, прочитанная в «Государственном Клубе» 05.03.2007.
- Ширер У. Взлет и падение Третьего рейха. — М.: Воениздат, 1991. Том 1.
- Шумов С., Андреев А. История Афганистана. — М.: Крафт-Традиция-Евролинц, 2002.
- Эйзенхауер Д. Крестовый поход в Европу. — Смоленск: Русич, 2000.
- Энг катта бойлигимиз — тинчлик ва барқарорликни асрайлик. — Т.: Akademiya, 2006.
- Экстремизм, терроризм, гуруҳий ва уюшган жиноятчиликка қарши кураш муаммолари. Илмий-амалий анжуман материаллари. — Т.: Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси, 1999.
- Энциклопедия Пакистана. — М.: Фондамента Пресс, 1998.
- Эрих Файга. Правда о терроре. Армянский терроризм — истоки и причины. — Азернашр, 1986.
- Якубов О. Волчья стая. Кровавый след террора. Политический детектив. — М.: Вече. 1999.
- Якубов О. Агония. Кровавый след террора: Политический детектив. — Т.: Шарқ, 2001.
- Яхлов. А. В. Терроризм и международные отношения в первой половине XX века. — <http://anthropology.ru/ru/texts/yachlov/terror.html>
- Қобилов Ш. Р., Якубова А. О. Ўзбекистон: тинчлик, барқарорлик, хавфсизликни таъминлаш йўлида: Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислам Каримовнинг НАТО/СЕАТО саммитидаги нутқини ўрганиш учун қўлланма. — Т.: Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси, 2008.
- Ғойибназаров Ш. Ф. Ижтимоий ривожланиш сабоқлари. 20-йиллар таҳлили. — Т.: Ўзбекистон, 1994.

МУНДАРИЖА

Муқаддима	3
I БОБ. ТЕРРОРИЗМ МОҲИЯТИ	8
1.1. Терроризмнинг юзага келиши тарихи	8
1.2. Терроризм моҳияти ва сабаблари	20
1.3. Террорчилик ташкилотлари таснифи	23
II БОБ. XX АСР ИККИНЧИ ЯРМИДА ТУРЛИ МИНТАҚА- ЛАРДА ТЕРРОРЧИ ТАШКИЛОТЛАР ФАОЛИЯТИНИНГ КУЧАЙИШИ	34
2.1. Ғарбий Европадаги террорчи ташкилотлар фаолияти	34
2.2. АҚШ ва Лотин Америкасида террорчи ташкилотларининг ҳаракат услублари	50
2.3. Осиё ва Африка мамлакатларидаги террорчилик ташкилотлари фаолияти	61
III БОБ. ЯҚИН ШАРҚДА ТЕРРОРЧИ ГУРУҲЛАРНИНГ ПАЙДО БЎЛИШИ САБАБЛАРИ ВА ОҚИБАТЛАРИ	98
3.1. Минтақа ёқилги-энергетика ресурслари ва алоқа йўллари нозорат қилиш учун кураш — экстремистик ҳаракатлар янада радикаллашувининг асосий омиллари- дан бири	98
3.2. «Ҳизб ут-таҳрир ал-Исломиё» экстремистик ташкилоти- нинг вужудга келиши ва фаолияти	162
IV БОБ. ЖАҲОНДАГИ ЕТАКЧИ ДАВЛАТЛАРНИНГ МАРКАЗИЙ ОСИЁ МИНТАҚАСИДАГИ СИЁСИЙ ВА ИҚТИСОДИЙ МАНФААТЛАРИ	168
4.1. АҚШ, Россия, Ғарбий Европа ва Яқин Шарқ мамла- катларининг Марказий Осиё билан боғлиқ стратегик манфаатлари	168
4.2. Афғонистон — Марказий Осиёдаги мураккаб муаммо	172
4.3. “Толибон” ҳарбий-сиёсий гуруҳининг тузилиши ва унинг асосий мақсадлари	193

V БОБ. ДИНИЙ ЭКСТРЕМИЗМ ВА ХАЛҚАРО ТЕРРОР-ЧИЛИКНИНГ МАРКАЗИЙ ОСИЁ БАРҚАРОРЛИГИГА ТАҲДИДИ	215
5.1. Марказий Осийё Республикаларида дин ва давлат муносабатлари	215
5.2. Чет эллик миссионерлар ҳамда волонтерларнинг Марказий Осийёнинг ёш мустақил республикаларида бузғунчилик фаолияти	220
5.3. Халқаро террорчилик ташкилотлари ва оқимларининг Ўзбекистон Республикасига хуружлари — конституциявий тузумга таҳдид	224
VI БОБ. ХАЛҚАРО ТЕРРОРИЗМНИНГ МОЛИЯВИЙ ВА ИҚТИСОДИЙ МАНБАЛАРИ	257
6.1. Қурол-яроғ савдоси ва нарқобизнес — халқаро терроризмнинг муҳим молиявий манбаи	257
6.2. Афғонистонда кўкнори етиштириш — терроризмнинг молиявий манбаларидан бири	260
6.3. Марказий Осийёда нарқотрафикнинг шаклланиши ва ривожланиши	263
ХУЛОСА	268
ИЛОВАЛАР	273
ФЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ	287

66.4(0)

F 57

Ғойибназаров Шухрат.

Халқаро терроризм: илдизи, омиллари ва манбаи/Ш. Ғойибназаров; Масъул муҳаррир Р.З. Жумаев; ЎзР ИИВ академияси.— Т.: «O'zbekiston», 2009.—296 б.

ББК66.4(0)

Илмий нашр

Шухрат Ғойибназаров

**ХАЛҚАРО ТЕРРОРИЗМ:
ИЛДИЗИ, ОМИЛЛАРИ ВА МАНБАИ**

Муҳаррирлар *З. Жураев, Л. Игамова*

Бадий муҳаррир *Ж. Одилов*

Техник муҳаррир *У. Ким*

Компьютерда тайёрловчи *Л. Абкеримова*

Босишга рухсат этилди 25.03.2009. Бичими 60x90^{1/16}.

«Таймс» гарнитурда офсет босма усулида босилди.

Шартли б.т. 18,50. Нашр. т. 19,72. Нухсаси 2000.

Буюртма № 08-225.

Ўзбекистон Матбуот ва ахборот агентлигининг

«O'zbekiston» нашриёт-матбаа ижодий уйи.

100129. Тошкент, Навоий кучаси, 30.

«O‘ZBEKISTON»

ISBN 978-9943-01-390-2

9 789943 013902